

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1948-1949

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 139 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1951

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1948-1949

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 139 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1951

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (86 - 87^{ος}) τόμος τῆ 25^ῃ Μαρτίου 1951.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ", 10231
ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓ. ΜΑΡΚΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 22.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένοι δὲ ἐν γλώσσει καθαρευούσης. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἥ ἀπόκειται ἢ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολὴν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματεῖαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνωμῶν φέρουσι οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτήρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι πενήκοντα ἢ καὶ πλείονα, μετ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου, ἀντίτυπα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν, ἅτινα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμειβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Ν. Μ. Κοντολέων : Ζεὺς Ἐλάστερος ἐν Πάρῳ	1 - 5
Μάρκελλος Θ. Μιτσός : Παναθηναϊκὸς ἀμφορέυς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐκ τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ὀλυμπείου	5 - 9
Σέμνη Παπασπυρίδη-Καρούζου : Τεχνολογικὸς καθορισμὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως	10 - 32
Κωνστ. Δ. Στεργιόπουλος : Ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς καὶ ἡ Γαλλικὴ Χαρτογραφία ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ 1830	33 - 84
Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης καὶ Denise Feytmans : Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνῃ	85 - 111
Δημήτριος Πάλλας : Σαλαμινιακὰ	112 - 134
Ἰωάννης Παπαδημητρίου : Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐπιδαύρου	135 - 145
» » Ἀττικὰ I	146 - 153

Παράρτημα — Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά.

Βασίλειος Δ. Θεοφανείδης : Ἀρχαιολογικὰ ἔρευνα καὶ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Κρήτην κατὰ τὸ ἔτος 1938 - 39	1 - 24
Νικ. Χ. Κοτζιάς : Λεῖβηθρα, Πίμπλια, Πιερίς ἢ πατρὶς τοῦ Ὄρφεως	25 - 40
Νικόλαος Μ. Βερδελῆς : Πρόχειρος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς Φάρσαλα	40 - 42
Ἰωάννης Παπαδημητρίου : Ἀναστηλωτικὰ ἔργασια ἐν Μυκῆναις	43 - 48

ΕΙΚΟΝΕΣ

Ζεὺς Ἐλάστερος ἐν Πάρῳ.

Σελ.	Εικ.	
1	1	Ἐπιγραφή ἐπὶ κιονίσκου ἐκ Πάρου.
2	2	Ἐπιγραφή ἐκ Πάρου.

Παναθηναϊκὸς ἀμφορέως ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπίου.

6	1	Παναθηναϊκὸς ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου. Προσθία ὄψεις.
7	2	Παναθηναϊκὸς ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου. Ὀπισθία ὄψεις.
8	3α	Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως ἐπιγραφή τοῦ ἀγωνοθέτου.
8	3β	Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἀγωνοθέτου (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου).

Τεχνολογικὸς καθορισμὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.

11	1	Πλαγία ὄψεις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπίου.
11	2	Πλαγία ὄψεις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπίου.
12	3	Ἡ πρὸ τοῦ Παλλάδιου Νίκη τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.
12	4	Τὸ παλλάδιον ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου.
13	5	Σταδιοδρόμος ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου.
15	6	Παλλάδιον ἐπὶ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.
16	7	Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Βρεταν. Μουσείου.
16	8	Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Λούβρου.
18	9	Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ Παντικαπαίου.
19	10	Δολιχοδρόμοι ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Βρεταν. Μουσείου.
20	11	Παναθηναϊκὸς ἀμφορέως εἰς Κοπενχάγην.
21	12	Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως εἰς Βολωνίαν.
21	13	Παναθηναϊκὸς ἀμφορέως εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον.
23	14	Δολιχοδρόμος ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως εἰς Castle Ashby (σχέδιον Beazley).
27	15	Κεφαλὴ ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων τῆς Ἀκροπόλεως.

Σελ.	Εικ.	
28	16	Κεφαλῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων δεξιὰ πλαγία ὄψεις.
28	17	Κεφαλῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων ἀριστερὰ πλαγία ὄψεις.

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς καὶ ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ 1830.

36	1 (ἀριθ. 8)	P. BERTIUS Graecia.
38	2 (ἀριθ. 12)	N. SANSON Graecia antiqua.
40	3 (ἀριθ. 15)	P. BRIET Graeciae delineatio.
43	4 (ἀριθ. 27)	P. DU VAL Les conquêtes de Démétrius.
45	5 (ἀριθ. 39)	G. SANSON Graecia foederata.
46	6 (ἀριθ. 43)	G. DELISLE Graecia antiqua (βόρειον μέρος).
47	7 (ἀριθ. 43)	G. DELISLE Graecia antiqua (νότιον μέρος).
50	8 (ἀριθ. 52)	J. D'ANVILLE Graecia antiqua.
55	9 (ἀριθ. 81)	P. BUACHE Carte de la Grèce.
56	10 (ἀριθ. 83)	J. N. BELLIN Carte de la partie méridionale de la Grèce.
60	11 (ἀριθ. 104)	R. BONNE Graecia antiqua.
63	12 (ἀριθ. 130)	B. DU BOCAGE La Grèce et ses îles.
66	13 (ἀριθ. 140)	J. B. GAIL Carte pour l'histoire grecque.
67	14 (ἀριθ. 147)	P. LAPIE Grèce ancienne.
82	15	Χάρτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ληφθεὶς ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1401 χειρογράφου τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας (βλ. σελ. 81).

Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνη.

86	1	Τοπογραφικὸν σχέδιον τῆς περιοχῆς τῶν τάφων.
88	2	Κάτοψις καὶ τομὴ τάφ. I (σχέδιον Χ. Λεφάκη).
91	3	Ἄρ. 1, 4 καὶ 46.
91	4-5	Κεφαλὰὶ ὄψεων ψελίων α καὶ β (ἀριθ. 4).
91	6	Χρυσαὶ πλάκες τοῦ ξίφους ἀριθ. 28 (1/1).
91	7	Χρυσαὶ πλάκες (2) καὶ περιάπτων (3).
93	8	Ἄργυρᾶ φιάλη (5) καὶ ἀργυρᾶ κύλιξ (6).
93	9	Ἄργυρᾶ φιάλη ἀριθ. 5 (σχέδιον Χ. Λεφάκη).
98	10	Τάφος I, 1, 2, 3.
98	11	Χαλκῆ οἰνοχόη (7).
98	12	Χαλκοῦς κάδος (8).
98	14	Τάφος I, 8.

Σελ.	Εικ.	
98	14α	Χαλκή φιάλη (9).
99	13	Λεπτομέρεια λαβών χαλκοῦ κάδου (8).
100	15	α) Λυχνοστάτης (10) β) Ξίφος (28).
102	16	Χαλκᾶ κοσμήματα (11-17).
102	17	Χαλκαὶ περόνια (18-23).
102	18	Χαλκαὶ πόρπαι (24).
102	19	Χαλκοῦν κράνος (25).
104	20	Λυχνοστάτης (26) καὶ λεπίς μαχαιρίου (27).
104	21	Λυχνοστάτης (26).
105	22	Ξίφη καὶ αἰχμαὶ δοράτων.
106	23	Ἄμφορες τ. III, 3 (34).
107	24	Ἄμφορες III, 2 καὶ οἰνοχόη III, 1.
107	25	Ἄμφορες II, 1.
108	26	Ἄγγεῖα τάφου II, 9 καὶ 4.
108	27	Τομὴ ἀγγείου ἀριθ. 38.
108	28	Κάνθαρος τ. I, 6.
109	29	Ἵδρία τ. I, 9.
110	30	Τομαὶ ἀγγείων τ. I, 2, 4, 5 καὶ 3.
111	31	Ἀργυρᾶ δραχμή, τ. I, 13.

Σαλαμινιά.

112	1	Χάρτης τῆς Σαλαμῖνος (M. Le Roy 1770).
113	2	Σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐκ τῆς θέσεως «Κολῶνες».
120	3	Τομὴ καὶ κάτοπις τοῦ ναυδρίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου.
121	4	Τοιχοδομία τοῦ δεξιοῦ τοῖχου τοῦ Δ σκέλους τοῦ ναυδρίου (ἐσωτερικῶς).
121	5	Ἡ παραστάς καὶ ὁ κίων τοῦ διβήλου ἐκ ΒΔ.
122	6	Πόριον ρωμαϊκὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον.
123	7α-β.	Σταυρὸς καὶ κιλίβας πόριου.
124	8	Λεπτομέρεια τοιχοδομίας. Ἐντετοιχισμένη ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἱερὰ τράπεζα.
127	9α β.	Πεσοίσκοι τοῦ τέμπλου.
128	10	Τεμάχιον θωρακίου.
130	11	Ὅστρακα βυζαντινῶν γραπτῶν ἀγγείων.
132	12α-γ	Ὅστρακα βυζαντινῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων.
133	13	Δακτυλίδια χαλκᾶ (ἐκ τοῦ τάφου 2).
133	14	Σχέδια τῶν δακτυλιδίων τῆς εἰκ. 13.

Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐπιδαύρου.

135	1	Ἐξ ἐκτύμματος τῆς πλευρᾶς Α τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.
137	2	Ἐξ ἐκτύμματος τῆς πλευρᾶς Β τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.
145	3	Ἐξ ἐκτύμματος τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 3.

Ἄττικά Ι

147		Εἰκὼν ἐπιγραφῆς Μυρρίνης.
-----	--	---------------------------

Ἀρχαιολογικαὶ ἐρευναι καὶ εὐρήματα ἀνὰ τὴν δυτικὴν Κρήτην κατὰ τὸ ἔτος 1938-39.

Σελ.	Εικ.	
2	1	Ἀγαλμάτιον Νίκης ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
2	2	Ἀγαλμάτιον κρανοφόρου ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
3	3	Ἀγαλμάτιον ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
3	4	Ἀγαλμάτιον Ἐρωτος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
3	5	Προτομὴ ἐστεμμένου ἀνδρὸς ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
4	6	Εἰδώλια ἵππου καὶ γρυπὸς ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
4	7	α) εἰδώλιον γρυπὸς β) ἐξάρτημα λέβητος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
5	8	α) χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (;) μετὰ λεοντοκεφαλῆς β) βάσις κηροπηγίου (;) ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
5	9	α) χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (;) μετὰ λεοντοκεφαλῆς β) ἀναθηματικὸς τρίπους, ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
6	10	α) χάλκινος ἀναθηματικὸς βωμὸς (;) β) κηροπήγιον ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
6	11	Χάλκινος λύχνος ἐν σχήματι πλοίου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
7	12	Ἀνάγλυφον Μαινάδος ἐκ Πιρινέ-Μυλοποτάμου.
7	13	Ἄγγεῖα ὑστερομνηναϊκοῦ τάφου παρὰ τὸ χωρίον Πηγῆ - Ρεθύμνης.
8	14	Θυμιατήριον ὑστερομνηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ρεθύμνης.
8	15	Θυμιατήριον ἐξ ὑστερομνηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ρεθύμνης.
9	16	Ἀγαλμάτιον πελοπόρου γυναικὸς ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
9	17	Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νεαίου ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάμπας) - Ρεθύμνης.
10	18	Προτομὴ Σαράπιδος (;) ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
10	19	Ὅπισθία ὄψις προτομῆς Σαράπιδος (;) ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
11	20	Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον Νυμφῶν, ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάμπας) - Ρεθύμνης.
11	21	Μολύβδιнос σωλὴν ὑδρεύσεως Λάμπας, ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
12	22	Ὅστρακα ὑστερομνηναϊκά ἐκ τοῦ σπηλαίου «Κορακιά» παρὰ τὴν Γεωργιούπολιν Ἀποκορώνου-Κρήτης.
13	23α.	Διάγραμμα ὑστερομνηναϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).
13	23β.	Χάλκινα εἰρήματα ἐκ τοῦ ὑστερομνηναϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).
14	24	Πήλινα ἀγγεῖα ἐξ ὑστερομνηναϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

Σελ.	Εικ.	
15	25	Πήλινα άγγεϊα ύστερομινωϊκοϋ τάφου Χανίων (όδοϋ Κ. Μάνου).
17	26	Μεσομινωϊκοί ταφικοί πίθοι Χανίων.
18	27	Μεσομινωϊκή πρόχους Χανίων.
19	28	Διάγραμμα άρχαίων τάφων παρά τὸ νεκροταφεϊόν Ἁγίου Λουκά· Χανίων. ΚΛΙΜΑΞ 1: 50. Ἄνω: Κάτοψις καὶ τομὴ Α΄, Β΄. Κάτω: Πρόσοψις καὶ τομὴ Γ΄, Δ΄.
19	29	Ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφὴ Χανίων.
20	30	Ἐπιγραφαὶ Χανίων.
22	31	Ἐπίγραμμα δοχεῖα ἐκ τάφου Πρινέ-Σελίνου.
23	32	Χάρτης Δυτικῆς Κρήτης.

Λειβήθρα, Πίμπλεια, Πιερίς ἢ πατρις τοῦ Ὀρφέως.

25	1	Γενικὴ ἄποψις τῶν Καναλίων.
28	2	Ἄποψις τῶν χειμάρρων Καβουρόλακκα καὶ Γρίβα ἑκατέρωθεν τῆς ἀκροπόλεως.
33	3	Τμήμα τείχους ἐκ τῆς δυτ. πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Λειβήθρων.
35	4	Τμήμα ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Πίμπλειας.
36	5	Πλίνθος μετ' ἐρείσματος ἀγαλματίου Σατύρου.
36	6	Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ Πριμίονος Φουλβίας.
37	7	Λατινικὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ.
39	8	Τοπογραφικὸς χάρτης τοῦ ΝΑ Ὀλύμπου.

Πρόχειρος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς Φάρσαλα.

Σελ.	Εικ.	
40		Πρόχειρον σχεδιογράφημα τῆς ἀνασκαφείσης παρά τὰ Φάρσαλα θέσεως (τὸ δεξιὸν ἡμῶν ἐκ: F. STÄHLIN <i>Das hellenische Thessalien</i> , σ. 138, εἰκ. 93).
41	1	Περιφερὴς τάφος τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαρσάλου.
41	2	Τρόπος οἰκοδομῆς τοῦ ἐν εἰκ. 1 τάφου.
42	3	Τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ἐν εἰκ. 1 τάφου.
42	4	Ἐρειδὴς τάφος τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαρσάλου.

Ἀνασθηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Μυκῆναις.

44	1	Ἡ πύλη τῶν Λεόντων πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Schliemann κατὰ ζωγραφικὸν πίνακα τοῦ G. W. von Heideck ἐκ τῆς πινακοθήκης τοῦ Μονάχου, ἐκ CARL SCHUCHHARDT <i>Die Burg</i> , 1931 πίν. V.
45	2	Ἡ πύλη κατὰ SCHLIEMANN Mycenae 1889 πίν. III.
46	3	Ἡ πύλη ἐκ φωτογραφίας δημοσιευθείσης ὑπὸ A. WACE Mycenae 1949 εἰκ. 72a.
47	4	Τὸ ἄνω μέρος τῆς πύλης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν δύο λίθων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.
47	5	Ἡ πύλη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

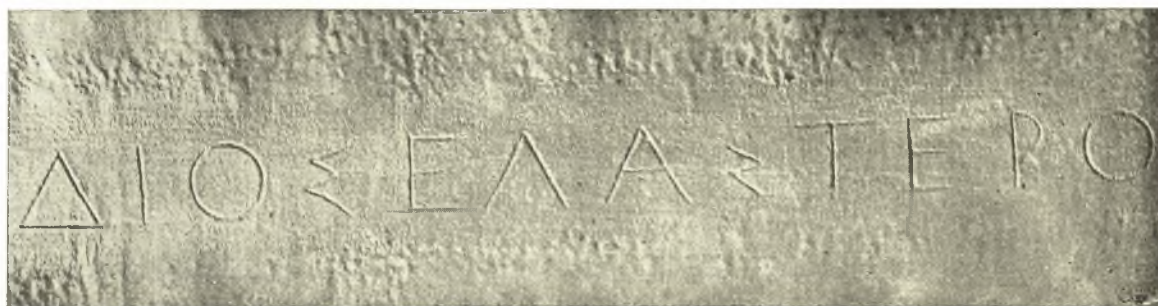
- Πίναξ 1. Τὸ Παλλάδιον ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου).
 Πίναξ 2. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου).
 Πίναξ 3. Δολιχοδρόμοι ἐπὶ ἑλληνιστικοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου καὶ Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου).
 Πίναξ 4. Δολιχοδρόμοι ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου).

ΖΕΥΣ ΕΛΑΣΤΕΡΟΣ ΕΝ ΠΑΡΩ.

ΥΠΟ Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

Τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Ἐλαστέρου ἐν Πάρῳ γνωρίζομεν διὰ τριῶν ἐπιγραφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μία μόνον, ἐσχάτως εὐρεθεῖσα, διασφύζει ἀκέραιον τὸ ἀσύνηθες καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντῶν ἐπιθετον τοῦτο τοῦ Διός. Εἰς τὰς δύο ἄλλας, αἱ ὁποῖαι διέσφζον μέρος μόνον τοῦ ἐπιθέτου, συμπληρώνεται νῦν ἀσφαλῶς τοῦτο.

1. Ἡ νῦν τὸ πρῶτον δημοσιευομένη ἐπιγραφή ἀνευρέθη κατὰ τὸ θῆρος τοῦ 1949

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή ἐπὶ κιονίσκου ἐκ Πάρου.

ἔξωθι τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ περιβόλου τῆς Παναγίας Καταπολιανῆς ἢ Ἐκατονταφυλιανῆς ἐν τῇ πόλει τῆς Πάρου, εἶναι δὲ κεχαραγμένη ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου μέρους κιονίσκου, ἐντὸς ἰδιαίτερος λελασμένης κατακορύφου λωρίδος καὶ κατευθύνεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων δεικνύει ἢ ἐξ ἐκτύπου φωτογραφία (εἰκ. 1), εἶναι δὲ ταῦτα τῶν μέσων περίπου τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἔχουν ὕψος 3 ἐκ. Ὁ κιονίσκος ἔχει ὕψος 1,01, ἄνω διάμετρον 0,33 καὶ κάτω 0,36· κατὰ τὴν ἄνω αὐτοῦ ἐπιφάνειαν φέρει ἀναθύρωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸρμον γομφώσεως. Ἡ ἐπιγραφή ἀναγινώσκειται ὡς ἑξῆς:

Διὸς Ἐλαστέρο

Ὁ κιονίσκος ἀπετέλει προφανῶς ὄρον τεμένους τοῦ Διὸς Ἐλαστέρου. Μελλοντικὴ ἔρευνα θὰ δείξῃ, ἂν ὁ τύπος τῆς ἀνευρέσεως τοῦ κιονίσκου εἶναι ἀκριβῶς τὸ τέμενος τοῦτο.

2. Ἡ ἐπιγραφή, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀρχ. Δελτ. 14, 1931-32 (1935) Παράρτ. σ. 49 καὶ τὴν ὁποίαν ἀπεικονίζω ἐνταῦθα (εἰκ. 2), ἀναγινώσκεται νῦν ἀσφαλῶς οὕτω:

Διὸς [Ἐλα]-
στέρο Π
ατρώιο.

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή ἐκ Πάρου

Τὴν συμπλήρωσιν *εὐάστερος*, τὴν ὁποίαν εἶχον προτείνει τότε καὶ ἤτις παλαιογραφικῶς δὲν ἀπεῖχε πολὺ τοῦ ὀρθοῦ, δὲν εἶχον τολμήσει ὁπωσδήποτε νὰ εἰσαγάγω εἰς τὸ κείμενον ὀρθῶς ὁ Μ. Ρ. NILSSON *Gesch. d. griech. Rel.* I 1941, 525 σημ. 2 εἶχε θεωρήσει ὅτι δυστυχῶς τὸ ἐπίθετον δὲν ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῆ ἀσφαλῶς, ἀφοῦ ἡ ἀκριβῆς συμπλήρωσις ἦτο λέξις νέα καὶ ἐπίθετον ἄγνωστον. Ἐν *IG XII Supplementum* σ. 107 ἀρ. 207 εἶχε συμπληρωθῆ ἀδιστακτικῶς *Περιστέρο* ἐκ τῆς παρ' *ΑΘΗΝΑΙΩ* 9,395 ἀδιηγήσεως, τὴν συμπλήρωσιν δ' ἐδέχθη καὶ ὁ Ο. RUBENSOHN *R.E.* ἐν λ. *Paros* στ. 1841 καὶ 1847 θεωρηθέντος ὅτι ὁ Ζεὺς οὗτος ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸν Δία Ἀφροδίσιον. Καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ὡς δεικνύει ἡ εἰκ. 2, ἀπετέλει ὄρον, πιθανώτατα δὲ τοῦ αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ προηγουμένη τεμένους.

3. Ἐξ ἐκτύπου τοῦ Μ. Κρίσπη εἶχε δημοσιεύσει ὁ HILLER von GAERTRINGEN ἐν *Sitzb. Berl. Ak.* 1906, 786 (= *IG XII* 5, 1027, πρβ. καὶ Α. Β. COOK *Zeus* II 946 εἰκ. 14) ἐπιγραφὴν εὐρεθεῖσαν ἐν τῇ πόλει τῆς Πάρου (συννοικία Χωριάτικα) οὕτω:

Βωμὸς Διὸς Ἐ[νδένδ]-
ρο, τῶν ἀπὸ Μ[αν]δρο-
θέμιος· μέλιτι σπένδεται.

Ἡ συμπλήρωσις εἶχε στηριχθῆ εἰς γλῶσσαν τοῦ Ἡσυχίου: *Ἐνδένδρος* παρὰ *Ροδίους* Ζεὺς καὶ Διόνυσος ἐν *Βοιωτοῖς*. Ὁ Ζεὺς Ἐνδένδρος τῆς Πάρου ἐγένετο γενικῶς ἀποδεκτός: WILAMOWITZ *Glaube d. Hell.* I 34 καὶ 125, STENGEL *Kultusalt.*³ σ. 104, Α. Β. COOK *Zeus* II 946 καὶ III 1173, HILLER v. GAERTRINGEN *Gnomon* 1930, 428, ROSCHER *Myth. Lex.* VI 624, Ο. RUBENSOHN *R. E.* ἐν λ. *Paros* στ. 1841. Ἡδη ὁμως ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου ἐντόπισις τῆς λατρείας τοῦ Διὸς Ἐνδένδρου εἰς τὴν Ρόδον ἐγείρει ἐνδοιασμοὺς διὰ τὴν παραδοχὴν τῆς αὐτῆς λατρείας καὶ εἰς τὴν Πάρου. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ὀφείλομεν νὰ ἀναγνώσωμεν:

Βωμὸς Διὸς Ἐ[λαστέ]-
ρο κ.τ.λ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν συμπληρουμένων γραμμάτων εἶναι ἀκριβῶς ὁ αὐτός.

Νομίζω ὅτι οὐδεὶς δισταγμὸς ἐπιτρέπεται διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐπιθέτων τοῦ Διὸς εἰς τὰς ἐπιγραφὰς 2 καὶ 3 διὰ τοῦ Ἐλάστερος.

Ἐκ τοῦ περιεχομένου ἄλλως τε τῶν τριῶν ἐπιγραφῶν εἶναι προφανές, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἢ μεταξὺ τούτων σχέσις. Τὴν σύναψιν τοῦ Διὸς ὡς Ἐλαστέρου καὶ Πατρῶου εἰς τὴν ἐπιγρ. 2 ἐρμηνεύει ἡ ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφὴ 3. Ὁ Ἐλάστερος Ζεὺς τῆς τελευταίας ταύτης ἀνήκει εἰς τοὺς ἀπὸ *Μανδροθέμιος*, εἶναι ἄρα *πατρῶος*, θεὸς προσιάτης τῆς φρατρίας ἢ οἴκου τοῦ Μανδροθέμιος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ. Τὴν ἔννοιαν τοῦ Διὸς πατρὸς καὶ πατρῶου ἔδειξε σαφῶς ὁ Μ. Ρ. NILSSON AfRw. 1938, 156 κέ. πρβ. καὶ Gesch. d. gr. Religion I, 378 κέ. Ζεὺς Πατρῶος εἶναι ὁ θεὸς τῶν προγόνων, τοῦ γένους. Τὸ γένος τῶν Λαβυαδῶν ἐν Δελφοῖς ἔχει προσιάτην τὸν Δία *Πατρῶον* (Α στίχ. 14 κ.ἀ.). Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἀναφέρεται ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ (Τροίας) ὡς *προπάτωρ* (AJA 1935, 538, NILSSON Gesch. d. gr. Rel. 377), ὅπου ἡ παραιτέρω σύναψις ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ πρὸς τὸ *ἐρκεῖος* καθιστᾷ ἔτι προφανεστέραν τὴν ἔννοιαν ἀλλαγῆς (BCH 1894, 441, Rev. Arch. XI, 1935, 195) ἀναφέρεται ὡς *ἐρκεῖος πατρῶος*. Εἶναι οὕτω πατρώα ἢ λατρεία τοῦ Ἐλαστέρου Διὸς εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Μανδροθέμιος καὶ πιθανῶς τὸ τέμενος ἦτο ἰδρυμένον ἀρχικῶς ὑπὸ τούτων. Ἐὰν ἢ ἐν Θάσφ καὶ τῇ ἀποικίᾳ αὐτῆς Γαληψῶ (Rev. Arch. IX 1935, 195 κέ.) λατρεία τοῦ Διὸς Πατρῶου συνάπτεται πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Ἐλαστέρου Πατρῶου τῆς Πάρου δὲν δύναμαι νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος, ἀλλ' εἶναι δυνατὴ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἄλλὰ τίς εἶναι ὁ Ζεὺς Ἐλάστερος; Δὲν βλέπω ἄλλην δυνατότητα ἐρμηνείας τῆς λέξεως εἰμὴ τὴν ἐκ τοῦ *ελαύνω* καὶ *ἀστήρ*. Βεβαίως εἰς τὰ ἐκ τοῦ *ελαύνω* σύνθετα ὡς πρῶτον συνθετικὸν λαμβάνεται τὸ *ελασι-*, ὡς *ελάσιππος*, *ελασιβρόντας* (ΠΙΝΔ. ἀπόσπ. 144). Ἄλλὰ γνωστῆς οὐσῆς τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα σύνθετα ἀσταθείας (E. SCHWYZER Gr. Grammatik, σ. 441), οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ ληφθῆ καὶ τὸ ἐνεστωτικὸν θέμα *ελα-* (ελά-ω), πιθανώτατα δὲ εὐφωνικοί λόγοι ἐπέδρασαν πρὸς τοιοῦτον σχηματισμόν· *ελασιάστερος ἢ *ελασάστερος ἀμφιβάλλω ἂν ἡδύναντο νὰ προφέρουν ἑλληνικὰ χεῖλη. Ὁ E. SCHWYZER ἔ.ἀ., ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τῆς ποικιλίας τῶν τοιούτων συνθέτων τὸ *ἐλκεσί-πεπλος* παρὰ τὸ *ἐλκε-χίτων* εἶναι προφανῶς ἀνάλογα καὶ τὸ *ελάσιππος* παρὰ τὸ *ελάστερος*.

Τοῦ Διὸς ἐλαύνοντος ἀστέρα τὴν ιδιότητα γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τῆς Ἰλιάδος Δ 75 κέ.

Οἶον δ' ἀστέρα ἦκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω,
ἢ ναύτησι τέρας ἠὲ στρατῶι εὐρέι λαῶν,
λαμπρόν· τοῦ δέ τε πολλοὶ ἀπὸ σπινθήρες ἴενται
τάῃ εἰκυῖ' ἠΐξεν ἐπὶ χθόνα Παλλάς Ἀθήνη.

Ἦδη οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ ἐσημείωσαν ὅτι πρόκειται περὶ διάπτοντος ἀστέρος: *ἀστέρα νῦν φησι τὸν ἀστεροειδῶς ἀκοντιζόμενον* (DINDORF 3, 199). Ἐν τῷ εἰς Ἀπόλλωνα Ὀμ. Ὑμνῶ 441 κατὰ προφανῆ, ὡς γνωστόν, μίμησιν τῶν στίχων τούτων ὁ Ἀπόλλων μεταμορφώνεται ἐπίσης εἰς ἀστέρα, ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν λείπει βεβαίως ἢ εἰκῶν τοῦ Διὸς ἐξακοντίζοντος τοὺς ἀστέρας. Ἡ ἔννοια αὕτη οὕτω σαφῆς ἀπαντᾷ μόνον εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους τοῦ Δ τῆς Ἰλιάδος καὶ τὸν Ἐλάστερον Δία τῆς Πάρου, τὸν ὁποῖον τώρα γνωρίζομεν. *Ἀστέρα εἶναι* (Δ 75) καὶ *ἀστέρα ἐλαύνειν* (Ἐλάστερος) εἶναι προφανῶς ταυτόσημα.

Ὁ ἐκσφενδονισμὸς οὗτος τῶν ἀστέρων ἀνήκει εἰς τὴν γνωστὴν ἀντίληψιν περὶ Διὸς, ὅστις, ἐκτὸς τοῦ κεραυνοῦ, ἐκσφενδονίζει ἐπίσης τὴν ἀστραπὴν, ὡς N 242

βῆ δ' ἴμεν ἀστεροπῆι ἐναλίγκιος, ἦν τε Κρονίων
χειρὶ λαβῶν ἐτίναξεν ἀπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου
δεικνὺς σῆμα θροτοῖσιν... (πρβ. καὶ B 353, I 236 κ.ἀ.)

ἢ τὴν βροντὴν, ὡς παρὰ ΠΙΝΔΑΡΩ Ὀλυμπ. IV 1 κέ.

ἐλατῆρ ὑπέρτατε βροντᾶς ἀκαμαντόποδος
Ζεῦ

καὶ Ἐλασιβρόντα παῖ Ρέας (ΠΙΝΔ. ἀπ. 144). Πρβ. καὶ φ 413, ω 112 κέ. Εἰς τὸν Πίνδαρον ἔχομεν οὕτω τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸν ἐλάστερον Δία, ἔνθα τὸ ἐλαύνω ἀντικαθιστᾶ τὸ ἰέναι (ἦκε ἀστέρα) τοῦ Δ 75. Τὴν ἰοὶν ἐπίσης τανύει ὁ Ζεὺς (P 547). Ὁ ἀστὴρ, σῶμα οὐράνιον, συγγενὲς πρὸς τὸν κεραυνόν, τὴν ἀστραπὴν, τὴν βροντὴν, τὴν ἰριδα, εὐρίσκεται εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Διὸς καὶ ἐξακοντίζεται ὑπὸ τούτου, ὅταν θέλῃ νὰ δηλώσῃ τὴν θέλησίν του. Εἶναι πάντα ταῦτα τὰ οὐράνια σημεῖα *διοσημίαι* (A. B. COOK II 4 κέ), ὅπως ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἀνωτέρω δημοικοὺς στίχους.

Εἶναι τόσον φυσικὴ ἢ τοιαύτη ἐρμηνεία καὶ τόσον σύμφωνος πρὸς τὰς παλαιότερας ἑλληνικὰς ἀντιλήψεις, ὥστε οὐδεὶς θὰ θελήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν Δία ἐλάστερον ὡς τὸν ὀδηγοῦντα καὶ κανονίζοντα τὰς κινήσεις τῶν ἀστέρων πρβ. ἐπίγραμμα τοῦ β' π.Χ. αἰ., ὅπου ὁ Ζεὺς διευθύνει πόλον ἀστρων, W. ΡΕΕΚ Μνημοσύνου Th. Wiegand, σ. 15, Α στ. 1. Ἀκόμη ὀλιγότερον πιθανὴ εἶναι ἡ παραδοχὴ ἔστω καὶ λανθανούσης ἐξομοιώσεως τοῦ Διὸς πρὸς ἀστέρα, ὡς ὑποπτύει ὁ COOK I 760 διὰ τὸν στίχον Δ 75 συνάπτων πρὸς τὴν μεταγενεστέραν παράδοσιν (ΚΛΗΜΗΣ ΡΩΜΗΣ, Ὀμιλ. 5.13 καὶ ΤΖΕΤΖΗΣ εἰς ΛΥΚΟΦΡ. Ἀλεξ. 88), καθ' ἣν ὁ Ζεὺς ὡς ἀστὴρ ἐγέννησεν ἐκ τῆς Λήδας τοὺς Διοσκούρους καὶ ὡς ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς ἐν Κέφ λατρείας τοῦ Διὸς Ἰκμαίου - Σειρίου (A. B. COOK II 265 κέ).

Δυνατὴ φαίνεται ἡ σύναψις τῶν στίχων Δ 75 κέ. πρὸς τοὺς μετεωρίτας, ὡς ὑποθέτει ὁ COOK III 885 κέ.

Ἡ λατρεία τῶν ἀστέρων, ὡς γνωστόν, εἶναι μόνον τῶν μεταγενεστέρων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος (πρβ. M. P. NILSSON Symbolisme astronomique et mystique dans certains cultes publics grecs ἐν Collection Latomus II, σ. 217 κέ.), ἀκόμη δὲ καὶ ἡ πίστις εἰς τὸν Δία θεὸν τῶν ἀστέρων ἢ ἡ ταύτισις αὐτοῦ πρὸς ἀστέρα εἶναι ἐντελῶς μεταγενεστέρα. Πρβ. COOK I 545 καὶ 740 κέ.

Ἡ ἐμφάνισις διάττοντος ἀστέρος θεωρηθεῖσα ὡς διοσημία ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μανδροθέμιος εἴτε, ἴσως, ἡ πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ πτώσις ἑνὸς μετεωρίτου εἰς περιοχὴν ἀνήκουσαν εἰς τούτους ὑπῆρξεν ἢ ἀφορμὴ τῆς ἰδρύσεως τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ἐλαστέρου.

Ἡ σπονδὴ μέλιτος νοεῖται καὶ μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἐνδένδρου ὑπὸ τοῦ Ἐλαστέρου Διὸς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν 3. Αὕτη εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰς χθονίας θεότητας. Ἡ σπονδὴ μέλιτος μαρτυρεῖται καὶ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Ἰκμαίου —

Σειρίου ἐν Κέφ (COOK III 267 σημ. 5). Παρ' ὅλον ὅτι εἶναι γνωστὸν ὅτι χθόνιαι χοαὶ προσεφέροντο εἰς τοὺς ἀστέρας (KIRCHER Die sakr. Bedeutung d. Weines 3), εἶναι ὅμως δυνατὸν αἱ ἀστροικαὶ αὗται λατρεῖαι νὰ μὴ εἶναι πολὺ παλαιαὶ (NILSSON ἔ.ἀ. σ. 218 κέ.). Ἐπιμένοντες εἰς τὸν παραλληλισμὸν τοῦ ἑξακοντισμοῦ τῶν διαπτόντων, ἢ τῶν μετεωριτῶν ἐνδεχομένως, πρὸς τὸν κεραυνόν, βροντὴν κ.τ.δ. δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Δία Καταιβάτην ὁ πίπτων ἀστὴρ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν πίπτοντα κεραυνόν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸ τέμενος τοῦ Διὸς ἐλαστέρου ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὰ ἐνηλύσια. Εἰς τὸν τόπον, ὅπου ὁ κεραυνὸς τοῦ Διὸς ἐφόρευσε τὸν Ἐρεχθεά, ἦτοι εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Διὸς Ὑπάτου πρὸ τοῦ Ἐρεχθείου, προσεφέροντο πέμματα ἄνευ οἴνου ἦτοι χθόνιαι θυσίαι καὶ μελιτοῦσαι (N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ Ἐρεχθεῖον σ. 10 κέ.). Ἀκριβῶς δὲ καὶ εἰς τὴν Θάσον πλησίον τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Διὸς Πατρῶου εὐρέθη καὶ ἄλλη μνημονεύουσα Διὸς Καταιβάτου (Rev. Arch. 1937, 198).

N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΑΜΦΟΡΕΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΥ

ΥΠΟ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ Θ. ΜΙΤΣΟΥ

Ὁ ἐν τῇ εἰκόνι 1 καὶ 2 ἀμφορεὺς εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ τοῦ χώρου, ἔνθα ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος παρὰ τὸν Ἴλισσόν. Ἐκεῖτο ἐντὸς τοῦ μεταγενεστεροῦ ὑδραγωγείου, τὸ ὁποῖον διήρχετο ἄνωθεν τοῦ Πεισιστρατείου, ἦτοι μεταξὺ τοῦ βραχῶδους λόφου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπίου (εἰδικῶς ὑπὸ τὴν ἀνωφερικὴν ὁδόν, ἢ ὁποία ὁδηγεῖ πρὸς τὸ ἄλσος καὶ τὸ ὑπαίθριον καφφενεῖον). Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων καὶ συνεπληρώθη διὰ γύψου. Ὑψος τοῦ σφζομένου μέρους 0.76.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὄμων καὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου διακοσμεῖται διὰ παραστάσεων σχετικῶν πρὸς τοὺς ἀγῶνας τῶν Παναθηναίων, κατὰ τὰ ὁποῖα εἶχε τοῦτο δοθῆ ὡς ἔπαθλον εἰς ἀγῶνα δρόμου.

Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως παρίσταται ἡ Ἀθηνᾶ (*εἰκ. 1*) ὀπλισμένη χωροῦσα πρὸς δεξιὰ. Πρὸς ταύτην τείνει τὴν χεῖρα Νίκη ἐπὶ δωρικοῦ κίονος. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως (*εἰκ. 2*) δρομεὺς, εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, τείνει τὴν χεῖρα, ἵνα λάβῃ στέφανον, ὃν ἑτέρα Νίκη ἐπὶ κίονος τείνει πρὸς αὐτόν. Τὸν χῶρον μεταξὺ τῶν δύο παραστάσεων τῆς ἐπὶ κίονος Νίκης πληροῖ παχεῖα ταινία μελανοῦ χρώματος ἐκ τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου. Παραλλήλως πρὸς τὴν ταινίαν ἔχει γραφῆ διὰ μέλανος χρώματος ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ ἢ ἐπιγραφὴ: **Τῶν Ἀθήνηθεν [ἄθλων]**.

Ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου πλευρᾶς, καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἦτοι ἀπὸ

τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὴν βᾶσιν, ἄλλη ἐπιγραφή πληροφορεῖ περὶ τοῦ ἀγωνοθέτου, καὶ συνεπῶς τοῦ ἔτους τῆς τελέσεως τῶν Παναθηναίων:

Εἰκ. 1. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου. Προσθία ὄψις.

**Ἀγωνοθετοῦντος βα[σιλέως Καππαδόκων (;)]
Ἄριαράθου Φιλοπά[τορος καὶ Εὐσεβο]ῦς**

Εἶναι δίστιχος, γεγραμμένη κιονηδὸν (εἰκ. 3^α-β) καὶ σφύζεται τὸ ἄνω ἥμισυ περίπου τῶν δύο στίχων, τοῦ δευτέρου ὅμως καὶ τὰ δύο τελευταῖα γράμματα ἐπὶ τεμαχίου ἀρμόζοντος εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ ἀγγείου.

Στίχ. 1 [Καππαδόκων ἢ Καππαδοκίας]. Ἡ συμπλήρωσις εἶναι πιθανή, ἐὰν λάβω-

μεν ὑπ' ὄψιν τά: IG II² 3430 [βασιλέα Καπ]παδοκί[ας καὶ τῆς|τραχείας] Κιλικίας
'Αρχέλαον]: 3425 βασιλεὺς Σιδονίων|Φιλοκλῆς: 3429 Δηϊόταρον Σινόριγος|Γαλ[α-
τ]ῶν Τολισ[τ]οβαγίων|β[ασιλέα]: 654_{1,2} ὁ Παιόνων β[ασ]ιλεὺς [Α]ἰδωλ[έω]ν.

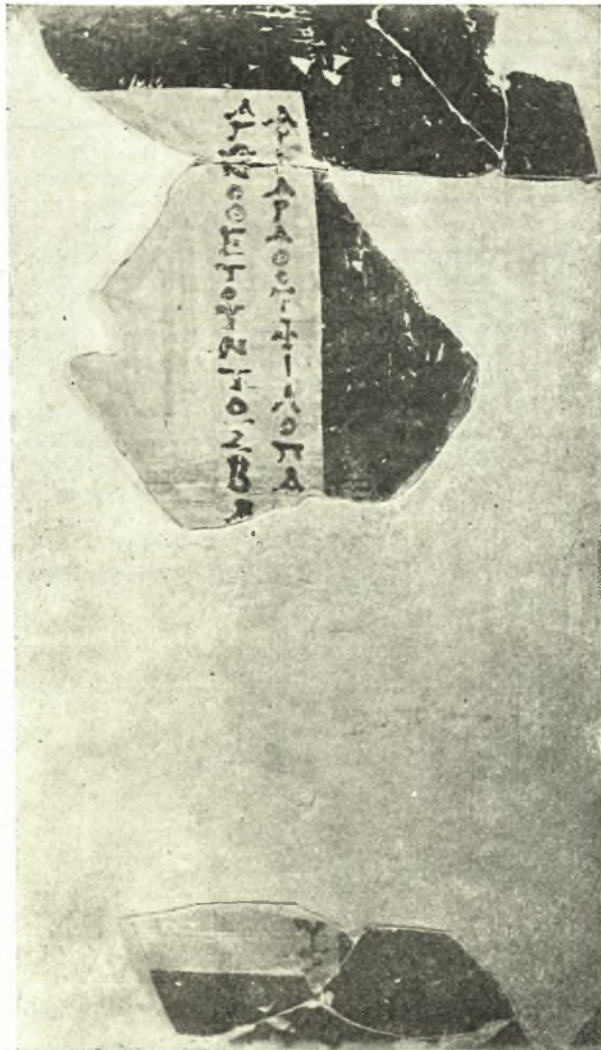

Εἰκ. 2. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου. Ὅπισθία ὄψις.

Ὁ ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς βασιλεὺς Ἀριαράθης φέρει τὴν ἐπωνυμίαν Φιλοπά[τωρ]¹.
Μὲ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην εἶναι γνωστοὶ τρεῖς Ἀριαράθαι βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας,
ἧτοι ὁ Ἀριαράθης ὁ 5^{ος} (163-130 π.Χ.), ὁ 6^{ος} (± 125-111 π.Χ.) καὶ ὁ 9^{ος} (99-87 π.Χ.)².

1 Ὁς Φιλόπα[ππος] οὐδεὶς Ἀριαράθης εἶναι γνωστός.

2 HEAD Hist. Num.² 750.

Εικ. 3α. Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως ἐπιγραφή τοῦ ἀγωνοθέτου.

Α
Ρ
Α
Θ
Ο
Τ
Η
Λ
Ο
Π
Α
Α
Υ
Σ
Τ
Ε
Υ
Α
Ι
Ο
Σ
Β
Β

Ε κ. 3β. Ἡ ἐπι-
γραφή τοῦ ἀγωνο-
θέτου (κατὰ σχέ-
διον Ἀλεξ. Πα-
παλιοπούλου).

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων θὰ ἦτο δύσκολον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μοναδικὸν κριτήριον διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀναφερομένου βασιλέως Ἀριαράθου, ἀφοῦ χρονικῶς δὲν ἀπέχουν πολὺ καὶ οἱ τρεῖς ἀπ' ἀλλήλων. Ἐν τούτοις μορφαὶ γραμμάτων τινῶν, ὡς τοῦ θ, π, πείθουν, ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἐγράφη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Εἰς τοῦτο θὰ ἔλθῃ συνεπίκουρος ἡ φιλολογικὴ καὶ ἡ ἐπιγραφικὴ παράδοσις, αἱ ὁποῖαι διδάσκουν, ὅτι ὁ Ἀριαράθης ὁ 5^{ος} ἦτο πολὺ γνωστὸς εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Οὗτος προτοῦ βασιλεύσῃ εἶχε διακούσει ἐν Ἀθήναις τοῦ φιλοσόφου Καρνεάδου, (πιθανῶς κατὰ τὸ 178 π.Χ.), μαζὺν μὲ τὸν μετέπειτα βασιλέα τοῦ Περγᾶμου Ἄτταλον τὸν 2^{ον} καὶ ἀπὸ κοινοῦ εἶχον φροντίσει οἱ δύο πρίγκιπες, ἵνα ἀνεγερθῇ

Υ
Σ

ἀνδρίας τοῦ διδασκάλου των¹. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον εἶχε γίνει Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ὡς τοιοῦτος εἶχε καταχωρισθῆ εἰς τὸν κατὰ τὸν ἄνω Κηφισὸν δῆμον Συπαληττόν. Τὴν ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς του ἐπίδρασιν μαρτυρεῖ χωρίον τοῦ Διοδώρου XXXI, 19, 7, κατὰ τὸ ὁποῖον οὗτος «τὴν τε ἄλλην ἀγωγὴν τοῦ βίου ἀξιολογωτάτην ἐνδεικνύμενος καὶ φιλοσοφίᾳ προσανέχων· ἐξ οὗ καὶ ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀγνοουμένη πάλαι Καππαδοκία τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν»².

Τοὺς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δεσμούς του διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἐκεῖθεν καὶ τὴν ἀνάρῳσίν του εἰς τὸν θρόνον τῆς Καππαδοκίας, καθὼς διδασκόμεθα ἐκ ψηφίσματος τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν³, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀπονέμονται εἰς τοῦτον καὶ τὴν βασιλικὴν σύζυγόν του, Νῦσαν, τιμαὶ παρὰ τοῦ κοινοῦ τῶν τεχνιτῶν διὰ τὰς πρὸς τοῦτο καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων εὐεργεσίας των.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἀναφερομένη ἀγωνοθεσία δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ σχετισθῆ πρὸς νέαν μετάβασιν τοῦ Ἀριαράθου εἰς τὰς Ἀθήνας, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται αὕτη. Ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησίν της δὲν δύναται νὰ λεχθῆ τίποτε μετὰ βεβαιότητος ἢ ὅτι ἔλαβε χώραν μεταξὺ 163-130 π.Χ. κατὰ τὸ τρίτον ἔτος μιᾶς Ὀλυμπιάδος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐτελέσθησαν τὰ μεγάλα Παναθηναῖα. Εἶναι ἀκόμη δύσκολον νὰ λεχθῆ ἂν ἡ ἀγωνοθεσία πρέπει νὰ σχετισθῆ χρονικῶς πρὸς τὸ ψήφισμα τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι τόσον πολὺ κατεστραμμένον εἰς τὴν ἀρχὴν του, ἐὰν δηλαδὴ ἡ ἐν τῷ στίχῳ 27 ἀναφερομένη ἑορτὴ τῶν Παναθηναίων εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριαράθης διετέλεσεν ἀγωνοθέτης⁴.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσύνηθες ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς μας εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἐκ τῶν δύο ἐπωνυμιῶν τοῦ Ἀριαράθου προηγεῖται ἡ τοῦ Φιλοπάτορος καὶ ἔπεται ἡ τοῦ Εὐσεβοῦς, ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις, ἐνθα ἀπαντοῦν ἀμφοτέραι, συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον⁵. Ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ εἶναι χρονολογικός, ἀφοῦ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἄλλοτε μὲν ἀπαντοῦν καὶ αἱ δύο, ἄλλοτε δὲ μόνον ἡ μία καὶ ἄλλοτε μόνον ἡ ἄλλη⁶.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

1 IG II² 3781. Πρβ. καὶ ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. IV σ. 65: MERITT, Hesperia XVII, 1948, 28 κέ.

2 FERGUSON, Klio VIII, 1908, 353. Hellen. Athens 300, 301.

3 IG II² 1330: FERGUSON, Hell. Athens 370.

4 Τὸ ὄνομα Ἀριαράθης εὐρίσκομεν ἀκόμη δεύτερον εἰς τὴν σειρὰν ἐπὶ νομισμάτων τῶν Ἀθηναίων (ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Monn. d'Athènes πίν. 53 ἀρ. 13 ἐξ.), τὰ ὁποῖα ἐχρονολογήθησαν εἰς τὴν πρὸ τοῦ 86 π.Χ. περίοδον (BCH LIX, 1935, 103. 106: Hesperia X, 1941, 234. Index (1946) 19). Εἶναι πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν

ταύτην πρόκειται περὶ Ἀθηναίου, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ ὄνομα συμφώνως πρὸς συνήθειαν, ὅπως δίδουν οἱ γονεῖς εἰς τὰ τέκνα των ὀνόματα ἐξεχόντων προσώπων τῆς ἐποχῆς (σχετικὰ παραδείγματα ἴδε παρὰ FERGUSON, Klio VIII, 1908, 354). Οὕτω θὰ ἐξηγηθῆ, διατὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριαράθου ἐτέθη δεύτερον ἐπὶ τῶν νομισμάτων (ἴδε καὶ FERGUSON, Hell. Athens 301 σημ. 1).

5 IG II² 1330[2]._{21/2, 38}: HEAD, Hist. Num.² 750.

6 B.M.C. Cappadocia σ. 33 Νο 1-2 (= HEAD ἔ.ἀ. 750).

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΕΚ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΥ ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΑΜΦΟΡΕΩΣ
ΥΠΟ ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ - ΚΑΡΟΥΖΟΥ

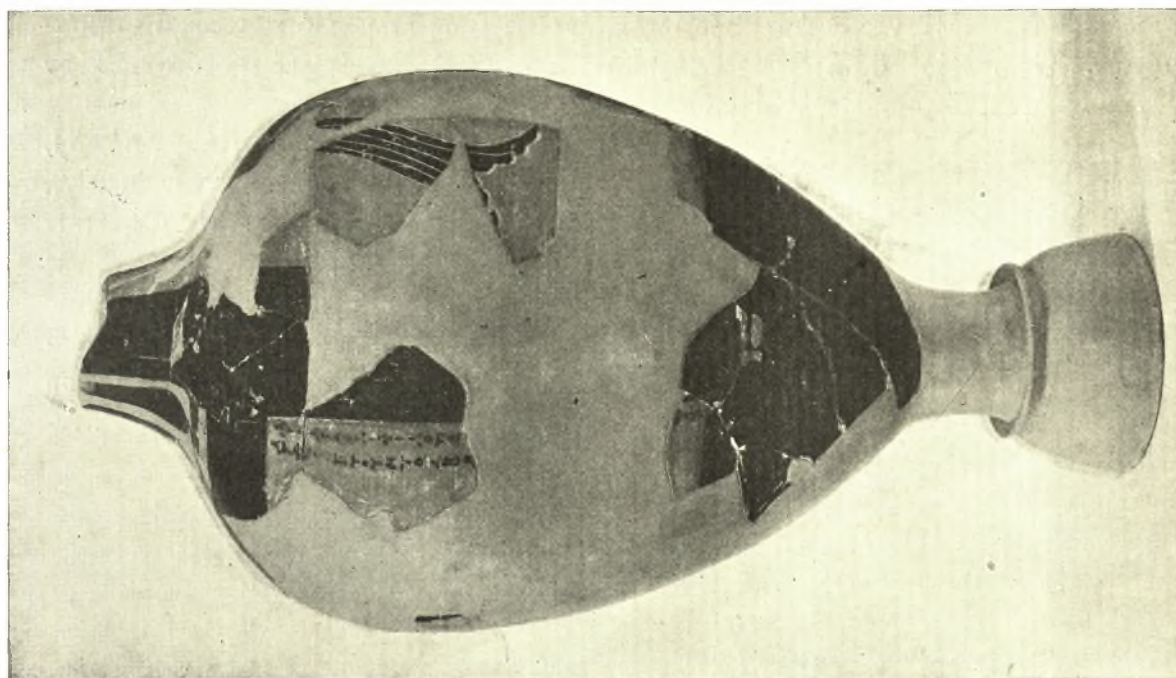
Είναι τοιαύτης σημασίας ή ανεύρεσις Παναθηναϊκού αμφορέως ασφαλῶς χρονολογούμενου εἰς τὸν 2^{ον} π. Χ. αἰῶνα, σχετιζομένου μάλιστα πρὸς γνωστὸν ἱστορικὸν πρόσωπον, ὥστε καθίσταται ἀπαραίτητος ἡ ἐξέτασις του καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης.

Α. (Παρένθετος πίναξ 1, εἰκ. 1-2 καὶ εἰκ. 3-4. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 6-7 εἰκ. 1-2)¹. Τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ αμφορέως κατέχει, ὡς συνήθως τὸ Παλλάδιον, πρὸς δεξιὰ ἐστραμμένον. Πρὸ αὐτοῦ, ἐπὶ κίονος, ἴσταιται Νίκη, τείνουσα τὴν χεῖρα πρὸς τὴν Ἀθηναῖαν. Ἡ θεὰ φέρει ἀττικὸν πέπλον μετὰ διπλοῖδιου, ὡς συνάγεται κυρίως ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν ἀσπίδα σωθέντος μόνου ἄκρου ἐν σχήματι οὐρᾶς χελιδόνος. Ἐπὶ τοῦ στήθους δηλοῦνται διὰ χαραγμάτων αἱ φολίδες τῆς αἰγίδος, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας μόλις διακρίνεται τὸ ἴχνος τοῦ ἀρχικῶς διὰ λευκοῦ χρώματος παρασταθέντος Γοργονείου. Εἰς σχῆμα οὐρᾶς χελιδόνος λήγουν ἐπίσης καὶ τὰ ἄκρα τῆς διὰ τῶν βραχιόνων συγκρατουμένης χλανίδος. Περὶ τὸν λαιμὸν διακρίνεται ὄρμος, βραχιόνια δὲ λήγοντα εἰς κεφαλὰς ὄψεων περὶ τὸν καρπὸν τῆς χειρός, ἐνώτια. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φορεῖ τὸ βοιωτικὸν κράνος. Μόνον τὸ ἄκρον ἐσώθη τοῦ λόφου, παρασταθέντος διὰ λευκοῦ χρώματος. Τὸ δόρυ, ἐπίσης λευκόν, φθάνει μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ περιγράμματος τῶν βοστρύχων τῆς θεᾶς. Ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι ἡ ἀσπίς δὲν ἔχει παρασταθῆ προοπτικῶς, ἀλλ' ὡς πλήρης κύκλος. Ἐκ τοῦ δεξιοῦ ἄκρου ποδὸς τοῦ Παλλαδίου ἐσώθη τόσον μόνον, ὥστε νὰ συμπεραίνεται ὅτι παρίστατο κατενώπιον, τοῦτο δὲ δικαιολογεῖ τὴν τελείαν ἔλλειψιν πτυχῶν εἰς τὸ καλύπτρον τὸν δεξιὸν μηρὸν τμήμα τοῦ πέπλου. Συστάς ἀραιῶν πτυχῶν παρεστάθη συγκεντρωμένη εἰς τὸ μεταξὺ τῶν σκελῶν διάστημα.

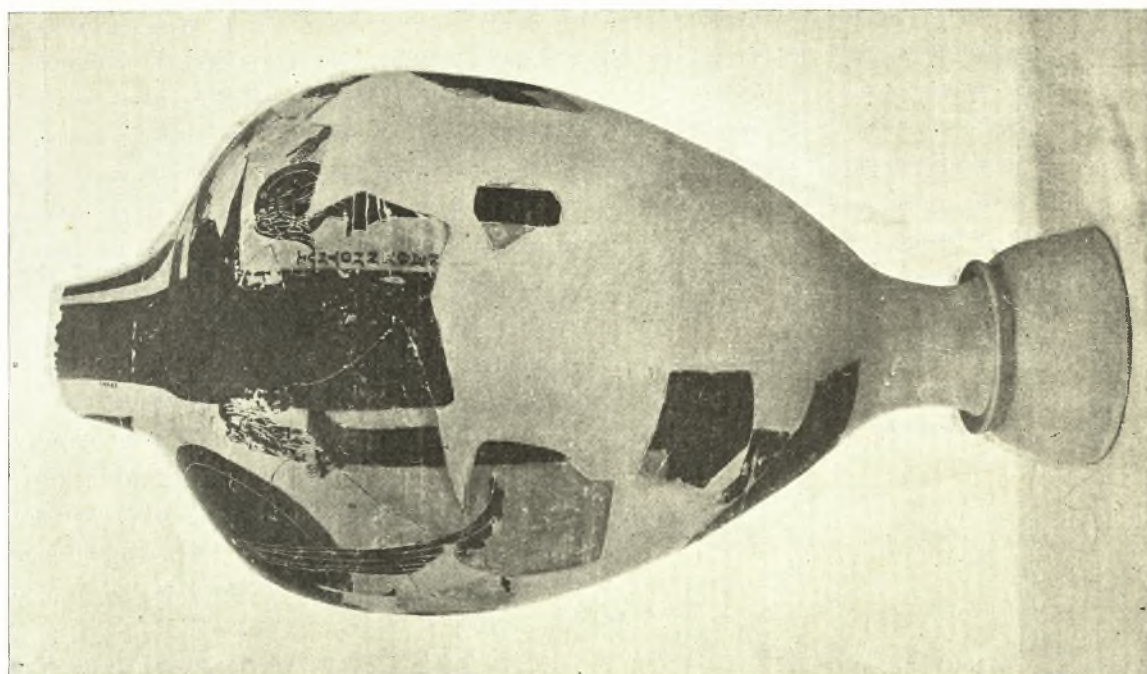
Μόνον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος ἐσώθη τὸ λευκὸν χρῶμα, ἐνῶ τοῦ ἄλλου, ὅστις κρατεῖ τὴν ἀσπίδα, διακρίνεται πρὸ ταύτης καθαρῶς τὸ ἀποτύπωμα. Ὅμοιον ἴχνος ἐσώθη καὶ ἐπὶ τῆς ζώνης τοῦ Παλλαδίου. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἔφερον διακόσμησιν τινὰ τὰ κενὰ τῶν φολίδων, εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ διαπιστωθῇ ἂν ἦτο κεκαλυμμένη διὰ λευκοῦ καὶ ἡ περιφέρεια τῆς ἀσπίδος.

¹ Τὰ σχέδια τῶν πινάκων 1-2 ἐφιλοτεχνήθησαν ὑπὸ τοῦ ζωγράφου τῶν Μουσείων κ. ΑΛΕΞ. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ.

Αἱ γενικαὶ καὶ λεπτομερειακαὶ φωτογραφίαι τοῦ αμφορέως ἀφείλονται εἰς τὸν κ. Γ. ΤΣΙΜΑΝ.

Εικ. 2. Πλαγία όψις του Παναθηναϊκού άμφορέως του Όλυμπιείου.

Εικ. 1. Πλαγία όψις του Παναθηναϊκού άμφορέως του Όλυμπιείου.

Διὰ χρυσίζοντος, μᾶλλον ἀμαυροῦ ἢ σιλπνοῦ χρώματος, ἀπεδόθησαν οἱ ἐπὶ τοῦ προσώπου ἐκατέρωθεν τοῦ ὠτὸς βόστρυχοι, ὁμοίως ὁ ὀφθαλμός, ὁ ὄρμος καὶ τὸ βραχιόνιον. Ὡς βέβαιον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἀρχικῶς δεύτερος κίων φέρων Νίκην ἢ ἄλλην μορφήν ὀπισθεν τῆς Ἀθηνᾶς.

Εἰκ. 3. Ἡ πρὸ τοῦ Παλλαδίου Νίκη τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.

Ἡ ἐπὶ τοῦ κίονος Νίκη (εἰκ. 3), ἔχουσα τὸ σῶμα παριστανόμενον κατὰ $\frac{3}{4}$, φέρει ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ πέπλου ἱμάτιον καλύπτον μόνον τὸ κάτω σῶμα ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ συγκρατούμενον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Εἶναι ἐκδηλος ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτου, ὅπως ἀποδώσῃ τὴν «ζωγραφικὴν» ἀφθονίαν τῆς πτυ-

Εἰκ. 4. Τὸ παλλάδιον ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου.

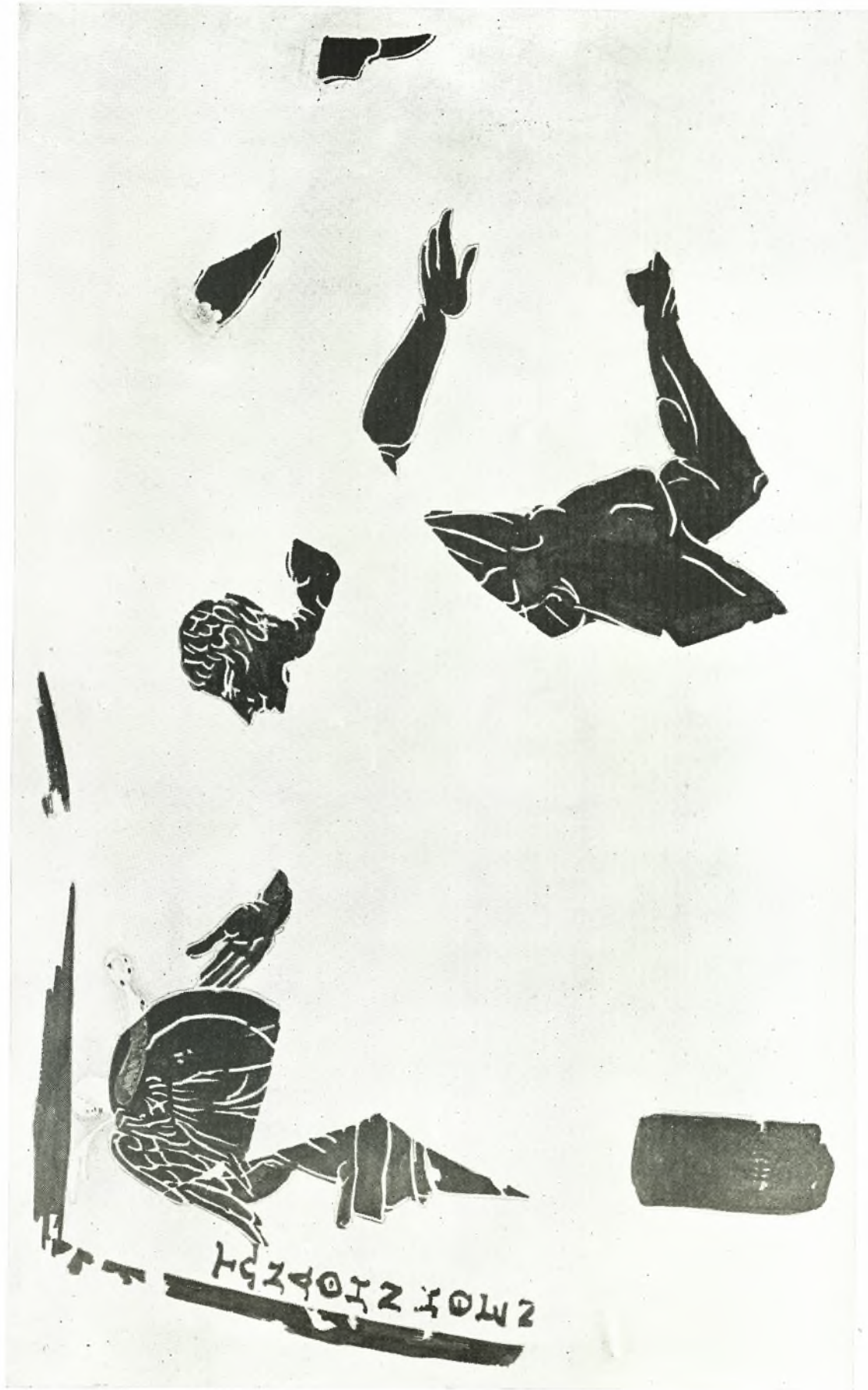
χώσεως, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἄσχετος ἡ εἰς βάθος ἀνάπτυξις τοῦ σώματος.

Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ φαντασθῆ τις περισσότερον χονδροειδῆ χαράγματα τῶν δηλούντων τὰ τε ἐξωτερικὰ περιγράμματα τοῦ Παλλαδίου, ὅπως καὶ τὴν πτύχωσιν καὶ τὰς φολίδας (εἰκ. 4). Φέρουν μὲ τὸ πάχος των τὰ χαράγματα ταῦτα πολὺ μακρὰν, πρὸς τὴν πρῶτον μελανόμορφον ἀττικὴν ἀγγειογραφίαν, στεροῦνται ὅμως πλήρως τῶν κυριωτέρων προσόντων τῶν παλαιῶν χαραγμάτων, τῆς εὐσταθείας καὶ τῆς δυνάμεως.

Β. (Παρένθητος πίναξ 2 καὶ εἰκ. 5). Ἐκ τῆς δευτερευούσης ὄψεως ἐσώθησαν δύο δρομεῖς, πρὸς ἀριστερά, τοῦ δευτέρου μόνον τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς λεκάνης καὶ τοῦ γλουτοῦ, καθὼς καὶ τμήμα τοῦ δεξιοῦ βραχιόνιος. Ἡ ἐπὶ τοῦ κίονος Νίκη, ἐκ τοῦ πλάγιου παρασταθεῖσα, φορεῖ ἀττικὸν πέπλον, κρατεῖ τὸ δόρυ καὶ μεγάλην στρογγύλην

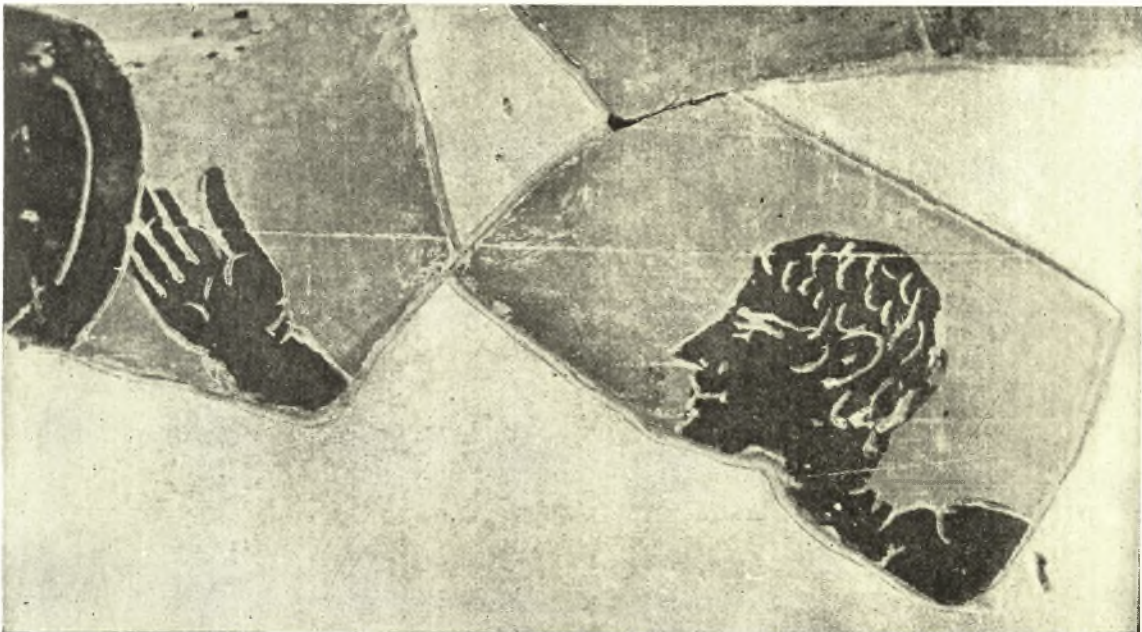

Πίναξ 1. Τὸ Παλλάδιον ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου).

Πίναξ 2. Ή ὀπισθία ὄμης τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου Παναθηναϊκοῦ ἀιφορέως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοιτοπούλου).

ἀσπίδα, εἰς πλήρη κύκλον παρασταθεῖσαν, καθὼς καὶ κλάδον δάφνης. Διὰ τοῦ (μὴ σωθέντος) στεφάνου, τὸν ὁποῖον ἔτεινε διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐτοιμάζεται προφανῶς νὰ βραβεύσῃ τὸν νικητὴν. Ὁ μικρὸς χῶρος ὁ μένων κενὸς ὀπισθεν τοῦ κίονος ἐχρησιμοποιήθη πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἐπιγραφῆς «τῶν Ἀθῆνηθεν (ἄθλων)» (βλ. εἰκ. 1. καὶ ἀνωτέρω σελ. 5). Ἀντὶ δευτέρου κίονος, ἀντιστοίχου πρὸς τὸν φέροντα τὴν Νίκην, ἐτέθη εἰς δύο

Εἰκ. 5. Σταδιοδρόμος ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἑκ τοῦ Ὀλυμπιείου.

στίχους ἢ κάθετος ἐπιγραφή μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀγωνοθέτου (βλ. εἰκ. 2 καὶ ἀνωτέρω σελ. 6). Ἀποκλείεται ἀπολύτως ἡ μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ δευτέρου δρομέως ὑπαρξίς τρίτου ὁμοίου. Τοῦ πρώτου δρομέως ἡ δεξιὰ χεὶρ λήγει εἰς ἀνοικτὴν τὴν παλάμην πρὸ τῆς ἀσπίδος τῆς Νίκης, ἐνῶ ἡ ἄλλη παρεστάθη, μὲ γνησίως ἐλληνιστικὴν αἰσθησίν, προοπτικῶς καὶ τέμνουσα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου.

Τῆς πλευρᾶς ταύτης ἡ παράστασις εἶναι περιορισμένη ἐντὸς τετραγώνου διαγραφομένου ὑπὸ πλατειῶν μελανῶν λωρίδων. Ἡ ὑπεράνω τῶν μορφῶν λωρίς φθάνει μέχρι τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ, ὅστις φέρει χονδροειδῆ γλωσσωτὰ κοσμήματα.

Ἐκ τῆς κυρίας ὄψεως λείπουν τὰ κοσμήματα ταῦτα, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει εἰς τὸν ἐλληνιστικὸν Παναθηναϊκὸν ἀμφορέα τῆς Ρηνείας καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὸν διατηροῦντα τὴν παλαιὰν παράδοσιν ἀμφορέα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος ἑκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς¹. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν δύο ὄψεων ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τοῦ ὅτι εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀμφορέα τὰ ροπαλοειδῆ κοσμήματα διετηρήθησαν καὶ ὀπισθεν τῆς

¹ Ἀμφορεῖς Ρηνείας: ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ΑΕ 1937 Β', 581, εἰκ. 7-8 πρβ. ἐν τούτοις εἰς 586, εἰκ. 14-15. Ἀγορᾶς: STERLING DOW, *Hesperia* V, 1936, 52 εἰκ. 5. Ἀμφορέως 4^{ου} αἰῶνος μὲ ὁμοία ρόπαλα ὀπισθεν τοῦ Παλλαδίου:

Compte-Rendu 1876 πίν. I = SMETS *Antiqu. Classique* 5, 1936, πίν. 39-40. BEAZLEY *Panathenaica*, AJA 1943, 461. Εἰς τὸ ἔξῃς θὰ ἀναφέρεται ὡς Panath.

κεφαλῆς τοῦ Παλλάδιου, φθάνοντα μάλιστα μέχρι τοῦ λαιμοῦ. Εἰς τὸν ἐκ τοῦ πλαγίου βλέποντα τὸν ἀμφορέα τοῦ Ὀλυμπίου φαίνεται δυσάρεστος ἢ ἀσυμφωνία μεταξύ τῶν δύο ὄψεων ἢ προκληθεῖσα ἐκ τῆς καταργήσεως τῶν ροπάλων ἐπὶ τῆς κυρίας, ἐκέρδισεν ὁμως ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς συνειδητῆς ταύτης παραλείψεως τὸ Παλλάδιον, τὸ ὁποῖον ἐξαιρείται ὀλόκληρον καὶ ἀδιατάρακτον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου (βλ. ἀνωτέρω σελ. 6 εἰκ. 1). Ἐμειώνετο ἄλλωστε εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἐντύπωσις τῆς ἀσυμφωνίας διὰ τῆς μεσολαβούσης λαβῆς, ἣτις ἔληγεν εἰς τὴν βάσιν τῶν γλωσσωτῶν κοσμημάτων.

Ὅπως ἐπὶ τοῦ Παλλάδιου καὶ ἐπὶ τῶν δρομέων ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα τοῦ σώματος ἔχουν δηλωθῆ διὰ χαράξεως. Χρησις ὁμοίας δηλώσεως ἔγινεν ἐπίσης πρὸς δῆλωσιν τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν, ὅπως καὶ διὰ τὴν ἔξαρσιν τῆς κόμης τοῦ μόνου ἐπαρκέστερον σωθέντος δρομέως.

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀμφορέων τῆς Ἀγορᾶς τὸν λαιμὸν μὲ τὰ γλωσσωτὰ κοσμήματα στεφανώνει σειρὰ ὀρθῶν ἀνθεμίων, ἀποτελοῦσα τὴν μετάβασιν πρὸς τὸν πλατὺν γῦρον τοῦ χείλους (HESPERIA ἔ.ἀ. εἰκ. 5, 7). Παρομοίαν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀπόληξιν καὶ εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Ὀλυμπίου, τοῦ ὁποῖου τὸ σφζόμενον ὕψος ἀπαιτεῖ ἀνάλογον πρὸς τὰ ἄνω ἐπέκτασιν. Ἡ βάσις τοῦ ἀμφορέως συμπληρωθεῖσα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀμφορέων τῆς Δήλου, ἀποδίδει εἰς τὸ σχῆμα μέρος τῆς ἀρχικῆς ραδιότητος, ἣτις θὰ συνεπληροῦτο διὰ τοῦ ὑψηλοῦ λαιμοῦ, ἀκόμη καὶ διὰ τοῦ ἐπιστέφοντος τὸ ὄλον ἀγγεῖον καλύμματος, τοῦ ὁποῖου τὸν τύπον ἔχομεν εἰς τὸ πῶμα τοῦ Μουσείου Μυκόνου, ΑΕ ἔ.ἀ. 585, εἰκ. 13 γ.

Τὸ Παλλάδιον. Σχετικῶς πρὸς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν τοῦ Παλλάδιου, ἣτις ἀρχίζει, ὡς ἔχει πολλάκις παρατηρηθῆ, ἤδη ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, προσέθεσε τελευταῖον ὁ Sir J. Beazley τὸν περιορισμὸν ὅτι ἡ μεταβολὴ πρέπει νὰ ἔγινεν ὀλίγον πρὸ τοῦ 348/7 π.Χ.¹. Ὁ πρῶτος πλήρως σωθεὶς ἀμφορεὺς μὲ τὸ Παλλάδιον πρὸς δεξιὰ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος Νικομάχου (341 π.Χ.). Ἐπίσης ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ἀρχίζει ἡ παράστασις τῆς σχηματικῶς εἰς χελιδονοουρᾶς ληγούσης χλανίδος, ὅπως καὶ τοῦ διπλοῖδίου, ὃχι ὁμως συγχρόνως πρὸς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν, ὅπως ὑπέθεσεν ἀρχικῶς ὁ Brauchitsh². Κατὰ τὴν πιστοποίησιν τοῦ Ed. Schmidt, οὐραὶ χελιδόνος ἐμφανίζονται ἤδη εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Ἐλευσίνας τοῦ 363 π.Χ. (ἄρχων Χαρικλείδης) καὶ σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἀρχαϊστικοῦ ρεύματος εἰς τὴν ἀττικὴν τέχνην³. Ὀλίγα ἔτη παλαιότερον, ἐπὶ ἄρχοντος Πολυζήλου (367 π.Χ.), παρουσιάζεται τὸ Παλλάδιον ὃχι πλέον μὲ τὴν ἐπίπεδον σκιαγραφικὴν μορφήν, ἀλλὰ μὲ σωματικὴν ὑπόστασιν: «αἱ πτυχαὶ προσαρμόζονται πρὸς τὴν στρογγυλότητα τοῦ σώματος... καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῶν πτυχῶν ἐπὶ τῶν γλουτῶν καταβάλλεται προφανῶς προσπάθεια παραστάσεως ἐκ τοῦ πλαγίου τοῦ μέρους τούτου τοῦ σώματος⁴.

Ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Παλλάδιου διατηρεῖ ὁ ἀμφορεὺς τοῦ Ὀλυμπίου τὴν παράδοσιν τῶν ἀμφορέων τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, διαφέρει ἀντιθέτως τούτων ὡς πρὸς τὸν περιορισμὸν τῶν κιονίσκων τῶν φερόντων τὰ σύμβολα ἀπὸ δύο εἰς ἓνα ἐπὶ

1 Panath. AJA 47, 1943, σ. 457. SCHEFOLD, UKV 112 εἰκ. 49.

2 Pan. Preis. ἀρ. 114.

3 Archaistische Kunst σ. 11 κέ. SMETS ἔ.ἀ. 98, ἀρ. 106. BEAZLEY Panath. 457.

4 Ed. SCHMIDT ἔ.ἀ. 16.

ἐκάστης ὄψεως, προετοιμάζων οὕτω τὴν πλήρη κατάργησιν τούτων, τὴν παρατηρηθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἀμφορέων τῆς Ρηνείας (ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ἔ.ἀ. 579). Ὁ τρόπος παραστάσεως τῆς ἀσπίδος εἰς τοὺς τελευταίους ἀπαντᾷ ἀκριβῶς ὁμοίως εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Όλυμπιείου, ὄχι πλέον προοπτικῶς, ἀλλ' εἰς πλήρη κύκλον. Δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι οἱ ἀγγειογράφοι τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων τοῦ 2^{ου} αἰῶνος, κορεσθέντες ἐκ τῆς προοπτικῆς παραστάσεως τῆς ἀσπίδος, ἐπανερχονται εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν καὶ πρῶτον κλασσικὴν συνήθειαν τῆς δι' ὀλοκλήρου κύκλου ἀναδείξεώς της. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως δὲν εἶναι, ὅπως μοιραίως συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς ἐπιστροφάς, ὁμοίως εὐτυχές. Διότι, διὰ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τοῦ Παλλαδίου ἐχάθη ἡ δυνατότης ἀναδείξεως τοῦ ἐπισήμου τῆς ἀσπίδος, ἢ ἔξαρσις τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε πιθανώτατα ἢ κυρία ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατευθύνσεως. Ἡ ἐπίδειξις τοῦ ἐπισήμου ὑπῆρξε ζήτημα τόσον πρώτης ἀνάγκης διὰ τὴν διακοσμητικὴν αἴσθησιν τῶν ἀρχαϊκῶν τεχνιτῶν, ὥστε ὑπέρισχυσε τῆς φυσικωτέρας πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τοῦ Παλλαδίου. Ἐπὶ τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀμφορέως τοῦ Όλυμπιείου ὁ μαῦρος κύκλος τῆς ἀσπίδος εἶναι, παρ' ὄλην τὴν μεσολάβησιν τοῦ λευκοῦ βραχίονος, ἐν μονοτόνως νεκρὸν στοιχεῖον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου.

Πιθανώτατον δύναται νὰ θεωρηθῆ ἕξ ἄλλου ὅτι κύριος λόγος τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τοῦ Παλλαδίου δὲν ὑπῆρξεν, ὅπως πιστεύει ὁ Schefold (UKV 112), «die Anregung zu einer Darstellung des Gegensatzes der Bewegung des Körpers und der Hemmung des Gewandes durch den Wind», ἀλλ' ἡ δημιουργηθεῖσα ἀνάγκη νέου τρόπου ἀποδόσεως τῆς ἀσπίδος. Τοῦτο γίνεται φανερὸν ἐὰν συγκρίνη τις τρεῖς εἰκόνας Παλλαδίων ἐκ τριῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων διαφόρων ἐποχῶν. Ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρεταν. Μουσείου τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος (εἰκ. 6) κυριαρχεῖ εἰσέτι τόσον τὸ ἐπίσημον, ὥστε εἶναι δυσκόλως κατανοητὸν πῶς θὰ παρητοῦντο οἱ ζωγράφοι ἐνὸς τόσον ἰσχυροῦ μέσου διακοσμήσεως προτιμώντες τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν¹. Ἡ αἰγὶς τοῦ Παλλαδίου τούτου μὲ τὰς χαρακτὰς φολίδας, εἶναι σχετικῶς νεώτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπαντᾷ ἀκόμη εἰς τὸν ἀρχαϊκώτατον ἀμφορέα Burgon, ὅπου ὅμως τὸ ἐπίσημον ἔχει ἤδη τὸν κύριον λόγον εἰς τὴν παράστασιν². Εἰς τὸν νεώτερον ἀμφορέα τοῦ

Εἰκ. 6. Παλλάδιον ἐπὶ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

¹ Monumen. 10 πίν. 48. BRAUCHITSH 50. BEAZLEY Panath. 453, 4, ὅστις παραδέχεται τὴν ἐπιτυχὴ σύνδεσιν ὑπὸ τοῦ Süsserott (Plastik des 4. Jahr. βλ. 69-72 καὶ 205-6) τῶν τυραννοκτόνων τοῦ ἐπισήμου τῆς ἀσπίδος τοῦ Παλλαδίου ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τούτου μὲ τὴν ἀνασύστασιν τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας κατὰ τὸ 403/2 π.Χ. Τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξε μία εὐκαιρία τονισμοῦ τοῦ ἐπισήμου, τοῦ ὁποίου κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἤρχισε νὰ

ἐλαττοῦται σημαντικῶς ἢ συμβολῆ. Διὰ τὸ ἔμβλημα τοῦτο βλ. PETERS JdI 57, 1942, 145 καὶ, τελευταῖον, SCHEFOLD εἰς Mus. Helv. 1, 1944, 197-8.

² Ἀμφορεύς Burgon: Monumenti 11, πίν. 481 καὶ PFUHL εἰκ. 299. CV Βρετ. Μουσ. III He πίν. I 1α-β. SMETS ἀρ. 1. BEAZLEY Pan. 440. BUSCHOR Gr. Vasen εἰκ. 125.

Βρεταν. Μουσείου τοῦ 367/6 π.Χ. (ἄρχων Πολύζηλος, *εἰκ. 7*)¹ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀνάγκη ἐξάρσεως τοῦ ἐπισήμου δὲν ὑφίσταται πλέον. Οὕτω ὁ δυσαναλόγως μέγας μαῦρος κύκλος τῆς ἀσπίδος δυσκόλως εἶναι ἀνεκτός. Τὸ στήθος κεκαλυμμένον διὰ τῆς αἰγίδος μένει ἐπίπεδον, ἐνῶ εἰς τὸ κάτω σῶμα ὑποδηλοῦται κάπως ὑπὸ τὸ ἔνδυμα ἡ σωματικὴ διάπλασις.

Τὸ ἐπόμενο βῆμα ἐρμηνεύεται εὐκόλως διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἐξελίξεως. Ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου τοῦ 340-339 π.Χ. (ἄρχων Θεόφραστος, *εἰκ. 8*)², ἡ στροφὴ

Εἰκ. 7. Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Βρεταν. Μουσείου.

Εἰκ. 8. Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Λούβρου.

τοῦ Παλλάδιου πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι συνδεδεμένη πρὸς νέον τρόπον παραστάσεως τῆς ἀσπίδος, ἣτις ὄχι μόνον δὲν προβάλλεται πλέον ὀλόκληρος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ καὶ προοπτικῶς παρισταμένη τέμνει αὐτήν, δίδουσα τὴν εἰς βάθος ἐπέκτασιν, ἣτις ἔμελλε νὰ κυριαρχήσῃ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ἡ ζητηθεῖσα καὶ ἐπιτευχθεῖσα οὕτω δημιουργία χώρου περὶ τὸ Παλλάδιον θὰ ἦτο ἀνέφικτος ἂν διετηρεῖτο ἡ παλαιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφὴ, ὁπότε θὰ προεβάλλετο ὑποχρεωτικῶς εἰς πρῶτον ἐπίπεδον ἡ δυσκόλως δυναμένη νὰ ἀποδοθῇ ἐξωτερικὴ καμπυλότης τῆς ἀσπίδος.

Παραλλήλως πρὸς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν καὶ τὴν προοπτικὴν παράστασιν τῆς ἀσπίδος ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ κατάργησις τῆς περιφράξεως τοῦ στήθους διὰ τῆς αἰγίδος. Τὸ στήθος, μὴ καλυπτόμενον πλέον, ἀναδεικνύεται καὶ ἀναπνέει. Πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἀπωλειῶν, τὰς ὁποίας ἐπέφερον οἱ νεωτερισμοὶ οὗτοι, ἡ ἀνήσυχος συνείδησις τῶν διακοσμητῶν ἀγγειογράφων μετέφερε τὸ βάρος ἐπὶ τῶν οὐρῶν χελιδόνος. Διὰ τῆς σχηματικῆς παραστάσεώς των προσέθεσαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τὴν γραμμικὴν

¹ Mon. 10 πίν. 47. PFUHL εἰκ 307. BEAZLEY Panath. 456, 4. SMETS ἔ.ἀ. 98, 102. PETERS, JdI 57, 1942, 145.

² Mon. 10 πίν. 48. SMETS ἔ.ἀ. σ. 99, ἀρ. 117.

BEAZLEY Panath. 458, ἀρ. 3 MERLIN Vases Grecs πίν. 47 β. PETERS ἔ.ἀ. σ. 147.

τόνωσιν, ἣτις ἐπεβάλλετο κατόπιν τῆς συνεπεία τῶν ὡς ἄνω μετατροπῶν ἐπελθούσης ἀτονίας τῆς διακοσμῆσεως.

Ὅμοίαν λειτουργίαν ἐξυπηρετεῖ καὶ ἡ ἐπὶ ἄλλων ἑλληνιστικῶν ἀμφορέων παρατηρηθεῖσα δῆλωσις τῶν ἐξωτερικῶν περιγραμμάτων τοῦ Παλλαδίου διὰ χαράγματος, ἀνάλογον φαινόμενον πρὸς τὴν διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου περιγραφὴν τοῦ σώματος τῶν δρομέων ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου (πρβ. ἰδίως εἰκ. 5).

Θὰ ἦτο ὑπερβολικὸν νὰ ἀναζητήσῃ τις εἰς μίαν μεταβατικὴν ἐποχὴν, ὅπως εἶναι τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος, συνέπειαν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν. Οὕτω ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως ἡμῶν ἰδιαιτέρως εἰς τὸ κάτω σῶμα τοῦ Παλλαδίου δὲν κυριαρχεῖ ὁμοία ἐπιπεδότης, ὅπως εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἀσπίδος. Ὅχι μόνον ἡ κατ' ἐνώπιον παράστασις τοῦ δεξιοῦ σκέλους — ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Ρηνείας — ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν πτυχῶν εἰς τὸ κέντρον ἐπιτευχθεῖσα στρογγυλότης τοῦ μηροῦ εἶναι ἀποτέλεσμα προσπαθείας σωματικῆς ἀποδόσεως. Οὐδὲ ὅμως διαφαίνεται τάσις πρὸς τὴν ἄνοδον καὶ ἐκλέπτυνσιν τοῦ σώματος, πρὸς τὴν γραμμικὴν ἔξαρσιν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἐνδύματος, ἣτις ἐκυριάρχησεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος (ζωφόρος Λαγίνης)¹. Ἐπιστροφὴν ἀντιθέτως εἰς προελληνιστικὸν τύπον μαρτυρεῖ καὶ ἐδῶ — ὅπως παρετηρήθη διὰ τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Ρηνείας (ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ἔ.ἀ. 582) — ἡ ἐπαναφορὰ τῶν φολίδων τῆς αἰγίδος, αἵτινες ὅμως δὲν νεκρώνουν τελείως, ὡς συνέβαινε παλαιότερον, τὴν ὑπ' αὐτὰς ζῶσαν σάρκα². Σημαντικῶς συμβάλλει εἰς τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ὀγκώδους Παλλαδίου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἡ ἐπιτυχῆς κατανομὴ τῶν χελιδονοσφαιρῶν τοῦ ἀποπτύγματος καὶ τῆς χλανίδος (βλ. ἰδίως σελ. 6, εἰκ. 1). Τὰ χονδροειδῆ χαράγματα πρὸς δῆλωσιν τῶν πτυχῶν ἐρμηνεύονται εὐκόλως ἐκ τῆς τελείας ἔξαφανίσεως τῆς παλαιᾶς τεχνικῆς.

Ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ παράστασις τῆς πρὸ τοῦ Παλλαδίου ἐπὶ κίονος Νίκης (εἰκ. 3), ἡ εἰς βάθος ἀνάπτυξις τῆς ὀποίας, καθὼς καὶ ἡ δυναμικὴ ἔξαρσις τοῦ ἱματίου μαρτυρεῖ πλήρη συμμετοχὴν εἰς τὸ μορφικὸν ἰδανικὸν τῆς ὠρίμου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἀποτελοῦντα οὕτω τό τε Παλλάδιον καὶ αἱ Νῆκαι μεταβατικούς σταθμούς ἐκ τῆς «ἀνοικτῆς μορφῆς» τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἰς τὴν ἐπιπεδικὴν καθησύχασιν τὴν προαναγγέλλουσιν τὸν κλασικισμὸν τοῦ 1^{ου}, εἶναι μία εἰσέτι ἀπήχησις τῆς στροφῆς τῆς βεβαιουμένης διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πλινίου — στηριζομένης, ὡς ἔχει διαπιστωθῆ, ἐπὶ ἀντιλήψεως παλαιότερου κλασικιστοῦ τεχνοκρίτου — ὅτι εἰς τὴν 131^{ην} Ὀλυμπιάδα «cessavit deinde ars», ἀνεγεννήθη δὲ εἰς τὴν 156^{ην}, «ac Olympiade CLVI revixit»³. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος, ὅταν κατὰ τὴν κλασικιστικὴν ἀντίληψιν, ἀνέζησεν ἡ ἑλληνικὴ τέχνη, ἐμφανίζονται ἐκ νέου παλαιαὶ μορφικαὶ προτιμήσεις, αἵτινες εἶχον ὑποχωρήσει πρὸ τοῦ πνεύσαντος ἀνατρεπτικοῦ ρεύματος τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης.

1 KRAHMER Einansichtige Gruppe (Nachr. Gött. Ges. 1927), σ. 16 κέ. HORN Hellenist. Gewandst. σ. 72 κέ. SCHÖBER Hekataion von Lagina 98, 102 κέ.

2 Ἐπιτυχεστέραν προσαρμογὴν τῆς φολιδωτῆς αἰγίδος εἰς τὴν πλαστικότητα τοῦ στήθους δεικνύουν τὰ

θραύσματα Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως GRAEF πίν. 64, 110 - 11.

3 N. H. 34, 19, 3. SELLERS and JEN-BLAKE The Elder Pliny's Chapters LXXX. Σχετικῶς τελευταίου BECATI, Riv. Arch. VII, 8 κέ.

Ἀπομένει νὰ εἴπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ ἐντελῶς ἀσυνήθους σχήματος τοῦ κρά-
 νους τοῦ Παλλαδίου. Εἶναι τὸ βόρειον κράνος τὸ γνωστὸν ἐκ τῶν Θεσσαλικῶν καὶ
 Βοιωτικῶν μνημείων, τὸ ὁποῖον, μὲ τὴν ὀργάνωσιν τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος καὶ τὴν
 ἐπέκτασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὐδόλως παράδοξον ὅτι διεδόθη καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν.
 Παρουσιάζεται ἄλλωστε μεμονωμένως εἰς ἀττικὰς στήλας, ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ
 4^{ου} αἰῶνος, ὅπως ἀνέπτυξε λεπτομερῶς ὁ A. von Salis¹.

Β'. Οἱ δρομεῖς. Τὸ ἀτελῶς σωθὲν τμήμα τῆς ὄψεως ταύτης ἐπιτρέπει, ὅπως τοῦ-
 λάχιστον συμπεραίνομεν, τὴν κίνησιν τῶν δύο δρομέων. Πρέπει νὰ ἐπάτουν μὲ τὸ

Εἰκ. 9. Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ Παντικαπαίου.

προβαλλόμενον σκέλος, ἐνῶ τὸ ἄλλο ὑψοῦτο μετέωρον ὀπισθεν τοῦ σώματος σχηματίζον
 γωνίαν κατὰ τὸ γόνυ, μὲ τὸ πέλμα ὀρώμενον ἐκ τῆς ὀπισθίας ὄψεως. Ἡ διάταξις τῶν
 βραχιόνων εὐρίσκεται εἰς χιαστικὴν ἀντιστοιχίαν μὲ τὴν κίνησιν τῶν σκελῶν: ὁ δεξιὸς
 θὰ ἐσχημάτιζε γωνίαν κατὰ τὸν ἀγκῶνα, ὁ ἄλλος καμπυλοῦται. Τὴν πλήρη κίνησιν
 δίδει ἢ παράστασις τῶν δρομέων ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ Παντικαπαίου
 (εἰκ. 9), εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ κατωτέρω².

Τὸ γνῶριμον τοῦτο καὶ ἐξ ἄλλων παραστάσεων ἀγώνισμα εἶναι τὸ τοῦ ἀπλοῦ
 δρόμου, ὄχι τοῦ δρόμου ἐξ ἀποστάσεως, τοῦ δολίχου. Εἶναι σαφεῖς πάντοτε, ἤδη ἀπὸ

¹ 84 Berl. Winckelm. Pr. 29 κέ. Πρβ. ἄρθρον
 Galea εἰς Dict. Antiqu. καθὼς καὶ BR. SCHRÖDER
 εἰς JdI 27, 1912, 317 κέ. Κράνος βορείου τύπου φέρει
 τὸ Παλλάδιον ἐπὶ θραύσματος Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως
 ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, GRAEF Akf. Vas. πίν. 65, 1109.

² Compte - Rendu 1876, πίν. I, 1 - 2, SCHMIDT
 Archaist. Kunst 84. SMETS ἔ. ἀ. 101, ἀφ. 139, πίν.
 39 - 40. BEAZLEY Panath. 461. SCHEFOLD UKV
 109 σημ. 129. SÜSSEROTT Gr. Plastik σ. 209.

τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, οἱ ἀγγειογράφοι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν σταδιοδρομῶν ἀπὸ τοὺς δολιχοδρομοὺς¹.

Οἱ δολιχοδρομοὶ δὲν παρίστανται μὲ ἀναπεπταμένους τοὺς βραχίονας, ὅπως οἱ δρομεῖς τοῦ Παντικαπαίου, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἀγκῶνας ὀπισθεν καὶ μὲ τὰς χεῖρας συνεσφιγμένας κατὰ τὸν τύπον τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 10)². Οἱ δύο ἀμφορεῖς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἐκ Παντικαπαίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ τελευταῖος εἶναι οἱ καλύτερον ἀποδίδοντες τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποῖαν ἐπέτυχον οἱ ἀγγειογράφοι τοῦ 2^{ου} ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, θέλοντες νὰ διακρίνουν τοὺς σταδιοδρομοὺς ἀπὸ τῶν δολιχοδρομῶν, ἐκφράσαντες μὲ νέα μέσα τὸ πνεῦμα τῆς τόσον δημιουργικῆς ταύτης ἐποχῆς.

Σταδιοδρομοὶ. Ὁ ἀρχαῖκος τύπος τῶν σταδιοδρομῶν, ὅπως ἐμφανίζεται ἐπὶ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, κατάγεται ἀμέσως ἐκ τοῦ παλαιότερου «Knie-lauf». Οἱ δρομεῖς τοῦ ἀμφορέως τῆς Κοπενχάγης (εἰκ. 11) παρίστανται «ἀρχαϊκῶς ἔχοντες τοῖς σχήμασι»³, μὲ τὸ στήθος κατενώπιον, τὸ ἐμπρόσθιον σκέλος μετεωριζόμενον. Γω-

Εἰκ. 10. Δολιχοδρομοὶ ἐπὶ Παναθ. ἀμφορέως τοῦ Βρεττ. Μουσείου

νίαν σχηματίζουν, ὄχι μόνον τὸ προβαλλόμενον σκέλος, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο βραχίονες τῆς ἀπλοϊκῶς προτεινομένης κεφαλῆς ἐξέχοντα σημεῖα εἶναι κυρίως ἡ ρις καὶ ἡ σιαγών: «Διὰ τοὺς δρομεῖς ἀποστάσεως ἀρκεῖ νὰ εἶπω ὅτι εἶναι τὸ πρότυπον εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς: ἡ τεχνοτροπία ὅμως τοῦ ἀπλοῦ δρομέως, ὅστις προχωρεῖ κραδαίνων τοὺς βραχίονάς του, μὲ σκιρτήματα καὶ ἄλματα ὡς περὶ ἀνεμομύλου, δύναται νὰ προκαλέσῃ ἰσχυρὸν μειδίαμα» (Gardiner)⁴.

Οἱ ἑλληνιστικοὶ σταδιοδρομοὶ τοῦ ἐκ Παντικαπαίου ἀμφορέως (εἰκ. 9) διακρίνονται κυρίως ἐκ τῆς ἀραιᾶς διατάξεώς των, ἐκ τῶν διαχωριζόντων αὐτοὺς ὁμοιομόρφων κενῶν, τὴν σημασίαν τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπινοήσῃ ὁ ἀρχαῖκος καλλιτέχνης

¹ Ἰδιαίτερος ἀξιωμαθὸς εἶναι ἡ περιγραφή τῶν δύο ἀγωνισμάτων ὑπὸ τοῦ GARDINER Gr. Athl. Sports 277 κέ. καὶ Athletics in the Gr. World 136 κέ. Πρβ. HYDE Olympic Victor Mon. 193 καὶ SCHRÖDER Sports 101 κέ. Ἀρχαῖαι μαρτυρίαι περὶ τοῦ δολίχου: KRAUSE Gymnastik 347 κέ. Ἡ νέα ἐπισκόπησις, τὴν ὁποῖαν ἐπιχειροῦμεν, ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἀφθονωτέρου γνωστοῦ σήμερον ὕλικου, καθὼς καὶ ὑπὸ τῶν ποικιλοτέρων καλλιτεχνικῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διακρίνωμεν.

² CV III H πίν. 4, 2. SMETS ἔ. ἀ. 100, ἀρ. 126. BEAZLEY Panathen. 458, 5. GARDINER Athl. εἰκ. 93; (ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθη ἡ ἡμετέρα εἰκὼν). SÜSSEROTT Gr. Plastik πίν. 12, 4.

³ CV III H πίν. 104, 1a - c. SMETS ἔ. ἀ. 89, ἀρ. 21. Τὴν ἀρχαῖαν φράσιν ἐκ τοῦ λινδιακοῦ χρονικοῦ ὑπενηθίμισεν ἐπιτυχῶς ὁ BEAZLEY, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁμοίων τύπου δρομέων ἐπὶ ὕδριας τοῦ Λυδοῦ, ΑΕ 1937, 14 κέ.

⁴ JHS 23, 1903, 268 κέ.

τοῦ ἀμφορέως τῆς Κοπενχάγης, ὅπως οὔτε καὶ τοὺς ὠραίους διασκελισμοὺς τῶν ἑλληνιστικῶν δρομέων. Ὅπως ἀργότερον ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου, μόνον ὁ ἐμπρόσθιος βραχίον κάμπτεται εἰς γωνίαν ἐπὶ τῶν δρομέων τοῦ Παντικαπαίου, ὁ ἄλλος κρέμαται μὲ τὴν παλάμην ἀνοικτῆν. Ἡ ἐντύπωση τοῦ ταχέως δρόμου δὲν δίδεται πλέον διὰ τῆς ἐξεχούσης κεφαλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς μεταφορᾶς τοῦ βάρους τοῦ σώματος εἰς τὸ προβαλλόμενον σκέλος.

Εἰκ. 11. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς εἰς Κοπενχάγην.

Ὁ σημαντικὸς οὗτος νεωτερισμὸς ἐπραγματοποιήθη ἀρκετὰ ἔνωρις, ὀλίγον μετὰ τὸ 350, ἀφοῦ ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ 341 π.Χ. (Ἄρχων Νικόμαχος)¹, φαίνεται ὅμως ὅτι εἰσήχθη παλαιότερον ἢ μεταφορὰ τοῦ βάρους εἰς τὸ προβαλλόμενον σκέλος προκειμένου περὶ ἀθλητῶν, οἵτινες τερματίζουν τὸν δρόμον².

Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φθάσουν οἱ ἑλληνιστικοὶ καλλιτέχνη εἰς ἐπιτεύξεις ὁμοίας πρὸς τοὺς δρομεῖς τοῦ ἀμφορέως τοῦ Παντικαπαίου, ἂν δὲν εἶχον μεσολαμβάνσει οἱ ὁμότεχνοί των τῆς πρώιμου κλασσικῆς ἐποχῆς, ἰδίως τρεῖς κορυφαῖοι ἀντιπρόσωποι τῆς: ὁ «ζωγράφος τοῦ Κλεοφράδου» (Ἐπίκτητος II), ὁ «ζωγράφος τοῦ Βερολίνου», ὁ «ζωγράφος τοῦ Ἀχιλλέως». Εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Βολωνίας τοῦ τελευταίου τούτου ζωγράφου (εἰκ. 12)³ οἱ δρομεῖς εἶναι μόνον τρεῖς, ὅπως εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς ἀμφορεῖς, ὄχι περισσότεροι, κατὰ τὸν τύπον τῶν ἀρχαϊκῶν ἀμφορέων. Θὰ ἦτο τολμηρὸν

νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτου — ὅπως δικαίως ἐτόνισεν ὁ Gardiner⁴ — ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἀπηχεῖ ἀλλαγὴν εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ἀγωνίσματος. Ὁ περιορισμὸς τῶν προσώπων προέρχεται πιθανώτερον ἐκ μεταβολῆς τῆς μορφικῆς ἀντιλήψεως. Οἱ δρομεῖς τοῦ ἀμφορέως τῆς Βολωνίας, μὲ λεπτὴν εἰσέτι τὴν ὄσφυν, ἀλλὰ μὲ ὀρθὴν τὴν κεφαλὴν, ὄχι πλέον ἀφελῶς προβαλλομένην, ἐξακολουθοῦν νὰ πατοῦν ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου σκέλους. Διὰ τῆς παραστάσεως ὅμως τοῦ σκέλους τούτου εἰς δευτέρον ἐπίπεδον, καθὼς καὶ διὰ δημιουρ-

¹ SCHEFOLD UKV, 109, κέ. εἰκ. 48 - 49. GARDINER Athl. εἰκ. 92. SMETS ἀρ. 19. BEAZLEY Panath. 458, 1.

² Δρομεῖς ἀμφορέως Βρυξελλῶν τοῦ 367 - 6 π.Χ. (ἄρχων Πολύζηλος): BRAUCHITSH ἀρ. 85. CV III He πιν. 14 α, β, c. SMETS ἀρ. 103. BEAZLEY Panath. 456

ἀρ. 2. Ἀμφορεὺς εἰς Castle Ashby: BSR XI, 12 ἀρ. 19 ARV σ. 144, ἀρ. 210. GARDINER Athl. εἰκ. 72.

³ CV H γ πιν. 2. BEAZLEY Panathen. 448. PETERS Panath. Preisamph. 83, 2.

⁴ JHS 32, 1912, 180.

γουμένων οὕτω ἐπαλλήλων καμπυλῶν τῶν γλουτῶν κυριαρχεῖ ἀντὶ τῆς παρατάξεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος ἢ ὑπόταξις. Τὸ παλαιὸν τρίγωνον τοῦ στήθους ἀντικατεστάθη ὑπὸ πλαστικῆς ἀναδείξεως τῆς ὑπὸ τὸν δεξιὸν βραχίονα πλευρᾶς, ἢ κίνησις τοῦ σώματος ἀπέκτησε πρωτοφανῆ ἐλαστικότητα, ἢ δὲ μορφὴ ἀδάμαστον ἦθος. Ἡ αἴγλη, ἣτις περιβάλλει τὸν ἀθλητὴν, ἔχει πινδαρικήν μεγαλωσύνην.

Δολιχοδρομοί. Ἡ σπάνις τῶν παραστά-

Εἰκ. 12. Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως εἰς Βολωνίαν.

Εἰκ. 13. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον.

σεων ἐπὶ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων δρομέων ἐξ ἀποστάσεως, *δολιχοδρόμων*, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τοῦ συχνάκις τονισθέντος, ὅτι τὸ ἀγώνισμα τοῦτο, ὡς ἀπαιτοῦν ἐπίμονον ἀντοχήν, δὲν ἦτο τὸ προτιμώμενον ὑπὸ τῶν διακρινομένων διὰ τὴν εὐμετάβλητον ψυχολογίαν των Ἀθηναίων¹. Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέδωσαν ἐν τούτοις οἱ ἀγγειογράφοι τοῦ 4^{ου} αἰῶνος τόσον ἐπιτυχῶς τὴν ρυθμικῶς ἐπαναλαμβανομένην κίνησιν. Ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς ἀμφορεὺς τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, τοῦ 333/2 π.Χ. (Ἄρχων Νικοκράτης, εἰκ. 10), ἔχει συχνάκις ἀπεικονισθῆ ὡς ὁ καλύτερον ἀποδίδων τὸ ἀγώνισμα, ἀρκεῖ δὲ καὶ πρόχειρος σύγκρισις πρὸς τὸν ἀρχαῖκόν τοῦ ἰδίου Μουσείου (εἰκ. 13)², ἵνα καταδειχθῇ ὅτι οἱ πρώϊμοι καλλιτέχναι, ἐπαναλαμβάνοντες καὶ διὰ τὸν δόλιχον, μὲ μικρὰς μόνον ἀποκλίσεις, τὸν τύπον, ὅστις εἶχε καθιερωθῆ διὰ τοὺς σταδιοδρόμους (πρβ. εἰκ. 11) δὲν ἐπέτυχον νὰ ἀποδώσουν τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα τοῦ πρώτου.

Μεταξὺ τῶν σχετικῶς σπανίων παραστάσεων δολίχου εἶναι καὶ ἡ ἐξαιρετοῦ δυνάμεως ἐπὶ τοῦ μεγάλου θραύσματος ἐλληνιστικοῦ ἀμφορέως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ

¹ Ὅπως ὑποθέτει διὰ τὸν δόλιχον ὁ GARDINER Gr. Athl. Sports 273. Εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπευθύνεται καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Φωκίωτος: «θαυμαζόντων δὲ πολλῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Λεωσθένους συνηγμένην δύναμιν, καὶ τοῦ Φωκίωτος πυνθανομένων, πῶς παρεσκευά-

σθαι δοκοῦσιν αὐτῶ. — Καλῶς ἔφη, πρὸς τὸ στάδιον τὸν δὲ δόλιχον τοῦ πολέμου φοβοῦμαι, μῆτε χρήματα τῆς πόλεως ἕτερα, μῆτε ναῦς μῆτε ὀπλίτας ἐχούσης». (ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Φωκίων XXIII, 17-22).

² CV. III H πίν. 4, 1 α-β.

ὁποίου ἐκρίναμεν ἄξιον νὰ δώσωμεν νέον σχέδιον συμπληρῶνον τὴν ὄχι κακὴν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀτελῆ παλαιότεραν ἀπεικόνισιν (πίν. 3)¹. Διὰ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἄλλης ὄψεως, «(Ταμ)ιεύοντος Εὐρυκλείδου», ἐξασφαλίζεται ἡ χρονολόγησις τοῦ ἀγγείου εἰς τὸν 3^{ον} αἰῶνα π.Χ.².

Κατ' ἐξαιρέσειν δὲν παρεστάθησαν τρεῖς ἀλλὰ τέσσαρες δολιχοδρόμοι (ὅπως πειθόμεθα ἐκ τοῦ σωθέντος πέλματος τοῦ ὑψουμένου σκέλους τοῦ πρώτου δρομέως), ἔχοντες τὸ στιβαρὸν σῶμα τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀθλητῶν, τὴν δὲ κεφαλὴν μικράν. Τὰ λίαν μακρὰ σκέλη δὲν φαίνονται ὑπερβολικῶς στιβαρά. Ἀντίρροπος πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ὀπισθεν καμπτομένων βραχιόνων εἶναι ἡ ἐλαφρὰ κλίσις τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ στήθους πρὸς τὰ ἔμπρὸς (καταφανῆς ἰδίως εἰς τὸν μεσαῖον δρομέα). Τὸ βᾶρος τοῦ σώματος πίπτει ἐπὶ τοῦ κυρίου φορέως τῆς κινήσεως, τοῦ προβαλλομένου σκέλους. Διὰ νὰ δώσῃ τελειότεραν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγωνιστικοῦ δρόμου παρέστησεν ὁ ζωγράφος τὸ σκέλος τοῦτο μετέωρον, διορθώσας μάλιστα τὸ ἀρχικόν του σχέδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ πούς ἤγγιζε τὸ ἔδαφος (μεσαῖος δρομέως). Θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστος ὁ μετεωρισμὸς οὗτος πρὸς τὴν στιβαρότητα τοῦ σώματος ἂν δὲν εἶχε δοθῆ εἰς τὰ σκέλη τὸ μῆκος ἐκεῖνο τὸ προσδίδον σχεδὸν ὑπερφυσικὴν ἀλκὴν³. Πόσον συντελεστικὸς τῆς φυσιοκρατικῆς ἐντυπώσεως εἶναι ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποῖου ὑποδεικνύεται ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ στήθους εἰς τοὺς γλουτούς, διδασκόμεθα ἂν συγκρίνωμεν μὲ τὸ ἀρχαῖκόν σχῆμα τῆς εἰκ. 12. Τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ζωγράφου τοῦ θραύσματος ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως μαρτυρεῖ καὶ ἐν πρόχειρον βλέμμα ἐπὶ τῶν δρομέων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 10). Ἡ δραματικότης τῆς στάσεως τῶν δρομέων τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἀποτέλεσμα ἐντάσεως, καθολικῆς μάλιστα, ἀπὸ τῶν λόγῳ τῆς προβολῆς τῆς κεφαλῆς τεταμένων μυῶν τοῦ λαιμοῦ, τῶν βραχιόνων, οἵτινες παρίστανται πολὺ πλησίον τοῦ στήθους, μὲ συνεσφιγμένην τὴν παλάμην τῆς χειρός, μέχρι τῶν σκελῶν. Ἡ χαλάρωσις τῆς στάσεως εἰς τοὺς δρομεις τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, ἀνεξαρκῆτως τοῦ ἂν ὀφείλεται ἢ ὄχι εἰς προσπάθειαν ἀποδόσεως τοῦ τέρατος τοῦ δρόμου, προδίδει ἰδιοσυγκρασίαν καλλιτέχνου ὀλιγώτερον φλογεράν.

Τὸ χάραγμα ἐπὶ τῶν δρομέων τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ ὁποῖου, σημειωτέον ἔγινε χρῆσις πρὸς δήλωσιν καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιγράμματος τοῦ σώματος, ἔχει εὐλυγισίαν ἐνθυμίζουσαν τὰ καλύτερα ἀγγεῖα τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ, ἄρα καταπληκτικὴν δι' ἐποχὴν, ἣτις ἀπὸ μακροῦ εἶχεν ἀπολέσει τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν παλαιὰν ἐκείνην παράδοσιν. Ἡ κίνησις τῶν δρομέων ἐπαναλαμβάνεται ὁμοιομόρφως, ὅπως ἀπολύτως ἀντίστοιχα εἶναι καὶ τὰ μεταξὺ τῶν δρομέων κενά, τὰ τόσον ποικίλλοντα ἐπὶ τῶν συγγενῶν παραστάσεων τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ πρωῒμου κλασσικῆς ἐποχῆς. Τὸ ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης δημιουργούμενον ἰδιαιτέρον εἶδος ρυθμοῦ προκαλεῖ ἢ εἰς ἴσα χρονικὰ διαστήματα κατανεμημένη ἐναλλαγὴ τῆς ἄρσεως καὶ τῆς θέσεως, κυρίων συντελεστῶν τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ρυθμοῦ, ὡς ἔχει ἐπιτυχῶς τονισθῆ διὰ τὴν περιοχὴν τῆς τέχνης⁴.

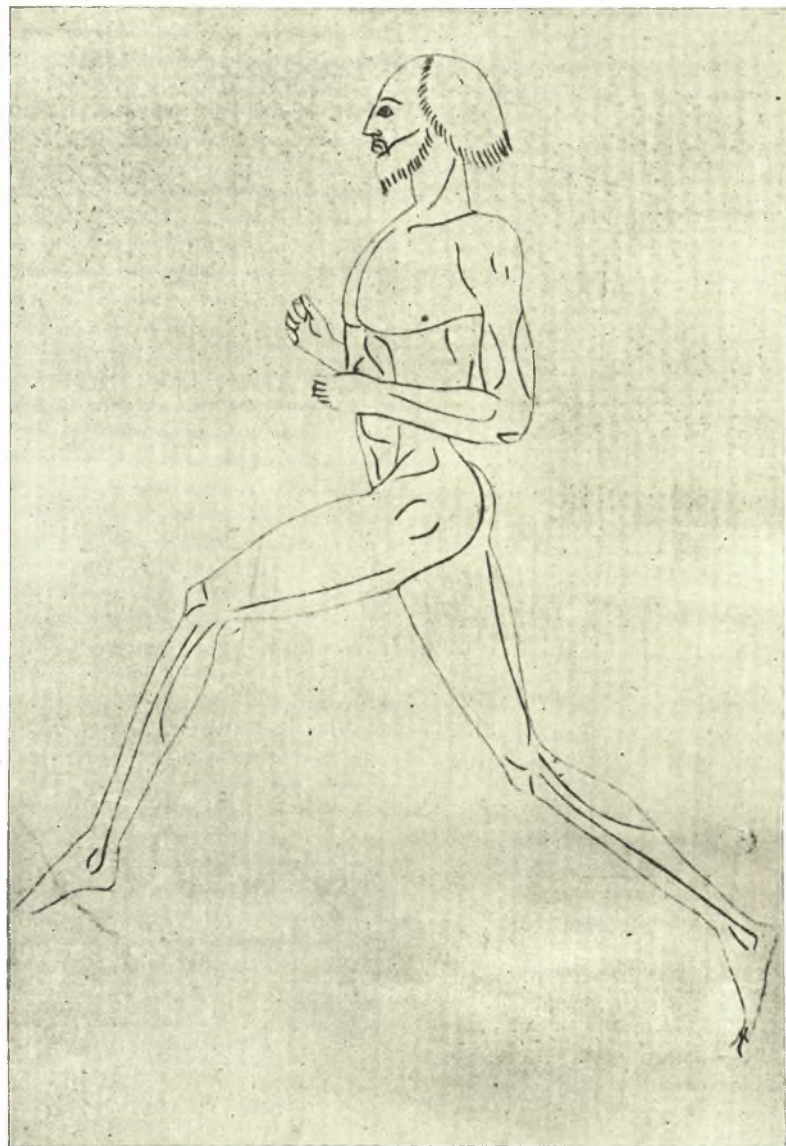
1 GRAEF πίν. 65, 1113 α. Τὸ σχέδιον ἐξετελέσθη ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ ζωγράφου τῶν Μουσείων Ἀλεξ. Κοντοπούλου καὶ συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου του Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου.

2 Διὰ τὴν ἐπιγραφὴν βλ. τελευταῖον STERLING Dow Hesperia 1936, 56 κέ., εἰκ. 9.

3 Διὰ τὰ μακρὰ σκέλη τῶν δολιχοδρόμων καὶ τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους περὶ τοῦ ἀγωνίσματος τούτου βλ. ΞΕΝΟΦ. Συμπ. 17 καὶ KRAUSE Gymn. 1, 352.

4 PETERSEN Rhythmus (Abh. Ges. Gött. XVI, 1917) σ. 45.

Καὶ εἰς τοῦ δολίχου τὴν παράστασιν δὲν θὰ ἔφθαναν οἱ ἐλληνιστικοὶ καλλιτέχνηαι εἰς τόσον ἐξάϊσιον ἀποτέλεσμα, ἂν δὲν ἐμεσολάβουν αἱ προσπάθειαι τῶν ζωγράφων τῆς ὑστεροαρχαϊκῆς καὶ τῆς πρωΐμου κλασικῆς ἐποχῆς. Ὁ δρομεὺς τοῦ Παναθηναϊκοῦ

Εἰκ. 14. Δολιχοδρόμος ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως εἰς Castle Ashby (σχέδιον Beazley).

ἀμφορέως εἰς Castle Ashby, τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἀπολαύσωμεν τὸ ἐλαστικὸν πτέρωμα χάρις εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Sir J. Beazley (εἰκ. 14),¹ προερχόμενος ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ «ζωγράφου τοῦ Βερολίνου», εἶναι ὁ πλέον ἠργοπορημένος ἐκ τῶν τεσσάρων συντρόφων,

¹ BSR 1929, πίν. 11,2, καὶ εἰκ. 7. Berliner Maler 93, ἀρ. 62. PETERS Studien zu den Panathen. 21, ἀρ. 2. Panathen. 449 ARV. 144, ἀρ. 210. SMETS ἔ.ἄ. Preisamph. 71,1.

οἷτινες παρίστανται φθάνοντες εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Κατάγεται βεβαίως ἐκ τοῦ παλαιοῦ σχήματος τῶν ἀρχαϊκῶν δρομέων, πατεῖ εἰς τὸ ὀπίσθιον σκέλος, ἔχει λεπτήν τὴν ὄσφυν καὶ ἰσχυρῶς συνεσφιγμένας τὰς χεῖρας, στερούμενος τῆς ἀνέσεως τῶν ὑστερωτέρων δρομέων τῆς εἰκ. 10. Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ ἀνωρθωμένον στήθος καὶ ἡ κεφαλή, ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου προδίδουν ἡρωϊκὴν τινα συνείδησιν, ἣτις δὲν ἐμψυχώνει πλέον τοὺς ἐπαγγελματίας δολιχοδρόμους τῶν ἑλληνιστικῶν ἀμφορέων.

Δυστυχῶς ἀπόσπασμα μόνον ἐσώθη ἐξ ἑνὸς τῶν καλυτέρων ἀμφορέων τοῦ «ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδου» εὑρεθέντος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ εἰκὼν τοῦ πίν. 4 εἶναι ἔνωσις δύο τμημάτων, ἅτινα δὲν εἶχον μέχρι τοῦδε συνενωθῆ εἰς ἓν ἀγγεῖον¹. Τὸ δεξιὸν τμήμα μὲ τὰς ἐπαλλήλους κεφαλὰς, καθὼς καὶ μὲ τὸ ἄνω σῶμα τοῦ προπορευομένου δρομέως φέρεται εἰς τὸ κείμενον τοῦ Graef ὡς ἀνήκον εἰς ἄλλο ἀγγεῖον, πιθανῶς ἐξ αἰτίας τοῦ φαιοῦ ἐκ τῆς (περσικῆς) πυρᾶς χρώματος τῆς ἐπιφανείας. Νεωτέρα ὁμῶς ἐξέτασις τῶν θραυσμάτων ἔδειξεν ὅχι μόνον τὴν πιθανότητα προελεύσεώς των ἐξ ἑνὸς ἀγγείου, ἀλλὰ καὶ ὅτι αἱ δύο κεφαλαὶ τοῦ ἑνὸς θραύσματος ἀνήκουν εἰς τὰ σῶματα τῶν δρομέων τοῦ ἄλλου. Καὶ τὰ δύο ἔχουν ἀποδοθῆ εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ Κλεοφράδου» ὑπὸ τοῦ Sir J. Beazley. Ἐπὶ πλέον ἐπλουτίσθη ἡ παράστασις μὲ μικρὸν θραῦσμα προερχόμενον ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως εὑρήματος τοῦ 1941². Εἶναι τὸ τεμάχιον μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ δευτέρου δρομέως ἐξ ἀριστερῶν. Ἐκτὸς τῆς τελειότητος τῆς τεχνικῆς μὲ τὸ στιλπνὸν γάνωμα καὶ μὲ τὰ λεπτότατα χαράγματα, ὑψηλὸν καλλιτεχνικὸν ἐπίπεδον μαρτυρεῖ καὶ ἡ δύναμις τῶν προσώπων, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν συμβάλλουν ὀλίγον καὶ τὰ σαρκώδη χεῖλη τὰ γνώριμα ἐξ ἄλλων ἔργων τοῦ ἰδίου ζωγράφου. Οἱ δρομεῖς παρίσταντο, ὅπως ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἀμφορέως τοῦ «ζωγράφου τοῦ Βερολίνου», βαίνοντες ἐπὶ τοῦ ὀπίσθιου σκέλους· ἡ ἰδέα τοῦ ἀργοῦ ρυθμοῦ ἀπεδόθη κυρίως διὰ τῆς πρὸς τὰ ὀπίσω κάμψεως τῶν βραχιόνων, ἡ ἐλαφρὰ προβολὴ τῶν κεφαλῶν εἶναι μετριασμὸς μόνον τοῦ ἀρχαϊκοῦ σχήματος.

Ἄν καὶ ἀντιμετώπισε, φαίνεται σοβαρῶς ὁ «ζωγράφος τοῦ Κλεοφράδου» τὸ πρόβλημα τῆς ἀνανεώσεως τῆς ἀμέσως παλαιότερας παραδόσεως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ δολίχου, δὲν ἐπέτυχεν ἐν τούτοις πλήρη ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς δεσμεύσεως. Σύγχρονος χαλκοπλάστης, ὅστις θὰ ἐξήτει τυχὸν νὰ μεταφέρῃ ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ τὸ θέμα τοῦ δολιχοδρόμου, θὰ ἐλάμβανεν ὡς πρότυπον μᾶλλον δρομεῖς τοῦ τύπου τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως εἰς Castle Ashby (εἰκ. 14) ἢ τοὺς στενωτέρου ἐξηρητημένους ἐκ τῶν παλαιῶν τοῦ «ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδου», ἐπὶ τῶν θραυσμάτων τῆς Ἀκροπόλεως.

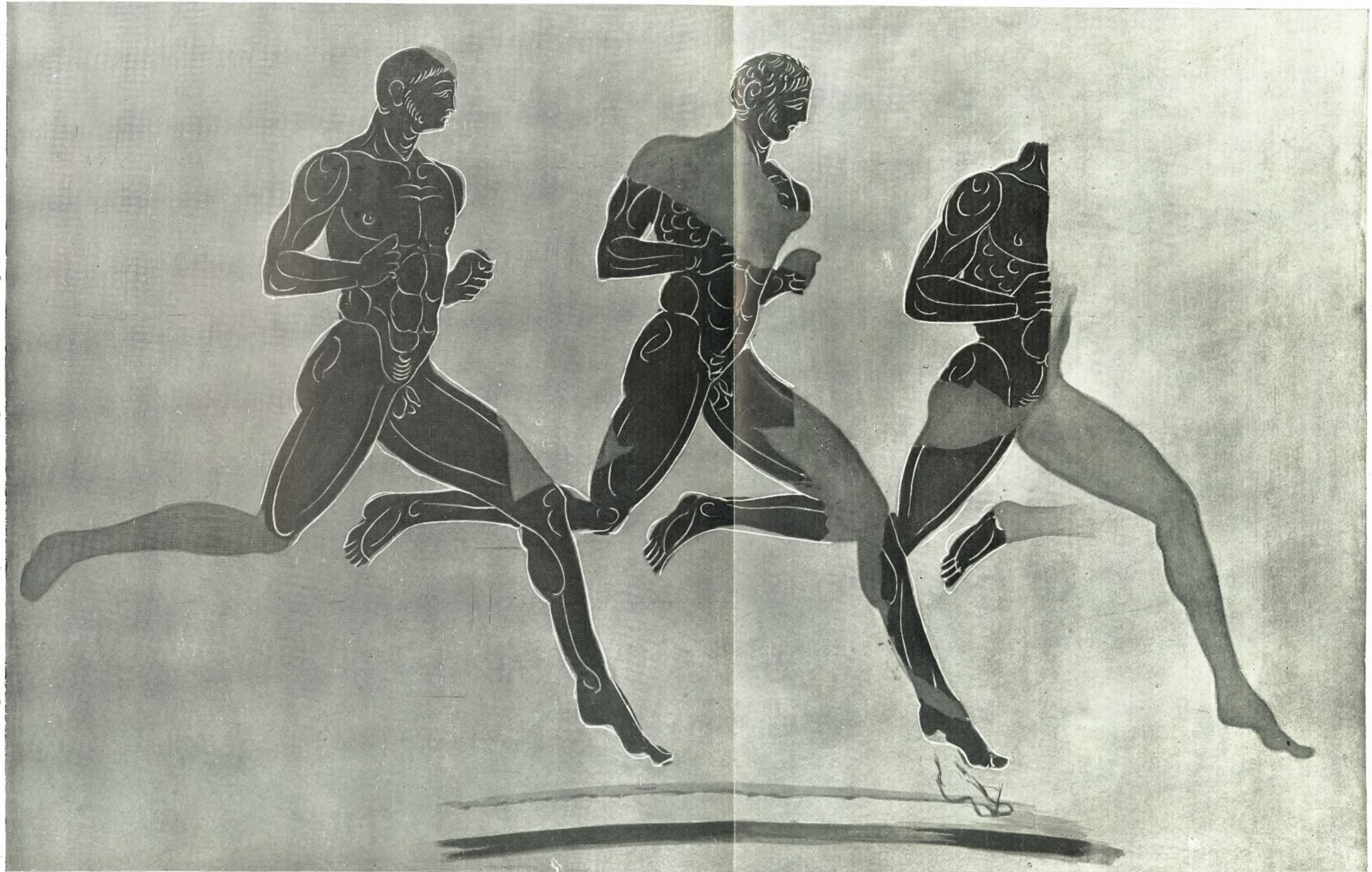
Ὡς δολιχοδρόμον, ὄχι σταδιοδρόμον, ἀναφέρει ρητῶς ἡ παράδοσις τὸν Λάδαν τοῦ Μύρωνος, τὸν ὁποῖον ματαίως ἀπεπειράθησαν ἐρευνηταὶ τινες νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τὸν διάσημον χαλκοπλάστην καὶ νὰ τὸν ἐντάξουν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν τέχνην³. Τὰ

¹ GRAEF πίν. 62, ἀρ. 1049 καὶ 1050. BEAZLEY Kleophradesmaler 29 (πρβ. Panath. 445). ARV 129, ἀρ. 101-102. PETERS Panathen. Amph. 68, 14-15.

Τὸ σχέδιον τοῦ πίν. 4 ὀφείλεται εἰς τὸν ζωγράφον τῶν Μουσείων κ. Ἀλεξ. Παπαηλιόπουλον.

² Περὶ τοῦ ὁποίου βλ. BCH 1940-41, 232 κέ.

³ Διὰ τὸν Λάδαν: OVERBECK Schriftg. 542, 3. M. BIBBER εἰς THIEME-BECKER, λ. Myron, σελ. 310. LIPPOLD, RE ἐν λ. Myron σελ. 1126. STUDNICZKA Berl. Sächs. Ges. LII, 1900, 329 κέ. SCHRÖDER Sport 109. Τελευταῖον: ARIAS Mirone (Quaderni per lo studio dell'arch.) σελ. 9 κέ.

Πίναξ 3. Δολιχοδρόμοι επί έλληγιστιζου Παναθηναϊκου αμφορέως εκ της 'Ακροπόλεως (κατά σχέδιον 'Αλεξ. Κοντοπούλου και 'Αλεξ. Παπαηλιοπούλου).

Πίναξ 4. Δολιχοδρόμοι επί Παναθηναϊκού αμφορέως εκ τῆς Ἀρχοπόλεως (κατὰ σχέδιον Ἄλεξ. Παπαγιωπούλου).

άνωτέρω εξετασθέντα μνημεία ένισχύουν την άπόδοσιν του Λάδα εις τόν μέγαν Μύρωνα ώς πρὸς τοῦτο τοῦλάχιστον, ὅτι οἱ άμέσως προηγηθέντες αὐτοῦ ὕστεροαρχαϊκοὶ ζωγράφοι εἶχον ἐπιτύχει νά ανανεώσουν τὸ θέμα τοῦ δολιχοδρομοῦ ἐκλεπτόντες τὸ σῶμα καὶ προσδίδοντες ἡρωϊκὴν ἔκφρασιν εἰς τὸ πρόσωπον. Καί, ἀφοῦ οἱ τεχνίται τῆς ἐπιπεδικῆς τέχνης κατώρθωσαν νά ἀπαλλαγοῦν τῆς ἀφελείας τοῦ ἀπλοῦ Knielauf, δὲν ἔμενε πλέον ἢ ἓν γιγάντιον ἄλμα, ἵνα ἀποτολμηθῇ ἢ μεταφορὰ τοῦ νέου ἀποτελέσματος εἰς τὴν μνημειακὴν χαλκοπλαστικὴν. Ἐπιτεύξεις ἀνάλογοι πρὸς τὸν δρομέα Castle Ashby (εἰκ. 14) ἦτο φυσικὸν ὅτι ἀπετέλεσαν ἰσχυρὰν παρόρμησιν διὰ δημιουργοὺς τῆς ἀνησύχου πνοῆς τοῦ Μύρωνος.

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀσφαλῶς χρονολογουμένου άμφορέως τοῦ 'Ολυμπιείου, ἣτις ἐπικολούθησεν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν άμφορέων τῆς Ἄγορᾶς καὶ τῆς Δήλου, τίθεται πλέον ὀριστικῶς τέρμα εἰς τὴν συζήτησιν ἂν καὶ κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα π.Χ. διετηρεῖτο τὸ ἔθιμον τῆς ἀπονομῆς άμφορέων εἰς τοὺς νικητὰς τῶν Παναθηναϊκῶν άγώνων. Διὰ τὸν 3^{ον} αἰῶνα, ἂν καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Süsserott νά καταβιβάσῃ πέραν τοῦ 400 π.Χ. τὸν άμφορέα τοῦ Παντικαπαίου δὲν εἶχεν ἀπήχησιν¹, βεβαιοῦται ἢ ὑπαρξίς ὁμοίων ἐκ τῶν θραυσμάτων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς Ἄγορᾶς². Οὕτω δὲν εἶναι ἀναγκαία ἢ εὐλόγως δυναμένη νά ἀποτολμηθῇ ὑπόθεσις ὅτι μετὰ τὴν (κατὰ Brauchitsh) κατάργησιν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως τοῦ ἐθίμου τῆς ἀπονομῆς Παναθηναϊκῶν άμφορέων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, φιλέλλην βασιλεὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀνέστησεν, ἓνα καὶ ἦμισυν αἰῶνα ἀργότερον, τὴν παλαιὰν ἐκείνην παράδοσιν. Οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τούτοις κώλυμα, ὅπως ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἑλληνολατρείαν τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} τοῦλάχιστον τὴν μεγαλοπρεπεστέραν ὀργάνωσιν τῶν Παναθηναίων, κατὰ τὰ ὁποῖα ἀπενεμήθη ὡς ἔπαθλον ὁ άμφορεὺς τοῦ 'Ολυμπιείου. Κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τῆς ἐπιγραφῆς ἢ ἀγωνοθεσία δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν σπουδαστὴν πρίγκιπα, ἀλλ' εἰς τὸν ἤδη βασιλέα Ἀριαράθην τὸν 5^{ον}, ἄρα πρέπει νά ἔγινε μετὰ τῶν ἐτῶν 163, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον καὶ τοῦ 130 π.Χ., ὅτε ἐφονεύθη βοηθῶν τοὺς Ρωμαίους εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἀριστονίκου.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νά γνωρίζωμεν κατὰ πόσον ἢ διὰ τῆς ἀγωνοθεσίας ταύτης ἐμφάνισις τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν σκηνὴν ἦτο συνέπεια τῆς ἀναθέσεως τῆς περιφήμου στοᾶς ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ συμμαθητοῦ του Ἀττάλου, βασιλέως τώρα τῆς Περγάμου, τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἐπεθύμει νά ὑπολειφθῇ σημαντικῶς εἰς γενναιοδωρίαν. Δυσεργήνευτον εἶναι ἐπίσης, ἂν καὶ ὄχι ἀνεξήγητον, πῶς ὁ άμφορεὺς δὲν ἀφιερώθη εἰς τὴν Ἀθηναῖν, ὅπως τόσοι ἄλλοι εὐρεθέντες εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ παρὰ τὸ 'Ολυμπιεῖον. Τῆς τοποθεσίας ταύτης μὲ τὰς παναρχαίας λατρείας τοῦ Κρόνου, τῆς Ρέας καὶ τοῦ Δευκαλίωνος εἶχεν ανανεωθῇ ἢ σημασία διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ

1 BEAZLEY Panathen. 461/2. SÜSSEROTT Gr. Plastik σ. 209. Εἰς τὴν νεωτέραν χρονολόγησιν τοῦ άγγελίου εἶχε προφανῶς συντελέσει ἢ σχεδιαστικὴ ἀπόδοσις τοῦ σχήματος εἰς Compte-Rendu 1876, πίν. 1 (πρβ. καὶ E. SCHMIDT ἔ.ά. σ. 85). Τὸ ὅλον άγγελιον, ὅπως τὸ ἀποδίδει ἢ φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις (SMETS ἔ.ά. πίν. 40),

κατατάσσεται ἄνευ δυσκολίας μετὰ τῶν ὁμοίων τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Τὴν χρονολόγησιν ταύτην εἶχε προτείνει καὶ ὁ SCHEFOLD UKV 109, σμμ. 129.

2 STERLING DOW, Hesperia V. 1936, 57.

Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς ἀναληφθεῖσης ἀνοικοδομήσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Διός¹. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἀφιερῶθη ὁ ἀμφορέως εἰς τὸν γειτονικὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα, ἐκ τοῦ τεμένου τοῦ ὁποίου προέρχονται πιθανώτατα, ὡς μαρτυρεῖ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή σωθεῖσα ἐπὶ πηλίνου θραύσματος, τὰ πλεῖστα τῶν μετὰ τοῦ ἀμφορέως εὐρεθέντων ἀγγείων.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεῖσαν ἐξέτασιν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου ἐθεωρήθη ὡς δεδομένον ὅτι ἀφιερῶθη οὗτος ὑπὸ τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου}, τοῦ συμμαθητοῦ τοῦ Ἀττάλου εἰς τὰ ἔτη τῶν Ἀθηναϊκῶν σπουδῶν. Κατ' εὐτυχῆ σύμπτωσιν ἐσχάτως εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν ἀνευρέθη καὶ πάλιν ἐντὸς τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου ἡ βᾶσις τοῦ ἀνδριάντος, τὸν ὁποῖον εἶχον ἀνεγείρει οἱ εὐγνώμονες μαθηταὶ πρὸς τὸν διδάσκαλόν των Καρνεάδην². Αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Ἀριαράθην, τὸν διὰ τοῦτο ὀνομασθέντα «Δίωνα τοῦ τρίτου Πλάτωνος», εἶναι, ὡς γνωστόν, τὰ μόνον σωθέντα ἔργα τοῦ φιλοσόφου. Ἄν καὶ ἡ ὅλη προσωπικότης, καθὼς καὶ αἱ φιλελληνικαὶ τάσεις τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} σχεδὸν ἐπιβάλλουν τὴν εἰς αὐτὸν καὶ ὄχι εἰς ἄλλον ἐκ τῶν ὁμωνύμων βασιλέων τῆς Καππαδοκίας ἀπόδοσιν τῆς ἀγωνοθεσίας, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ὁ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου, μένει νὰ ἐξετασθῆ ὡς (ἀπίθανον) ἐνδεχόμενον μήπως δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἀποκλεισθῆ καὶ ὁ Ἀριαράθης ὁ 9^{ος}. Ὁ υἱὸς οὗτος τοῦ Μιθραδάτου Εὐπάτορος, μὲ τὸ πραγματικὸν ὄνομα Ἀρκαθίας, εἶχε σφετερισθῆ ὄχι μόνον τὸν θρόνον τῆς Καππαδοκίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐνδοξοτέρου ἡγεμόνος τῆς. Ζηλεύσας τὴν αἴγλην τοῦ 5^{ου} οἰκειοποιήθη καὶ τὸ «φιλοπάτωρ Εὐσεβῆς»³. Παρ' ὅλην τὴν δημοτικότητα τοῦ Μιθραδάτου εἰς τὰς Ἀθήνας, εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀνεμίχθη τόσον ὁ υἱὸς του Ἀριαράθης ὁ 9^{ος} εἰς τὴν ζωὴν τῆς πόλεως αὐτῆς κατὰ τὸ μικρὸν διάστημα τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὥστε νὰ φιλοδοξήσῃ ἀγωνοθεσίαν, εἰς τὰ τεταραγμένα μάλιστα ἔτη τὰ πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Σύλλα καὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηναίων. Ἐναντίον τῆς χρονολογήσεως τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου εἰς τὸν 1^{ον} αἰῶνα ὁμιλοῦν αἱ ἀνωτέρω σημειωθεῖσαι ἐπ' αὐτοῦ σοβαραὶ ἀπηχῆσεις τῶν κατακτήσεων τῆς ὠρίμου ἑλληνιστικῆς τέχνης: προοπτικὴ παράστασις τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ δρομέως, ἐπέκτασις εἰς βᾶθος τοῦ σώματος τῆς πρὸ τοῦ Παλλαδίου Νίκης (εἰκ. 3), «ζωγραφικὴ» ἀνάδειξις τοῦ ἱματίου τῆς τελευταίας, κατὰ τρόπον δημιουργοῦντα πρόσθετον ὄγκον πτυχῶν ἀνεξάρτητον τοῦ ὑπ' αὐτὰς σώματος. Τέλος ἡ πλαστικὴ ἔξαρσις τοῦ σώματος τοῦ Παλλαδίου εἶναι δυσκόλως κατανοητὴ διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, ὅτε αἱ ἐπιφάνειαι ἔχουν πλέον ἰσοπεδωθῆ καὶ τὰ ἐνδύματα ἀπὸ πολλοῦ ἀπολέσει τὴν ἀνεξάρτητον λειτουργίαν των. Εἰς ἐπίρρωσιν τῶν τεχνολογικῶν ἔρχεται καὶ τὸ ἐπιγραφικὸν τεκμήριον. Ὅχι μόνον ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀμφορέως κ. Μισὸς ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεώς της εἰς τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ὁ κ. Kent, τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν ὅστις, παρακλη-

¹ ΠΑΥΣ. I, 18,7. JUDEICH² 382. WELTER, AM 1922, 61 κέ.

² SCHEFOLD Bildnisse σ. 140, 147, ὅπου ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. LAURENZI Rittr. Greci ἀρ. 84. Ἐπιγραφή βάσεως: IG II³ 3781 καὶ τελευταίων HOMER

THOMPSON, Archaeology 1949, 130. Πρβ. FERGUSON Hellenistic Athens σ. 300.

³ TH. REINACH Mithridate Eupator 99 σημ. 5. Br. Mus. Coins. Galatia κλπ. σ. 38 πίν. VII, 1-4. RE λ. Ariarathes IX.

θείς, εἶχε τὴν εὐγένειαν νὰ ἐξετάσῃ μετὰ προσοχῆς ταύτην, ἔκρινεν ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰ ἐπιγραφικὰ δεδομένα, μᾶλλον ἀποκλείονται τὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} ἔτη.

Ἔχομεν ἐπὶ πλέον πρὸς ὄφελος τοῦ βασιλέως τούτου, ἐπιγραφὴν ἐκ τοῦ Σταδίου, ὅπου ρητῶς μνημονεύεται ὅτι οἱ τεχνίται τοῦ Διονύσου ἀφιέρωσαν εἰς αὐτὸν τιμητικῶς ἄγαλμα καὶ εἰκόνα χαλκῆν: « στήσαι δὲ αὐτοῦ καὶ ἄγαλμα παρὰ τὸν θεόν..... καὶ εἰκόνα χαλκῆν ἐν τῷ προφυλαίῳ τοῦ τεμένους καὶ [..... ἀνειπεῖν δὲ] καὶ τῶν εἰκόνων τὴν ἀνάθεσιν Διονυσί[ων τε τῶν ἐν ἄστει καινοῖς τραγωιδῶσι καὶ Παναθηναίων καὶ Ἐλευσινίων τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι...]¹.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι συγχρόνως πρὸς τὴν ἀνάθεσιν τῶν εἰκόνων ἔγινε καὶ ἡ ἀγωνοθεσία τοῦ Ἀριαράθου δὲν θὰ ἦτο ἴσως πολὺ τολμηρά.

Δυσκόλως δύναται τις νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸν εὐλογον πειρασμόν, ὅπως ἀναζητήσῃ εἰκόνα τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου}. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς ἀνατολίτου ἡγεμόνος, κυρίως τὴν καμπύλην ῥίνα, συναντῶμεν εἰς ἐλκυστικὴν προτομὴν τοῦ Ἐθν. Μουσείου, ἐπανειλημμένως ἀπεικονισθεῖσαν, τῆς ὁποίας δίδομεν ἐδῶ τὰς τρεῖς ὄψεις ἐκ νέων φωτογραφιῶν (εἰκ. 15-17)².

Ἦδη ὁ πρῶτος ἐκδότης Schrader, στηριζόμενος εἰς τὸ περὶ τὴν κεφαλὴν διάδημα, καθὼς καὶ τὴν ὄλην στάσιν διέκρινεν ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος πρέπει νὰ ἦτο ἑλληνιστικὸς ἡγεμῶν. Ἡ παλαιὰ συσχέτισις ὑπὸ τοῦ Six πρὸς τὸν Ἀριαράθην τὸν 9^{ον}, τὸν υἱὸν τοῦ Μιθραδάτου, ἃν καὶ πολεμηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Pfuhl, εἶναι προφανῶς ἡ συντελέσασα εἰς τὸ νὰ τοποθετηθῇ ἔκτοτε ἡ προτομὴ αὕτη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, μολονότι ὁ Laurenzi, ὅπως καὶ ὁ Buschor, ἐμμένοντες εἰς αὐτήν, στηρίζονται προφανῶς καὶ εἰς καλλιτεχνικὰ κριτήρια.

Δυστυχῶς οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν προτομὴν ταύτην δὲν ἐσκέφθησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Σταδίου ἄγαλμα καὶ τὴν χαλκῆν εἰκόνα τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου}, τὰ ἀνατεθέντα ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Διονύσου, τὸ μὲν ἄγαλμα « παρὰ τὸν θεόν », ἡ δὲ χαλκῆ εἰκὼν « ἐν τῷ προφυλαίῳ τοῦ τεμένους » Κατὰ σύμπτωσιν ἡ προτομὴ τοῦ πίν. 5 εὐρέθη εἰς τοὺς δυτικούς πρόποδας τῆς Ἀκρο-

Εἰκ. 15. Κεφαλὴ ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων τῆς Ἀκροπόλεως.

¹ BCH 19, 1895, 540 κέ. DITTENBERGER OGIS 352. FERGUSON Hellenist. Athens 301, 370.

² Ἐθν. Μουσ. ἀρ. 3556. AM 1896, 281 (SCHRA-DBER). BCH 1915, 28 (BLUM). RM 1897, 417 (Six).

JdI 1930, 28 (PFUHL). SUHR Sculpt. Portr. of Gr. Statesmen 167. LAURENZI Ritr. Gr. ἀρ. 100. BUSCHOR Hellenist. Bildnis eik. 34 σελ. 41. Αἱ νέα φωτογραφία ὀφείλονται εἰς τὸν Emile Seraf.

πόλεως, δηλαδή εις μίαν κατ' ἐξοχήν Διονυσιακὴν περιοχὴν. Ὅχι ἐπειδὴ τοποθετεῖται ἐκεῖ τὸ ἱερόν τοῦ ἐν Λίμναις Διονύσου, ἀλλὰ κυρίως διότι μέχρι τῆς ὑστάτης ἀρχαιότητος εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ οἱ Ἰόβακχοι¹. Ναι μὲν συνάγεται μᾶλλον ἀσφαλῶς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ὅτι ἡ λέξις «τέμενος» ἀναφέρεται εἰς τὸ τέμενος τῶν τεχνιτῶν, τὸ ῥητὸς ὑπὸ τοῦ Πausανίου τοποθετούμενον παρὰ τὸν Κεραμεικὸν καὶ τὸ ὁποῖον ἴσως εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ Πουλυτίωνος². Μένει ὁμως ἀνεξιχνίαστον τὸ περιεχόμενον τῆς φράσεως «παρὰ τὸν Θεόν» ὅπου ἐστήθη τὸ ἄγαλμα, πρὸ πάντων ἐξ αἰτίας τοῦ ἀκολουθοῦντος κενοῦ. Πιθανώτερον βεβαίως εἶναι ὅτι ἐστήθη καὶ τοῦτο ἐντὸς τοῦ τεμένους τῶν τεχνιτῶν ἢ σχέσις ὁμως τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} πρὸς τοὺς τεχνί-

Εἰκ. 16. Κεφαλῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων δεξιὰ πλαγία ὄψις.

Εἰκ. 17. Κεφαλῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων ἀριστερὰ πλαγία ὄψις.

τας τοῦ Διονύσου, ἥτις θὰ ἦτο πιθανῶς παλαιά, ἀπὸ τῶν φοιτητικῶν του ἐτῶν, εὐνοεῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ εἰς ἄλλην Διονυσιακὴν περιοχὴν θὰ εἶχε στηθῆ ἀνδριάς του, διὰ χρηματικὴν τινα ἴσως ὑποστήριξιν τοῦ ἱεροῦ ἢ τῶν τελετῶν τοῦ θεοῦ. Τὸ νεανικὸν τῆς προτομῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων δὲν θὰ ἠμπόδιζε κατ' ἀρχὴν νὰ ἀναχθῆ αὕτη εἰς τὰ ἔτη τῆς βασιλείας του, ἀφοῦ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων του παρίσταται μὲ ἐκδήλωσιν νεανικὸν τύπον³. Περισσότερον ἀνυπέβλητος παρουσιάζεται ὁ φραγμὸς τῆς τεχνολογικῆς κατατάξεως τῆς προτομῆς, ἥτις τοποθετεῖται εἶδομεν, εἰς τὰ τέλη τοῦ 2^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Εἶναι τόσο ἐξαιρετικὸς ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας τῆς προτομῆς, ὥστε κοινῶς ἀνεγνωρίσθη αὕτη ὡς πρωτότυπον τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἔργον μάλιστα Ἀθηναίου γλύπτου. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἦτο γνωστὸς ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως, πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν σχολὴν θὰ μᾶς κατηύθυνεν ἡ μεταξίνη λεπτότης τῆς ἐπιφανείας, ἡ θωπεία ἐκεῖνη

¹ JUDEICH Top.² 292.

² Κατὰ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ Ἀρχ. Δελτ. 11, 1927-

1928, 117 κέ. 120.

³ Ε.δ. σ. 26 σημ. 3.

του μαρμάρου, ή προδίδουσα ζώσαν εισέτι την πραξιτέλειον παράδοσιν. Τόν άνατολικόν, άκριβέστερον σημειτικόν τύπον διακρίνει τις κυρίως εκ της καμπύλης ρινός, κατέβαλεν όμως άναμφιβόλως προσοχήν ό γλύπτης, όπως τόν έξάρη έτι έντονώτερον, παριστων τους όφθαλμούς στενούς, επιμήκεις, όχι με τó αυθόρμητον άνοιγμα των έλληθνικων όφθαλμων. Τό πρόσωπον είναι σαρκώδες, χωρίς σαφή υποδήλωσιν του έσωτερικού σκελετου. Δέν λείπει ούτε ή υπό την σιαγόνα προεσχή, έλαφρά υποχρεωτικώς λόγω της προβολής της κεφαλής. Η πλαστική έπεξεργασία των λεπτομερειακων καμπυλων του προσώπου και του λαιμου έγινε με τόσον άριστοτεχνικήν διάκρισιν, ώστε άτελως μόνον δύναται νά την άποδώση ή φωτογραφία. Ίδιαιτέρως τρυφεράν ήθέλησεν ό γλύπτης την έξόγκωσιν των χειλέων και τόν υπό τó κάτω χείλος λακκίσκον. Οί όφθαλμοί μένουν εις τó βάθος, ισχυρως σκιαζόμενοι υπό της προεσχής της ρινός. Άναλόγου λεπτότητος είναι και ή υπεράνω της ρινός μυϊκή σύσπασις του μετώπου. Η έπιδερμίς πρέπει νά ειχεν άρχικως σπανίας άκτινοβολίας διαφάνειαν, ήτις θά άνεδεικνύετο περισσότερο δια της άντιθέσεως πρòς την άδρως ειργασμένην πλουσίαν κόμην, την πλαισιούσαν τó πρόσωπον, άντιθέσεως ήτις άνάγει εις λαμπρά παλαιότερα πρωτότυπα έργα, ως ή κεφαλή του Εύβουλέως¹. Άποφεύγων ούτω πᾶσαν έντονον προεσχόν επί της έπιφανείας του προσώπου, εκράτησεν ό γλύπτης μίαν ίσορροπίαν μεταξύ της πλαστικής υποστάσεως αυτου και της φυσιοκρατικής άποδόσεως των μυϊκων συσπάσεων. Η έπιθυμία του αυτη είναι πιθανως ή συγκρατήσασα αυτον άπο του νά προχωρήση πέραν του φυλετικού τύπου, όπως άποδώση τó άτομικόν άίνιγμα του παριστιανομένου.

Είναι εκδηλος έν τούτοις ή προσπάθεια του καλλιτέχνου, όπως υποδηλώση τι πέραν της πριγκιπικής ιδιότητος, την πνευματικήν θέρημν του είκονιζόμενου, ήτις προσδίδει έξαρσίιν τινα, όχι εκδήλως παθητικήν, όμοίαν πρòς την χαρακτηρίζουσαν όλίγον παλαιότερα ή σύγχρονα έργα, τόν Άσκληπιόν της Μουνιχίας, προτομάς του Άλεξάνδρου, άκόμη και κεφαλās της Άφροδίτης². Πρòς τās τελευταίας έχει όχι άνεπιτυχως παραβληθῆ υπό του Schrader ή κεφαλή των δυτικων προπόδων³.

Εις την σύνθεσιν αυτην του φυλετικού τύπου πρòς την ιδεαλιστικήν αναζήτησιν

1 Έθν. Μουσ. 181. KiB 297,2. FURTWÄNGLER Meisterw. (άγγλ. μετάφρασις) σ. 330, πίν. 16. CURTIUS Ant. Kunst II, 385, είκ. 589. SÜSSEROTT Gr. Plastik 158, σημ. 111. SCHUCHHARDT Kunst der Gr. είκ. 298. Είναι δύσκολον νά άποσιωπηθῆ ή συγγένεια μεταξύ της κεφαλής αυτης του Εύβουλέως και της εκ των δυτικων προπόδων. Την άντίθεσιν μεταξύ της λείας έπιφανείας του προσώπου και της άτάκτου κόμης, ισχυροτέραν εις την πρώτην κεφαλήν, εύρισκομένην πλησιέστερον πρòς τó πραξιτέλειον ιδανικόν, έχρησιμοποίησεν επαρκως ως μέσον έντυπώσεως και ό γλύπτης της κεφαλής εκ των δυτικων προπόδων.

Άνάλογος είναι επί ένδεδυμένων μορφων ή έπιδεικνυομένη παρομοία σύγκρουσις μεταξύ των συγκεντρωμένων επί ένòς σημείου άδρων πτυχων και της λείας έπιφανείας του άλλου ύφάσματος, σύγκρουσις, την όποιαν έξαιρέτως άνέπτυξε τελευταίον, αναλύων την εκ

του Άντίου κόρην ό LUDWIG CURTIUS (Interpretationen von sechs gr. Bildwerken, σ. 110). Έξ αιτίας της σχέσεως αυτης, ή χρονολόγησις της κεφαλής του Εύβουλέως εις τόν γ' αιώνα, πλησίον της κόρης εκ του Άντίου, ήτοι μεταξύ των έργων της πραξιτέλειου σχολής και της κεφαλής του Άριαράθου, δέν θά ήτο, έπιζομεν, πολύ τολμηρά.

2 Άσκληπιός Μουνιχίας, Έθν. Μουσ. 258. WOLTERS AM 17, 1892, 1 κέ., πίν. 4. LAWRENCE Later Gr. Sc. 121. KRAHMER Hellenist. Köpfe, NGG 1936, 221-223. BECATTI έ. ά. 49, είκ. 26.

3 AM 21, 1896, 282: «Das Auge hat den feuchten, schmachttenden Blick vieler Aphroditeköpfe». Η είκων έν τούτοις, την όποιαν δίδει ό SCHRADER εις τόν πίνακα 10, μη άποδίδουσα την πρòς τά άνω κατεύθυνσιν των όφθαλμων, προσθέτει γλυκερότητα ξένην πρòς την υπό του γλύπτου ήθελημένην έκφρασιν.

τοῦ πνεύματος — ἄς προσθέσωμεν καὶ τὴν τρυφερὰν ἐπεξεργασίαν τοῦ μαρμάρου — ὀφείλεται ἢ ἰσχυρὰ ἔλξις, τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν ἤσκησεν ἢ κεφαλή.

Ἡ ἐκουσία αὕτη ἐκ μέρους τοῦ τεχνίτου ἀποφυγὴ ἀποδόσεως πάσης στιγμιαίας ἀντιδράσεως — ἀφορμὴ τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν, ὡς εἶδομεν, κυρίως ἢ ἀνάγκη τονισμοῦ μιᾶς πνευματικῆς εὐγενείας, ὄχι ἀμοίρου ὀραματισμοῦ — ἡρμηνεύθη ὡς ἔκφρασις «ἐγκαρτερήσεως μᾶλλον ἢ πάθους» (Laurenzi), ἢ συνετέλεσεν, ὅπως καταταχθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος π.Χ., πλησίον ἔργων, ἅτινα ἔχουν «lockeres, gerüstlos zergleitendes bildhaftes Wesen, statt der feurigen, gehaltten Leidenschaft ein bewussteres, gelösteres Schwärmertum» (BUSCHOR ἔ.ἀ. σελ. 41). Τὸ ἔργον ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἄσιανικόν, ἀλλ' ἐγένεν ὑπὸ Ἀθηναίου καὶ δι' Ἀθηναίους, ἄρα ἢ ἔνταξις του εἰς καλλιτεχνικὴν φάσιν περιέχουσαν καὶ δημιουργήματα σχολῶν, ἐνθα ἐγεννήθη καὶ ἤκμασεν ἡ τέχνη τοῦ ἑλληνιστικοῦ μαρμάκου, δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ὑπῆρξε παραπλανητικὴ. Οὔτω ἢ ταύτισις πρὸς τὸν Ἀριαράθην τὸν 5^{ον}, ὅστις περισσότερον παντὸς ἄλλου ἑλληνιστικοῦ ἡγεμόνος συνεδέθη πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τοῦ ὁποίου ἀφ' ἑνὸς τὸν φυλετικὸν τύπον, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἑλληνικότητα τοῦ ἰδανικοῦ τόσον θαυμασίως συνέλαβε καὶ ἀπέδωκεν ὁ Ἀθηναῖος γλύπτης, δὲν ὑπεστηρίχθη, παρ' ὄλον ὅτι αὕτη οὐδὲ εἰκονογραφικῶς παρουσιάζει δυσκολίαν τινά. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀριαράθου ἐπὶ τῶν νομισμάτων του (Br. Mus. Coins, Galatia κλπ. πίν. VI, 3) δεικνύει πλὴν τῆς ἐξωτερικῆς ὁμοιότητος ὡς πρὸς τὸ σχετικῶς νεαρὸν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν διάταξιν τῆς κόμης, τῆς περιβαλλομένης ὑπὸ τοῦ διαδήματος, ὁμοίαν προσέγγισιν πρὸς τὸ κλασσικὸν ἰδανικόν, καταφανοῦς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ὄχι ἄμοιρον στυγνότητα κρυερὰν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφοῦ καὶ ἀντιπάλου του Ὁροφέρου (Br. Mus. Coins Galatia κλπ. πίν. VI, 5. HINKS Gr. Rom. Portrait. Sculpt. 11, πίν. 13α).

Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Six γενομένην συσχέτισιν τῆς προτομῆς τῶν δυτικῶν προπόδων πρὸς τὸν Ἀριαράθην IX, ἐξ αἰτίας τῆς γρυπῆς ρινὸς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ τελευταίου (Br. Mus. Coins Galatia κλπ., πίν. VII, 3), θὰ εἶχέ τις νὰ ἀντιτάξῃ, ὅπως καὶ διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Blum προταθέντα Ἀντίοχον Γρυπὸν (BCH 1915, 26 κέ.), ὅτι ἢ καμπύλη ρις δὲν ἦτο προνόμιον ἑνὸς μόνου ἀνατολίτου ἡγεμόνος, ἀπέκειτο δὲ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἐκάστοτε εἰκονιζομένου νὰ ἐπιτρέψῃ ἢ ὄχι ὅπως ἀποτυπωθῆ ἐπὶ τῶν νομισμάτων του ἐν τόσον καταθλιπτικῶς ἀλάνθαστον γνῶρισμα. Οὐδόλως παράδοξον ὅτι ὁ περισσότερον ἐξηλληνισμένος Ἀριαράθης ὁ 5^{ος} ἐπέβαλε διὰ τὰ νομίσματά του τὸν τύπον καταγόμενον ἐκ τῆς κλασσικῆς παραδόσεως, ἔχοντα δὲ κανονικὰς τὰς γραμμὰς τοῦ προσώπου.

Πόσον ἑλαφρὸς ἔπνευσεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ μανιακὸς ἄνεμος τῆς «ἀνοικτῆς μορφῆς» καὶ τῆς ἐξάλλου παθητικότητος ὁ γνῶριμος ἐξ ἔργων τοῦ ὠρίμου ἑλληνισμοῦ προερχομένων ἐκ τῶν μεγάλων κέντρων (Περγάμου, Ρόδου)¹ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ μνημείου τοῦ Εὐβουλίδου². Ὁ κλασικισμὸς τῆς μορφῆς τῆς Νίκης δὲν εἶναι ἀπλῶς διανοητικὴ ἀναβίωσις, ἀλλ' ἐπιβίωσις μονίμου παραδόσεως,

¹ Ἐκ τῶν ἑλλαδικῶν πόλεων ἡ Κόρινθος φαίνεται περισσότερον ἐπηρεασμένη ἐκ τῶν νέων τάσεων. Βλ. CARPS Pergamene Influence in Corinth, Hesperia 1938.

² Διὰ τὴν «ἀνοικτὴν μορφὴν» βλ. KRAHMER

Stilphasen der hellenistischen Plastik, Röm. Mitt. 1923-24, 148 κέ. Μνημεῖον Εὐβουλίδου: Br. - Br. πίν. 48-49. SCHÖBER Laguna 103. HORN Hellenist. Gewandstat. 76. BECATTI ἔ.ἀ. 52 κέ., 105, σημ. 189.

δικαίως δὲ ἐτονίσθη τελευταίως ἀκόμη ὑπὸ τοῦ Becatti⁴⁹ πόσον ἀνεπαισθήτως ἔγινεν ἡ μετάβασις πρὸς τὸν ἑλληνισμόν εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν σχολήν, ἣτις ὡς πρώτην ὕλην ἐκράτησε τὰς μορφικὰς ἀξίας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Πόσον δὲ ἰσχυρὰ ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ἡ ἀκτινοβολία μέχρι κέντρων μὲ καθαρῶς ἀσιανικὰς τάσεις, ὅπως ἡ Πέργαμος, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπονομευτικὴ δρᾶσις τοῦ ἀττικοῦ κλασσικισμοῦ ἐπανειλημμένως ἐπρόσεξαν οἱ μελετηταί¹.

Τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξαγόμενον συμπέρασμα ὅτι τὰ ἀττικά ἔργα τοῦ ὑστάτου ἑλληνισμοῦ ἐπιβάλλουν ἐπιφύλαξιν ὡς πρὸς χαμηλὴν χρονολόγησιν των—ἀκόμη καὶ ἂν παρουσιάζουν τάσιν πρὸς καθυσύχασιν τῶν ἐπιφανειῶν, ἣτις εἰς ἀσιανικὰ ἔργα ἐπεκράτησε κυρίως ἀπὸ τοῦ 1^{ου} αἰῶνος—ἰσχύει καὶ διὰ τὴν προτομὴν τῶν δυτικῶν προπόδων. Τὸ μόνιμον στοιχεῖον τοῦ ἀττικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ μέχρις ἐκλεκτικότητος φθάνουσα ἐνίοτε ἀνάγκη διατηρήσεως τῆς κλασσικῆς παραδόσεως, εἶναι ἰσχυρὸν ἐμπόδιον προκειμένου νὰ συγκριθοῦν ἀττικά ἔργα πρὸς τὰ περισσότερον ἐξημμένα ἀσιανικά.

Ἔργον ἀναλόγου ποιότητος πρὸς τὸν Ἀριαράθην καὶ συγγενῆς, ἔχον δικαίως θεωρηθῆ πρωτότυπον ἀθηναίου γλύπτου, εἶναι ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἡρακλέους τοῦ ἄλλοτε Μουσειοῦ Μουσολίνι, χρονολογουμένη εἰς τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος². Διὰ τὸν σχετικῶς νηφαλιώτερον Ἀριαράθην τῶν δυτικῶν προπόδων δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν καὶ μετὰ τὸ 130 π.Χ., ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξε πιθανῶς ἡ ἀφορμὴ ὅπως στηθῆ ἀνδριάς του, εἰς ἱερὸν ἢ τέμενος τοῦ Διονύσου, ἴσως ἐκ μέρους τῶν ἰδίων τεχνιτῶν, οἵτινες ζῶντα ἀκόμη εἶχον τιμήσει αὐτὸν διὰ τῶν εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφὴν ἀναφερομένων εἰκόνων. Ἡ ἀπόκοσμος ἔκφρασις τοῦ προσώπου ἐρμηνεύεται καλῶς διὰ τῆς, μὴ συνειδητῆς ἴσως, ἐπιθυμίας ἀφηρωῖσμοῦ τοῦ μακρυνοῦ νεκροῦ, τοῦ ἄλλοτε θερμοῦ φίλου τῶν Ἀθηναίων.

Περιττὸν εἶναι νὰ τονίσωμεν πόσην σημασίαν θὰ εἶχεν ἂν καθίστατο δυνατὸν νὰ ἐδραιωθῆ ἡ χρονολόγησις εἰς τὰ ἀμέσως μετὰ τὸ 130 π.Χ. ἔτη ἐνὸς πρωτοτύπου Ἀθηναϊκοῦ ἔργου, τοιαύτης μάλιστα ποιότητος.

Ἡ ὅλη ὄψις τοῦ ἀγάλματος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ἡ κεφαλὴ τῶν δυτικῶν προπόδων, θὰ ἐξεπροσώπει τὴν μεταξὺ τῶν νέων τῆς Κῶ ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς Ἐρετρίας ἀφ' ἐτέρου φάσιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνδριαντοποιίας³. Θὰ ἐνεφανίζετο μὲ κίνησιν πολὺ ὀλιγώτερον πολυμερῆ ἢ ὁ πρῶτος νέος, χωρὶς νὰ ἔχη ἐν τούτοις καλυφθῆ ὑπὸ τῆς ἀπνοίας τῆς λιμναζούσης ὑπάρξεως τοῦ τελευταίου.

Ἐκ τοῦ ἀνεπεξεργάστου τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς κεφαλῆς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ ἀνδριάς τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} θὰ εἶχε πιθανῶς ἀνιδρυθῆ ἐντὸς κόγχης ἢ ναΐσκου ἢ τοῦλάχιστον εἰς θέσιν, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἦτο περίοπτος. Διὰ τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως, ἣτις ἐπέβαλε νὰ εἶναι οὗτος ὄρατος ἐξ ἀποστάσεως, θὰ ἀνεδεικνύετο ἔτι περισσότερον ἡ ἠρωϊκὴ ἀπομόνωσις τοῦ εἰκονιζομένου.

¹ Ἐ. ἀ. σελ. 69.

² SALIS Altar von Perg. 44 κέ. LEHMANN, JdI 47, 1932, 27. SCHÖBER Laguna 103 κέ.

³ MUSTILLI, Boll. Com. Arch. Com. 1930, 58, 125 κέ. Museo Mussolini, 1939, 69 πίν. 44, 177, 178.

BECATTI ἔ.ἀ. 39, εἰκ. 16-17.

⁴ Νέος ἐκ Κῶ: Clara Rhodos V, πίν. IV (JACOBI). LAURENZI Rittr. ἀρ. 8, πίν. 34-35. Ἐρετρίας: Ἐθν. Μουσ. 244. ARNDT-BRUCKMANN πίν. 519. COLLIGNON Stat. funér. εἰκ. 175.

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιεῖου, ἣτις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἐπανεξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀθηναϊκῆς κεφαλῆς, προσέφερε σημαντικὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ταυτίσεώς της πρὸς τὸν Ἀριαράθην τὸν 5^{ον}, τὸν ἡγεμόνα, ὅστις ὄχι μόνον ἐμαθήτευσεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του εἰς τὸν θρόνον νὰ εὐεργετῇ τὴν πόλιν διὰ δωρεῶν καὶ ἀγωνοθεσιῶν, σκοπὸν ἔχουσῶν τὴν διατήρησιν τῆς αἰγλῆς ἀρχαίων ἐορτῶν. Οὐδεὶς ἄλλος ἡγεμὼν ἔχει τόσα δικαιώματα ἐπὶ τῆς προτομῆς, ἣτις σχεδὸν μαγνητικῶς ἐπίδρῃ ἐπὶ τοῦ θεατοῦ. Συνδεομένη δὲ αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Καρνεάδου καὶ τὸ ἀνακαλυφθὲν βῆθρον του ἐντὸς τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸν ἀμφορέα ἐκ τοῦ Ὀλυμπιεῖου, φωτίζει σημαντικῶς τὴν εἰκόνα τῶν Ἀθηναίων τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος, τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣτις διετήρει ἀκόμη τόσην ἐκ τῆς παλαιᾶς αἰγλῆς, ὥστε νὰ σαγηνεύῃ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀνατολῆς, ἐκείνους οἵτινες ὡς ὑψίστην τιμὴν τῶν ἐθεώρων — ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὴν φράσιν τοῦ νεωτέρου Ἀλεξανδρινοῦ ποιητοῦ — νὰ μὴ παρουσιάζωνται «ἀνελλήνιστοι».

Ἐπίμετρον. Πότε ἔληξε τὸ ἔθιμον τῆς ἀπονομῆς, ἄρα καὶ τῆς κατασκευῆς Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων; Σοβαραὶ ἐνδείξεις ἐξ ἀρχαίων μνημείων πείθουν ὅτι παρετάθη ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως, ἀκόμη μέχρι τῆς προκεχωρημένης ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων. Εἰς ἀθηναϊκὰ νομίσματα τοῦ Αὐγούστου παρίσταται, ὅπως παρετήρησεν ἡ κ. Josephine Shear¹, παρὰ τὴν γλαῦκα ἀμφορέως παναθηναϊκοῦ σχήματος, μετὰ τοῦ συμβολίζοντος τὴν νίκην κλάδου φοίνικος, ὀρθῶς δὲ ἐσχετίσθησαν ταῦτα ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἐορτὴν τῶν Παναθηναίων. Ἄλλα, αὐτοκρατορικῶν χρόνων νομίσματα, ὅπου ὑπὸ ἀγωνιστικὴν τράπεζαν παρίσταται ἀμφορέως², ἐχρονολογήθησαν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐπιβεβαιώσιν τῆς εὐκόλως κατανοητῆς ἀναβιώσεως ἐπὶ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ ἐθίμου ἀπονομῆς Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων παρέχει σειρὰ νομισμάτων τοῦ Ἀδριανοῦ ἐχόντων γονυπετὴ πρὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τὴν προσωποποιημένην Ἀχαΐαν³. Μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν διακρίνεται ἀγγεῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εἶναι κλάδος φοίνικος. Ἡ δεσποινὶς J. Townbee, σχετίζουσα τὴν παράστασιν ταύτην πρὸς τὴν μεμαρτυρημένην ὑποστήριξιν τῶν ἀθλητικῶν ἀγῶνων ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, πιστεύει ὅτι ὁ κλάδος καὶ τὸ ἀγγεῖον τῶν νομισμάτων ὑποδηλοῦν τὰ βραβεῖα τῶν νικητῶν, καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ παριστανόμενοι ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἀμφορεῖς πρέπει νὰ ἦσαν μετᾶλλιοι. Τὸ αὐτὸ δὲ φαίνεται ὅτι πιστεύει ἀνεξαρτήτως καὶ ὁ Selmann περὶ τῶν ἀμφορέων ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Αὐγούστου.

Ἐπειδὴ πιθανῶς καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται περὶ συνειδητῆς ἀναβιώσεως τῶν Παναθηναίων, ἐνδεχόμενον εἶναι, μετὰ τὴν ἐντελῆ ἔκλειψιν τοῦ ἐθίμου, νὰ εἰσῆχθῃ ἢ διὰ μεταλλίων ἀμφορέων βράβευσις τῶν ἀθλητῶν. Ἡ ραδιότης τοῦ σχήματος τῶν παριστωμένων ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἀμφορέων δὲν εἶναι ἐν τούτοις λόγος ἐπιβάλλον τὴν ἄποψιν ταύτην, ἀφοῦ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς τὸ σχῆμα τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως εἶχεν ὑποστῆ σημαντικὴν ἐκλέπτυσιν. Δυνάμεθα οὕτω νὰ ἀναμένωμεν ὅτι νέα ἀνασκαφικὰ εὐρήματα, καθὼς καὶ ἐπιμελῆς περισυλλογὴ τυχόν διασπαρμένων θραυσμάτων Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, θέλουν ἀποδείξει ὅτι πῆλιν κατεσκευάσθησαν καὶ πάλιν οἱ ἀμφορεῖς, οἵτινες ὠρίσθη ὅπως ἀπονέμονται κατὰ τὰς ἀναβιώσεις τῶν Παναθηναίων ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἡ ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν συναδέλφων προβλεπομένη ἔκδοσις τῶν θραυσμάτων Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς θὰ φωτίσῃ, θέλομεν νὰ ἐλπίζωμεν, τὸ ὄχι ἄνευ σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων ζήτημα τοῦτο.

ΣΕΜΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ - ΚΑΡΟΥΖΟΥ

¹ Hesperia, 1936, 301-2.

² Hesperia, ἔ.ἀ. 304-5 καὶ τελευταῖον SELTMAN

JHS 67, 1947.

³ TOWNBEE Hadrianic School 26-28, πίν. I, 5-8.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1830

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤ. Δ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ὡς ὑποκείμενον μελέτης ἤρχισεν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὅτε οἱ λόγιοι ἀνέπτυξαν τὰς κλασσικὰς λεγομένας σπουδὰς, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἀργότερον καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως.

Τὸ γαλλικὸν πνεῦμα δὲν ἠδύνατο νὰ ὑστερήσῃ εἰς τὴν σπουδὴν ἑνὸς ἱστορικοῦ φαινομένου, ὡς ἡ Ἑλλάς, ἡ ὁποία παρουσιάζει ποικίλον τὸ ἐνδιαφέρον, φιλολογικόν, ἱστορικόν, ἀρχαιολογικόν. Μία ἐκ τῶν τριῶν τούτων πλευρῶν, ἡ ἱστορική, περιλαμβάνει καὶ τὴν χαρτογραφικὴν ἀναπαράστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἀπεικονίσεως αὐτῆς, ὡς ἦτο κατὰ τὸ παρελθόν. Πολὺ δὲ ἐνωρὶς βλέπομεν νὰ δημοσιεύωνται χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὰς γαλλικὰς πόλεις ὑπὸ Γάλλων χαρτογράφων.

Ἡ μελέτη τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα περιοριζομένη εἰς μίαν περίοδον ὅχι μόνον ἀποτελεῖ συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χαρτογραφίας, ἀλλὰ καὶ δεικνύει τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα εἰς μίαν ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία ἔπαιξε σημαντικὸν μέρος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλάδου τούτου.

Ἀναμφιβόλως οἱ χάρται, οἱ ὁποῖοι πρόκειται νὰ ἀπασχολήσουν ἡμᾶς, εἶναι σήμερον ἀποκλειστικῶς ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος¹. Ἡ τοποθέτησις τῶν πόλεων εἶναι συνήθως ἀνακριβής, ἡ τεχνικὴ τοῦ χάρτου πολὺ ἀπλῆ, ἡ μορφή τῆς χώρας πρωτόγονος. Πάντα τὰ μειονεκτήματα ταῦτα εἶναι φυσικὰ δι' ἐποχὴν, καθ' ἣν λείπουν τὰ σύγχρονα μέσα κατασκευῆς χαρτῶν. Παρὰ ταῦτα ἡ ἐξέτασις τοῦ ὕλικου τούτου εἶναι ὠφέλιμος, διότι τοῦτο καταδεικνύει τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον σχετικὸν βῆμα, δεδομένου ὅτι τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἱστορικὰ βιβλία ἦσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου, περὶ ἧς ὁ λόγος, πολὺ σπάνια².

¹ Ἐνεκα τῶν χαρτῶν αἱ πολυάριθμοι ἐκδόσεις τῶν Πτολεμαίων θὰ παραμένουν «*toujours comme une collection de documents précieux pour l'histoire de la science*» (VIVIEN DE SAINT-MARTIN *Histoire de la géographie*, Paris 1873, σελ. 210). Τοῦτο δύναται νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν γαλλικῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐκδοθέντων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἡ μελέτη τῶν

χαρτῶν τούτων εἶναι ἐπιβεβλημένη καὶ ἐξ ἔθνικῶν λόγων. Εἰς τοὺς χάρτας βλέπομεν ποίας ἀντιλήψεις ἔχουν οἱ ξένοι περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, πράγμα ὅπερ εἶναι ἀπαραίτητον βοήθημα διὰ τοὺς ἀναμειγνυομένους μὲ τὰ ἐθνικοπολιτικὰ ζητήματα τῆς χώρας.

² Βλ. GEOFFRON ATKINSON *La littérature géographique française de la Renaissance*, Paris 1927, σελ. 9.

Ἐκτὸς τούτου καὶ ἡ ἐποχὴ, τῆς ὁποίας τὴν χαρτογραφίαν προτιθέμεθα νὰ μελετήσωμεν, εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα διὰ τε τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται, καὶ διὰ τὴν Γαλλίαν, ἐξ ἧς ἐκπορεύεται. Δύο σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀνασύστασις τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Διὰ δὲ τὴν γαλλικὴν χαρτογραφίαν δύναται τὸ αὐτὸ νὰ ἰσχύσῃ. Περὶ τὸ 1480 τοποθετεῖται ἡ ἀρχὴ τῆς διαδόσεως τῶν νέων γεωγραφικῶν γνώσεων, καὶ ἰδίως διὰ τῶν ἐκδιδομένων ἔκτοτε μέχρι τοῦ 1600 βιβλίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβάλλει, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν πιστοτέραν καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως καλυτέραν ἀπεικόνισιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1830 ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία φυγοῦσα ἐκ τῆς προστασίας τῶν γεωγράφων καὶ ταξιδιωτῶν πίπτει εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων, οἱ ὁποῖοι βασιζόμενοι εἰς τὰ δεδομένα τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης ὡς πρὸς τὴν φυσικὴν κατασκευὴν τοῦ χάρτου ἤρχισαν ὅσον τὸ δυνατὸν συστηματικώτερον νὰ μελετοῦν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ πάσης πλευρᾶς¹.

Διὰ τὰς δύο ταύτας χρονολογίας, αἱ ὁποῖαι πάντοτε λαμβάνονται συμβατικῶς, ἰσχύει τὸ αὐτό, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν σπουδῶν. Ἀπὸ τοῦ 1453 ἰδίως ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς καθίσταται διὰ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον τῆς Δύσεως ὑποκείμενον παντοειδοῦς μελέτης², κατὰ δὲ τὸ 1830 ἡ μέθοδος τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μεταβάλλεται, διότι ἔκτοτε ἀρχίζει συστηματικὴ ἢ ἐκτέλεσις ἀνασκαφῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν, ἢ ὁποῖα ἐπήνεγκε μεταβολὰς εἰς τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παραδεδεγμένα³.

Τοιοῦτου εἶδους μελέτη δὲν ὑπάρχει. Τὰ γενικὰ γεωγραφικὰ ἔργα οὐδόλως ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα τοῦτο, ἱστορία δὲ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν σπουδῶν δὲν ἔχει ἐκδοθῆ μέχρι σήμερον⁴. Ἡ ἐργασία αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ παρουσιασθῆ ὡς τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν συγγραφὴν ἱστορίας τῆς χαρτογραφίας. Κυρίως ὁμως ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν ἀπόπειραν συμβολῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, αἱ ὁποῖαι διήλθον διὰ πολλῶν φάσεων, ἀντίκρουσαν πολλοὺς σκοποὺς καὶ τάσεις, ἀκολουθοῦσαι τὰ ρεύματα τῶν διαφόρων κλάδων τῆς γενικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τοιοῦτοτρόπως κύριος σκοπὸς τοῦ μικροῦ τούτου πονήματος, τὸ ὁποῖον στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς χάρτας τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας⁵, παρεχούσης πλούσιον σχετικὸν ὕλικόν, εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ πρώτου λίθου διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν⁶. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον δὲν ἐξηντλήθημεν εἰς τὸ νὰ παρέχωμεν λεπτομερείας περὶ τῆς

1 Περὶ τὸ 1830 δέον νὰ τοποθετηθῆ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν χαρτῶν τῆς Ἑλλάδος, ἂν καὶ ὑπῆρχον δύο προηγούμεναι σχετικαὶ ἀπόπειραι, περὶ ὧν βλ. GALLOIS Cartographie de l'île de Délos, Paris 1910, σελ. 80.

2 VIVIEN DE SAINT-MARTIN ἔνθ. ἀν. σελ. 297.

3 VIVIEN DE SAINT-MARTIN Dictionnaire géographique ἀρθρ. Grèce σελ. 533. Τοῦ αὐτοῦ Histoire de la géographie σελ. 464. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀνέρχονται μόνον μέχρι τῶν χαρτῶν τοῦ 1830 (βλ. DURUY Histoire des Grecs 1887 τ. I σελ. 3. BELOCH Grie-

chische Geschichte τ. I, σελ. 28).

4 Ὀλίγα τινὰ βλέπει τις εἰς BELOCH Griechische Geschichte τ. I, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ. Ἄλλὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ 1830 καὶ ἐντεῦθεν.

5 Σημειοῦμεν ἀπὸ τοῦδε ὅτι ἡ βραχυγραφία *EBI* σημαίνει Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη Γαλλίας.

6 Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατεγράφησαν μόνον οἱ χάρτες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ἄλλων, εἰς οὓς τὸ δεσπόμενον πνεῦμα εἶναι τὸ τῆς ἀρχαιότητος.

καταγωγῆς καὶ τῆς ἐπιδράσεως χαρτῶν τινῶν ἐπὶ ἄλλων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦδύνατο νὰ δώσῃ τὸ ὑλικὸν μελέτης δι' ἕκαστον μέρος ἢ ἐνότητα γεωγραφικὴν ἢ πόλιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ σκοπὸς οὗτος ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ διαιρέσωμεν τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον καταγράφονται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν οἱ χάρται, οἱ ὁποῖοι ἐξεδόθησαν ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ Γάλλων κατὰ τὴν περιόδον τῆς τουρκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἐξετάζεται πῶς καὶ διατὶ συνετάχθησαν οἱ χάρται οὗτοι¹.

I. ΟΙ ΧΑΡΤΑΙ

Πρὸ τοῦ 1600 μ.Χ. δὲν ὑπάρχουν ἔντυποι χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν τῇ κυριολεξίᾳ. Ἐν τούτοις συναντῶμεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου ταύτης, ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, μίαν σειρὰν χαρτῶν, οἱ ὁποῖοι συνιστοῦν τὰ πρῶτα βήματα τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας. Οἱ χάρται οὗτοι, ὅσον τοῦλάχιστον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, εὐρίσκονται εἰς ἔργα γεωγραφικὰ καὶ εἰς ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων τῆς ἀρχαιότητος, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν οἱ ὁδηγοὶ τῶν νεωτέρων εὐρωπαίων συναδέλφων τῶν ἐν τῇ γεωγραφικῇ ἐρεύνῃ τοῦ κόσμου.

Εἰς τὴν περίοδον ταύτην τῶν ἑκατὸν πενήκοντα ἐτῶν ἀνήκει τὸ ἔργον *La cosmographie universelle de tout le monde. Tome second, comprenant la Grèce, avec les descriptions anciennes et modernes, tant au plant que noms des villes et régions comme de l'histoire... par François de Belle-Forest Comingeois à Paris. MDLXXV*², εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζεται κατὰ περιοχάς, ἤτοι Μακεδονίαν, Ἡπειρον ἢ Ἀλβανίαν, Ἰονίους νήσους, Ἀχαΐαν, Νήσους τοῦ Αἰγαίου, Μορέαν, Θράκην, ἢ ἀρχαία καὶ νεωτέρα γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, μετὰ πολλῶν ἱστορικῶν στοιχείων, ἀρχαίων, βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων. Τὸ ἔργον τοῦτο στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῶν τριῶν γεωγράφων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Πausανίου.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εὐρίσκομεν τοὺς ἑξῆς χάρτας σχετικὸς πρὸς τὴν Ἑλλάδα:

1. Corfou (σελ. 77). 2. Negroponte (σελ. 191-2). 3. Morea Penisola (σελ. 116-7). 4. Coron Modon et Navarrin (σελ. 218-221). 5. Modou cité (σελ. 224-5). 6. Candie olim Creta (σελ. 294-5).

Οἱ χάρται οὗτοι καταγράφονται ἐνταῦθα, διότι εἰς αὐτοὺς εὐρίσκομεν τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀπὸ ἀπόψεως γεωγραφικῆς. Εἰς τὸν χάρτην 6 ἐπὶ παρα-

¹ Ὁφείλω χάριτας εἰς τὸν κ. Louis Robert, καθηγητὴν τοῦ Collège de France καὶ τῆς École des Hautes Études τῶν Παρισίων διὰ τὰς δοθείσας ὑπ' αὐτοῦ συμβουλὰς κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης. Ἐπίσης ὀφείλω χάριτας ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν μακαρίτην Ἀκαδημαϊκὸν Δ. Λαμπαδάριον, διότι εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ παρουσιάσῃ τὴν μελέτην ταύτην ἐν περιλήψει ὡς ἀνακοίνωσιν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν (βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔτος 1948, τ. 23ος, σελ. 359 ἐξ.),

ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν σεβαστὸν μου καθηγητὴν κ. Γ. Π. Οἰκονόμον, διότι ἔσχε τὴν εὐγενῆ πρωτοβουλίαν νὰ περιλάβῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα.

² Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου τούτου τιτλοφορεῖται: *La cosmographie universelle de tout le monde... auteur en partie Munster, mais beaucoup plus augmentée, ornée et enrichie par François de Belle-Forest, à Paris MDLXXV.*

δείγματι αναγινώσκομεν «Ide mons», «Dicte mons», ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον πρόκειται περὶ χαρτῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Μετὰ τοὺς χάρτας τούτους ἔρχονται διάφοροι γεωγράφοι, τοὺς ὁποίους θὰ ἀναγράψωμεν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν.

1. PIERRE BERTIUS

7. Italia. Augusti ex C. Plinio delineata a P. Bertio. Christianist. Regis geographo A° 1628. 17.5×13

Εἰκ. 1 (ἀριθ. 8) P. BERTIUS Graecia

Εἰς τοῦτον ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα μερικῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τὸ ὄνομα Magna Graecia.

8. Graecia. sive Hellas. Cl. Ptolemaei. A° 1628. Melchior Tavernier scul. 17.5×13 (εἰκ. 1).

Πρόκειται περὶ πιστῆς ἀντιγραφῆς τοῦ χάρτου τοῦ χειρογράφου τοῦ Πτολεμαίου¹ εἰς μικροτέραν κλίμακα.

9. Asia intra Sinum Amisenum et Ilium ex Plinio et Strabone. 18.5×13
Ἐναγράφονται εἰς αὐτὸν ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας.

¹ Περὶ τούτου βλ. κατωτέρω σελ. 82.

10. Euphratis et Tigris Cursus cum Regionibus vicinis ex Plinii lib. v cap. 24 et lib. vi cap. 26 et 27. 1628. 18.5×14

Εἰς τὸν χάρτην βλέπομεν ἀναγραφομένας πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἰδρύθησαν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους: Ἀντιόχεια, Σελεύχεια, Ἱεράπολις, Κλαυδιόπολις κλπ.

11. Cyrenaica sive Pentapolis cum Libya Marmarica a Syrte majore usque ad Aegyptum ex Plin. lib. v cap. 5 et 6. 1628. 18×14

Ὅλοι οἱ χάρται οὗτοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἔργον: Geographia vetus ex antiquis, et melioris notae scriptoribus nuper collecta, per clarissimum virum P. Bertium Regis Galliarum Christianissimi Geographum, nunc prodit et prostat. Lutetiae Parisiorum ed. 1628¹.

2. NICOLAS SANSON

12. Graecia. Ludovico Valesio inuictissimo principi pari Franciae comiti de Alais et generali equitum per Gallias magistro. Graeciae antiquae tabulam hanc geographi-
cam, offert, dedicat, consecrat Nic-Sanson Abbavillaeus. C17001XXXVI. A Paris chez Melchior Tavernier, graveur et imprimeur de Roy pour les cartes géographiques, marines et tailles douces demeurant en l'isle du Palais, sur le quay, qui regarde la Magisserie à la Sphère Royale, 1637. 54×41 (εικ. 2).

Ἐπὶ τὸν τίτλον τοῦτον ὑπάρχουν τέσσαρες χάρται, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὅλοι οἱ αὐτοὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέσιν τῶν πόλεων καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς χώρας εἰς φυλετικὰς περιοχὰς μετὰ ὁρίων ἐγγράμων, καὶ εὐρίσκονται ἐν τῷ βιβλίῳ Graeciae antiquae icones, quatuor variis distinctionibus insignis, intelligendis variorum temporum historiis perquam necessariae², ὡς καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ τιτλοφορεῖται Graeciae antiquae descriptio geographica tabulis ex veterum scriptis collecta. Authore N. Sanson Abbavillaeo, christianissimi Galliarum Regis Mathematico et geographo. A Paris chez Melchior Tavernier, graveur et imprimeur du Roy pour les cartes géographiques, marines et tailles douces. MDCXXXVIII³.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω χάρτας, ἢ μᾶλλον εἰς τὸν χάρτην, διότι πρόκειται περὶ ἐνὸς χάρτου, ἀφοῦ ὅλοι οὗτοι παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν κατάστασιν καὶ μορφήν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὑπάρχουν λάθη σχετικὰ πρὸς τὴν θέσιν τῶν πόλεων ἢ νήσων. Αἴφνης ἡ νῆσος Λευκάς εἶναι τοποθετημένη ἀπέναντι τῶν Ἑχινάδων νήσων καὶ πολὺ νοτίως τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἡ νῆσος Κεφαλληνία τοποθετεῖται ἀκριβῶς δυτικῶς τῶν Πατρῶν, ἡ Μεγαλόπολις νοτίως τῆς Μαντινείας, ἡ νῆσος Ἄνδρος ἀκριβῶς ἀνατολικῶς τῆς νήσου Εὐβοίας.

¹ Τοῦτο εὐρίσκεται εἰς ΕΒΓ Ge FF 8132 καὶ Ge FF 8353. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις τοῦ ἔργου 1630 ΕΒΓ G 3121 καὶ 1645 ΕΒΓ 3122.

² ΕΒΓ G 602.

³ ΕΒΓ J 48 (2). Εἰς τοῦτο εὐρίσκομεν δύο μόνον χάρτας. Ἄλλη ἐκδοσις τοῦ ἔργου τούτου φέρει τὸν τίτλον Graeciae antiquae descriptio geographica in tabulas (seu chartas ut vocant) aliquot distincta,

cum utili et necessaria explicatione ex antiquis collecta. Auctore Nicolao Sanson Abbavillaeo et Christianissimi Galliarum Regis geographo. Anno MDCXXXVI. Editio altera Prostat Lutetiae Parisiorum. Apud P. Moullard-Sanson MDCCVIII, μετὰ τριῶν χαρτῶν ὑπὸ τὸν τίτλον Graecia vetus aut. N. Sanson filio (ΕΒΓ J 10002).

Fig. 2 (ἀπόθ. 12) N. SANSON Graecia antiqua

13. Τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα βλέπομεν παρισταμένην εἰς τοὺς χάρτας, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Οὕτω εἰς τὸ ἔργον *Romani utrius que imperii orientis scilicet et occidentis descriptio geographica tabulis aliosquot distincta. Cum brevi et facili explicatione ex veterum utrius que linguae scriptis collecta.* Authore N. Sanson. Abbavillaeo, christianissimi Galliarum regis Mathematico et geographo. A. Paris, chez Merchior Tavernier MDCXXXVIII¹, ἐπισυνάπτονται ἑπτὰ χάρται. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν, ἀλλ' ὑπὸ μικροτέραν κλίμακα μὲ τὰ αὐτὰ σφάλματα ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν πόλεων καὶ νήσων², ὡς καὶ οἱ χάρται, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν εὐθὺς ἀνωτέρω. Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν χαρτῶν ἀνήκουν οἱ κάτωθι δύο χάρται.

a) *Romani imperii qua Occidens est descriptio Geographica.* N. Sanson... A. Paris Anno 1637 (51×39). Τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς ΕΒΓ G CC 1273 (Baudrand Collection) τ. IV N° 147.

a) *Romani imperii qua Oriens est descriptio Geographica Aut.* N. Sanson 1637³ 51×39

3. MICHEL BAUDRAND

14. *Romani Imperii qua occidens est descriptio* Auth. Michaele Antonio Baudrand. Paris. Romae Anno 1669.

Τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς ΕΒΓ Ge CC 1273 (Baudrand Coll.) N° 149, 50×39

Ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου βλέπομεν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι διηρημένη εἰς περιοχάς, Epirus, Thessalia, Macedonia, Thracia κλπ. Ἡ πόλις Cnossus εὐρίσκεται πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς μεγαλονήσου. Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ μὲ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν κατέχομεν ἄλλον χάρτην (N° 150), ὅπου σημειοῦμεν μερικὰς διαφορὰς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀναγραφομένων ἐπ' αὐτοῦ πόλεων.

4. PHILIPPE BRIET

15. *Graeciae delineatio* (σελ. 337) 19×14 (εἰκ. 3)

16. *Macedonia Thessalia, Epirus* (σελ. 351) 19×14

17. *Thraciae delineatio* (σελ. 373) 19×14

Οἱ τρεῖς οὗτοι χάρται εὐρίσκονται εἰς τὸ ἔργον *Parallela geographiae veteris et novae*⁴. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν χαρτῶν τούτων ἀπεικονίζει τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς μεγάλας τῆς διαιρέσεις, δηλ. Peloponnèse, Hellas, Thessalie, Macedonia, Epirus, Thrace. Ὁ δεῦτερος χάρτης ἀναφέρεται εἰς τὸ *Macedonium regnum*, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ κατατάσσει τὰς

¹ ΕΒΓ G 200.

² Ὑπάρχει μία ἄλλη σειρὰ χαρτῶν τοῦ οἴκου Sanson, οἱ ὅποιοι μὴ ἔχοντες ἐπὶ τοῦ τίτλου τῶν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἢ νεωτέρας Ἑλλάδος συνδέονται στενῶς μετὰ τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὸν χάρτην *Partie de Turquie en Europe* P. N. Sanson le fils, Geo. du Roy à Paris, chez Pierre Mariette βλέπομεν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὑπάρχουν ὀνομασίαι νεώτεροι, ὡς S. Maura, Preveza, Morée,

Bonifacio εἰς Κρήτην, Candia, ἀλλὰ συγχρόνως ἀναγνώσκομεν ὅτι ἡ Ἑλλάς «comprenait la Macédoine, la Thessalie, l'Épire, l'Étolie, l'Achaïe et le Peloponnèse» (F° 10).

³ Τοῦτον εὐρίσκομεν καὶ εἰς ΕΒΓ G CC 1273 J IV N° 148.

⁴ Parisiis t. secundus 1649. ΕΒΓ G 3133. Βλ. ἐπίσης ΕΒΓ Ge DD 2987 (Collection d'Anville) ὡς πρὸς τὸν πρῶτον χάρτην.

Είχ. 3 (ἀριθ. 15) P. BRIET Graeciae delineatio

τρεις περιοχὰς τῆς χώρας. Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον διακρίνονται γραμμαί, αἱ ὁποῖαι καταδεικνύουν τὰς ὑποδιαίρέσεις τῶν περιοχῶν, ὡς ἡ Θεσσαλία εἰς Φθιώτιν, Θεσσαλιῶτιν κλπ. Ἡ Αἰτωλία εὐρίσκεται εἰς τὴν διοικητικὴν περιφέρειαν *Hellas on Achaïe* καὶ ἡ Ἀκαρνανία ὑπὸ τὴν τῆς Ἡπείρου. Εἰς τὸ μέρος τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν, εὐρίσκομεν τὴν Ἑλλάδα διηρημένην εἰς δύο μεγάλα μέρη:

I. *Macedonium regnum* (Macedonia - Pella, Thessalia - Larissa, Epirus - Ambracia, Thracia - Byzantium) καὶ

II. *Graecia vera* (Achaïa - Athenae, Peloponnesus - Corinthus, Insulae a. Maris Aegaei Creta, Euboea καὶ Cyclades κλπ. b. Maris Ionii Corcyra, Cephallenia, Zaccynthus κλπ.¹).

5. P. DU VAL

18. *Expeditionis Alexandri Magni per Europam, Asiam, et Africam. Tabula geographica. Authore P. Du Val Abbavillaeo, Christianissimi Galliarum Regis Geographo. Lutetiae Parisiorum 1654 50×43*

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge ΔΔ 2987 (Collection d'Anville 10243).

Ἡ κυρίως Ἑλλάς εἶναι διηρημένη εἰς δύο μέρη: Macedonia καὶ Achaïa. Εἶναι φανερόν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ ὄνομα τῆς Ἀχαΐας δὲν ὑφίστατο ἀκόμη πρὸς δῆλωσιν τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο εἶναι δημιούργημα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

19. *Pyrrhi, Regis Epirotarum Expeditiones; Per Macedoniam, Italiam, Siciliam, et Peloponnesum ex Plutarcho. Authore P. Du Val, Abbavillaeo, Christianissimi Galliarum Regis geographo. Lutetiae 1657 41×27*

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville 10250).

20. *L'Empire des Perses divisé en Vingt satrapies par Darius Fils d'Hystaspes conformément au trois^{me} Livre. A Paris chez l'auteur P. Du Val. geogr. ord^{re} du Roy. Avec Privilège pour 20 ans 1659.*

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον ἡ κυρίως Ἑλλάς ἀπεικονίζεται ἄνευ τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων τῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τῆς ὁποίας πλεῖστα ὄσαι πόλεις μνημονεύονται.

Τὸν χάρτην τοῦτον βλέπομεν κυρίως εἰς τὸ βιβλίον *Les histoires d'Hérodote mises en françois par P. du Rier* τ. ΙΑ Paris 1667 εἰς ΕΒΓ J 10080. Τὸ βιβλίον τοῦτο εὐρίσκεται καὶ εἰς ἄλλας ἐκδόσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐπίσης συναντῶμεν τὸν περὶ οὗ πρόκειται χάρτην: 1677 τ. Ι σελ. 196-7 ΕΒΓ J 10184, 1713 τ. Ι σελ. 360-1 ΕΒΓ J 10178 καὶ J 10186. Ὡς πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον χάρτην (ΕΒΓ J 10186), τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς δὲν μνημονεύεται, πιστεύω ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ ὑπ' ἀρ. 20 τοῦ ἡμετέρου καταλόγου χάρτου τοῦ Du - Val, ἀσχέτως ἂν παρατηροῦνται διαφοραὶ τινες ἐν τῇ τοποθετήσει τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων.

¹ σελ. 336.

21. La Grèce selon Hérodote avec le Royaume de Croesus tiré du même auteur par P. du Val geographe du Roy. A Paris, chez l'auteur, rue de la Barillerie avec Privilège 1662. 22×15

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὸ βιβλίον Les histoires d'Hérodote, mises en françois par P. Du-Rier τ. II à Paris σελ. 99 (ΕΒΓ J 10081)¹.

Ἐπὶ τοῦ χάριτος τούτου παρατηροῦμεν ὅτι ἡ πόλις Ἰτανος τοποθετεῖται εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τῆς Κρήτης, ἢ νῆσος Μυτιέ νοτίως τῆς Νάξου, ἢ νῆσος Θήρα πολὺ πλησίον τῆς Κρήτης, κλπ.

22. La carte pour la guerre de Troye tirée de Dictis de Crète et de Dares de Phrygie par P. Du Val géographe du Roy² 22×15.

23. La carte de la navigation d'Ulisse par P. Duval geogr. du Roy.

24. La carte du voyage d'Enée selon Virgile par P. Du Val géographe du Roy 22×15.

25. La carte de la navigation d'Enée dressée sur le premier livre de Denis d'Halicarnasse. Par P. Du Val géographe du Roy.

26. La carte des expéditions militaires d'Agésilaus, Roy de Sparte, dressée sur Xénophon par P. Du Val geographe ordinaire du Roy. A Paris.

27. Les conquestes du Roy Demetrius, preneur de villes. Par P. Du Val géographe du Roy³ 22×15 (εικ. 4).

28. La carte des conquestes de Pirrhus Roy des Epirotes tirée de Plutarque. Par P. Du Val geographe du Roy⁴ 22×15.

29. Graecia ex Justino.

30. Imperii Romani inventus ex Lucio Annaeo Floro, authore Petro Du Val.

31. Carte dressée sur la Pharsale du Lucain par P. Duval géographe ordinaire du Roy. A Paris.

32. La carte de l'Etat de Rome pour les commentaires de César, tirée de trois livres de la guerre civile et autres. Par Duval geographe ordinaire du Roy A Paris.

33. La carte des voïages de St - Paul par P. Duval géographe du Roy.

34. Tabula geographica ex Eusebii Pamphyli Historia Ecclesiastica Authore P. Du Val. Lutetiae Parisiorum.

Όλοι οἱ ἀνωτέρω χάρται εὐρίσκονται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Duval, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται Diverses cartes et tables pour la géographie ancienne, pour la chronologie et pour les itinéraires et voyages modernes, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1665⁵.

Παρατηροῦνται εἰς τινὰς τούτων σφάλματα. Εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 21 ἡ Κνωσὸς τῆς Κρήτης τοποθετεῖται πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος πλησίον τῆς Ἱεραπέτρας, ἐνῶ εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 23 διὰ τὴν Ζάκυνθον χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα τῆς Κεφαλληνίας.

¹ Ὁ χάρτης οὗτος εὐρίσκεται καὶ εἰς ἄλλας ἐκδόσεις τοῦ ἰδίου βιβλίου: 1677 τ. II σελ. 150-1 (ΕΒΓ J 10. 182), 1713 τ. II σελ. 150-1 (ΕΒΓ J 10187). Ὁ χάρτης μεμονωμένος εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 (Collection d'Anville 10010).

² Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. καὶ εἰς ΕΒΓ Ge DD

2987 (Collection d'Anville 10.009).

³ Βλ. καὶ ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville) 10248.

⁴ Βλ. καὶ ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville) 10249.

⁵ Βλ. ΕΒΓ G 3143.

35. La Grèce ou partie méridionale de l'empire des Turcs en Europe avec la table alphabétique des lieux de l'ancienne Grèce célèbres en l'histoire les noms qu'ils ont aujourd'hui et le chiffre qui les fait trouver sur la pure carte.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὔρομεν εἰς τὴν Γεννάδιον Βιβλιοθήκην τῶν Ἀθηνῶν. Οὗτος σχετίζεται πρὸς τὰς Tables de géographie dressées pour connaître dans les cartes, les

Εἰκ. 4 (ἀριθ. 27) P. DU VAL Les conquêtes de Demétrius.

pais, les provinces et les principales villes du Monde, par P. Du Val, αἱ ὁποῖαι συνάπτονται εἰς τὸ Traité de géographie, qui donne la connaissance et l'usage du globe et de la carte par P. Duval, revû, corrigé et augmenté sur les manuscrits de l'auteur par le R. Père Placide Augustin Déschassé à Paris 1704. Ὁ χάρτης οὗτος μνημονεύεται εἰς τὸ πονημάτιον Liste des cartes, livres et autres œuvres de Géographie, que P. Du Val géographe ordinaire du Roy a faits et que l'on distribue chez lui, à Paris 1676 σελ. 9¹.

Ὁ χάρτης οὗτος ὁμοιάζει ἀκριβῶς πρὸς τὸν τοῦ Sanson. Κατὰ τὸν ROBERT DE VAUGONDY Essai sur l'histoire de la géographie A Paris 1755 σελ. 225 τὰ ἔργα τοῦ Duval «ne sont pour la plupart que des copies de cartes de Sanson». Ἐν τούτοις ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἡ γενικὴ αὕτη γνώμη τοῦ Vaugondy εἶναι ὑπερβολικὴ.

36. Orbis vetus, c'est-à-dire, le vieux monde.

1 Βλ. ΕΒΓ G 17933 (2)

37. L'empire Romain et en Occident et en Orient, dressé pour bien entendre l'histoire sainte et l'histoire profane et particulièrement celles d'Appian, Alexandrin, et de Flavius Joseph.

Ἀμφότεροι οἱ δύο τελευταῖοι χάρται εὐρίσκονται ἐπισυνημμένοι εἰς τὸ βιβλίον *Diverses cartes pour la géographie ancienne, pour la chronologie et pour les itinéraires et voyages modernes, τὸ ὅποιον ἐδημοσιεύθη τῷ 1665*. Ἐπίσης οἱ χάρται οὗτοι μνημονεύονται καὶ εἰς τὴν *Liste des cartes, livres et autres œuvres de géographie que P. Du Val géographe Ordinaire du Roy a faits et que l'on distribue chez luy, A Paris 1676*, σελ. 10.

38. La carte des conquêtes et de la route d'Alexandre le grand, dédiée au Roy par son Très-Humble, très obéissant, et très fidèle sujet et serviteur P. Du-Val son géographe ordinaire A Paris. 24×11.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville) 10244.

6. GUL. SANSON

39. Graecia foederata sub Agamemnone, ob Helenae Raptum in Troiam coniu-rans ex Homero collecta conatibus geographicis Gulielmi Sanson; Nicolai Filii Christianissimi Regis geographi. Lutetiae Parisiorum. CIO IO CLXXVI 49×40

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987, Collection d'Anville 10008 (*εικ. 5*).

Τὰ ὄρια ἐκάστης περιοχῆς εἶναι ἐγχρωμα.

7. J. B. NOLIN

40. Εἰς τὸ τέλος τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἀνήκει ὁ χάρτης *La Grèce ancienne et moderne*, ἐκδοθεὶς τῷ 1699 ἐν Παρισίοις. Περιλαμβανόμενος εἰς τὸν Atlas τοῦ J. B. Nolin ἀπεικονίζει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα διηρημένην εἰς ἑπτὰ περιοχάς, ἧτοι τὴν Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Ἰππειον, Ἀχαΐαν, Πελοπόννησον, Νήσους καὶ Ἀρχιπέλαγος.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρομεν εἰς τὴν Γεννάδιον Βιβλιοθήκην.

8. GUILLAUME DELISLE

41. *Theatrum historicum ad annum Christi Quadragesimum in quo tum imperii romani tum barbarorum circumincolentium status ab oculos ponitur. Pars occidentalis (orientalis). Autore Guillelmo De L'Isle. Paris 1705* εἰς δύο φύλλα 65×59.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge CC 541. Εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς τὸν Atlas géographique et universel par Guil. Delisle et Ph. Buache, *Premiers géographes du Roi, de l'Académie royale des sciences, et par De Zauche, ingénieur géographe du Roi, et Successeur des Srs Delisle et Buache. A Paris. Chez De Zauche, Rue des Noyers 1889 N° 140*.

42. Carte de Grèce dressée sur un grand nombre de Mémoires anciens et nouveaux. Sur ceux de Mrs Wheler et Tournefort, Sur les observations astronomiques de Mr Vimou, du P. Feuillée Minime, etc. Par G. De l'Isle de l'Académie R^{le} des Sciences et Ier Géogr. du Roy... Paris, Sept. 1707.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 7709.

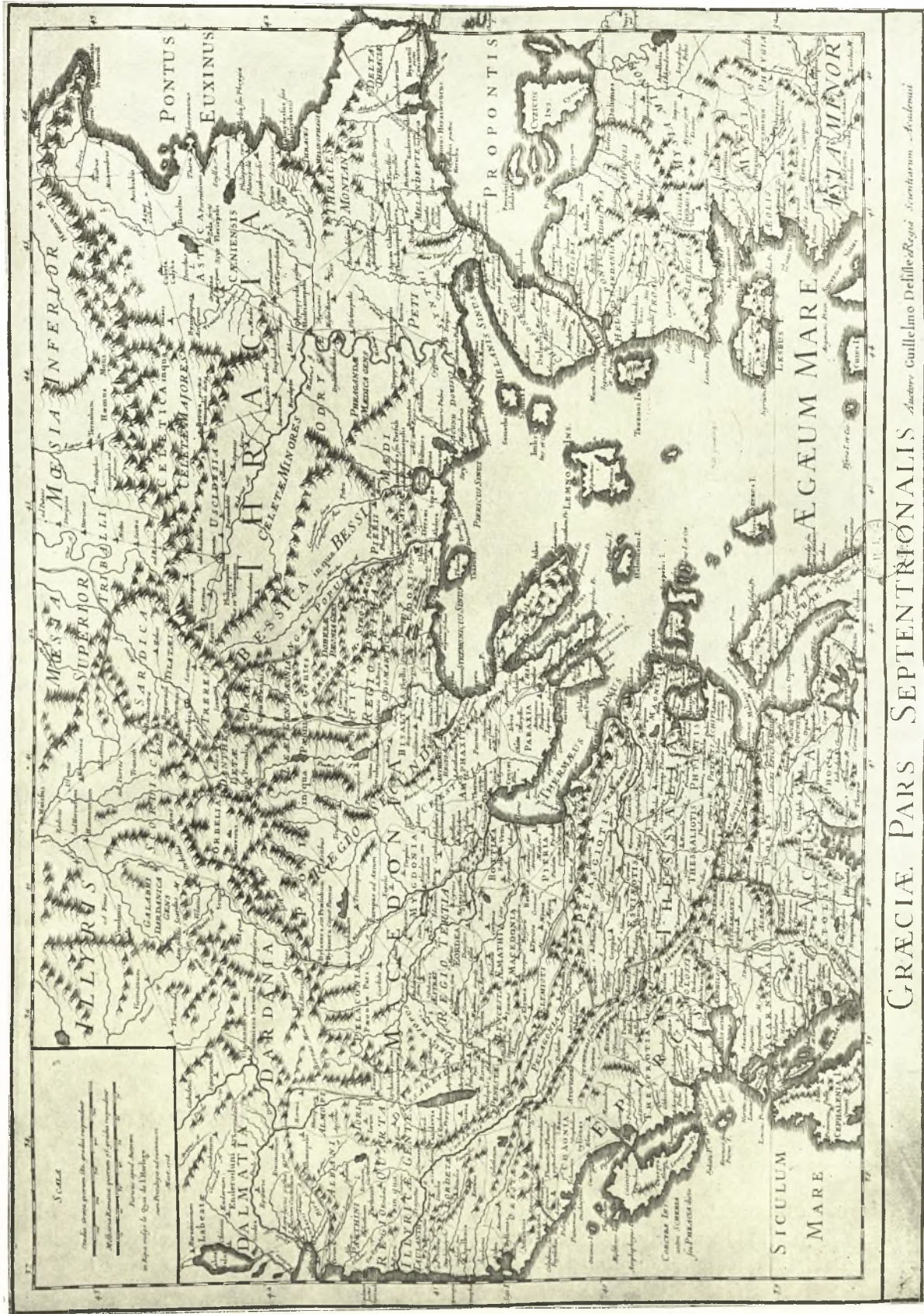
43. Graeciae antiquae tabula nova in qua locorum situs tum ad distantias

Εἰκ. 5 (ἀφθ. 39) G. SANSON Graecia foederata.

itinerarias tum ad Observationes Astronomicas exactus litorum flexurae et alia id genus ad accuratas recentiorum rationes accomodatae sunt. Auctore Guillelmo Delisle, ex Regia Scientiarum Academia. Parisiis apud autorem Oct. 1707 (εἰκ. 6 καὶ 7).

Εἰς. 6 (ἀριθ. 43) G. DELISLE Graecia antiqua (βόρειον μέρος).

Εἰς. 7 (ἀριθ. 43) G. DELISLE Graecia antiqua (νότιον μέρος).

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987. Collect. D'Anville (10002) εἰς δύο φύλλα, ἑκάτερον εἰς 62×42. Βλ. ἐπίσης ΕΒΓ Ge DD 542 καὶ Ge C 6158 (1 - 2). Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, ἀλλὰ χωρὶς χρονολογίαν καὶ τόπον ἐκδόσεως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀντίγραφα τοῦ χάρτου.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ χάρτου τούτου ἐνθουμίζει τοὺς τοῦ Sanson.

44. Carte de l'ancienne Grèce pour l'intelligence de Demosthène, par Guillaume Delisle. 1708 29×21.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987, Coll. D'Anville (10011).

45. Orbis veteribus noti tabula nova. Parisiis 1714.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge C 8655 καὶ Ge DD 2987 (9708). Τὸν εὐρίσκομεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Atlas géographique et universel τοῦ 1789 N° 139.

46. Graeciae antiquae tabula nova, in qua locorum situs tum ad distantias itinerarias tum ad observationes astronomicas exactus litorum flexurae et alia id genus ad accuratas recentiorum rationes accomodatae sunt. Autore Guillelmo Delisle, ex Regia Scientiarum Academia A Paris. Ghez Dezauche, successeur des Srs Delisle et Buache. Rue des Noyers près celle des Anglois, Cum privilegio ad vicennium. Oct. 1780 - 6.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 Coll. Anville (10002). Ἐπίσης εἰς τὸν Atlas géographique et universel τοῦ ἔτους 1789, N° 144 καὶ 145.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου βλέπομεν μερικὰ σφάλματα. Τὸ ὄρος Ἀράκυνθος τοποθετεῖται εἰς Ἀκαρνανίαν, τὸ ὄρος Δίκη εἰς τὸ ἀνατολικώτερον ἄκρον τῆς Κρήτης. Πρόκειται περὶ χάρτου, ὅστις βασίζεται εἰς τὸν Πτολεμαῖον.

47. Retraite des dix mille. Tabula conspectum exhibens regionum omnium quas Cyrus Junior Artaxerxi fratri bellum illaturus ac Cyro in acie caeso, auxiliares Graeci peragrarunt, ad mente in Xenophontis confecta, atque hodiernis locorum nominibus illustrata in usum studiorum Christianissimi Francorum Regis elaborata; a Guillelmo Delisle Primario suae Majestatis Christianissimae geographo, ac regiae scientiarum academiae socio Parisiis apud auctorem in Ripa vulgo dicta la Rue Noyers. 1 Oct. MDCCLXXX.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὸν Atlas géographique et universel τοῦ ἔτους 1789 N° 146.

48. Alexandri Magni imperium et expeditio. Tabula conspectu exhibens regionum omnium quas Alexander Dario et Regibus ludorum bellum, illaturus peragravit, hodiernis locorum nominibus illustrata in usum studiorum Christianissimi Francorum Regis elaborata a Guillelmo Delisle Primario Suae Majestatis Christianissimae geographo ac Regiae Scientiarum Academiae Socio. Opus posthumum editum anno MDCCXXXI. Parisiis, chez Dezauche successeur des Srs Delisle et Buache, Rue des Noyers près celle des Anglois.

9. P. MOULLART SANSON

49. Alexandri Magni Imperium et expeditio Per Europam, per Africam, et potissimum per Asiam. Haec Tabula ad Diodori, Quinti Curtii, Josephi, Plutarchi, et

Arriani mentem Geographicae delineata est studio. Petri Moullart Sanson Geographi Regis chr^{mi}. Lutetiae Parisiorum Anno CIO IC CCXII.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987. Collection d'Anville (10245) 58×38.

10. JEAN-BAPTISTE BOURGUIGNON D'ANVILLE

50. Graecia vetus.

Ὁ χάρτης οὗτος, ὅστις ἀνεδημοσιεύθη εἰς τὸ ἔργον Œuvres du D^r d'Anville par M. de Manne à Paris 1834 τ. I μέρ. II, εἶχε συντεθῆ ὑπὸ τοῦ γεωγράφου, ὅταν ἦτο μόλις δέκα καὶ πέντε ἐτῶν. Ἀπεικονίζει τὴν Ἑλλάδα διαιρουμένην εἰς πέντε μέρη, Πελοπόννησον, Ἀχαΐαν, Ἡπειρον, Μακεδονίαν καὶ νήσους.

51. Graecia.

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον «geographie ancienne» ἀναγράφεται εἰς χειρόγραφον κώδικα τῆς ΕΒΓ (ἀρ. 20802 fol. 54), ὅστις περιέχει avis concernant les cartes géographiques et autres ouvrages de feu M. d'Anville σελ. 2. Δὲν ὀρίζεται ὁμως ἂν ὁ χάρτης οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον. Πάντως φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ διαφόρου ἐκδόσεως.

52. Graeciae antiquae specimen geographicum. Auctor D'Anville MDCCLXII. 47×50 (εἰκ. 8)

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρισκόμενον εἰς D'ANVILLE Géographie ancienne abrégée A Paris 1769. Nouvelle édition, ὅπερ βλ. εἰς ΕΒΓ G 3 in fol. Ὁ χάρτης εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς ΕΒΓ Ge D 10350, Ge D 10725, Ge D 10726, Ge D 10725 A, Ge DD 2989 collection d'Anville (10014). Ἐπίσης βλέπομεν τοῦτον εἰς μικροτέραν κλίμακα ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Géographie ancienne abrégée τοῦ D'Anville A Paris 1768 τ. I σελ. 243. Βλ. ἐπίσης εἰς CHOISEUL-GOUFFIER Voyage pittoresque de la Grèce, τ. II μέρ. I σελ. 10. Περὶ τοῦ χάρτου τούτου ἀναγινώσκομεν εἰς Notice des ouvrages de D'Anville à Paris 1802 σελ. 54: « il a été fait, en 1780, une correction à cette carte vers le lac Asciris en Thessalie »,

Ἡ Ἑλλάς ὑποδιαιρεῖται εἰς περιοχὰς διὰ γραμμῶν ἐγχρώμων, παρουσιάζεται δὲ ὁμοίως, ὡς εἰς τοὺς χάρτας τοῦ Lapie.

53. Orbis romani pars orientalis. Auctor d'Anville. MDCCLXIX.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὴν Géographie ancienne abrégée τοῦ d'Anville A Paris 1786 τ. I σελ. 229.

54. Carte de l'Égypte et de la Lydie dressée pour servir à l'intelligence de l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par le S^r d'Anville. Février 1738.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου εὐρίσκονται ἀναγεγραμμένοι πόλεις τινὲς ἑλληνικαί, ὡς Alexandrie, Ptolemaïs, καὶ ἄλλαι.

Τὸν χάρτην βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10392. Ὁ χάρτης ἀναφέρεται εἰς τὸ φυλλάδιον Notice des ouvrages de d'Anville A Paris 1802 σελ. 45, ὅπερ ἰδὲ εἰς ΕΒΓ Lin $\frac{27}{a}$ 490.

55. Carte de la Grande Grèce, y compris la Sicile, dressée pour l'intelligence de l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par rapport à l'établissement des colonies grecques

Ειχ. 8 (ἀριθ. 52) J. D'ANVILLE Graecia antiqua.

aux guerres de Pyrrhus en Italie, et les Carthaginois en Sicile. Par le S^r D'Anville, Mars 1738.

Βλ. εις ΕΒΓ Ge D 10376 και εις Notice σελ. 46.

56. Carte de l'expédition de Cyrus le jeune et le Retraite des dix-mille Grecs. Pour le même ouvrage, 1738.

Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. εἰς Notice σελ. 46, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι οὗτος εὐθὺς μὲ τὴν ἐμφάνισίν του ἐτέθη εἰς ἀχρησίαν παραχωρήσας τὴν θέσιν του εἰς τὸν ἀμέσως κατωτέρω.

57. Carte pour l'expédition de Cyrus le jeune et la Retraite des Dix-Mille Grecs, dressée sur Xéuophon. Pour l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par le S^r D'Anville. Nov. 1739.

Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. εἰς EBF Ge D 10391.

58. Le monde connu des anciens. Pour l'histoire de Mr Rollin. 1740.

Βλ. τὸν χάρτην εἰς Notice σελ. 45.

59. La Grèce. Pour l'histoire de Mr Rollin. Par le S^r D'Anville. Mai 1740 34×28.

Notice σελ. 46. Βλ. ἐπίσης εἰς EBF Ge DD 2987, Collection d'Anville (10005).

60. L'expédition d'Alexandre. Pour l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par S^r D'Anville, Géogr. du Roi. Juin 1740.

Τὸν χάρτην βλ. εἰς Notice σελ. 47, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι οὗτος εὐρίσκεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ M. de Sainte-Croix τιτλοφορούμενον Examen critique des historiens d' Alexandre. Τοῦ ἔργου τούτου τοῦ G. S. Croix εἶδον τὴν δευτέραν ἔκδοσιν: Examen critique des anciens historiens d' Alexandre le Grand, Paris, 1804 (EBF J 3140), ἀλλ' ὁ χάρτης δὲν εὐρίσκεται, ἂν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου ἀναγράφεται «carte de Marches et de l' Empire d' Alexandre, à la fin de l' ouvrage». Ὁ χάρτης οὗτος ὑπὸ τὸν τίτλον Carte des marches et de l' Empire d' Alexandre le Grand, dressée pour l' ouvrage de Mr de Ste Croix, ὅπερ τιτλοφορεῖται Examen des historiens d' Alexandre par J. D. Barbié du Bocage, géographe des relations extérieures, au XIIème 1804, εἰς τὸ ἔργον Analyse de la carte des Marches et de l' Empire d' Alexandre-le-Grand par M. Barbié du Bocage χωρὶς τόπον καὶ χρόνον ἐκδόσεως. Μοὶ φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ χάρτου τοῦ d' Anville. Τὸν χάρτην βλ. καὶ εἰς EBF Ge DD 2987, Collection d' Anville (10247).

61. La Grèce et les pays plus septentrionaux jusqu' au Danube. Pour l'histoire ancienne de M. Rollin. S^r d' Anville, géographe du Roi. Nov. 1740. 20×23.

Τὸν χάρτην βλ. εἰς Notice σελ. 46 καὶ EBF Ge DD 2987, Collection d'Anville (10.000).

62. Carte d' environ d' Issus, pour l' intelligence des Marches d' Alexandre et de Darius vers ce lieu. Pour le même ouvrage 1740.

Βλ. Notice σελ. 47.

63. L'Orient. Pour le même ouvrage. 1740.

Βλ. Notice σελ. 47.

64. L' Asie Mineure et le Bosphore. Pour l' histoire ancienne de Mr Rollin. Par le S^r d' Anville. Octobre 1740.

Βλ. εἰς EBF Ge D 10388 καὶ Notice σελ. 47.

65. La Sicile. Pour l'histoire Romaine de Mr Rollin. Par le S. d'Anville. Déc. 1740.

Βλ. εἰς EBF Ge D 10377 καὶ Notice σελ. 48.

66. La Grèce proprement dite pour l'histoire Romaine de M. Rollin. Par le Sr d'Anville, géographe ord. du Roi. Août 1741. Supplément pour l'Illyrie et la Macédoine 27×29

Βλ. εις ΕΒΓ Ge D 10382, Ge 10383, Ge DD 2987, Coll. d'Anville (10013) και Notice σελ. 48.

67. La Numidie. Pour le même ouvrage. 1742.

Βλ. Notice σελ. 48.

68. La Dace conquise par Trajan, la Moesie, la Thrace, Pour l'histoire des emper. Rom. de Mr Grevier. Par le Sr Dr d'Anville. Octobre 1752.

Βλ. εις ΕΒΓ Ge D 10381 και Notice σελ. 49.

Εις τὸν χάρτην τοῦτον βλέπομεν ἀπεικονιζομένην τὴν Προποντίδα και μέρος τῆς Μακεδονίας.

69. Les Cyclades. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. d'Anville MDCCLVIII. 18×16

Βλ. εις ΕΒΓ Ge D 10353 και Notice σελ. 54, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ χάρτης οὗτος ἐσχεδιάσθη ἐκ νέου εις τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ αὐτοῦ ταξιδίου τοῦ Ἀναχάρσιδος.

70. Cyprus. D'Anville 1762. 32×15

Βλ. εις ΕΒΓ Ge D 10357. Ὑπάρχουν ὀνόματα ἀρχαῖα και νεότερα.

71. Terram secundum Strabonis hypothesim habitatam et ad ejus rationes (quantam fieri potuit) accomodatam sic delineare conatus est auctor d'Anville.

Βλ. εις ΕΒΓ Ge D 1071 και Notice σελ. 50, ἔνθα ἀναγινώσκομεν «pour l'édition de Strabon que devoit donner M. de Bréquigny 1762».

72. Terram secundum Strabonis hypothesim habitatam sed geninam hodiernae geographiae delineationem adumbratam exhibet. Auctor d'Anville. MDCCL XVI.

Βλ. εις ΕΒΓ Ge D 10712, Ge D 10711 A, Ge D 10713 και Notice σελ. 50, ἔνθα ἀναγινώσκομεν «pour le même ouvrage 1762», τὸ ὁποῖον μνημονεύομεν εις τὸν ὑπ' ἀριθ. 71 χάρτην.

Εἰς Notice σελ. 50 ἀναγινώσκομεν τὰ ἐξῆς περὶ τῶν τελευταίων τούτων χαρτῶν: «Les deux cartes précédentes sur la même planche 1776. Cette planche est une nouvelle gravure faite pour l'édition de Strabon, qui doit paroître à Oxford. La première de ces deux cartes a été gravée une troisième fois pour l'ouvrage de M. Gosselin, intitulé: Géographie des Grecs analysée, in 4° Paris 1790.

Βλέπομεν εις τοὺς χάρτας τούτους, ἑκάτερος τῶν ὁποίων εἶναι 28×20, τὰ ὀνόματα Apollonia, Amphipolis τῆς Μακεδονίας, Athènes, Rhodes, Crète, Byzance, Cypre.

73. Orbis veteribus notus auctore d'Anville 1763.

Βλ. Notice σελ. 51.

Βλέπομεν τὴν Ἑλλάδα μετὰ τινων ὀνομάτων πόλεων.

74. Orbis Romani pars orientalis 1764.

Βλ. εις ΕΒΓ Ge C 6124 και Notice σελ. 52.

Ἡ Ἑλλάς ἀπεικονίζεται μετὰ πολλῶν ὀνομάτων πόλεων καὶ διὰ γραμμῶν ἐγχρώμων χωρίζεται εἰς περιοχάς.

75. Asiae quae vulgò minor dicitur et Syriae tabula geographica, quantum per subsidia licuit elaborata, opere, si quod aliud in antiqua geographica, arduo. Quam tabulam Clariss. Comes de Caylus in aere incidi curavit. Auctor d'Anville MDCCLXIV. 60 × 49

Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10356. Ge C 6126 καὶ Notice σελ. 54, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι «cette carte entre dans l'édition in fol. de la géographie ancienne abrégée de M. d'Anville».

76. A general map of the Roman-Empire, according to the division of Provinces under Constantin and his successors by d'Anville MDCCLXXII 53 × 39

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10716 A, B, C καὶ Notice σελ. 52, ἔνθα ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς: «cette carte, qui n'est qu'au trait seulement, avec deux tables contenant les noms des Provinces, étoit destinée à l'édition anglaise de l'ouvrage de Gibbon sur la Decadence et la chute de l'Empire Romain; mais la guerre de 1788 ayant interrompu toutes communications entre la France et l'Angleterre, cette carte n'a point été achevée».

Ἡ χώρα διαιρεῖται εἰς ἐπαρχίας. Ἡ Ἑλλάς φέρεται μὲ τὴν ὀνομασίαν Dioecesis Macedoniae μὲ ὑποδιαίρέσεις: Macedonia, Macedoniae salutaris pars, Thesalia, Epirus vetus, Epirus nova, Achaïa, Creta.

77. Carte pour servir à l'intelligence de l'histoire des Assyriens, Medes, Babylo-niens et Perses comprise dans l'Hist. ancienne de Mr Rollin. Par le S^r d'Anville. Septembre 1793. 40 × 26

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10386.

Ὁ χάρτης ἀναγράφει πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν νῆσον Κύπρον.

78. Le Pont et la Cappadoce.

Βλ. Notice σελ. 55, ἔνθα ἀναγινώσκομεν: «cette carte a été dressée pour un Mémoire de M. de Boze sur les Rois du Pont, qui n'a point été imprimé». Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ τοῦ χάρτου, τὸν ὁποῖον εὗρισκομεν εἰς ΕΒΓ Ge D 10355.

79. Aegyptus antiqua.

Βλ. Notice σελ. 56, ἔνθα ἀναγινώσκομεν: «cette carte entre dans l'édition in fol. de la géographie ancienne abrégée de M. d'Anville...ainsi que dans ses Mémoires sur l'Egypte».

11. PHILIPPE BUACHE

80. Carte de la Grèce dressée sur les observations géographiques de G. Delisle de l'Académie Royale des Sciences et premier géographe du Roy par Philippe Buache, son gendre de la même Académie 1731.

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ χάρτου τούτου ἀναγινώσκομεν: Grèce, Partie méridionale comprenant l'Attique, la Corinthie, la Sicyone, l'Argolide, la Laconie, la Messenie,

et l'Elide. Pour servir à l'intelligence des cinq premiers livres des voyages historiques de Pausanias. 29×20

81. Carte de la Grèce. Pour servir à l'intelligence des voyages historiques de Pausanias dressée par Philippe Buache de l'Académie Royale des Sciences, gendre de B. Delisle, premier géographe du Roy 1731. 22×21 (εικ. 9).

Εἰς ἓν μέρος τοῦ χάρτου ὑπάρχει ἄλλος μικρότερος :

82. Carte de la Grèce asiatique pour l'intelligence du 7e livre de Pausanias. 10×21

Οἱ τρεῖς οὗτοι εἶναι προσηρημένοι εἰς τὸ βιβλίον Pausanias ou Voyage historique de la Grèce traduit en français par M. l'Abbé Gedoyn τ. I à Paris 1731¹. Ὅπως εἶναι φυσικόν, οἱ χάρται παρουσιάζουν ἑξαιρετικὴν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς τοῦ Delisle. Ὁ τελευταῖος χάρτης εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς PH. BUACHE Notes et croquis (EBΓ Ge DD 3406) φύλλ. 80.

12. J. N. BELLIN

83. Carte de la partie méridionale de la Grèce. Pour servir à l'intelligence de l'Histoire d'Erastinondas. Par M. Bellin, ingénieur au Dépôt des cartes et Plans de la Marine 1739 28×20 (εικ. 10).

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς M. l'ABBÉ SERAN DE LA TOUR Histoire d'Erastinondas, pour servir de suite aux Hommes illustres de Plutarque. A Paris, 1739 (EBΓ J 11116). Πρόκειται περὶ χάρτου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ὀνομασιῶν εὐρίσκομεν καὶ νεώτερα ὀνόματα, ἧτοι Prom. d'Arax αυj. Cap Para, Golfe de Corinthe αυj. G. de Lepante, Naupacte Lepante. Τὰ νεώτερα ὀνόματα ὑπογραμμίζονται. Τὸ μέρος τῆς ἀπεικονιζομένης Ἑλλάδος διαιρεῖται διὰ γραμμῶν εἰς διαφόρους περιοχάς π. γ. ἡ Πελοπόννησος εἰς Μεσσηνίαν, Λακωνίαν, Ἥλιον, Ἀχαΐαν, Ἀρκαδίαν, Ἀργολίδα. Πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: Carte de la partie méridionale de la Grèce χάρτου, ὅστις εὐρίσκεται εἰς J. N. BELLIN Le petit Atlas maritime tome IV contenant l'Europe et les divers Etats qu'elle renferme, excepté la France ἀρ. 117. Ἑλλείπουν εἰς αὐτὸν αἱ ὑπογραμμίσεις τῶν νεωτέρων ὀνομάτων.

13. ROBERT DE VAUGONDY

Τῷ 1752 ἐδημοσιεύθη ὁ χάρτης:

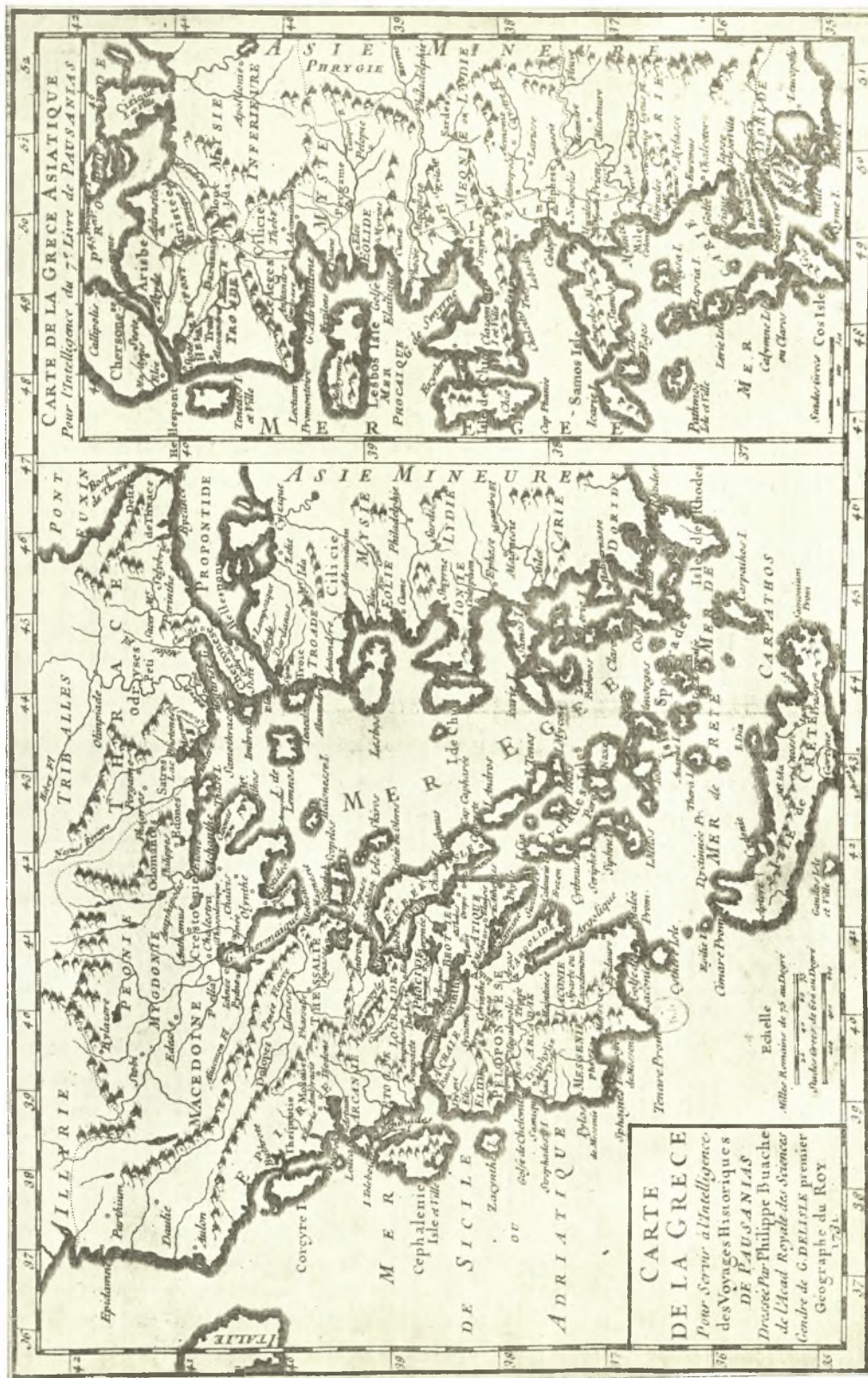
84. Graecia vetus ex schædis sanconianis desumpta, in qua Macedonia, Thes-salia, Epirus, Achaia et Peloponesus, in minores partes seu populos distinguuntur, nec non inter adjacentes insulas speciatim Creta delineatur insula². Autore Robert de Vaugondy filio, Geographo Regis ordinario, Cum privilegio. 1752.

Ὁ χάρτης οὗτος ἐνθυμίζει τοὺς χάρτας τοῦ Sanson πατρὸς καὶ υἱοῦ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, διότι ὁ Robert de Vaugondy, ὅστις ἠγόρασε τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ Sanson

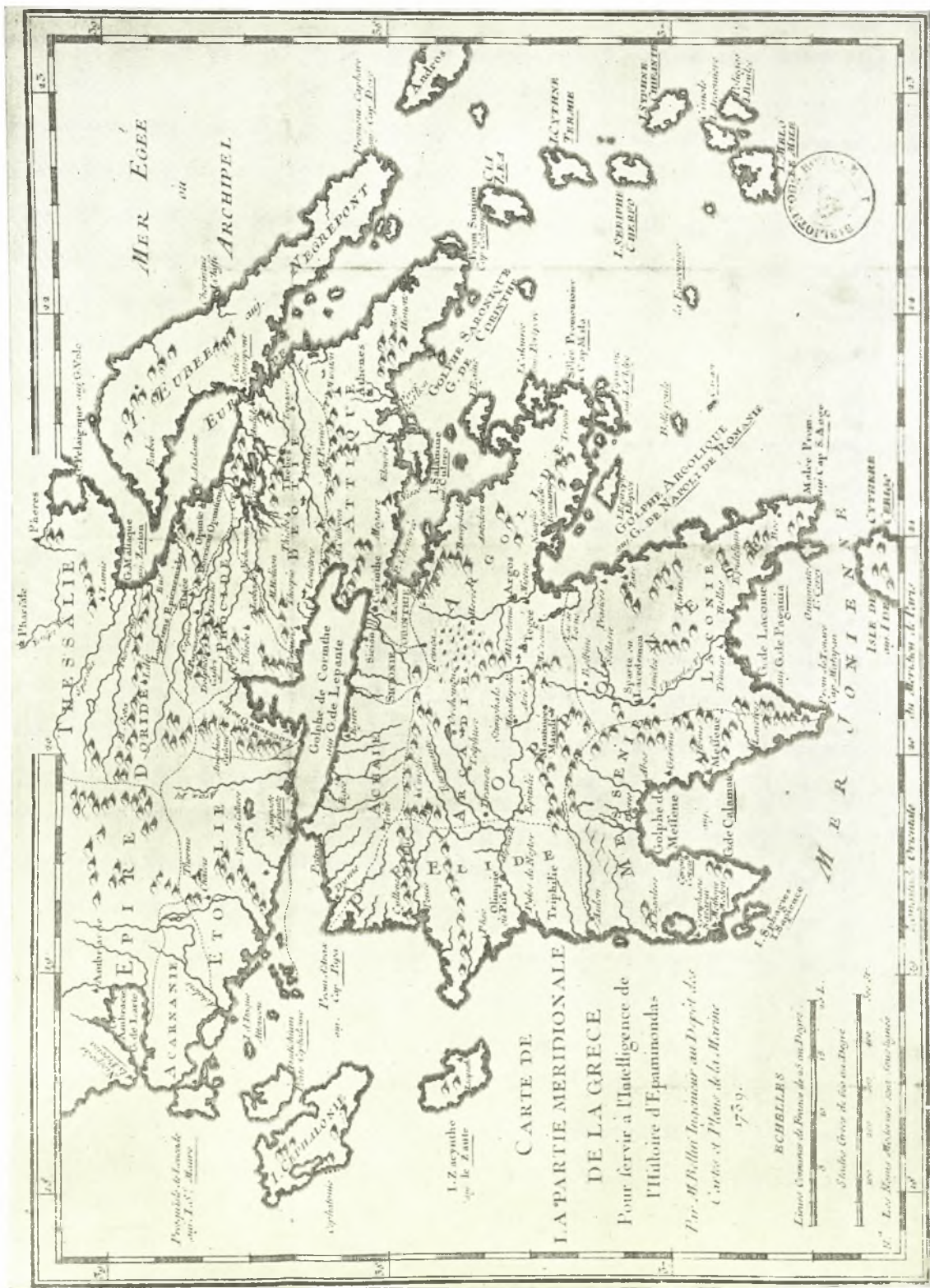
¹ Οἱ ἴδιοι χάρται συνοδεύουν τὴν εἰς γαλλικὴν με-τάφρασιν γενομένην ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ δημοσιευθεῖσαν εἰς Amsterdam τὸ 1733 (EBΓ 10023). Εἰς EBΓ Ge DD 3406 ὑπάρχουν χειρόγραφα σχεδιάσματα τοῦ

Buache ἀναφερόμενα εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν τίτλον «geographica ex Pausania» (φύλλ. 1-5).

² Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρομεν εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς. 9 (ἀριθ. 81) P. BUACHE Carte de la Grèce.

Ειχ. 10 (αύφ. 83) J. N. BELLIN Carte de la partie méridionale de la Grèce.

τῷ 1730 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Pierre Moulart¹, δὲν ἠδυνήθη νὰ συνεχίσῃ τὸ γεωγραφικὸν ἔργον τοῦ οἴκου. Ὁ χάρτης τοῦ de Vaugondy ἐτυπώθη συμφώνως πρὸς τὰ πρότυπα τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὸν οἶκον, χωρὶς οὗτος νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς γεωγραφικὰς προόδους, αἱ ὁποῖαι εἶχον δημιουργηθῆ ἀπὸ τοῦ Sanson μέχρι τῆς ἐποχῆς του.

Μεταξὺ τῶν ἐκδόσεων τοῦ γεωγραφικοῦ οἴκου τοῦ Sanson ἔχομεν χάρτας τινὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων δὲν εὔρομεν ἀντίτυπα, ἀλλ' οἵτινες μνημονεύονται εἰς τὸν Catalogue des ouvrages, qui composent les fonds de Géographie de MM Sanson et Robert de Vaugondy, à Paris (χωρὶς χρονολογίαν ἐκδόσεως). Ἐκεῖ ἀναγινώσκομεν:

85. Graecia antiqua.
86. Graecia ex Homero.
87. Creta insula².
88. Alexandri magni imperium.
89. Cartes des anciennes monarchies deux feuilles pour lire M. Rollin.
90. Cyprus insula³.

14. ΑΝΩΝΥΜΟΣ

91. Grèce ancienne.

Αὐτὸς εἶναι ὁ τίτλος χάρτου περιλαμβανομένου εἰς τὴν Géographie abrégée de le Grèce ancienne, comprenant, 1° une description de le Grèce. 2° un discours sur l'Olympe, le gouvernement, le Religion, etc. des Grecs. 3° quelques morceaux relatifs à la chronologie, tels que les olympiades comparées aux années qui ont précédé notre Ère; la liste des rois d'Argos, d'Athènes etc.. Avec une carte et quelques tableaux géographiques. Par un Professeur d'Histoire et de Géographie. A Paris 1772.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον εὔρομεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς École Normale Supérieure τῶν Παρισίων, ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς σχετικῶς μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ χάρτου: «quant à la petite carte de Grèce, pour la garantir bonne, il doit me suffire d'avouer que j'ai pris le contour de ce pays et les positions dont j'ai eu besoin, sur l'excellente carte de M. d'Anville».

15. CHOISEUL-GOUFFIER

92. Carte détaillée de la route de l'auteur, Depuis le golfe de Macri, jusqu'au Méandre. Rédigée sur les lieux par le Cte de Choiseul-Gouffier.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER Voyage Pittoresque de la Grèce t. Ier 1782, σελ. 125.
Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν Golfe de Macri ot. Glaucus Sinus καὶ ἄ.

93. Carte détaillée de la route de l'auteur depuis le Méandre jusqu'au golfe d'Adramyti. Rédigée sur les lieux par le Cte de Choiseul-Gouffier.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. I σελ. 189.

Εἰς τὸν χάρτην εὐρίσκομεν πολλὰς ἀρχαίας ὀνομασίας.

¹ Βλ. Nouvelle biographie générale τ. 43, Paris, 1864 σελ. 298.

² Σελ. 4.
³ Σελ. 3.

94. Carte de l'isle de Metellin autrefois Lesbos, et du golfe d'Adramyti. Levée sur les lieux et assujétié aux observations astronomiques. 35 × 25

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁ σελ. 69.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα: Kidonia, Heraclae Arginussae ins^{ae}, Pyrrha, Hiera, Attea, Pitane κλπ.

95. Carte de l'île de Lemnos, levée sur les lieux et assujettie aux observations astronomiques.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER. τ. II σελ. 129.

Βλέπομεν ὀνόματα: Myrina, Chryse Promontorium. Πρόκειται μᾶλλον περὶ νεωτέρου χάρτου.

96. Carte générale de la Troade comprenant le pays qui s'étend depuis le cap. Sigeum jusqu'au Mont Gargaron, levée sur les lieux et assujettie aux observations astronomiques. 60 × 23

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁ σελ. 200.

Ἀναγινώσκομεν ὀνόματα: Pyrrha, prom. Coryphas, Harmatus portus, Polymédium κ.ἄ.

97. Carte de la plaine de Troie levée en 1786 et 1787 L. F. Cassas delinavit. 60 × 40

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁ σελ. 209.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν Alexandria Troas, Agamia prom, Ilium recens κ.ἄ.

98. Carte de l'Hellespont ou canal des Dardanelles, levée sur les lieux et assujettie aux observations astronomiques.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₂ σελ. 444.

Ἀναγινώσκομεν ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου τὰ ὀνόματα Sigeum, Rhoeteum, Dardanus, Eleus, Alopeconnesus κ.ἄ.

99. Carte de la Grèce ancienne. 58 × 40

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. I 1782. Βλ. ἐπίσης εἰς ΕΒΓ Ge DD, Collection d'Anville (10001).

16. TRUGUET & RACCORD

100. Carte des Iles de Lemnos, Imbros, Samothrace et des côtes voisines levée par MM Truguet, commandant la corvette le Tarleton, Raccord, sous lieutenant de vaisseaux, et assujettie aux observations astronomiques faites par Toudu, Astronome, élève de MM. Cassini et Mechain. 26 × 38

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁, σελ. 97.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον ἀναγινώσκομεν ὀνόματα, ὡς Alexandria, Naulochos Pont Hephaestia, Myrina, Larissa, Sigeum κ.ἄ.

17. F. KAUFFER

101. Plaine d'Ephèse, olim Caystrium Campus, levée par F. Kauffer en 1776.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER Voyage Pittoresque de la Grèce τ. I, A Paris 1782, σελ. 192.

Πρόκειται περὶ χάρτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν σημεῖα ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ ἀρχαίας ὀνομασίας (Pion Mons κ. ἄ.).

102. Carte générale de l'isle de Paros levée par F. Kauffer en 1776. 21 × 34
Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER ἔνθ. ἀν. τ. I σελ. 64.

Ἐναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα Marpesus mons, Minoa κ. ἄ.

103. Carte de l'île de Samos. Rédigé par F. Kauffer.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER ἔνθ. ἀν. τ. I σελ. 96.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου βλέπομεν ὀνόματα Cap de Samos, Ampelos Prom, Posidium seu Neptuni Prom. κ. ἄ.

18. RIGOBERT BONNE

104. Mappa Graeciae antiquae et vicinarum Regionum descripta à R^{to} Bonâ, Primario Hydrographo Navali, Septemb. 1779. Perrier sculp. André scrip. 31 × 20
(εἰκ. 11).

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 13252.

105. Graeciae antiquae Tabula geographica. A. R^{to} Bonna. Primario Hydrographo Navali 1783. Cum priv. Regis.

Βλ. εἰς Recueil de cartes sur la géographie ancienne par Mr Bonne Ingenieur Hydrographe de la Marine. A Paris 1783 ἀρ. 9 (ΕΒΓ Ge DD 1278 (2)). 41 × 29

Πρόκειται περὶ χάρτου πληρεστεροῦ καὶ μεγαλυτέρου ἢ ὁ ὑπ' ἀριθ. 104.

Ὁ αὐτὸς χαρτογράφος R. Bonne ἀπεικονίζει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ὀλόκληρον ἢ ἐν μέρει, τὴν κυρίως καλουμένην Ἑλλάδα ἢ τὰς ἀποικίας εἰς τοὺς ἀκολουθοῦσας ὡσαύτως χάρτας.:

106. Imperii Romani Tabula 1783.

Βλ. Recueil ἔνθ. ἀν. ἀρ. 16, 17 καὶ 18.

107. Mappa diversus Filiorum Noemi, à R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ὁ χάρτης οὗτος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκομεν πόλεις τινὰς τῆς Μακεδονίας Θράκης καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, εὑρίσκεται εἰς τὸν Atlas encyclopédique, contenant la géographie ancienne du moyen âge, la géographie moderne et les autres relatives à la géographie physique. Par M. Bonne, Ingénieur-Hydrographe de la Marine et par M. Desmarest, pour les cartes de la géographie physique. A Paris 1787 (βλ. εἰς ΕΒΓ Ge FF. 8151) τ. I ἀρ. 2.

108. Imperia antiqua. Pars occidentalis a R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 5.

109. Imperia antiqua. Pars media. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 6.

110. Imperia antiqua. Pars orientalis. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 7.

Fig. 11 (άρθ. 104) R. BONNE Graecia antiqua.

Οἱ χάρται οὗτοι, 108, 109 καὶ 110, ἀναφέρονται εἰς τὸ κράτος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

111. Graecia vetus. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ἔνθ. ἀν. ἀρ. 8. Εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ χάρτου βλέπομεν supplementum, τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζει τὴν Βοιωτίαν, Ἀφρικὴν, Ἀργολίδα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν ὑπὸ κλίμακα μεγαλυτέραν.

112. Imperium Romanum. Pars orientalis. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἔνθ. ἀν. ἀρ. 10.

113. Italia vetus. A R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἔνθ. ἀν. ἀρ. 11. Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα ἑλληνικῶν ἀποικιῶν.

114. Gallia vetus. A R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Βλ. ἔνθ. ἀν. ἀρ. 12. Καὶ ἐπὶ τούτου ἀναγινώσκομεν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ὀνόματα.

115. Asia Minor. Descripta a R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ἔνθ. ἀν. ἀρ. 16.

116. Pannonia, Dacia, Illyricum et Moesia A R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ἔνθ. ἀν. ἀρ. 17. Ἀναγινώσκομεν ὀνόματα ἀρχαίων ἑλληνικῶν πόλεων.

19. J. D. BARBIÉ DU BOCAGE

117. Carte du Palus Méotide et du Pont Euxin, Pour le voyage du jeune Anacharsis, réduite en grande partie d'après celle de M^r d'Anville, par Mr Barbié du Bocage. MDCCLXXXI.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς M. BARBIÉ DU BOCAGE Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce, relatifs au voyage du jeune Anacharsis 1788 (εἰς ΕΒΓ σ. 325). Ὁ ἔξωτερικὸς τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι BARTHÉLÉMY Voyage du jeune Anacharsis. Atlas¹.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα ἀρχαίων τινῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν.

118. L'Helles-Pont. Pour l'intelligence du voyage du jeune Anacharsis, dressé sur le plan qu'en a donné M. d'Anville dans les Mémoires de l'Académie R^{le} des Belles Lettres, et sur quelques autres morceaux. Par M. Barbié du Bocage. May 1782.

Βλ. Recueil.

119. Miletii vicinia variis temporibus. Barbié du Bocage fecit. 22 × 14

Πρόκειται περὶ ἀρχαίου χάρτου τῆς περιοχῆς ταύτης. Εἰς αὐτὴν ἀναγινώσκομεν ἀρχαίας ὀνομασίας: Posideum prom-Thymbria, Heraclea κ. ἄ.

Τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς CHOISEUL-GOUFFIER Voyage pittoresque de la Grèce, τ. I, A Paris 1782, σελ. 174.

¹ Σημειῶνω τὴν βραχυγραφίαν τοῦ βιβλίου τούτου «Recueil».

120. L'Attique, la Mégaride et partie de l'isle d'Eubée, pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Mai. 1785.

Βλ. Recueil.

121. L'Argolide, l'Épidaure, la Trézénie, l'Hermionide, l'isle d'Égine et la Cynurie, Pour le voyage du jeune Anacharsis, Par M. Barbié du Bocage-October 1785.

Βλ. Recueil.

122. La Corinthie, la Sicyonie, la Phliasie et l'Achaïe, Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage - Juin 1786.

Βλ. Recueil.

123. L'Élide et la Triphylie, Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Août 1786.

Βλ. Recueil.

124. La Messenie. Pour le Voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Janvier 1786.

Βλ. Recueil.

125. La Laconie et l'isle de Cythère. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bogage. Janvier. 1786.

Βλ. Recueil.

126. L'Arcadie. Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Mai 1786.

Βλ. Recueil.

127. La Béotie. Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Mai 1787.

Βλ. Recueil.

128. La Phocide et la Doride. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Juin 1787.

Βλ. Recueil.

129. La Thessalie. Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Janvier 1788.

Βλ. Recueil.

130. La Grèce et ses isles. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Août 1788 (*εικ. 12*).

Βλ. Recueil.

Πρόκειται περί χάρτου ἐγχρώμου ἐμφανίζοντος τὴν χώραν διηρημένην εἰς περιοχάς. Ὁ χάρτης δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀρχαῖος, διότι ἀναφέρονται καὶ ὀνομασίαι νεώτεροι, ὡς Chio ἀντὶ Chios κ. ἄ.

131. Carte pour le Mémoire de M. de Ste Croix sur le cours de l'Araxe et du Cyrus. Par J. D. Barbié. Juillet 1723.

Βλ. τοῦτον εἰς τὸ βιβλίον Mémoires historiques et géographiques sur les pays situés entre la mer noire et la mer caspienne. A Paris 1797 (ΕΒΓ BNP Ο^ς. 4).

Εἰς. 12 (ἀριθ. 130) Β. ΔΥ ΒΟCΑGΕ La Grèce et ses îles.

Παρατηρούμεν ἐπ' αὐτοῦ ἀρχαίας ἑλληνικὰς ἀποικίας μεταξὺ τῶν νεωτέρων πόλεων, ὡς Trapezous, Athenae, Apsarus, Phasis, Dioscurias, Pityus Ptus.

132. Carte pour l'intelligence de Cyrus et la retraite des dix milles de Xenophon. Par M. J. D. Barbié du Bocage. Au IVème Février 1796.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ M. D. FORTIX D'URBAN Mélanges de géographie et d'histoire et de chronologie anciennes. A Paris (χωρὶς χρονολογίαν) (ιδὲ εἰς ΕΒΓ Ge FF 6750).

133. L'île de Crète. Par J. D. Barbié du Bocage. Pluviôse an VIIème.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν προσηρητημένον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ste CROIX Les anciens gouvernements fédératifs et de la législation de Crète. A Paris an VII. (εἰς ΕΒΓ J 11298).

Ἐπὶ τοῦ χάρτου βλέπομεν ἀντὶ τοῦ ὀνόματος Dicte τὸ ὄνομα Mons Sacré. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ χάρτου τούτου κάμνει σύγχυσιν τοποθετῶν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσαρᾶς τῆς Κρήτης τὴν πόλιν Priasus ou Praesus.

134. Carte de la Scythie, de l'Égypte et des pays intermédiaires, dressée par J. D. Barbié du Bocage; Pour le traité d'Hippocrate intitulé des airs, des eaux et des lieux traduit par le Dr Coray an VIIIème.

Ὁ χάρτης οὗτος εἶναι προσηρητημένος εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ βιβλίου Ἱπποκράτους περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων. Traité d'Hippocrate des airs, des eaux et des lieux; traduction nouvelle par Goray. A Paris 1800.

Ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος οὐδεμία πόλις ἀναγράφεται.

135. Carte de l'Empire de Priam, divisée en neuf districts, dressée d'après Homère, par J. D. Barbié du Bocage 1810. 22 × 34

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τοῦ CHOISEUL-GOUFFIER Voyage Pittoresque de la Grèce τ. II, Paris 1809, σελ. 177¹.

20. JOSEPH-ROMAIN JOLY

136. La Corse, l'Illyrie, la Gaule Cisalpine, partie de l'Italie et de la Grande Grèce. Par l'auteur de la géographie Sacrée. 43 × 29

137. Suite de l'Italie, la Grande Grèce, la Sicile, la Sardaigne, selon les anciens. Par l'auteur de la géographie Sacrée. 43 × 29

Οἱ δύο οὔτοι χάρται εὐρίσκονται ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5 εἰς τὸ ἔργον Atlas de l'ancienne géographie universelle comparée à la moderne... Par Joseph - Romain Joly. A Paris An IX (1801). Βλ. εἰς ΕΒΓ 3586

138. Carte de la Macedoine et de la Grèce selon les anciens. Par l'auteur de la Géographie Sacrée. 46 × 36

Ὁ χάρτης οὗτος εἶναι προσηρητημένος εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον Atlas, ὡς καὶ οἱ δύο προηγούμενοι, ὑπ' ἀριθ. 10.

¹ Δὲν καταγράφο ἐνταῦθα ἰδιαίτερος τὸν χάρτην Janina et ses environs (dans un rayon de six lieues dressée d'après les plans et Mémoires de J. D. Barbié du Bocage 1820), ὅστις εἶναι προσηρη-

μένος εἰς τὸν ΡΟΥΚΒΕΙΛΛΕ Voyage de la Grèce 1η ἔκδ. 1820, 2α ἔκδ. 1826, ἔνθα εὐρίσκομεν ἀρχαίας ὀνομασίας Dolopie (Calarites), Hellopie, Ferrhebie (Zagori), Molossie-Passaron.

Ἡ χώρα χωρίζεται εἰς περιοχάς, ὡς Laconie, Arcadie, Etolie, Acarnanie κλπ. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας τοποθετεῖται τὸ Ἄργος.

21. J. B. GAIL

139. Carte de la Sicile.

Ὁ χάρτης οὗτος εὐρίσκεται προσηρητημένος εἰς τὸ ἔργον Histoire grecque de Thucydide. Texte et version latine par J. B. Gail. A Paris 1807 τ. VIII (Βλ. ΕΒΓ Rés. J 1811).

140. Carte pour l'histoire grecque (*εἰκ. 13*).

Ὁ χάρτης οὗτος εἶναι προσηρητημένος εἰς τὸ ἀμέσως ἀνωτέρω ἀναγραφόμενον ἔργον (τ. II σελ. 3).

Ὡς εἶναι φυσικόν, πρόκειται περὶ χαρτῶν, ἀναγραφόντων τὰς πόλεις ἐκείνας μόνον, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐν τῷ γνωστῷ ἔργῳ του.

Ἐπάρχουν ἀνακρίβειαι τινες. Π.χ. ἡ νῆσος Ζάκυνθος τοποθετεῖται νοτίως τῆς Κυλλήνης, σχεδὸν ἀπέναντι τῆς Ὀλυμπίας καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀλφειοῦ. Τὸ ὄρος Πίνδος τοποθετεῖται μεταξύ τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου.

22. PIERRE LAPIE

141. Géographie d'Hérodote. 29 × 21

Βλ. τὸν χάρτην τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire du Précis de la géographie universelle de M. Malte-Brun; dressé conformément au texte de cet ouvrage et sous les yeux de l'auteur, par M. Lapie, capitaine ingénieur géographe. A Paris 1812 (Βλ. τοῦτο εἰς ΕΒΓ G 626).

142. Europe ancienne. 29 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire.

143. Asie ancienne. 29 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire.

144. Afrique ancienne. 29 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον πλὴν τῆς Ἑλλάδος ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα πόλεων, ὡς ἡ Σαλαμὶς τῆς Κύπρου, καὶ τὰς ἐλληνικὰς ἀποικίας εἰς Αἴγυπτον.

145. Empire d'Alexandre. 29 × 21

Βλ. Atlas supplémentaire.

146. Asie Mineure, Arménie, Gaucase, Syrie κλπ. 29 × 21

Βλ. Atlas supplémentaire.

147. Grèce ancienne. 29 × 21 (*εἰκ. 14*)

Βλ. αὐτ. Ὁ χάρτης διαιρεῖται εἰς περιοχὰς δι' ἐγγράμων ὀρίων.

148. Italie ancienne. 29 × 21

Βλ. αὐτ.

149. Empire Romain sous Constantin, sous Trajan. 29 × 21

Ἐνθ. ἀν.

Εἰκ. 13 (ἀριθ. 140) J. B. GAIL Carte pour l'histoire grecque.

Εἰκ. 14 (ἀριθ. 147) P. LAPIE Grèce ancienne.

Ἡ Ἑλλάς ἀπεικονίζεται μὲ τὴν διοικητικὴν διαίρεσιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μὲ τὰς «dioecesis».

150. Monde connu des anciens. Par P. Lapie, géographe. 1816. 28 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas classique et universel de géographie ancienne et moderne, dressé pour l'instruction de la jeunesse, et notamment pour les Collèges Royaux, et les Écoles Militaires. Par M. Lapie, géographe II ἔκδ. à Paris, 1816 (Βλ. εἰς ΕΒΓ Γ 627).

Βλέπομεν ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου πόλεις, ὡς Thessalonica, Smyrna, Philippopolis κ.ἄ.

151. Empire d'Alexandre dressé par P. Lapie, géographe, 1816. 28 × 21

Βλ. Atlas ἀρ. 3.

Αἱ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἃς αὕτη διαιρεῖται δι' ἐγχρώμων ὁρίων, εἶναι ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἡπειρος, ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη κ.ἄ. Ὅλιγαι πόλεις ἀναγράφονται

Ἐπὶ τοῦ χάρτου οὗτος ὁμοιάζει πρὸς τὸν συνώνυμον ὑπ' ἀριθ. 145 παρουσιάζων ὀλίγας διαφορὰς: ἀντὶ τῆς Κνωσοῦ βλέπομεν τὴν Γόρτυνα, δὲν ἀναγράφεται ἐπὶ τούτου ἡ Σαλαμίς τῆς Κύπρου κ. ἄ.

152. Empire Romain dressé par P. Lapie, géographe 1816. 28 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas ἀρ. 4.

153. Carte de l'Italie ancienne. Dressée par P. Lapie géographe 1816. 21 × 28

Βλ. Atlas ἀρ. 6.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου ἀναγινώσκομεν τὸ ὄνομα «Magna Graecia» καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν εἰς Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν.

154. Grèce ancienne. Dressée par P. Lapie, géographe 1816. 28 × 21

Βλ. Atlas ἀρ. 7.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου οὗτος πληρέστερος ἢ ὁ ὑπ' ἀριθ. 147 ὑποδιαίρει τὴν Ἑλλάδα εἰς μικρὰς περιοχὰς: Argolis, Achaia, Laconia, Attica, Boeotia κλπ.

155. Asie Mineure ancienne. Dressée par P. Lapie, géographe 1816. 28 × 21

Βλ. Atlas ἀρ. 8.

Εἰς τοῦτον παρακολουθοῦμεν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

156. Syrie et Egypte anciennes. Dressées par P. Lapie géographe 1816. 21 × 28

Βλ. Atlas ἀρ. 9.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον βλέπομεν τὴν νῆσον Κύπρον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

157. Orbis¹. Romanus ad illustranda. Itineraria. Antonini. Burdigalense tabulam. Pentingerianam. Periplos, itineneraria. Maritima. Delineatus a P. Lapie geographo Lutetiae. A. M. D. CCC XXIII.

¹ Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ καταγράψομεν καὶ τινὰς χάρτας τοῦ Lapie, οἱ ὁποῖοι συνοδεύουν τὸν ROUQUENVILLE Voyage de la Grèce, ὡς α) Acarnanie et Etolie, Par Lapie, géographe 1823, β) Thesprotie ou Chamourî, Souli et Parga. Par Lapie géographe 1823.

γ) Les Thermopyles et pays voisins. Par Lapie géographe 1823, ἐνθα συναντῶμεν ἀρχαῖα τινὰ ὀνόματα, ἀλλὰ κυρίως πρόκειται περὶ νέων χαρτῶν. Στοιχεῖά τινὰ ἀρχαῖα δὲν δύνανται νὰ ἀλλοιώσουν τὸν νεώτερον χαρακτήρα αὐτῶν.

Οὗτος εἶναι προσηρτημένος εἰς τὸ ἔργον *Recueil des itinéraires anciens comprenant l'itinéraire Antonin, la table de Peutinger et un choix des périples grecs avec dix cartes dressées par M. le Colonel Lapie publié par M. le Mis de Fortia d'Urban. Paris MDCCCXLV* (βλ. εἰς ΕΒΓ G 1310).

Εἰς τὸ φύλλ. 5 ἀπεικονίζεται ἡ Ἑλλάς, καὶ εἰς τὸ φύλλ. 6 αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ αἱ ἀκταὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ μορφή τῆς χώρας εἶναι ἡ αὐτή, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους χάρτας τοῦ Lapie.

II. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη τῶν χαρτῶν κατὰ χαρτογράφους χρονολογικῶς κατατασσομένους εἶναι ἱκανὴ νὰ δώσῃ πλήρη εἰκόνα τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Γάλλων διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον ἡ χώρα αὕτη ἔπαιξεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας. Μετὰ τὴν χρονολογικὴν ταύτην παρακολούθησιν, ἡ ὁποία ἦτο ἀπαραίτητος, προκύπτουν ποικίλαι παρατηρήσεις, γενικώτεραι καὶ λεπτομερειακαί, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ταξινομηθοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα τέσσαρα μόνον ζητήματα, χωρὶς νὰ θίξωμεν τὸ αὐστηρῶς χαρτογραφικὸν μέρος, διότι τοῦτο ἀνάγεται περισσότερον εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς χαρτογραφίας, παρὰ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς μιᾶς χώρας, οἱ ὁποῖοι πρὸς τῷ κυρίῳ ἔργῳ των ζητοῦν νὰ ἐρευνήσουν ὁποῖου εἴδους μελέτην παρέσχεν αὕτη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο καὶ ἔχοντες πάντοτε ὡς βᾶσιν τὴν καταγραφεῖσαν ἤδη χαρτογραφικὴν ἐργασίαν τῆς Γαλλίας ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1830 προκύπτουν πρὸς ἔρευναν τέσσαρα ζητήματα:

1. Τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν γενικὴν γεωγραφικὴν ἐπιστήμην καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν.
2. Τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.
3. Ὁ σκοπὸς καὶ αἱ τάσεις τῆς χαρτογραφίσεως τῆς χώρας.
4. Τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας πρὸς τὰς ξένας ὡς καὶ τὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως.

1. Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Ὡς εἶναι φυσικόν, αἱ σχέσεις τῆς γεωγραφίας πρὸς τὴν χαρτογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος παρουσιάζονται ὑπὸ δύο μορφάς, τὴν καθόλου σχεδιάσιν τῶν χαρτῶν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν τοποθέτησιν τῶν πόλεων. Ἡ μαθηματικὴ γεωγραφία, ὡς γνωστόν, βοηθεῖ διὰ τὸ πρῶτον μέρος¹, ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν περιγραφῶν τῶν ἀρχαίων γεωγράφων καὶ συγγραφέων παρέχει τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας της διὰ τὸ δεύτερον μέρος.

¹ Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος παρατηρεῖται μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν ἀστρονομικῶν ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων σπουδαῖος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Cassini (βλ. JEAN DOMINIQUE CASSINI *De l'origine et du progrès de l'astronomie et de son usage dans la géographie et dans la navigation*, Paris 1693. *Τοῦ αὐτοῦ Oeuvres diverses*

de M.J.D. Cassini, Paris 1730). Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀστρονομικὴ ἐπιστήμη οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐκτὸς τῆς βοηθείας, τὴν ὁποῖαν προσφέρει εἰς τρόπον ὥστε οἱ χάρται νὰ σχεδιάζονται ἀκριβέστεροι ὡς πρὸς τὰς ἀποστάσεις, τὰ μήκη δηλαδὴ καὶ πλάτη. Οὐδεὶς ἀστρονόμος ἠσχολήθη εἰς τὴν χαρτογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν πολὺ εἰς τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἔχουν οἱ χάρται πρὸς τὴν μαθηματικὴν γεωγραφίαν. Ἡ ἔρευνα αὕτη θὰ ὠδήγει ἴσως ἔξω τῶν πλαισίων τῶν τεθέντων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐργασίας καὶ ἴσως ἀκόμη εἰς ματαιὰν μακρολογίαν. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἐξ ἄλλου, ἴσως καὶ αὐστηρῶς τεχνικῇ, θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον δι' ἕκαστον τμήμα τῆς Ἑλλάδος, διηρημένης, ὡς γνωστόν, εἰς γεωγραφικὰς ἐνότητες τόσον πολυαριθμούς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον θὰ περιορισθῶμεν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο μόνον εἰς γενικότητα, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ δώσουν γενικὴν εἰκόνα τῆς συμβολῆς τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας εἰς τὴν τεχνικὴν σχεδίασιν τῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ χαρτογράφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος — αἱ ἐξαιρέσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Choiseul-Gouffier, ὁ Truguet, ὁ Raccord, ὁ Gail, εἶναι πολὺ ὀλίγαι — εἶναι γεωγράφοι, οἱ ὁποῖοι ἐφαρμόζουν τὰς γενικὰς γεωγραφικὰς τῶν γνώσεις εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς χώρας, χρησιμοποιοῦντες ὅλον τὸ ἐπιστημονικὸν ὕλικόν τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς χάρτας τῶν νεωτέρων ἐποχῶν. Αἱ πληροφορίες ἐπίσης τῆς πρώτης ἐπιστημονικῆς ὑδρογραφικῆς ἀποστολῆς εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἡ ὁποία ἐγένετο τὸ ἔτος 1685¹, καὶ τῆς ὑδρογραφικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ναυτικοῦ, ἡ ὁποία ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ Dépôt des cartes et plans, journaux et mémoires concernant la navigation ἰδρυθέντος τὸ ἔτος 1720², εἶναι αὐστηρῶς ἐπιστημονικαὶ καὶ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν χαρτογράφειν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁμοίως φύσεως εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἰδρυθέντος τῷ 1774 Bureau des limites, γεωγραφικῆς ὑπηρεσίας σκοπούσης νὰ συγκεντρώσῃ πᾶν στοιχεῖον ἀφορῶν εἰς τὰ ὅρια τῶν διαφόρων κρατῶν³, ὡς καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ στρατηγοῦ Dufour, ὅστις μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1810-1814 ἔκαμε τὸν τριγωνισμόν ὀλοκλήρου τῆς νήσου Κερκύρας⁴.

Ὅριζοντες ἐπακριβέστερον τὰ τῶν σχέσεων τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας πρὸς τοὺς ἐξεταζομένους χάρτας δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Nicolas Sanson, ὡς οἱ χάρται του πιστοποιοῦν καὶ ὡς ὁ Choiseul-Gouffier τονίζει, ἔχει σχεδιάσει τοὺς χάρτας του τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατὰ τὰ γεωγραφικὰ μήκη τοῦ Πτολεμαίου. Αἱ παλαιαὶ γεωγραφικαὶ γνώσεις εἶναι πάντοτε αἱ βάσεις τῆς χαρτογραφίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἄλλ' ὁ Delisle εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐχρησιμοποίησε πλὴν τῶν ἀρχαίων πληροφοριῶν καὶ τὰς προόδους τῆς νεωτέρας μαθηματικῆς γεωγραφίας. Οἱ τίτλοι τῶν χαρτῶν τοῦ γεωγράφου τούτου δεικνύουν τὰς σχέσεις ταύτας. Ὁ γεωγράφος οὗτος ὁρίζει ὅτι οἱ χάρται του εἶναι ἐσχεδιασμένοι «sur un grand nombre de mémoires anciens et nouvaux, sur ceux de M.M. Wheler et Tournefort, sur les observations astronomiques de Mr Vimion, du P. Feuillée...⁵»

Ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς τεχνικῆς ἀναπαραστάσεως τῶν χαρτῶν προέκυψε τότε καὶ ἀργότερον φιλολογικὸς ἀγών, περὶ τοῦ τίς ἀναπαρέστησεν ἀκριβέστερον τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ἄλλοι τάσσονται μὲ τὸ μέρος τοῦ Delisle, τὸν ὁποῖον καὶ ἐξυμνοῦν διὰ τοὺς ἀρτίους χάρτας, ὡς ὁ Bellin⁶, καὶ ἄλλοι μὲ ἄλλους. Τὸ παράδειγμα τοῦ Delisle ἤκο-

1 GALLOIS Cartographie de l'île de Délos σελ. 40.

2 GALLOIS ἐνθ. ἀν σελ. 49.

3 CHARLES DU BUS Les collections d'Anville à la Bibliothèque Nationale εἰς τὸ Bulletin de la section de géographie ἔτος 1926, Paris 1927, σελ. 96.

4 ΟTH. RIEMANN Les îles ioniennes (Bibliothèque

des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome) τ. 1880 σελ. 49.

5 Βλ. ἀρ. 42 καὶ 43.

6 Κατ' αὐτὸν οἱ χάρται τοῦ Delisle «sont supérieures à toutes les autres; on y trouve un savant géographe connaissant parfaitement les autres, et

λούθησεν ἔπειτα ὁ D'Anville, ὅστις ἐκληροδότησε τοὺς περισσοτέρους καὶ ποικιλωτέρους χάρτας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἡ χαρτογραφικὴ ἐπανάστασις, δύναται τις νὰ εἴπη, ἣτις συνετελέσθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γενικῆς γεωγραφίας περὶ τὸ ἔτος 1700 ὑπὸ τοῦ Delisle¹, δὲν ἠδύνατο νὰ μὴν ἐκταθῆ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς δυσκόλου εἰς τὴν ἀναπαράστασιν μορφολογίας τῆς, διότι παρουσιάζεται πλήρης λιμένων, κόλπων, ἀκτῶν. Τὴν δυσκολίαν ταύτην, τὴν ὁποίαν συναντᾷ τις ὡς πρὸς τὴν χαρτογράφησιν τῆς Ἑλλάδος, ἔχει ἤδη τονίσει ὁ Bellin². Ἡ τεχνικὴ ἀδυναμία τῶν Γάλλων χαρτογράφων ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν δυτικῶν αὐτῆς ἀκτῶν, τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ἀκόμη τῆς χώρας ἔχει ἀνάγκην τῆς γενικῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἴδιος ὁ D'Anville γράφει ὅτι «ἡ ἀνάγκη νὰ εἶναι τις ἰκανῶς μορφωμένος εἰς τὴν σημερινὴν καὶ θεικὴν γεωγραφίαν, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ ὀρίσῃ κατὰ τρόπον στερεὸν τὰς λεπτομερείας τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας, φαίνεται εἰδικῶς νὰ καθίσταται αἰσθητὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος»³.

Γενικῶς ἡ ἐπιστήμη, ἣτις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἤρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν Μεσόγειον⁴, εὗρισκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑλικὸν πρὸς σπουδὴν ἀξιόλογον. Οἱ Φλαμανδοί, οἱ Γερμανοί, οἱ Ἴταλοι καὶ οἱ Γάλλοι, ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν καλυτέραν ἀναπαράστασιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Εἶναι φυσικὸν ὅτι οἱ χαρτογράφοι, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τοῦτο, ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν πᾶσαν πρόοδον, οἰασδήποτε καταγωγῆς, ἐπιστημονικῆς, ἀστρονομικῆς, γεωγραφικῆς, μαθηματικῆς ἢ καθαρῶς χαρτογραφικῆς. Δευτέρα σχετικὴ ἔνδειξις εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Γάλλοι χαρτογράφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι γενικῶς γεωγράφοι. Εἶναι ἴσως τοῦτο ὁ μοναδικὸς λόγος τῆς συνεχοῦς βελτιώσεως τοῦ χάρτου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς⁵.

Ἄλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρει τὴν παροῦσαν μελέτην, εἶναι αἱ σχέσεις τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πρὸς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν. Αὗται χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1628, ὅτε ὁ Bertius ἐδημοσίευσε τὸν πρῶτον χάρτην τοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Βεβαίως πρὸ αὐτοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Francois de Belle-Forest

à qui la géographie sera toujours redevable» (βλ. *M^r l'Abbé Seran de la Tour Histoire d'Épaminondas*, A Paris 1739, σελ. XXII). Ἐπίσης κατὰ τὸν D'Anville ὁ γεωγράφος Delisle «a fait voir une carte où l'Italie et la Grèce sont représentées de deux manières d'une selon les meilleurs géographes modernes; l'autre selon les observations astronomiques pour les lieux où l'on a pu en avoir, et pour les autres selon les mesures des anciens auteurs» (βλ. *OEUVRES DE D'ANVILLE* publiées par M. de Manne τ. II, 1834, σελ. 13).

1 CHR. SANDLER *Die Reformation der Kartographie um 1700*, München und Leipzig 1905.

2 BELLIN *Observations sur la construction de la nouvelle carte de la Méditerranée, dressée au dépôt des plans de la Marine par ordre de M. le Comte de Maureras en 1737* σελ. 5 καὶ 6, ὅπου ἀναγνώσκομεν τὰ ἑξῆς: «La Grèce étant entourée

de tous côtés par les mers, sa figure et son étendue dépendent entièrement d'une connaissance exacte du contour des côtes, que l'on ne peut trouver que dans les contiers et les journaux des Navigateurs; il en faut même rassembler un grand nombre, ce que peu de particuliers sont en état de faire. Le Depot des Cartes, Plans et Journaux de la Marine me fournit cet avantage».

3 *Analyse de la carte intitulée Les côtes de la Grèce et l'Archipel*, A Paris 1757.

4 M. L'ABBÉ SERRAN DE LA TOUR ἔνθ. ἀν. σελ. XXIII. GALLOIS *Cartographie de l'île de Délos*, σελ. 47.

5 D'ANVILLE *Considérations générales sur l'étude et les connaissances que demande la composition des ouvrages de géographie*, A Paris 1777, σελ. 12 καὶ 21.

ή *Cosmographie universelle de tout le monde*¹, ἣτις περιλαμβάνει πολλά στοιχεία τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εὐρίσκει τις ἄριστον παράδειγμα ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς ἀρχαίας καὶ μεταγενεστέρης Ἑλλάδος. Ὁ πρῶτος ὁμοίως εἰς Γαλλίαν, ὅστις διήρθεσεν, ἀσφαλῶς κατ' ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ πατρὸς του, τὴν γεωγραφίαν εἰς τρία μέρη, τὸ ἀστρονομικὸν (δηλ. μαθηματικόν), φυσικὸν καὶ ἱστορικόν, εἶναι ὁ Guillaume Sanson².

Ὁ Bertius καὶ οἱ ἄλλοι διάδοχοί του, ὄντες γενικῶς γεωγράφοι, εἶναι ἀσφαλῶς καὶ ἱστορικοὶ γεωγράφοι. Τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο εἶναι σημαντικόν. Θέλοντες νὰ χαρτογραφήσουν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ὄφειλον νὰ μελετήσουν διὰ τὸ ζήτημα ἰδίως τῶν ἀρχαίων πόλεων τοὺς ἀρχαίους γεωγράφους κατὰ πρῶτον καὶ κατὰ δεύτερον τοὺς ἱστορικούς, δηλ. εἰς ἃ σημεῖα μόνον οἱ ἱστορικοὶ δίδουν πληροφορίας περὶ τῆς θέσεως τῶν ἑλληνικῶν συνοικισμῶν.

Κατὰ ταῦτα εἶναι φυσικὴ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων γεωγράφων ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, τοῦτο δὲ εἶναι ἔργον τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας. Διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ ἀνάγκη, ἣν ἔχουν τῶν ἀρχαίων γεωγράφων οἱ χαρτογράφοι, εἶναι σκόπιμον νὰ μνημονευθῇ τὸ βιβλίον τοῦ Guillaume Sanson, ὅπερ ἐξεδόθη λατινιστὶ ὡς κριτικὴ τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας τοῦ Ἀντωνίου Baudrand. Εἰς τὴν κριτικὴν ταύτην³ ἀναφέρονται ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἔναντι ἐκάστης παρατίθενται σχετικὰ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων, γεωγράφων καὶ ἱστορικῶν. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικογεωγραφικῆς ταύτης ἐρεῦνης εἶναι οἱ χάριται τῶν γεωγράφων τούτων. Ἐκτὸς ὁμοίως τοῦ παραδείγματος τούτου ὑπάρχουν καὶ χωρία, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν αὐτὸ εἰδικῶς διὰ τοὺς χάριτας. Ὁ ἴδιος ὁ d'Anville ἀντιπολιτευόμενος πάντοτε τὸν Delisle γράφει ὅτι εἰς τὸν χάρτην τοῦ N. Sanson «ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος ἔλαβε μέγα μέρος διὰ τὴν σύνθεσίν του, πρᾶγμα ὅπερ δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὸν Delisle, ὅστις ἀγνοεῖ ἐνίοτε τὸν Πausanias» καὶ διερωτᾶται: «πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ Μυκῆναι μεταφέρονται νοτίως τοῦ Ἄργους, ἀφοῦ ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὴν Κόρινθον, ἵνα μεταβῶμεν εἰς Ἄργον, εὐρίσκομεν τὰς Μυκῆνας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ⁴;». Καὶ συνεχίζει μνημονεύων καὶ ἄλλα παραδείγματα⁵.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἡ χαρτογραφία ἐξεπέρασε τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν. Ἦθελσε νὰ μὴ εἶναι ὑποκειμένη, ἀλλὰ νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ νὰ προχωρήσῃ ἀκόμη περισσότερον. Τὸ πρῶτον βῆμα τῆς τοιαύτης προόδου τῆς χαρτογραφίας φαίνεται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ N. Sanson τιτλοφορούμενον: «Graeciae antiquae icones, quatuor variis distinctionibus insignis, intelligendis variorum temporum historiis perquam necessariae⁶», ὅπου παρατίθενται τέσσαρες χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος:

¹ Περὶ τούτου βλ. ἀν. σελ. 35.

² Βλ. Introduction à la géographie, 2ον μέρος, A Paris, 1681, σελ. 136.

³ Considérations générales κλπ. A Paris 1777 σ. 81.

⁴ Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη τῷ 1683 μετὰ τὸν τίτλον «Guiljelmi Sanson Nicolai filii in geographiam anti-

quam Michaelis Antonii Baudrand Disquisitiones geographicae. Lutetiae Parisiorum (βλ. τοῦτο εἰς EBG G 9456). Ὁ Baudrand ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ γάλλου γεωγράφου P. Briet, Jésuite.

⁵ Ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὴν θέσιν τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ τῆς Μεσσηνίας ἐνθ. ἀν.

⁶ Βλ. εἰς EBG G 602.

1. Ὁ πρῶτος εἶναι γενικὸς χάρτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.
2. Ὁ δεύτερος εἶναι ἡ ἀρχαία Ἑλλάς διηρημένη εἰς πέντε τμήματα.
3. Ὁ τρίτος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς πρὸ τῶν Ρωμαίων.
4. Ὁ τέταρτος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐπὶ Ρωμαίων.

Διαπιστοῦται εἰς τοὺς τέσσαρας αὐτοὺς χάρτας προοδευτικὴ ἀναπαράστασις τῆς Ἑλλάδος, τοῦλάχιστον εἰς τοὺς τίτλους, διότι εἰς τὴν πραγματικότητά δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχισται διαφοραί. Τὰ ἱστοριογεωγραφικὰ ἔργα ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς καὶ μόνης γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος δι' ὅλην τὴν ἀρχαίαν περιόδον. Τοῦτο παρατηρεῖ τις καὶ εἰς ὅλας τὰς ἱστοριογεωγραφικὰς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, αἱ ὅποια περιορίζονται εἰς ἓνα μόνον χάρτην, ὅστις ἀκολουθεῖ. Ἀπτὸν παράδειγμα εἶναι ἡ *Geographie von Griechenland* τοῦ Bursian¹. Ἀντιθέτως ἡ χαρτογραφία προσφέρει τοῦτο: τὴν μορφήν τῆς Ἑλλάδος κατὰ ἐποχάς.

Βεβαίως οἱ χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος τοῦ Sanson δὲν εἶναι οὐσιωδῶς διάφοροι μεταξύ των, συμφώνως πρὸς ὅλας τὰς λεπτομερείας ἱστορικῶν μεταβολῶν. Ὁ χαρτογράφος εἶχε συλλάβει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξελικτικῆς, δύναται τις νὰ εἴπῃ, χαρτογραφίας, ἀλλ' αἱ τεχνικαὶ δυσχέρειαι ἠμπόδισαν αὐτὸν νὰ προχωρήσῃ, νὰ παραγάγῃ σειρὰν ἱστορικῶν χαρτῶν περιλαμβανόντων ὅλα τὰ πραγματικὰ δεδομένα ἐκάστης ἐποχῆς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ χάρται αὐτοί, ἂν καὶ ἀναφέρονται εἰς διαφόρους χρονολογίας, παρουσιάζουν γενικῶς τὴν αὐτὴν ἀπεικόνισιν: μνημονεύονται αἱ αὐταὶ πόλεις, ἀλλὰ ἕκαστος χάρτης ἔχει διάφορα χρώματα, ἀνταποκρινόμενα εἰς διαφόρους σκοπούς.

Μετὰ τὸν Sanson παρουσιάζεται μία σειρὰ χαρτῶν διαφόρων δι' ἐκάστην ἐποχήν. Τοιοῦτοι χάρται εἶναι:

1) *La Grèce selon Hérodote avec le Royaume de Croesus tiré du même auteur par P. du Val. 1662.*

2) *Graecia ex Iustino* τοῦ ἰδίου.

3) *Graecia foederata sub Agamemnone, ob Helenae Raptum in Trojam coniurans ex Homero collecta conatibus geographicis Gulielmi Sanson 1676.*

4) *Graecia ex Homero* τοῦ Robert de Vaugondy.

5) *Cartes des anciennes monarchies* τοῦ Robert de Vaugondy.

6) *Géographie d'Hérodote* τοῦ Lapie².

Σημεῖον ἐξωτερικῆς σχέσεως ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι μία ὁμὰς χαρτῶν συνοδεύει τὰς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων γεωγράφων διὰ τὴν κατανόησιν αὐτῶν, τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Πausanίου.

Κατόπιν τούτων συνάγεται ὅτι ἡ χαρτογραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι συμπλήρωμα ἀπαραίτητον τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας, μὴ τελείως ἐκτελεσθὲν, ἀλλ' ἱκανῶς

¹ Leipzig, 1872. Ὁμοίως καὶ εἰς LOLLING *Landeskunde von Griechenland* εἰς Iwan Müllers *Handbuch. Nördlingen, 1887.*

² Ὁ Du Val ἰδίως εἶναι ἀξιόλογος ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, συνδέσας τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν καὶ καταστήσας περισσότερον στενὰς τὰς σχέσεις τῆς χαρτογραφίας μὲ τὴν γενικὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Οὗτος

ἔγραψε δύο ἔργα σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν:

1) *Orbis veteris partes earumque nomina antiqua et nova*, A Paris 1654 (βλ. εἰς EBF G 3154) καὶ
2) *Les noms anciens et nouveaux des lieux où les conciles ont été tenus, pour l'explication de la carte qui en a été faite par P. du Val, à Paris 1660* (βλ. εἰς EBF G 9402).

πιστοποιούν ότι οι χαρτογράφοι είχαν αισθανθῆ την ανάγκην τῆς ἐξελικτικῆς ἀπεικονίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔστω καὶ ἂν ὠριμῶντο ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς ποιητὰς δηλ. ἢ τοὺς ἱστορικούς. Οὕτω, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν εἶναι διηρημένη εἰς εἰδικὰς ἐποχάς, ἡ χαρτογραφία παρουσιάζει τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἥτις συμπίπτει πρὸς τὴν πτώσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

2. ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Αἱ σχέσεις τῶν χαρτῶν πρὸς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν προδηλοῦν ποικίλας σχέσεις πρὸς τὴν γενικὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Συμπληρώνοντες παλαιὸν χωρίον τοῦ d'Anville καὶ ἀντικαθιστῶντες τὴν γεωγραφίαν διὰ τῆς χαρτογραφίας θὰ ἐλέγομεν ὅτι «θὰ ἐφαινετο ἀνόητον νὰ συστήσωμεν αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶναι γενικῶς ἀνεγνωρισμένον, τὴν ἀνάγκην νὰ ἔχωμεν ἐκπαιδευθῆ εἰς τὴν χαρτογραφίαν, ὅταν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἱστορικοί»¹.

Αἱ σχέσεις λοιπὸν τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν ἱστορίαν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, εὐρίσκονται εἰς τὰ κάτωθι σημεία.

Τὰ κεφάλαια τῶν ἱστορικῶν ἔργων τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἐξέτασιν τῆς χώρας προέρχονται ἀπὸ τοὺς χάρτας τούτους. Εἰς τὴν «Histoire ancienne» τοῦ Rollin βλέπομεν τὴν διαίρεσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς πέντε μέρη, ἀναφέρονται δὲ αἱ πλέον σημαντικαὶ πόλεις ἐκάστης περιοχῆς². Συγχρόνως πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Rollin ἐμφανίζεται τὸ βιβλίον τοῦ Claude de l'Isle ὑπὸ τὸν τίτλον «Abrégé de l'histoire universelle»³, ὅπου εἰς τὸ μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας παρεντίθεται γεωγραφικὴ περιγραφή ὡς καὶ γενικὴ διαίρεσις καὶ ὑποδιαίρεσις τῆς χώρας⁴.

Ἐννοεῖται ὅτι ὑπάρχει μία σειρὰ ἱστορικῶν ἔργων ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως τοῦ XVIII^{ου} αἰῶνος, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ὑποστῆ τοιαύτην ἐπίδρασιν τῆς χαρτογραφίας. Ἀναφέρομεν τὰ ἔργα τοῦ Peteau, τοῦ Claude de l'Isle. Ὅλα τὰ ἔργα αὐτά, ἀψευδεῖς μάρτυρες μιᾶς κινήσεως διὰ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς ἱστορικὰς σπουδὰς⁵, δὲν

1 Βλ. εἰς Géographie ancienne. Nouvelle édition A Paris 1769, σελ. 1.

2 Nouvelle édition τ. III, σελ. 51. Ὁ τίτλος τῆς ἱστορίας ταύτης εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Mèdes et des Perses, des Macédoniens, des Grecs. 1η ἔκδ. 1730. Περὶ τῆς Ἑλλάδος βλ. τ. II σελ. 479.

3 A Paris, 1731 τομ. I.

4 Ἐνθ. ἀν. σελ. 150-1.

5 Τὸ ἔτος 1627 ὁ Peteau ἐδημοσίευσε τὸ ἔργον: De doctrina temporum καὶ τὸ 1632 παρουσίασε βραχεῖαν ἔκδοσιν τούτου μετὰ τὸν τίτλον Pationarium temporum (βλ. περὶ τούτου Nouvelle biographie générale τ. XXXIX Paris 1862 σελ. 690). Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1682 ἔχομεν σειρὰν μεταφράσεων τοῦ ἔργου τοῦ Peteau μετὰ τὸν τίτλον Abrégé chronologique de l'histoire universelle sacrée et profane traduite du R. P. Peteau... avec diverses augmentations de

puis la création du monde jusqu'à l'an 1632. Et un supplément jusqu'à l'an 1663 par le sieur Collin (Paris 1682 βλ. εἰς EBG G 11569-11571). Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Maucroix καὶ ἄλλων ἐπανειλημμένως. Ὑπὸ τοῦ M. Maucroix τὸ 1683 (EBG G 11572-11573), νέα μετάφρ. ὑπὸ τοῦ Moreau de Mantour συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν λατινικὴν ἔκδοσιν τοῦ P. Peteau (Paris 1708 EBG 11574-11575), ὑπὸ τοῦ Louis Ellies Dupin (1715 εἰς EBG G 11577-11581), ὑπὸ τοῦ M. Maucroix avec un traité de Chronologie ὑπὸ τοῦ M. de Lisle (Paris 1730, EBG 11592-11594). Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Claude Delisle ἐκδοθὲν τὸ ἔτος 1718 ὑπὸ τὸν τίτλον Tables généalogiques et historiques des Patriarches, des rois, des empereurs et des autres princes qui ont commandé dans les principaux Etats de l'univers depuis la création du monde jusqu'à maintenant, Paris (βλ. εἰς EBG G 972), βλέπομεν γενεαλογικοὺς πίνακας τῶν βασιλέων τοῦ

συνοδεύονται ὑπὸ χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας τὴν ἱστορίαν περιλαμβάνουν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1677 ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται μερικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν ὡς σκοπὸν τῶν χαρτογράφων τὴν σύλληψιν τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας καὶ τῆς ἱστορίας. Μερικὰ χωρία ἢ καὶ οἱ τίτλοι τῶν χαρτογραφικῶν ἢ γεωγραφικῶν ἔργων¹ προσφέρουν τὸ ἀναγκαῖον τεκμήριον, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χαρτογραφία κατὰ τοὺς χαρτογράφους ἦτο ἡ ἀναγκαία ὑπηρετρία τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς ἐξαρτᾶται ὠρισμένος ἀριθμὸς χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ du Val ρητῶς γράφει ὅτι «ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τὴν γεωγραφίαν, ἔχουν μεγάλα πλεονεκτήματα διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἱστορίας καὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι ὁ χάρις καθιστᾷ αὐτοὺς πολὺ ἐνημέρους εἰς ὅλα τὰ προβλήματα»². Ὁ de Grace γράφει εἰδικώτερον ὅτι «ἡ τοποθέτησις τῶν πόλεων ἐπὶ τῶν χαρτῶν εἶναι ἱκανὴ νὰ διευθύνῃ τὸ πνεῦμα, νὰ δημιουργήσῃ εἰς αὐτὸ μίαν ἐντύπωσιν διαρκῆ διὰ τῆς εἰκόνης τοῦ τόπου, ἡ ὁποία βοηθεῖ ἀνυπολογίστως τὴν μνήμην»³. Ἐπὶ τούτου στηρίζεται ἡ αἰτία τῶν σχέσεων τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν χαρτογραφίαν τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἄλλο σημεῖον εἶναι ἀξιοπρόσεκτον, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν εἰς Γαλλίαν. Οἱ χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐχαράχθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν πρὸ τῆς δημιουργίας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ἀποτελοῦν τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν σχετικὴν ἔρευναν. Οἱ Γάλλοι ἤρχισαν νὰ σπουδάζουν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα κατ' ἀρχὰς ἀπὸ ἀπόψεως γεωγραφικῆς καὶ ἀργότερον ἀπὸ ἄλλων ἀπόψεων. Ὅθεν οἱ χάρται αὐτοὶ εἶναι ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος⁴. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ

¹ Ἄργους, τῶν Μυκηναίων, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Μακεδονίας, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκει τὸ ἔργον τοῦ FOURMONT τιτλοφορούμενον *Réflexions critiques sur les histoires des anciens peuples, Chaldéens, Hébreux, Phéniciens, Egyptiens, Grecs etc. jusqu'au temps de Cyrus* (A Paris 1735 Nouvelle édition à Paris 1747), ἐνθα ἐρευνᾶται ἡ προϊστορία καὶ μυθολογία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅπερ σχεδὸν δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν χωρογραφίαν. Ἐξαιρέσει τῆς καταγωγῆς τῶν ὀνομάτων τῶν περιοχῶν τῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς ἥρωας.

² Βλ. τοῦ D' Anville χάρτην *La Grèce pour l'histoire ancienne* de Mr Rollin.

³ Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου τοῦ *Traité de géographie qui donne la connaissance et l'usage du globe et de la carte avec les figures nécessaires pour ce sujet*. A Paris 1677. Ὡς πρὸς τὸν Du Val θὰ πρέπη ἰδιαίτερος ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ ἀναγροφῆ ὁ τίτλος ἄλλου ἔργου του: *Cartes géographiques dressées pour bien entendre les historiens, pour connoître l'estendue des anciennes monarchies et pour lire avec fruit les vies, les voyages, les guerres et les conquêtes des grands capitains*, Paris 1665, ἵνα ἀντιληφθῶμεν οὐ μόνον τὴν ἀφετηρίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ὠρμήθη ὁ χαρτογράφος οὗτος εἰς τὴν

σχεδίασιν τῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τὰς στενὰς σχέσεις τῆς ἱστορίας μὲ τὴν χαρτογραφίαν, καὶ δὴ τὴν ὑπὸ τῆς ἱστορίας παροχὴν εἰς τὴν χαρτογραφίαν θεμάτων ἀπασχολήσεως. Σχετικῶς βλ. καὶ γνώμην τοῦ D' ANVILLE εἰς *Considérations générales*, A Paris 1777, σελ. 84.

⁴ Εἰς τὸ *avertissement* τοῦ ἔργου τοῦ *Tableaux historiques et chronologiques des principales révolutions*.

⁵ Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς συγκρίσεως τῶν τίτλων τῶν ἔργων τοῦ Sanson καὶ τοῦ P. Du Val. Διὰ τὸν πρῶτον οἱ χάρται σχεδιάζονται διὰ τὴν γεωγραφίαν, διὰ τὸν δεῦτερον οἱ χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρησιμεύουν διὰ τὴν «*géographie ancienne, la chronologie et les itinéraires et voyages modernes*». Ὁ P. Philippe Briet δημοσιεύει: «*Parallela geographiae veteris et novae, Parisiis 1648-49* (EBΓ G 3132-3134) ἀλλὰ καὶ *Théâtre géographique de l'Europe, contenant la division de ses royaumes et provinces, Paris, 1653* (EBΓ G 3135) καὶ *Annales Mundi, sive chronicum universale, secundum optimas chronologorum epochas ab orbe condito ad annum Christi millesimum sexcentisimum sexagesimum perductum, opera et studio Philippi Bretio Parisiis 1662-1663* (G 12514-12520).

ἔργον τοῦ THEVE *Cosmographie de Levant* δημοσιευθὲν τὸ 1554 εἰς Λυὼν παρέχει ἤδη μερικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ μὲ τὰσιν καθαρῶς γεωγραφικὴν¹, διότι οἱ γεωγράφοι οἱ ἀρχαῖοι παρέχουν τὴν σχετικὴν βάσιν. Διὰ τοῦτο ἡ χαρτογραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὴν Γαλλίαν ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γεωγραφικῆς ἐρεῦνης γενικῶς καὶ ἀργότερον τῆς ἱστορικῆς μελέτης ἢ τῶν ταξιδίων.

Ἐκ τούτου λοιπὸν προκύπτει τὸ στοιχεῖον τῶν σχέσεων τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, πρὸς τὴν χαρτογραφίαν. Ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν προσάρτησιν χαρτῶν εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν ἱστορικῶν τούτων σημειώνομεν εἰδικῶς τὰ ἑξῆς: Ὁ Ἡρόδοτος, κατ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐξεδόθη ἐν μεταφράσει διὰ πρώτην φορὰν τὸ ἔτος 1556 εἰς Παρισίους², ἀλλὰ τὸ 1677, ὅτε ἀνεφάνη τὸ ἔργον τοῦ Rier, ἤρχισε νὰ συνοδεύεται ἢ ἐκδοσίς του ὑπὸ χαρτῶν. Ἐκ τῶν ἐκδόσεων ἢ μεταφράσεων τοῦ Πολυβίου, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ 1552, οὐδεμία συνοδεύεται ὑπὸ χαρτῶν³. Ὁ J. B. Gail ἀφῆκε μετάφρασιν τοῦ Θουκυδίδου μὲ δύο χάρτας τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἓνα τῆς Σικελίας.

Ἐνῶ τόση εἶναι ἡ ἔλλειψις χαρτῶν, οἵτινες συνοδεύουν τὰς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἀρκετοὶ χάρται στήριζόμενοι εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἢ εἰς συγγραφεῖς ἱστορικῆς σημασίας καὶ παρουσιάζοντες τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα κατὰ τὸ κείμενον αὐτῶν. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τῶν χαρτῶν κατατάσσομεν τοῦ du Val τοὺς χάρτας: «*La Grèce selon Hérodote*», «*Graecia ex Justino*», «*Les conquestes de Pyrrhus selon Plutarque*» καὶ τοῦ Delisle τὴν «*Carte de la Grèce pour l'intelligence de Démosthène*» κλπ.

Ἴδου λοιπὸν διατὶ ἐσχεδιάσθησαν χάρται καθαρῶς ἱστορικοί, δηλαδὴ χάρται, οἵτινες μαρτυροῦν ὠρισμένον ἱστορικὸν γεγονὸς. Ἐκ τῆς ὅλης μελέτης τῶν χαρτῶν συνάγεται ὅτι ὁ du Val εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις παρουσίασεν ἐν ἀναγλύφῳ τὴν ἱστορικὴν χαρτογραφίαν, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἴδρυτής⁴. Οἱ χάρται του παριστάνουν τὴν Ἑλλάδα εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἱστορικὰς περιόδους καὶ χρησιμεύουν συγχρόνως διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ ἱστορικοὶ εἶναι οἱ ἐμπνέοντες καὶ ὄχι οἱ γεωγράφοι, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ du Val καθορίζει τοῦτο εἰς τοὺς τίτλους τῶν χαρτῶν του.

Ἐὰν τέλος ἠθέλομεν νὰ προβῶμεν εἰς στατιστικὴν τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν διαφόρων γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰς τὴν γαλλικὴν χαρτογραφίαν, θὰ εἴχομεν τὸν ἀκόλουθον πίνακα: Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἔρχεται ἡ ἐκστρατεία καὶ τὸ κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου χαρτογραφούμενα ὑπὸ 9 χαρτογράφων καὶ πλέον ἢ ἅπαξ ὑπὸ τινῶν ἐξ αὐτῶν ὁ du Val, ὁ Nolin, ὁ Delisle, ὁ P. Sanson, ὁ d'Anville, ὁ de Vaugondy, ὁ Barbié du Bocage, ὁ Poirson, ὁ Lapie ἠσχολήθησαν περὶ τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονὸς. Ἡ ἀνάβασις τῶν μυρίων μὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κύρου ἐχαρτογραφήθη ὑπὸ 4 χαρτογράφων, τοῦ du Val, τοῦ Delisle, τοῦ d'Anville καὶ τοῦ B. du Bocage. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἅπαξ μόνον ἐχαρ-

1 Βλ. σελ. 4, 26, 30.

2 *Les neuf livres des histoires de Hérodote* par Pierre Saliat, Paris.

3 Μνημονεύω τὴν εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν γενομέ-

νην τὸ ἔτος 1552 (βλ. EBIΓ 8° J 6905) καὶ τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς κατὰ τὸ 1609.

5 Ὁ χάρτης τοῦ G. Sanson εἶναι ἐμπνευσμένος ἐκ τοῦ χάρτου τοῦ Du Val.

τογραφήθησαν καὶ ὑπὸ ἑνὸς μόνου χαρτογράφου. Τὸ κράτος τοῦ Πριάμου ἐχαρτογραφήθη ὑπὸ τοῦ B. du Bocage, ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πύρρου, ἡ θαλασσοπορεία τοῦ Ὀδυσσεύς, τὸ ταξίδιον τοῦ Αἰνείου, αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἀγησιλάου, αἱ κατακτήσεις τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, τὰ ταξίδια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐχαρτογραφήθησαν ὑπὸ τοῦ χαρτογράφου-ιστορικοῦ du Val, ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ὑπὸ τοῦ Gail, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θηβαίου Ἐπαμεινώνδου ὑπὸ τοῦ Bellin.

Ἐπομένως ἡ ἔμπνευσις τῶν χαρτογράφων ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν, ἡ προσάρτησις χαρτῶν εἰς ἐκδόσεις ἀρχαίων ἱστορικῶν, ἡ ἀναπαράστασις ἱστορικῶν γεγονότων, ἡ εἰσαγωγὴ χαρτογραφικῶν καὶ γεωγραφικῶν ἐνοτήτων εἰς γενικὰ ἱστορικὰ ἔργα περὶ ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἰδοὺ τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας.

3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἐκ τούτου πηγάζει τὸ τρίτον ζήτημα: ὁ σκοπὸς τῆς χαρτογραφίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ποῖοι δηλαδὴ εἶναι οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι παρεκίνησαν τοὺς Γάλλους χαρτογράφους, ὅπως σχεδιάσουν τὴν χώραν ἡμῶν.

Οἱ τίτλοι τῶν ἔργων, αἱ ἀφιερώσεις, οἱ πρόλογοι, αἱ μαρτυρίαι, τὰς ὁποίας ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν, δύνανται νὰ πείσουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων σοφῶν διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτο ἀρκετὰ ζωηρὸν κατὰ τὸν XVI^{ον} αἰῶνα ὡς καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους, διότι εἶχον αἰσθανθῆ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμβραθύνουν εἰς ἓνα πολιτισμὸν ἐξαιρέτως ἐνδιαφέροντα. Ἐκτὸς τούτου ὑπῆρχε καὶ λόγος ἀπορρέων ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν περιέργειαν καὶ ζήτησιν, ὁ πρακτικὸς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δύο κυρίων μαθημάτων, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας, τὰ ὁποῖα συνδιδάσκονται εἰς τὰς σχολὰς τῆς Γαλλίας ἀρρήκτως συνδεδεμένα. Πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ διδακτικὴν ταύτην αἰτίαν συνάπτεται καὶ ἡ πολιτικὴ. Δὲν εἶναι δὲ ἄσκοπον νὰ μνημονευθοῦν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα διὰ τὴν πιστοποίησιν τῶν σκοπῶν τούτων τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Πρὸ τῆς ἐξελιξέως τῶν γεωγραφικῶν σπουδῶν ὑπῆρξε μία περίοδος καὶ ἰδίᾳ ὁ 16^{ος} αἰὼν, ὅτε ὑπὸ τὸν Βασιλέα Φραγκίσκον Α' αἱ ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων εἶχον πληθυνθῆ. Ἡ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς ὑπῆρξε σημαντικὴ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, πολλοὶ Γάλλοι σοφοὶ ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν. Κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο πολὺ οἰκεία εἰς τὸν Γάλλον γεωγράφον καὶ χαρτογράφον Nicolas Sanson, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα του¹. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα οἱ δύο Ἑλληνας γεωγράφοι τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Στράβων καὶ ὁ Πτολεμαῖος, ὑπῆρξαν τὸ ἀντικείμενον εἰδικῶν ἐρευνῶν, ὅπως τὸ ἀποδεικνύουν αἱ πολυάριθμοι ἐκδόσεις αὐτῶν χωρὶς χάρτας, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν τότε². Ἡ με-

1 βλ. Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu' à nos jours, Paris 1894, τ. XXXIX ἀριθ. Nicolas Sanson.

2 Διὰ τὸν Πτολεμαῖον ἔχομεν τὰς ἀκολουθοῦσας ἐκδόσεις: 1) Meseallach et Ptolemaeus de electionibus... Venundatur Parisiis a Johanne Lamberto...

Explicit liber electionum Meseallach et Ptolemaei, Parisiis ex officina Thomekees. Parisiis. 1513 (EBI' Rés. v 1308). 2) Quadripartium judicorum opus Claudii Ptolemaei... ab Johanne Sicurreo Brittuliano... recognitum... Parisiis 1519, Res. V 1005. 3) Κλαυδίου Πτολεμαίου περὶ τῆς γεωγραφίας

λέτη λοιπὸν τῶν γεωγράφων τούτων παρέσυρε τοὺς γεωγράφους εἰς τὸ νὰ ἀσχοληθοῦν καὶ εἰς τὴν γεωγραφίαν καὶ χαρτογραφίαν ὄχι μόνον τῆς συγχρόνου των ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ζήτησις καὶ ἡ μελέτη τοῦ παρελθόντος ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρὰς, ἰδοὺ ἡ πρώτη βάσις τῆς χαρτογραφίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχε δημιουργηθῆ καὶ ὁ διδασκαλικός. Ὁ χάρτης εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητος διὰ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν, διὰ τὴν πρώτην, διότι ἐδιδάσκοντο καὶ ἱστορικὴν γεωγραφίαν, ἡ ὁποία ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ μνημονεύσῃ καὶ τὴν ἀρχαίαν περίοδον μιᾶς χώρας, διὰ τὴν δευτέραν, διότι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐδιδάσκοντο πάντοτε ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν τόπον. Ὁ Robert de Vaugondy δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ γεωγράφος Nicolas Sanson παρέδιδε τὰ μαθήματά του εἰς τὸν βασιλέα Λουδοβίκον 13^{ον} ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χαρτῶν του¹.

Κατόπιν τούτου παρατηρεῖται ὅτι εἰς τὰ γεωγραφικὰ ἔργα ὑπάρχει πίναξ, ὁ ὁποῖος μετὰ γενικὴν εἰσαγωγὴν περιλαμβάνει τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ὄριά των, τὰ ὀνόματα τῶν περιοχῶν καὶ τῶν πόλεων καὶ μερικὰ πολιτικὰ γεγονότα ἀξιοσημεῖωτα. Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς γεωγραφικῆς ἦσαν ἐσχεδιασμένοι οἱ χάρται, οἱ ὁποῖοι ὠδήγουν ἄλλους νὰ μανθάνουν τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας.

Ἄλλὰ καὶ γινῶμαι σχετικαὶ ἔχουν διατυπωθῆ ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν χαρτογράφων. Ἐχει ἤδη μνημονευθῆ ἡ γνώμη τοῦ du Val. Ὁ R. de Vaugondy ἐξ ἄλλου τονίζει ὅτι «ἡ ἀγάπη διὰ τὴν γεωγραφίαν, ἡ ὁποία ἦτο εἰσηγμένη εἰς τὰ κολλέγια, εἶχεν ἀναγκάσει τὸν du Val νὰ συντάξῃ χάρτας εἰς 12^ο ἢ εἰς 4^ο διὰ τὴν κατανόησιν τῶν κλασσικῶν συγγραφέων. Καὶ εἶχε τόσον πολὺ κερδίσει, ὥστε κανεὶς μαθητὴς δὲν ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ του, ἐὰν δὲν ἦτο ἐφωδιασμένος μὲ τὸν du Val του²».

βιβλία ὁκτώ 1546 Parisiis (EBΓ 3021). 4) *Tria priora capita primi libri quadripartiti*. Parisiis 1549 (EBΓ v 8788). 5) *Ptolemaei Mathematica constructionis liber primus. Additae explicationes aliquot locorum ab Erasmo Rheinholt*. Lutetiae 1556 (Bl. EBΓ 19151-19157, v 20885-1569, v 20879). 6) *Inerantium stellarum significationes per Nicolaum Leonicum e graeco translatae* Parisiis 1583 (EBΓ Res. P Yc 653) καὶ 1587 Parisiis (EBΓ Res. P. Yc 706). 7) *Claudii Ptolemaei Mathematicae constructiones liber secundus, latina interpretatione recens donatus [Cura Stephani Graecilis]*, Lutetiae (EBΓ v 1915) 1(2), 20880 καὶ 20886. Κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας αἱ ἐκδόσεις τοῦ Πτολεμαίου γίνονται ὀλιγώτεροι καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν χαρτογραφίαν: ἡ ἐξέλιξις τῆς συγχρόνου γεωγραφίας συνετέλει εἰς τὴν μείωσιν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Πτολεμαίου. 1) *De apparentiis inerantium et significationibus*. Lutetiae Parisiorum 1630 (EBΓ G 695). 2) *L'Urania de Mesire Nicolas Bourdin... seigneur de Villennes ou la traduction des quatre livres des jugements des astres de Claude Ptolémée*. Paris 1640. (EBΓ v 20888). 3) *La centilope de Ptolémée ou la seconde partie de l'Uranie de Mesire Nicolas de Bourdin*, Paris 1651 (EBΓ v 1909). 4) *Aphorisme d'Astrologie, tiré de Ptolémée... et*

plusieurs autres, traduit en françois par I. N. G. καὶ augmenté d'une préface de la vraye astologie par L. Meysonnier, Paris 1657 (EBΓ v 21.825 bis). 5) *Κλαυδίου Πτολεμαίου Περὶ κριτηρίου καὶ ἡγεμονικοῦ* Parisiis 1663 (EBΓ R 1717). 6) *Etat des étoiles fixes au second siècle, par Claude Prolémée comparé à la position des mêmes étoiles en 1786 avec le texte grec et la traduction française par M. l'Abbé Montignot*, Nancy 1786 (EBΓ v 7614).

Αἱ ἐκδόσεις τοῦ Στράβωνος εἶναι ὀλιγώτεροι: τοῦ ἔτους 1587 ἢ τοῦ Casaubon ἐν Γενεύῃ, τοῦ 1620 ἢ τοῦ Morelli τοῦ 1763 ἢ τοῦ François Brequigny, τῶν 1805-1819 ἢ *Géographie de Strabon traduite du grec en français par DE LA PORTE DU THEIL ET CORAY avec observations et notes par Gosselin*.

1 *Essai sur l'histoire de la géographie*, A Paris 1755, σελ. 218.

2 *Essai κλπ.* σελ. 225. Βλ. ὁμοίως D'ANVILLE *Géographie ancienne abrégée*, A Paris 1769, σελ. 1. Εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεως τῆς γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος ὑπὸ DE LA PORTE DU THEIL ET CORAY (A Paris, 1805) ἀναγινώσκομεν ὅτι «un gouvernement éclairé, jaloux de faciliter tous les moyens d'instruction a voulu que cette source de connoissances utiles ne fût pas réservée aux seuls helléistes, ou au petit nombre de personnes qui pos-

Μία ἀπλὴ ἀνάγνωσις τῶν τίτλων χαρτῶν τινῶν πιστοποιεῖ τὸν διδακτικὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 20802 γαλλικὸν χειρόγραφον τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ἀναγιγνώσκεται ὁ τίτλος *Cartes de la méthode pour étudier l'histoire par Lenglot de Frosnoy in 12° 1735* καὶ κατωτέρω, ἐκτὸς τῶν ἄλλων χαρτῶν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι χάρται σχετικοὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔχοντες κάτωθι τοὺς τίτλους:

- 1) Grèce et partie de l'Asie Mineure.
- 2) Route de Xerxès dans la Grèce.
- 3) Expédition du Cyrus et retraite des dix milles.
- 4) Empire et conquêtes d'Alexandre
- 5) Grèce pour l'intelligence de la guerre de Troie.

Εἰδικὰ χωρία χαρτογράφων πιστοποιοῦν τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ ἄγνωστος καθηγητὴς τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, ὅστις συνέγραψε τὴν *Géographie abrégée de la Grèce ancienne*¹, ἀφοῦ ἐν τῷ προλόγῳ κατακρίνει τοὺς χάρτας τοῦ Delisle καὶ ἄλλων, ἔπειτα λέγει ὅτι «ἡ πεποιθήσις τῆς ἀληθείας αὐτῆς θὰ ἐμποδίσει μερικὸν διδασκάλου, παρασυρομένον ἀκόμη ὑπὸ παλαιᾶς τακτικῆς, νὰ ἀναγκάζουν τοὺς μαθητὰς τῶν νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ χαρτῶν τόσον ἐσφαλμένων»².

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τοὺς δύο αὐτοὺς σκοποὺς, ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἔχει καὶ πολιτικὸν σκοπὸν. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Γαλλίας διὰ τὴν Μεσόγειον εἶναι μέγα καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1685³, ὅτε ἐγένετο ἡ πρώτη ὑδρογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ ἀπὸ τοῦ 1720, ὅτε ἰδρύθη τὸ «*Depost des carts et plans, journaux et mémoires concernant la navigation*», ὅπερ ἐξειλίχθη εἰς ὑδρογραφικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ναυτικοῦ⁴. Οἱ χαρτογράφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι γεωγράφοι τοῦ βασιλέως καὶ ἀρχηγοὶ ἢ ὑπάλληλοι τῆς ὑδρογραφικῆς αὐτῆς ὑπηρεσίας. Εἰδικῶς ὁ Barbié du Bocage τιτλοφορεῖται «*géographe des relations extérieures*»⁵.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀπὸ τοῦ 1774, ὅτε ἰδρύθη γραφεῖον γεωγραφικόν, τὸ «*bureau des limites*»⁶, ὅπερ εἶχε σκοπὸν νὰ συγκεντρώσῃ τὸ ὕλικόν τὸ σχετικὸν πρὸς τὰ σύνορα, ὁ πολιτικὸς σκοπὸς εἶναι περισσότερον ἐκδηλὸς καὶ αὐτὸς κυριαρχεῖ, ὅπως φαίνεται, κατὰ τὴν σειρὰν του, παρὰ ὁ διδακτικὸς. Διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὰ σχετικὰ τεκμήρια ἀναφέρομεν τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν Γάλλου πρεσβευτοῦ Choiseul-Gouffier, ὁ ὅποιος ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰδικοὺς καὶ τεχνικοὺς ὑπαλλήλους ἐπεχείρησε περιοδείαν καὶ ἔγραψε τὸ γνωστὸν βιβλίον: *Voyage pittoresque de la Grèce*. Ἐκτὸς τῆς ἀγάπης διὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὸν παρεκίνησαν εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἑλλάδος καὶ πολιτικοὶ λόγοι,

sédent assez la langue grecque pour lire l'ouvrage de Strabon dans son texte original. L'empereur en a ordonné la traduction en français; et le ministre de l'intérieur a nommé les collaborateurs».

¹ Βλ. ἀν. σελ. 57 ἀρ. 91.

² Ὁμοίως ἰδέας διατυπώνει καὶ ὁ JOSEPH-ROMAIN JOLY ἐν τῷ ἔργῳ του: *L'ancienne géographie universelle comparée à la moderne* τ. I, A Paris 1801, σελ. X.

³ CALLOIS *Cartographie de l'île de Délos* σ. 40.

⁴ GALLOIS *Cartographie de l'île de Délos* σελ. 46

⁵ Analyse de la carte des marches et de l'empire d'Alexandre le Grand. Βλ. τὸν χάρτην. Ὁμοίως ὁ Rigobert Bonne ὀνομάζεται «*primarius Hydrographus navalis*» καὶ ὁ I. N. Bellin «*ingenieur au Dépôt des cartes et Plans de la Marine*».

⁶ CHARLES DU BUS *Les collections d'Anville à la Bibliothèque Nationale* εἰς *Bulletin de la section de géographie* 1926, Paris 1927, σελ. 96.

διότι νομίζει ότι με την βαθειάν γνώσιν τῆς ἀρχαιότητος δύναται νὰ κρίνη ὀρθότερον διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτειακὴν κατάστασιν ἑνὸς ἔθνους, διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἡ Αἰκατερίνη τῆς Ρωσίας νὰ ἐγκαταλείπη τὴν ἐλπίδα καὶ τὸ σχέδιον. Ἐς προστεθῆ ὅτι ὁ Choiseul - Gouffier ἦτο ἀρχηγὸς ἀποστολῆς εἰδικοῦ χαρακτῆρος, περιλαμβανούσης μηχανικούς, πολλοὺς ἀξιωματικούς πυροβολικοῦ, ἀξιωματικούς τοῦ ναυτικοῦ¹.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ παλαιοὶ σκοποὶ τῶν Γάλλων χαρτογράφων δὲν ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν ἐρευνῶμεν, ἀναγινώσκομεν τὸν ἑξῆς τίτλον βιβλίου περιλαμβάνοντος καὶ χάρτας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος: «Atlas classique et universel de géographie ancienne et moderne, dressé pour l'instruction de la jeunesse et notamment pour les collèges royaux, et les écoles militaires, par M. Lapie, géographe. A Paris».

4. ΓΑΛΛΙΚΗ ΚΑΙ ΞΕΝΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑΙ

Τελευταῖον πρόβλημα εἶναι αἱ σχέσεις τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας πρὸς τὰς χαρτογραφίας τῶν ξένων χωρῶν. Αἱ σχέσεις αὗται μεταφράζονται διὰ τῆς ἐπιδράσεως, ἣν εἶχεν ἀσκήσει ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τούτων ἐπὶ τῆς πρώτης. Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰς τελευταίας, διότι πρῶτον αἱ ξέναι χαρτογραφίαι ἐδημιουργήθησαν καὶ ἔπειτα ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται καὶ νὰ ἀσκήσῃ σχετικὴν ἐπίδρασιν ἔξω τοῦ τόπου τῆς.

Τρεῖς χῶραι, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἐκαλλιέργησαν τὴν χαρτογραφίαν, ἡ Φλάνδρα, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ χάρται χειρόγραφοι παρηκολούθουν τὰ χειρόγραφα τοῦ Πτολεμαίου ἰδίως, ὅστις ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν γεωγράφος, ὁ γεωγράφος-πρότυπον, ὁ ὁδηγὸς τῶν νεωτέρων συναδέλφων του. Ἐνεκα τούτου δύο ἐπιδράσεις εἰς τὴν γαλλικὴν χαρτογραφίαν ἀσκοῦνται, ἡ χειρόγραφος καὶ ἡ ἔντυπος.

Πρὸ τοῦ Bertius, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος γάλλος χαρτογράφος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔχομεν περίοδον προπαρασκευαστικὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν κατασκευάζονται χάρται αὐτῆς, καὶ αἴφνης ἐμφανίζεται ὁ Bertius, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει χάρτας καὶ ἐργασίας περὶ τοῦ κόσμου, συγχρόνου καὶ ἀρχαίου. Τοῦτο εἶναι φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἄλλως παρὰ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ξένης χαρτογραφίας ἐπὶ τῆς γαλλικῆς, ἀφοῦ προηγουμένως παρεσκευάσθη τὸ ἔδαφος διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ ἐκδόσεως ἀρχαίων γεωγράφων ἢ νεωτέρων ξένων γεωγραφικῶν ἔργων, ὅπως τοῦ Munster ὑπὸ τοῦ Francois de Belle - Forest.

Τοιοῦτοτρόπως τὰς ρίζας τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Πτολεμαίου, ὅπου βλέπομεν χάρτας τῆς χώρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τοὺς χάρτας τοὺς δημοσιευθέντας κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα ἢ ἀνεξαρτήτως ἢ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐκδόσεων τῆς γεωγραφίας τοῦ Πτολεμαίου ἐκτὸς τῆς Γαλλίας.

Χάρται χειρόγραφοι συνοδεύοντες χειρόγραφα τοῦ Πτολεμαίου ἀνέρονται δύο

¹ Βλ. τοῦ βιβλίου τούτου τ. I σελ. I, II, IV, XII. τ. II σελ. 4 καὶ 5.

εἰς τὸν 13^{ον} αἰῶνα, τέσσαρες εἰς τὸν 14^{ον} καὶ ἕνδεκα εἰς τὸν 15^{ον}¹ καὶ εἶναι ἄλλοι μὲν κατεσκευασμένοι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπίσης προσφυγόντων ἐκεῖ, ὅπως εἶναι γνωστόν, πρὸ τοῦ 1453. Εἰς τοὺς χειρογράφους αὐτοὺς χάρτας κατατάσσονται καὶ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι συνοδεύουν χειρόγραφα τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ ἀρχαίου γεωγράφου γενομένης ἐν Φλωρεντία ὑπὸ τοῦ Jacobi Angeli Florentini. Τοιαῦτα χειρόγραφα εὐρίσκονται εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Φλωρεντίας, τοῦ Μιλάνου, τῶν Παρισίων², τοῦ Nancy³ καὶ ἀλλαχοῦ. Οἱ χάρται λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος συνταχθέντες ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Πτολεμαίου ὑπὸ Ἑλλήνων ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἢ εἰς Ἰταλίαν ὑπῆρξαν τὸ πρότυπον εἰς τοὺς Ἰταλοὺς κατ' ἀρχάς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Φλωρεντιανούς, εἰς τοὺς Φλαμανδούς καὶ τοὺς Γερμανούς ἔπειτα, τῶν ὁποίων ὑπάρχει μία σειρά χαρτῶν κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τὰ πρότυπα τῶν χειρογράφων. Ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ ὅτι ὁ χάρτης τοῦ ὑπ' ἀρ. 1401 ἑλληνικοῦ περιλαμβάνοντος τὸν Πτολεμαῖον κώδικος (εἰκ. 15) εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς τῶν ἄλλων κωδίκων τοῦ γεωγράφου καὶ ὡς πρὸς τὴν προβολὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ σχέδιον⁴.

Οἱ γαλλικοὶ λοιπὸν χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔλκουν τὴν καταγωγὴν τῶν ἀπὸ τοὺς χειρογράφους καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐκδοθέντας χάρτας ἐν Ἰταλία, ἐν Φλάνδρᾳ καὶ ἐν Γερμανία. Ἀπλῆ ἄλλως τε παραβολὴ τῶν χαρτῶν τοῦ Bertius καὶ τοῦ Sanson δύναται νὰ βεβαιώσῃ τὴν διαπίστωσιν ταύτην. Ὁ Bertius λοιπὸν εὔρε καὶ ἐμμύθη τὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία ἠτοιμάσθη εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐνῶ ὁ Nicolas Sanson, ὅστις τὸν διεδέχθη, ἐξεμεταλλεύθη τὴν ἐργασίαν αὐτήν, διὰ νὰ ἰδρῦσῃ τὴν γεωγραφικὴν καὶ χαρτογραφικὴν ἐπιστήμην καὶ ἐπισκιάσῃ τὸν προκάτοχόν του.

Ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἡ ὁποία ἠσκήθη ἔξωθεν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς δημιουργίας τῆς χαρτογραφίας ἐν Γαλλία ἤρχισε νὰ ἐλαττώνεται ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ οἴκου τοῦ Sanson, τῆς Γαλλίας δυναμένης τότε νὰ ἀρκέσῃ εἰς ἑαυτήν. Ἄλλ' οὐδέποτε διέκοπη. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου, ἀναγινώσκομεν τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην: «μία ἐργασία γερμανικὴ τοῦ κ. Voss προσηρητημένη εἰς τὴν Gazette littéraire τῆς Ἰένας, δύο χάρται τοῦ αὐτοῦ σοφοῦ ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, μία μελέτη τοῦ κ. Schoenemann περὶ τῆς δημοτικῆς γεωγραφίας, μία ἄλλη τοῦ ἰδίου συγγραφέως περὶ τῶν ταξιδίων τῶν Ἀργοναυτῶν, μία τοῦ κ. Auguste de Schlegel περὶ Ὀμήρου, τὰ κεφάλαια τοῦ Mannert περὶ τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, ἔχουν παράσχει μεγάλην βοήθειαν διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ χάρτου τούτου (τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος), τοῦ σημαντικοῦ, τοῦ πλέον ἐνδιαφέροντος τοῦ Ἐπιπέδου μας»⁵.

Καὶ ἡ ἐπίδρασις αὕτη τῆς ξένης χαρτογραφίας προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ξένης γεωγραφικῆς ἐπιστήμης. Ἀναφέρεται καὶ γράφεται ὅτι ὁ Clüver, ἕνα αἰῶνα πρὸ τοῦ Delisle, εἶχε γράψῃ: «auch alle antiken Autoren zusammengenommen können

1 CH. MÜLLER Rapports sur les manuscrits de la géographie de Ptolémée dans les «Archives des missions scientifiques» IV, Paris, σ. 281-3.

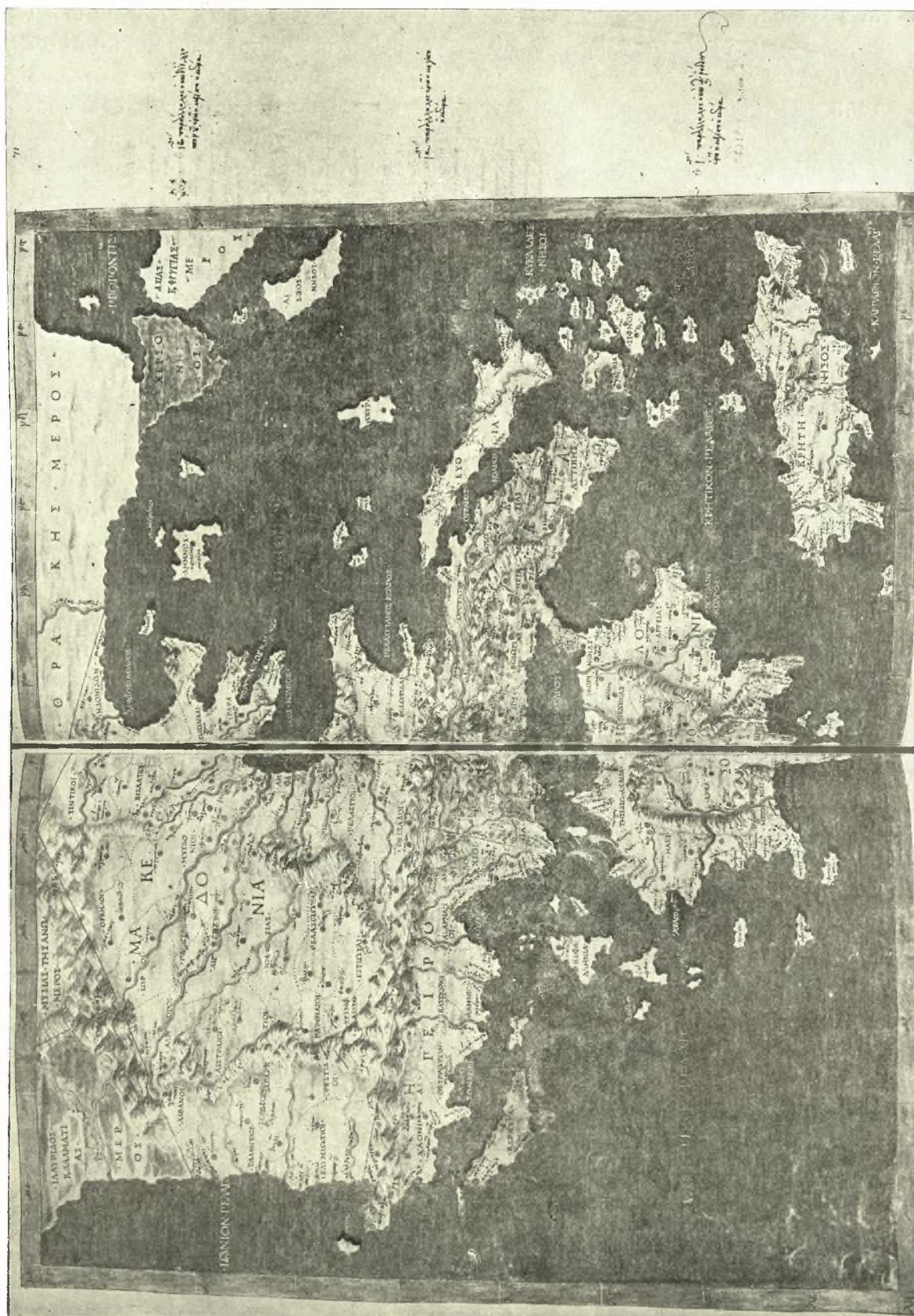
2 CH. MÜLLER ἐνθ. ἀν. σελ. 294.

3 Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ὑπ' ἀρ. 441 (354) ἔχει τοὺς χάρτας εἰς σελ. 177 καὶ 178, ἀνήκει εἰς τὸν XVον

αἰῶνα καὶ φέρει τὸν τίτλον «Claudii Ptolemaei cosmographiae libri VIII, latine versi a Jacobo Angelo Florentino».

4 CH. MÜLLER ἐνθ. ἀν. σελ. 294.

5 Atlas supplémentaire, A Paris 1812, σελ. 1.

Εικ. 15. Χάρτης της αργαίας Ελλάδος ληφθείς εκ του υπ' αριθ. 1401 χειρογράφου της εν Παρισίοις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας (βλ. σελ. 81).

nichts nützen und bieten nur reine Rätsel, wenn man nicht zuvor dem alten Tatbestand den gegenwärtigen gegenüberstellt und den einen durch den andern erläutert¹» καὶ ὅτι ὁ Delisle εἶχεν εἶπει ὅτι «εἶναι καθήκον τοῦ γεωγράφου νὰ παραλληλίσῃ τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν πρὸς τὴν νέαν»². Βεβαίως τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, διότι πρότερον ὁ μὲν N. Sanson κατὰ τὸν Claude de l'Isle εἶχεν ἤδη κάμει «τόσον ἀκριβῆ παραλληλισμὸν τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας πρὸς τὴν νέαν, ὥστε οἱ λαοὶ καὶ αἱ χῶραι παρουσιάζονται νὰ ἔχουν σήμερον ἀκριβῶς τὰ ἴδια ὅρια ὡς καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται ἀδύνατον³», ὁ δὲ γεωγράφος P. Briet, κατὰ τὸν Robert de Vaugondy υἱόν, ἦτο «συγγραφεὺς ἑνὸς ἐξαιρετικοῦ βιβλίου, τιτλοφορουμένου *Parallèle de la géographie ancienne et moderne*⁴». Πάντως ὁμως ἡ γερμανικὴ γεωγραφία γίνεται γνωστὴ εἰς Γαλλίαν καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆ ἔχουσα ἔμμεσον σχέσιν μὲ τὴν χαρτογραφίαν καθορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ πρῶτον γεωγραφικὸν ἔργον, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Belle-Forrest «*A Paris en 1575 en deux in folio volumes sous le nom de géographie universelle avec beaucoup de corrections et augmentations*⁵». Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνδυαζόμενον πρὸς ἐκεῖνο, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ γενικὴ γεωγραφία συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ νὰ διακρίνωμεν μίαν ἄλλην ἐπίδρασιν, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἔμμεσος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας ἐπὶ τῆς ξένης αὐτῆ ἡσκήθη ἐπίσης διττῶς: ἐπὶ τῆς τοποθετήσεως τῶν πόλεων καὶ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς μελέτης. Μερικὰ παραδείγματα δὲν εἶναι ἀνωφελῆ, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἀναφέρονται καὶ εἰς ἀνατυπώσεις γαλλικῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔξω τῆς Γαλλίας.

Οὕτω τὸ 1700 εἰς τὸ Amsterdam ἐτυπώθη ἡ *Description de tout l'univers en plusieurs cartes et en divers traits de géographie et d'histoire; où sont décrits succinctement et avec une méthode et facile... par Mrs Sanson père et fils. Nouvelle Edition*, ὅπου εἰς τὸν χάρτην μὲ τὸν τίτλον *Partie de Turquie en Europe* par N. Sanson le fils Georg. du Roy (σ. 19) καὶ εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ χάρτου μνημονεύεται ἡ ἀρχαία Ἑλλάς παραπλεύρως πρὸς συγχρόνους καὶ μεσαιωνικὰς πόλεις (Salonique, Athènes, Mistra, «qui est l'ancienne Sparte des Lacédémoniens»). Εἰς τὸ Λονδῖνον τὸ 1794 ἐδημοσιεύθη ὁ χάρτης τοῦ Delisle ὑπὸ τὸν τίτλον *Graecia antiqua I atque II partes*. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ RICHARD CHANDLER *The History of Ilium of Troy: including the adjacent country, and the opposite coast of the cherchonesus of Thrace* βλέπομεν χάρτην ὑπὸ τὸν τίτλον: «Troas with the adjacent country, according to d'Anville».

* Ἄλλη ἐπίδρασις τῶν γαλλικῶν χαρτῶν ἐπὶ τῶν ξένων εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος: εἰς μερικὰ βιβλία μεταφρασθέντα εἰς τὴν γαλλικὴν οἱ μεταφρασταὶ προσέθεσαν ἢ συμπλήρωσαν ἢ διώρθωσαν τοὺς πρωτοτύπους χάρτας. Τοιαύτην ἐργασίαν ἔκαμεν ὁ Bocache ἐπενεγκῶν διορθώσεις εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς χάρτας τοῦ Kitchin, οἵτινες συνώδευον τὴν μετάφρασιν τοῦ βιβλίου τοῦ Chandler⁶.

1 J. PARTSCH Philipp Clüver, der Begründer der historischen Landeskunde, Wien 1891, σ. 24.

2 CHR. SANDLER Die Reformation der Kartographie um 1700 München und Berlin 1905, σελ. 17.

3 *Abrégé de l'histoire universelle* par feu M. Claude de l'Isle, τ. I, A Paris 1731 σ. XII.

4 *Essai sur l'histoire de la géographie*, A Paris 1755, σ. 225.

5 Ἐνθ. ἀν. σελ. 161.

6 *Voyages dans l'Asie Mineure et en Grèce. Trad. en Français* par J. P. Servois et Barbié du Bocage. A Paris 1806.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα ταῦτα, καίτοι εἶναι ὀλίγα, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἦτο γνωστὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ εἶχεν ἀσκήσει ἐπίδρασιν εἰς τὴν ξένην χαρτογραφίαν, ἰδίως αἱ ἐργασίαι τοῦ Sanson πατρός.

Ἐν συνόψει ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ Sanson εἶχεν ἀρχίσει νὰ σχεδιάζῃ χάρτας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ξένων χαρτογραφῶν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τούτου αὕτη γίνεται ἀνεξάρτητος, διατηρεῖ ὅμως σχέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως. Ὁ B. du Bocage λαμβάνει ἀπὸ τὸν Coronelli μέρος τῆς νήσου τῶν Κυθήρων, τὴν νήσον Κρήτην ἀπὸ τὸν χάρτην τοῦ Boschini¹, ὁ Baudrand ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἰταλῶν γεωγράφων². Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὅσα γράφει ὁ ἐκδότης τοῦ χάρτου τοῦ Poirson διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου: «ἀφοῦ ἀνεδιφήσαμεν, ἀλλ' ἀνωφελῶς, εἰς τὰ ἐθνικὰ καὶ φιλολογικὰ ἀρχεῖα τῶν Παρισίων, ἀπηυθύνθημεν εἰς τοὺς βιβλιοπώλας τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Φίλος τοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Ἀρριανοῦ, ὁ σοφὸς Charles Rougens, τὸν διηυκόλυνε νὰ ἀνοίξῃ σχετικὴν ἀλληλογραφίαν. Δὲν κατέληξε παρὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τὸν κ. de Boffe, βιβλιοπώλην εἰς Λονδῖνον, ἓνα πολὺ καλὸν χάρτην ἀλλὰ τῆς Αἰγύπτου. Οὗτος μᾶς ἐχρησίμευσε διὰ τὸ μέρος τοῦτο, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὰς τελευταίας ἐργασίας τὰς δημοσιευθείσας ὑπὸ τῶν Γάλλων»³.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

Τοιαύτη εἶναι ἡ γαλλικὴ ἡ χαρτογραφία ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐχαρτογραφήθη ὑπὸ τῶν Γάλλων χαρτογράφων κατ' ἀρχὰς κατὰ μίμησιν ξένων χαρτῶν καὶ κατόπιν ὁμοῦ μετὰ ἰδίας σχετικὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τόπου καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν νεωτέρων, δι' ἐπιστημονικούς, διδασκτικούς καὶ πολιτικούς σκοπούς, ὡς γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν φαινόμενον καὶ ἀπεικονίσθη ὄχι μόνον εἰς μίαν μορφήν ἀλλ' εἰς πολλὰς (Ἑρμούλου, Ἡροδότου, Ἐπαμεινώνδου, Ἀλεξάνδρου), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία ἀνεφέρετο εἰς ὅλην τὴν ἀρχαίαν περίοδον, ἡ χαρτογραφία παρουσιάζει τὴν χώραν εἰς μίαν διαδοχικὴν ἐμφάνισιν ἀναλόγως τῶν γεγονότων. Τέλος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς διήρσεσε τοὺς Γάλλους χαρτογράφους εἰς δύο εἰδικότητας: χαρτογράφους—γεωγράφους (Bertius, Sanson, Baudrand), χαρτογράφους—ἱστορικούς (G. Sanson, P. Sanson, Bellin, de Vaugondy, R. Bonne, Gail μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν P. du Val), ἐνῶ ὁ d'Anville εὐρίσκειται ἐπὶ κεφαλῆς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι μετέχουν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς κλίσεις τῆς χαρτογραφίας. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὁ Delisle, ὁ B. du Bocage καὶ ὁ Lapie, ἀλλὰ εἰς τὸν d'Anville δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὅτι οἱ χάρται του, οἱ ὁποῖοι συνοδεύουν τὰ ἱστορικὰ ἔργα τῶν συγχορόνων του ἱστορικῶν, στηρίζονται εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τέλος ἀντιπροσωπεύουν ὄχι μόνον τὰ διάφορα γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας (ἄποψις ἱστορικὴ), ἀλλὰ καὶ τὴν χώραν γενικῶς (ἄποψις γεωγραφικὴ).

Κ. Δ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

1 B. DU BOCAGE Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce, relatifs au voyage du jeune Anacharsis, 1788, σελ. XVIII καὶ XXXIX.

2 BAUDRAND [Recueil des cartes diverses, coll. Baudrand XVIIe siècle] τ. II ἀρ. 97.

3 ARRIEN trad. par P. Chaussard, Paris an XI (1802), σ. 195.

ΝΕΚΡΟΠΟΛΙΣ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΕΝ ΚΟΖΑΝΗ

ΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ ΚΑΙ DENISE FEYTMANS

Τάφοι ἀνήκοντες εἰς ἀρχαῖον νεκροταφεῖον ἀνεκαλύφθησαν ἐν Κοζάνη τυχαίως κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1948. Ἡ ἀνακάλυψις ἐγένετο κατὰ τὴν διάνοξιν νέας ὁδοῦ ἐπὶ τῆς ΝΑ παρυφῆς τῆς πόλεως, συνδεούσης τὴν Κοζάνην μετὰ τῆς κυρίας δημοσίας ἀρτηρίας, ἣτις ἄγει πρὸς Βέροιαν. Ἐπειδὴ οἱ τάφοι εἶχον μορφήν ἀπλῶν λάκκων ὀρυχθέντων εἰς τὸ ἔδαφος καὶ δὲν παρουσίαζον κατασκευὴν τινα ἐκ πλακῶν ἢ κεράμων, δὲν ἐγένοντο ἀντιληπτοὶ ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Ὅτε συγχρόνως εἰς πολλὰ σημεῖα, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἤρχισαν νὰ ἔρχονται εἰς φῶς ὅστ᾽ αἰ καὶ κτερίσματα—σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων, χαλκαῖ πόρπαι, περόναι κτλ.—τότε μόνον εἰδοποιήθη ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων, ὁ ὁποῖος διέκοψε τὴν ἐργασίαν καὶ περισυνέλεξεν ἐπιμελῶς τὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα καὶ κατέθεσεν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης. Δυστυχῶς οἱ τάφοι εἶχον ἤδη πάντες διαταραχθῆ. Μόνον εἰς διεφυλάχθη ἐν μέρει (εἰκ. 1, τάφ. Ι). Ὁ φύλαξ Ν. Δελιαλῆς ἠδυνήθη νὰ διαπιστώσῃ μετὰ βεβαιότητος τὴν προέλευσιν εὐρημάτων τινῶν ἀπὸ τέσσαρας ἄλλους γειτονικοὺς τάφους, τὰ ὁποῖα κατατάσσονται κατωτέρω ὑπὸ τοὺς ἀρ. ΙΙ-V.

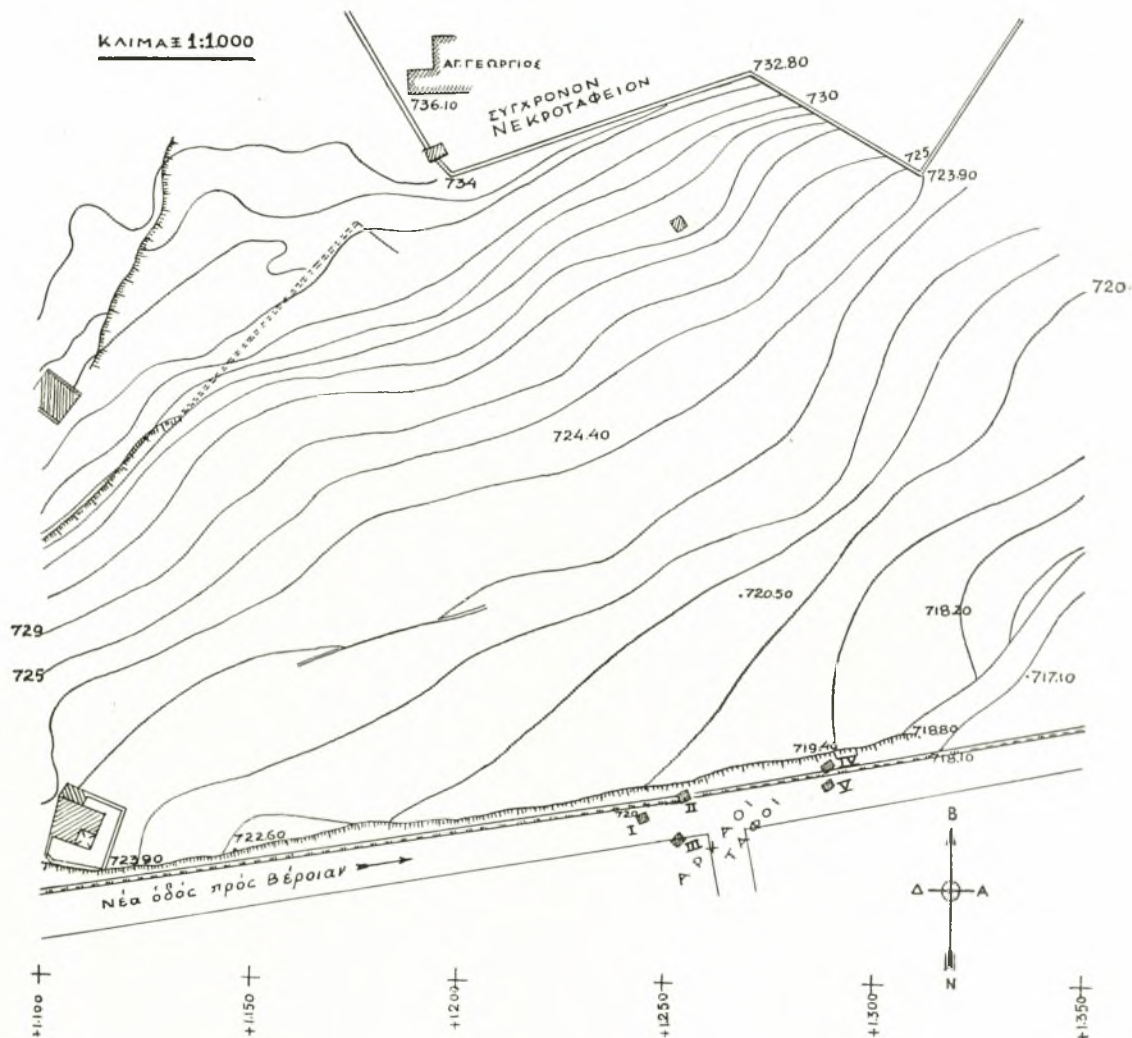
Κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου τοῦ 1949 προέβημεν εἰς δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἐν μέρει διατηρηθέντος τάφου Ι, πρὸς διακρίβωσιν τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς, χρονολόγησιν τοῦ τάφου καὶ μελέτην τῶν συναφῶν προβλημάτων¹. Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἣ ὁποῖα ἐλπίζω νὰ γίνῃ προσεχῶς, εἶναι ἀναμφιβόλως ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐξαγωγήν ὀριστικῶν συμπερασμάτων, ἐφ' ὅσον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ εὐρεθέντες τάφοι ἀποτελοῦσι μέρος μόνον ἐκτεταμένου νεκροταφείου. Ἐθεωρήσαμεν ἐν τούτοις ἀπαραίτητον νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης δοκιμαστικῆς ἐρεύνης καὶ νὰ δημοσιεύσωμεν κατάλογον τῶν εὐρημάτων, καὶ διότι παρουσιάζουσιν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀνακάλυψις τῆς νεκροπόλεως ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν πόλεως κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους εἰς τὴν σημαντικὴν γεωγραφικὴν θέσιν, ἔνθα καὶ ἡ σημερινὴ Κοζάνη. Τὰ εὐρήματα ταῦτα πλουτίζουν ἐπίσης οὐσιωδῶς τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δυτ. Μακεδονίας κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, ἐκ τῆς ὁποίας πολὺ ὀλίγα μέχρι τοῦδε ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια ἔχομεν.

Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων παρατηρεῖται πλοῦτος μεταλλίνων, χαλκῶν ἰδίᾳ, ἀντικειμένων. Ὑπάρχουσιν ὡσαύτως ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, χρυσᾶ κοσμήματα, πολλὰ σιδηρᾶ ὄπλα καὶ

¹ Χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν Δήμαρχον Κοζάνης κ. Δ. Τέρπου, ὅστις ποικιλοτρόπως ἐξεδήλωσε τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ παρέσχεν ἐργάτας τοῦ Δήμου διὰ τὴν ἔρευναν.

πήλινα αγγεία ἐγχωρίων ἐργαστηρίων. Σημειωτέον ὅτι τὰ χαλκᾶ κοσμήματα (σπειροειδείς ὀκτώσχημοι πόρπαι, περόναι, περιάπτα κλπ.) ὡς καὶ τὰ ἐγχώρια πήλινα αγγεία ἔχουσι μορφήν οὐχὶ διάφορον τῶν ἀντιστοίχων εὐρημάτων τῆς Χαλιστατιανῆς.

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὸν σχέδιον τῆς περιοχῆς τῶν τάφων.

περιόδου. Ἐν τούτοις παρατηρήθη ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ χαλκᾶ κοσμήματα καὶ πήλινα αγγεία ἐγχωρίου κατασκευῆς διατηροῦσι παλαιὰς μορφὰς μέχρι καὶ τῶν χρόνων τῆς ῥωμαιοκρατίας¹.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ τάφ. I δύναται νὰ βασισθῇ ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ ἐπεισάκτου ἀττικοῦ κανθάρου (ἀρ. 39, τάφ. I, 6), ἐπὶ τῶν ὁμοῦ εὐρεθέντων ἐγχωρίων αγγείων, τὰ ὁποῖα μιμοῦνται συγχρόνους τύπους τῆς Νοτίου Ἑλλάδος (ἀρ. 42-45, τάφ. I, 2-5) καὶ

¹ Διὰ τὰ χαλκᾶ, πρβ. REY Albania, IV, 1932 σ. 40-61, D. M. ROBINSON Excavations at Olynthus X (1941) σ. 95, 118 κέ. Διὰ τὰ πήλινα αγγεία HEURTLEY Pre-

historic Macedonia (1939) σ. 106, Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ Ἐνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ, ΑΕ 1932, σ. 69-70.

ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς δραχμῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (ἀρ. 46, τ. Ι, 13). Τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα πιθανὸν νὰ εἶναι κατὰ τι ἀρχαιότερα τοῦ χρόνου τῆς ταφῆς.

Τὰ κτερίσματα παρουσιάζουσι καθ' ὅλου ὁμοιογένειαν καὶ οἱ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται, φαίνεται ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν. Μόνον ἴσως περὶ τοῦ τάφ. V, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθη τὸ χαλκοῦν κράνος, δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ πιθανότητος, ὅτι εἶναι ἀρχαιότερος, χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Ἡ θέσις τῆς ἀνακαλυφθείσης νεκροπόλεως εὐρίσκεται νοτιῶς τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῆς Κοζάνης, τὸ ὁποῖον κεῖται ἐπὶ τῆς παρυφῆς τῶν ἀνατολικῶς τῆς πόλεως ὑψωμάτων. Ἐπὶ τῆς κατωφερείας πρὸς Ν καὶ εἰς ἀπόστασιν 155 μ., ἐν τῷ κτήματι τῆς οἰκογενείας Γεωργίου Τόλιου, δι' οὗ διήλθεν ἡ νεοδιανοιγείσα ὁδός, εὐρέθησαν οἱ τάφοι (εἰκ. 1).

Πλὴν τοῦ ἐρευνηθέντος τάφου Ι, ἠδυνήθημεν νὰ διαπιστώσωμεν μετὰ βεβαιότητος τὴν θέσιν τοῦ τάφου ΙΙ, ὅστις ἔκειτο 10 μ. ἀνατολικῶς τοῦ τάφ. Ι.

Ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ εἶχε τὴν μορφήν, ὡς εἶπομεν, τετραγώνου λάκκου, καθέτως ὀρυχθέντος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἔκειτο εἰς βάθος 1.50 μ. ὑπὸ τὴν σημερινήν. Διαστάσεις κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους: 2.40 μ. × 2.45 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐσχηματίζοντο ἐπὶ τοῦ ἐσκαμμένου βράχου ἀναβαθμοὶ πλ. 0.25 μ. καὶ ὕψ. 0.20 μ., ἀνὰ εἰς κατὰ μῆκος τῆς Β καὶ Ν πλευρᾶς, εἰς τρόπον ὥστε ὁ τάφος ἐστενοῦτο κατὰ τὸ μέσον καὶ ἔφθανεν εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, σχηματίζων ὀρθογώνιον κάθετον ὄρυγμα, διαστάσεων 2.40 × 1.95 μ. (εἰκ. 2, τομὴ κατὰ πλάτος).

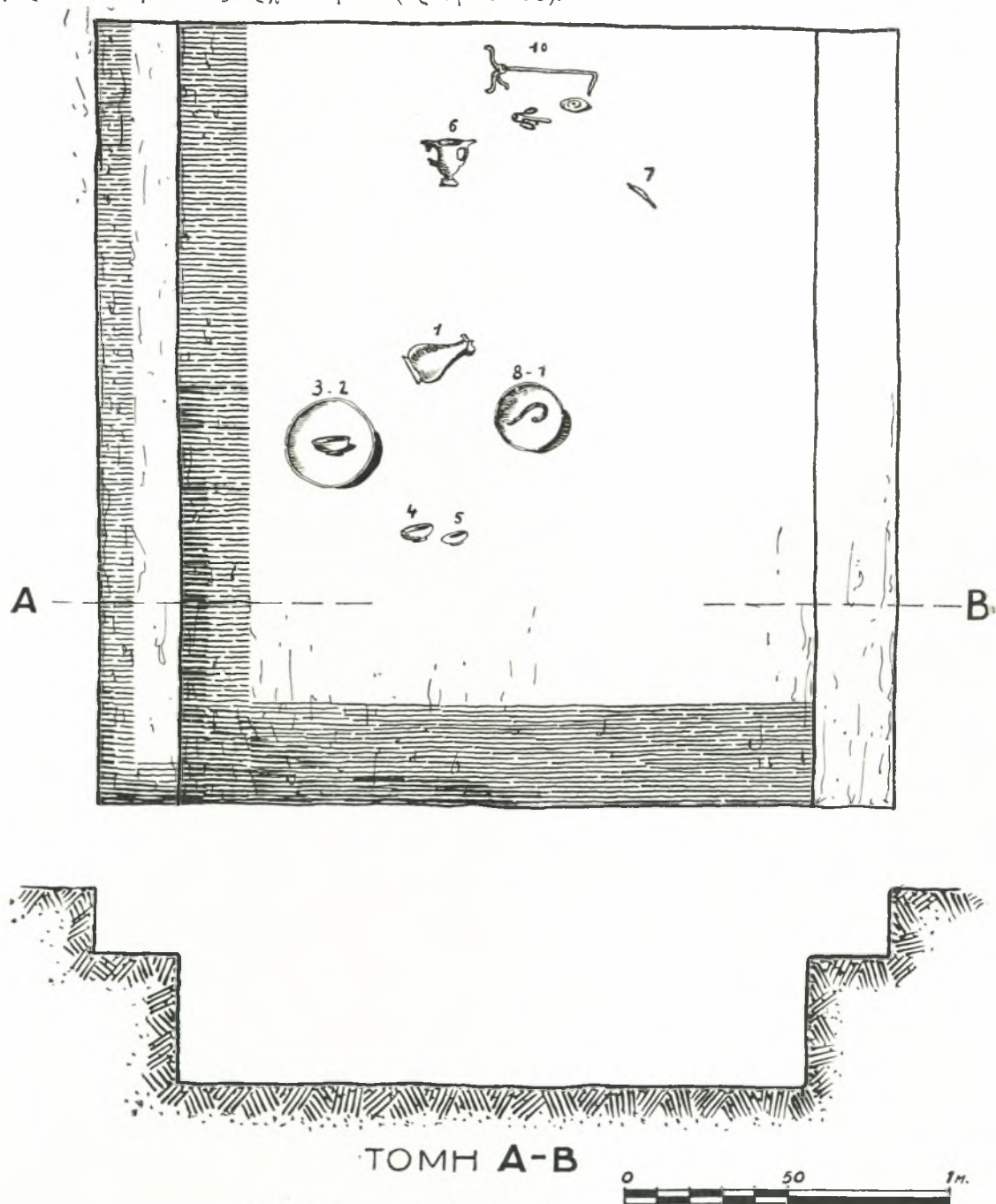
Τὸ ἐσωτερικὸν εὐρέθη πεπληρωμένον διὰ μικρῶν χαλίκων ἀναμειγμένων μετὰ χόματος, καὶ ἀποτελούντων τὴν ὑπεράνω αὐτοῦ τεχνητὴν ἐπίχωσιν. Τὰ κτερίσματα ἔκειντο ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, οὐχὶ ὅμως εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν, καὶ ἦσαν λίαν διατεταραγμένα.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τῶν σχηματιζομένων κατὰ μῆκος τοῦ Β καὶ Ν τοιχώματος, ἐστηρίζοντο τὰ ἄκρα ξυλίνων δοκῶν καλυπτόντων τὸν τάφον.

Μετὰ τὴν σήψιν αὐτῶν, αἱ δοκοὶ ὑπεχώρησαν συμπαρασύρασαι τὴν ἐπίχωσιν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τοῦτ' ὅπερ ἐξηγεῖ τὴν διαταραχὴν τῶν κτερισμάτων καὶ τὴν ἰσχυρὰν σύνθλιψιν, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα. Οὐδὲν ὅμως ὑπόλειμμα ξύλων παρατηρήθη ἔνεκα τῆς μεγάλης ὑγρασίας εἰς τὸ μέρος τοῦτο, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τοὺς πρόποδας ὑπερκειμένου λόφου. Ἐκ τῆς ὑγρασίας ἐπῆλθε τελεία σήψις καὶ ἔξαφάνισις τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ. Ἰχνη τέφρας δὲν εὐρέθησαν. Φαίνεται ὅτι στρώμα λιπαροῦ λευκοφαίου πηλοῦ πρὸς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ τάφου ὀφείλεται εἰς τὴν σήψιν τοῦ σκελετοῦ. Δὲν ἦτο ἐπομένως δυνατὸν νὰ διαπιστωθῆ ἂν εἶχον ἐνταφιασθῆ περισσότεροι τοῦ ἐνὸς νεκροί, οὐδὲ ὁ προσανατολισμὸς τῆς θέσεως τοῦ νεκροῦ, ἂν ἦτο εἰς. Οὗτος ὅμως θὰ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὡς καὶ τὰ κτερίσματα. Δὲν εἶχε δηλ. ταφῆ ἐντὸς ξυλίνης σαρκοφάγου, διότι δὲν εὐρέθησαν σιδηροὶ ἢ χαλκοὶ ἦλοι, οὐδὲ ἄλλο τι ὑπόλειμμα, δυνάμενον νὰ ἐρμηνευθῆ ἀναλόγως.

Ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 2) φαίνεται ἡ ἀκριβὴς θέσις ἐνὸς ἐκάστου τῶν κτερισμάτων (ἀρ. 1 - 8), πλὴν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν διαρκούσης τῆς προηγηθείσης ἐσκαφῆς

διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ, ἰδίως παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ τάφου, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων (ἀριθμ. 9-13).

Εἰκ. 2. Κάτοπις καὶ τομὴ τάφ. Ι. (Σχέδιον Χ. Λεφάκη)

Τοιαύτην μορφήν ὡς ἡ περιγραφεῖσα τοῦ τάφου Ι, ὑπέθεσεν ὁ καθηγητὴς κ. Ἄ. Κεραμόπουλλος ὅτι εἶχον οἱ ἀρχαῖοι τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε.¹ Ὁ Filow εἶχεν ἐκφράσει

¹ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ Ἡ ἀρχαῖκη νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος, ΑΕ 1927 - 1928, σ. 49 - 50.

ἀντίθετον γνώμῃν.¹ Ἐν τούτοις, νεωτέρα ἀνασκαφή εἰς Τρεμπένιστε, ἐκτελεσθεῖσα μετὰ προσοχῆς ὑπὸ τοῦ Ν. ΒΥΛΙΕ, ἀπεκάλυψε τάφον, τὸν 13^{ον} τῆς ομάδος, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἀνασκάφαντος, εἶχεν ὁμοιον σχῆμα πρὸς τὸν τάφον I τῆς Κοζάνης καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ σανίδων.

Ὁ ΒΥΛΙΕ ὡς ἐξῆς περιέγραψε τὸν τάφον XIII τοῦ Τρεμπένιστε εἰς τὴν ἔκθεσίν του (N. VULIÉ Neue Gräber bei Trebenische, AA 48, 1933, σ. 461 - 462). «*Ἡ μᾶζα τῶν χαλκῶν εἰς τὴν νοτίαν καὶ βορείαν πλευρᾶν, εἰς πλάτος ἐκατέρωθεν 0.60 μ., εἶχε βάθος μόνον 1.10 μ., ἐνῶ εἰς τὸ μέσον καὶ εἰς πλάτος 1.80 μ. εἶχε βάθος 1.70 μ. Δηλ. ὁ κύριος τάφος εἶχε διαστάσεις: μῆκος 3.75 μ., πλάτος 1.80 μ. καὶ βάθος 0.60 μ.*». Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὁ τάφος εἶχε πλάτος 3 μ. καὶ βάθος εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ Β καὶ Ν τοιχώματος 1.10 μ., ἐπομένως εἶναι φανερόν ὅτι ἐσχημάτιζε κατὰ τὴν Β καὶ Ν πλευρᾶν αὐτοῦ βαθμίδας πλ. 0.60 μ. καὶ ὕψους 1.10 μ. Τὸ δάπεδον εἶχε στρωθῆναι ἐκ πλακῶν, ὑπερᾶνω δὲ τῶν κτερισμάτων ἐξετείνεται στρωμα ἀπηνθρακωμένων ξύλων, πιθανῶς ὑπόλειμμα τῶν σανίδων, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὸν τάφον.² Ἀπηνθρακωμένα ξύλα, προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τοῦ καλύμματος, εἶχε διαπιστώσει ὁ ἴδιος καὶ κατὰ προηγουμένην ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου VIII (ÖJ XXVII, 1932, σ. 2). Διὰ ξυλίνων δοκῶν ἐκαλύπτετο ὡσαύτως ὁ τάφος Duvanlii, JdI 45, 1935, σ. 285 εἰκ. 5.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου I τῆς Κοζάνης καὶ τοῦ τάφου XIII τοῦ Τρεμπένιστε, διὰ τοῦ σχηματισμοῦ βαθμίδων ἐν ἐκατέρᾳ τῶν δύο πλευρῶν, ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ παραδείγματα ἐκ τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἤδη χρόνων (τάφοι Μυκηνῶν, Βοιωτίας, Ἐλευσίνος κλπ. Ἴδὲ παραδείγματα εἰς ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ, ΑΕ 1926-1927, σ. 50 ὑποσ. 1 - 3, καὶ σ. 51).

Κατωτέρω δίδομεν πρῶτον κατάλογον τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων I-V καὶ ἐν συνεχείᾳ κατάλογον πάντων τῶν εὐρημάτων, κατατεταγμένων ἀναλόγως τῆς ὕλης, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι πεποιημένα.

Εἰς τοῦτον συμπεριλαμβάνονται πάντα ἐν γένει τὰ εὐρήματα καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστώσωμεν εἰς τίνος τάφους εὐρέθησαν.

Εἰς τὴν Δ^{δα} Den. Feytmans, Βελγίδα ἀρχαιολόγον, μέλος τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ἣ ὁποία παρευρέθη ἐν Κοζάνῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, ὀφείλεται τὸ μέρος τοῦ καταλόγου τὸ ἀφορῶν εἰς τὰ χρυσᾶ κτερίσματα καὶ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα, ἣ φωτογράφησις τῶν εὐρημάτων καὶ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ σχέδια.³

Εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων I-V, οἱ ἐντὸς τῆς παρενθέσεως ἀριθμοὶ ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ γενικοῦ καταλόγου.

1 B. FILow Die archaische Nekropole von Trebenische am Ochrida-See, Berlin 1927, σ. 26 κ.έ.

2 N. VULIÉ Neue Gräber bei Trebenische, AA 48, 1933, σ. 462. — Πρβ. Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ, ΑΕ 1932, σ. 78.

3 Πλὴν τῶν σχεδίων τῶν εἰκ. 1 (τοῦ τοπογρ.-μηχαν. Κοζάνης κ. Γρ. Σαμαρᾶ) καὶ τῶν εἰκ. 2 καὶ 5, τὰ ὁποῖα

ἐφιλοτεχνήθησαν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου κ. Χ. Λεφάκη. Ἐπίσης αἱ φωτογρ. τῶν εἰκ. 11, 12 καὶ 19 ὀφείλονται εἰς τὸν ἀρχαιολόγον κ. G. Roux. Πρὸς ἅπαντας ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας. Τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα ἀποκατεστάθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Ἰ. Μπάκουλη.

Τάφος Ι

1. Χαλκῆ οἰνοχόη (7).
2. Πήλινος ἄωτος σκύφος (42).
3. Πήλινον πινάκιον (45).
4. Πήλινος ἄωτος σκύφος (43).
5. Πήλινος ἄωτος σκύφος (44).
6. Πήλινος κάνθαρος (39).
7. Σιδηροῦν μαχαίριον (27).
8. Χαλκῆ φιάλη (9).
9. Πηλίνη ὑδρία (41).
10. Σιδηροῦς λυχνοστάτης (26).
11. Χρυσοῦν ἐνώτιον (1).
12. Χρυσοῦν ἐνώτιον (1).
13. Ἀργυρᾶ δραχμὴ Μ. Ἀλεξάνδρου (46).

Τάφος ΙΙ

1. Πήλινος ἀμοφορεύς (36).
2. Λυχνοστάτης ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου (10).

3. Χαλκοῦς κάδος (8).
4. Πήλινος ἀμοφορίσκος (37).
5. Σιδηροῦν ξίφος (28 καὶ 2).
6. Ἀργυρᾶ φιάλη (5).
7. Ἀργυρᾶ κύλιξ (6).
8. Ὀστεῖνον περιάπτων (3).
9. Πήλινος ἄωτος σκύφος (38).

Τάφος ΙΙΙ

1. Πηλίνη οἰνοχόη (40).
2. Πήλινος ἀμοφορεύς (35).
3. Πήλινος ἀμοφορεύς μετὰ γραπτῆς διακοσμῆσεως (34).

Τάφος ΙV

1. Χαλκοῦν κράνος (25).

Τάφος V

1. Χρυσοῦν ψέλιον (4).
2. Χρυσοῦν ψέλιον (4).

ΧΡΥΣΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Ἄρ. 1 τάφ. Ι, 11 - 12, *εικ. 3*. Δύο ἐνώτια: α) ὕψ. 0.019 μ., πλ. 0.015 μ., βάρ. 2.30 γραμμ. β) ὕψ. 0.0185, πλ. 0.016, βάρ. 2.10 γραμμ. Λεοντοκεφαλαὶ μὲ ὀφθαλμοὺς διατρήτους, μέτωπον, ρύγχος ἐγχαράκτως δεδηλωμένα, χαίτην ἐκ πλοκάμων ἐσχηματοποιημένων, ἀναδεδεμένην διὰ ταινίας, ἥτις κοσμεῖται ὑπὸ δύο σπειρῶν ἀναγλύφων. Αὗται διαχωρίζονται διὰ τριῶν στιγμῶν. Ἡ ταινία ἀπολήγει εἰς περιτραχήλιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὴν συγκόλλησιν τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ δακτυλίου, ἔχοντος μορφὴν στρεπτοῦ κροσσοῦ. Τὸ ἄκρον τοῦ δακτυλίου συνάπτεται πρὸς τὸ στόμα τῆς λεοντοκεφαλῆς διὰ δύο χρυσοῦν συρμάτων συνεστραμμένων.

Ὁ τύπος οὗτος τῶν ἐνωτίων εἶναι πολὺ συχνὸς κατὰ τὸν 4^{ον} καὶ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα διακρίνονται ἐκ τῆς ἀδραῆς σχηματοποιήσεως τῆς χαίτης καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ὀφθαλμῶν δι' ἐνθέτου ὕλης (incrustation).¹ Ἐν Μακεδονίᾳ εὐρέθησαν πολλὰ ὅμοια, εἰς Καστορίαν,² εἰς Σέδες,³ εἰς Μεζέκ Βουλγαρίας.⁴ Εὐρίσκονται ἐπίσης πολλὰ παραδείγματα εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, Ν. Ρωσσίαν,⁵ ἰδίως εἰς Κύπρον.⁶ Ἐν ἑξ αὐτῶν εὐρέθη συγχρόνως μετ' ἀργυρᾶς

1 L. POLLAK *Klassisch-antike Goldschmiedearbeiten im Besitze exc. A. J. von Nelidow*, πίν. IX, ἀρ. 112 (ἐκ Καβάλας).

2 L. POLLAK *ἔ.ἀ.* πίν. IX.

3 AA 1940, 265-266, *εικ.* 76.

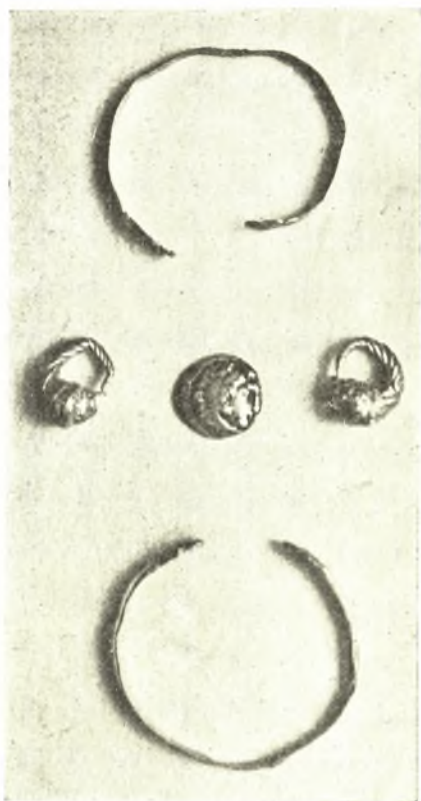
4 Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 32.

5 S. REINACH *Antiquités du Bosphore cimérien*, I, πίν. VII, 1.

6 L. P. DI CESNOLA *A Descriptive Atlas of the Cesnola Collection of Cypriote Antiquities of the Metrop. Museum of Art*, πίν. XIV.

δραχμῆς τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, E. H. MARSHALL Catalogue of the Jewellery, British Museum, ἀρ. 1728.

Ἄρ. 2, τάφ. II, 5, *εἰκ. 6* καὶ 7. Δύο λεπταὶ πλάκες, κοσμοῦσαι τὴν ρίζαν τῆς λεπίδος

Εἰκ. 3. Ἄρ. 14 καὶ 46.

Εἰκ. 4. Εἰκ. 5.
Κεφαλαὶ ὄφρων ψελίων α καὶ β (ἀρ. 4).

Εἰκ. 7. Χρυσαὶ πλάκες (2) καὶ περιήπτον (3).

Εἰκ. 6. Χρυσαὶ πλάκες τοῦ ξίφους ἀρ. 28 (1/1).

τοῦ ξίφους ἀρ. 28 α) ὕψ. 0.044 μ., πλ. 0.055, βάρος 4.80 γραμμ. β) ὕψ. 0.043 μ., πλ. 0.051 μ., βάρ. 6.10 γραμμ. Σφυρήλατοι. Σχῆμα ἡμιελλειψοειδές. Κατὰ τὴν περιφέρειαν ἔχουσι μικρὰς ὀπὰς διὰ τὴν καθήλωσιν ἐπὶ τοῦ ξίφους. Φέρουσι κόσμημα συμμετρικόν.

Εἰς τὸ κέντρον κάλυξ, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκφύονται κάθετος μίσχος καὶ ἔλικες. Ἄλλαι ἔλικες ἐκατέρωθεν τῆς βάσεως καὶ ἐπὶ τοῦ χεῖλους τῆς κάλυκος. Τὸ κόσμημα περατοῦται κάτω εἰς δύο συστρεφομένας ἔλικας σχήματος ὀριζοντίων 8. Ἡ λοιπὴ περιφέρεια φέρει πλαίσιον σχηματιζόμενον ὑπὸ τριῶν ἀναγλύφων γραμμῶν καὶ σειρᾶς γλωσσοειδῶν φύλλων. Εἰς τὴν ἐτέραν τῶν πλακῶν — ἔχουσιν εὐρυτέραν ἐπιφάνειαν — τὸ κόσμημα καταλαμβάνει μετὰ μείζονος ἀνέσεως τὸν χῶρον.

Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ κοσμήματος φαίνεται σπάνιον. Εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον φυλάσσεται χρυσοῦν ἔλασμα, φέρον ὅμοιον κόσμημα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξειλιγμένης μορφῆς: F. H. MARSHALL ἔ.ἀ. πίν. LXXI, ἀρ. 3108. Αἱ πλάκες τῆς Κοζάνης πλησιάζουσι τεχνοτροπικῶς μᾶλλον πρὸς ρομβοειδῆ χρυσᾶ ἐλάσματα τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, εὑρεθέντα εἰς τάφους τοῦ Ζεϊντελί,¹ καὶ πλάκας ρυτοῦ ἐκ Kouban.² Ἐπι πλέον ὁμοιάζουσι πρὸς διάδημα χρονολογούμενον εἰς τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα ἐκ τοῦκόλπου τῆς Ἑλαίας τῆς Μ. Ἀσίας (Arch. Zeit. XLII, 1884, πίν. VII).

Ἄρ. 3, τάφ. II, 8 *εἰκ. 7*. Ὅρμος: α) περιάπτον ὀστέϊνον καρδιόσχημον, ὕψ. 0.086, πλ. 0.112, πάχ. 0.017. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἔλασμα ὕψ. 0.008, προσηλωμένον διὰ δύο χαλκῶν ἤλων καὶ χρυσῶν συνεστραμμένων συρμάτων, τὰ ὅποια διαπερῶσι τὸ περιάπτον. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐλάσματος βαθεῖα ὀπή πρὸς ὑποδοχὴν ἀντικειμένου τινός· β) 27 ψῆφοι ἐκ κόκκων ἐπιχρύσων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι διαμπερῶς διάτρητοι ἀλλὰ φέρουσι μικρὰν κοιλότητα εἰς τὸ ἄνω μέρος πρὸς ὑποδοχὴν μικροῦ χαλκοῦ λογχοειδοῦς στελέχους ὡσαύτως ἐπιχρύσου, ὕψ. 0.03 (20 τοιαῦτα σφύζονται). Ἀρχικῶς λοιπὸν αἱ ψῆφοι ἦσαν ἐξηρητημένα διὰ τῶν στελεχῶν αὐτῶν ἐκ τοῦ ὄρου.

Ἄρ. 4, τάφ. V, 1-2, *εἰκ. 3*. Δύο ψέλια: α) διάμ. 0.049, πλ. 0.003, βάρ. 5.90 γραμμ. Ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τοῦ ἐλάσματος κεχαραγμένη αὐλάξ. Περατοῦνται εἰς δύο κεφαλὰς ὄψεων τοῦ αὐτοῦ πάχους πρὸς τὸ ἔλασμα. Αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομερεῖαι (ὄφθαλμοί, βλέφαρα, πτυχαὶ παρειῶν *εἰκ. 4*) δεδηλωμένα δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν. Ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ὄψεως ἐγγάρακτος ἰχθυάκανθα· β) διάμ. 0.045, πλ. 0.03, βάρ. 5.90 γραμμ. Τετμημένον εἰς δύο τεμάχια. Ὅμοιον πρὸς τὸ α, ἀλλ' ἔχει πλείονας ἀνατομικὰς λεπτομερεῖας εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ὄψεων, διὰ προσθήκης ἐγχαράκτων στιγμῶν μεταξὺ τῶν γραμμῶν. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοξοειδεῖς ἐγγάρακτοι φολίδες (*εἰκ. 5*).

Ὁ τύπος ψελίων ἀποληγόντων εἰς κεφαλὰς ὄψεων τοῦ αὐτοῦ πάχους πρὸς τὸ ἔλασμα, μὲ τὰς ἀνατομικὰς λεπτομερεῖας αὐτῶν ἐγχαράκτως δεδηλωμένας, φαίνεται ἀρχαιότερος τῶν ψελίων τῶν ἀποληγόντων εἰς κεφαλὰς ὄψεων ἀναγλύφως δεδηλωμένας. Τὰ πρῶτα εὑρίσκονται εἰς τάφους τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος Not. d. Scavi, 1887, σ. 303, ψέλιον Λεοντίνων εὑρεθὲν μετὰ πυξίδος μεσοκορινθιακῆς, ÖJ XXVIII, 1933, σ. 174, *εἰκ. 82* ψέλιον τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἄλλὰ τὰ ψέλια τῆς Κοζάνης πιθανὸν νὰ ὀφείλωνται εἰς ἐπιβίωσιν παλαιᾶς τεχνικῆς.

ΑΡΓΥΡΑ ΑΓΓΕΙΑ

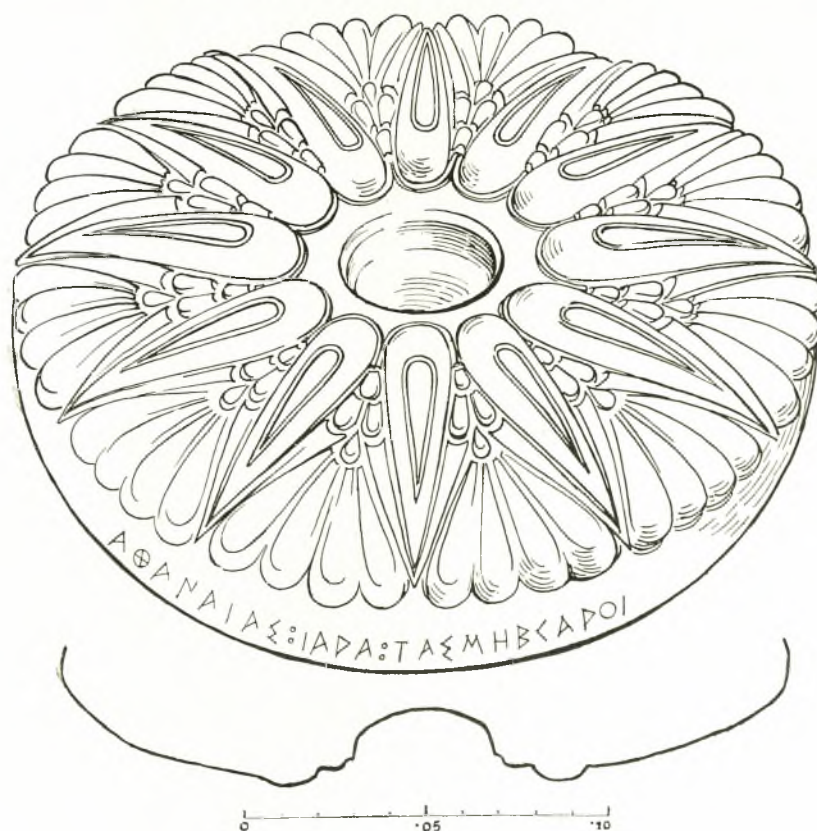
Ἄρ. 5, τάφ. II, 6, *εἰκ. 8* καὶ *9*. Ὀμφαλωτὴ φιάλη. Ἀβαθῆς, πεποιημένη δι' ἐκκρούσεως. Χεῖλη ἐλαφρῶς συστελλόμενα, ὀμφαλὸς χυτός, συγκεκολλημένος εἰς τὸ κέντρον

¹ Albania II, 1927, σ. 37. A. DE RIDDER Catalogue sommaire des bijoux antiques, Louvre, ἀρ. 103 πίν. II.

² ROSTOVITZEFF Iranians and Greeks in South Russia, πίν. XIII.

Εἰκ. 8. Ἄργυρᾶ φιάλη (5) καὶ ἄργυρᾶ κύλιξ (6).

Εἰκ. 9. Ἄργυρᾶ φιάλη ἀρ. 5 (Σχέδιον Χ. Λεφάκη).

τῆς φιάλης. Ὑψ. 0.042 μ., διάμ. χειλέων 0.21 μ. Ἡ σχέσις ἐπομένως τοῦ βάρους πρὸς τὴν διάμετρον εἶναι 1 : 5. Διάμ. ὀμφαλοῦ 0.04, βάθος 0.014 μ. Τὸ βάθος τοῦ ὀμφαλοῦ ἰσοῦται περίπου πρὸς τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ ὕψους τῆς φιάλης. Βάρος : 432 γραμμ.

Ἡ ἐξωτερικῶς ἀνάγλυφος διακόσμησης συνίσταται ἐκ δώδεκα φύλλων λωτοῦ, ἐκφυομένων ἐκ τοῦ κέντρου ἀκτινοειδῶς, μὲ τὴν ὀξείαν κορυφὴν αὐτῶν πρὸς τὴν περιφέρειαν. Κοιλότης ἐπὶ τῆς ράχεως τῶν φύλλων, ὁμοίου σχήματος πρὸς αὐτά, περιγράφεται δι' ἀναγλύφου γραμμῆς, ὡς καὶ ἡ βάσις τῶν φύλλων, πέριξ τοῦ ὀμφαλοῦ. Μεταξὺ τῶν φύλλων λωτοῦ δώδεκα ἐπίσης ἀνθέμια, ἀποτελούμενα ἐκ τεσσάρων πετάλων καὶ δύο ἐκατέρωθεν φύλλων ὀξυκορύφων, ἀντιρρόπων πρὸς τὰ πέταλα. Τὰ ὀξυκόρυφα φύλλα ἀνὰ δύο κατὰ συνέχειαν ἀνθεμίων ἐνοῦνται ὑπεράνω τῆς κορυφῆς τῶν φύλλων λωτοῦ, ἐκφύονται δὲ ἀπὸ κοινοῦ μίσχου, ὅστις χωρίζεται δι' αὐλάκων εἰς τέσσαρας κόμβους. Τὰ ἀνθέμια εὐρίσκονται εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον τῶν φύλλων λωτοῦ καὶ ἀπολήγουσιν ἀμφότερα εἰς ἀπόστασιν 0.014 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους τῆς φιάλης. Εἰς τὸ κενὸν τοῦτο τμήμα, κάτωθι τοῦ χείλους, ἐγγάρακτος ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἐξ 23 γραμμάτων (βλ. κατωτέρω). Εἶναι γεγραμμένη ἀντιρρόπως πρὸς τὸ κόσμημα, κατὰ τὴν ἀνάστροφον θέσιν τῆς φιάλης ἐπὶ τοῦ χείλους. Ἐσωτερικῶς ἡ ἰδία διακόσμησης κατὰ τὴν ἀρνητικὴν αὐτῆς ὄψιν. Δι' ἀναγλύφων στιγμῶν, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουσι κυματοειδῆ γραμμὴν, περιγράφεται ἡ βάσις τῶν φύλλων ὡς καὶ ἡ περιφέρεια τοῦ ὀμφαλοῦ. Οἱ οὕτω σχηματιζόμενοι τριγωνικοὶ περίπου χώροι πληροῦνται ὑπὸ μικρῶν ἀνθεμίων ἐγγαράκτων, ἐκ τεσσάρων πετάλων.

Τὸ κόσμημα εὐρίσκεται ὁμοιον κατὰ τὰ κύρια στοιχεῖα αὐτοῦ ἐπὶ πηλίνων καὶ μεταλλίνων φιαλῶν. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων, τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος, εἶναι ἡ ἀργυρᾶ φιάλη τῆς Ἰαλυσσοῦ (Ρόδου), πρὸς. HEINZ LUSCHEY Die Phiale (1939) σ. 95 κέ. («Blütenkelchphialen»). Πολλάκις ἠρηνήθη τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ κοσμήματος τούτου, ἐν τέλει δὲ ὑπὸ H. LUSCHEY ἔ.ἀ. σ. 98.¹ Ἐπὶ τῆς φιάλης τῆς Κοζάνης ἡ διακόσμησης ὑποτάσσεται τελείως εἰς τὴν τεκτονικὴν μορφήν τοῦ ἀγγείου, μετὰ μαθηματικῆς συμμετρίας. Ἡ ἐκ Μ. Ἀσίας ἀργυρᾶ φιάλη τοῦ Βερολίνου (LUSCHEY σ. 95, ἀρ. 2, εἰκ. 31) τοῦ 2^{ου} ἡμίσεος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀποτελεῖ προβαθμίδα τῆς ἡμετέρας, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τρόπον ἀπολύτως ὀργανικὸν συνδέονται τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα εἰς ἓν σύνολον. Ἡ φιάλη τοῦ Λένινγκραδ (LUSCHEY σ. 96, ἀρ. 8), ἔχουσα τὸ κόσμημα εἰς διπλὴν ζώνην ἐπαναλαμβανόμενον, χρονολογουμένη περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος, εἶναι μεταγενεστέρα.

Παραστάσεις φιαλῶν ἐπὶ ἀναγλύφων, ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ πηλίνου ἀναγλύφου ἐκ Λοκρῶν² καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ κέντρου τῆς προσόψεως, κάτωθι τοῦ ἄβακος ἰωνικοῦ κιονοκράνου ἐκ Νεαπόλεως (Καβάλας),³ εἶναι σύγχρονοι πρὸς τὴν φιάλην τῆς Κοζάνης. Εἰς τὴν ἰδίαν

1 Ἐνθα καὶ ἡ πρὸ αὐτοῦ βιβλιογραφία. Τὸ κόσμημα, ἰωνικῆς καταγωγῆς, ἀγνωστον ἂν ἐχρησιμοποίηθη πρῶτον εἰς τὴν τορευτικὴν ἢ τὴν κεραμεικὴν. Προσηρμοσμένον εἰς κυκλοτερές σχῆμα ὡς ῥόδαξ, ἀπαντᾷ ἐπὶ χαλκῶν δίσκων, ὡς τῶν Δελφῶν : BCH LXIII, 1939, πίν. XXXI καὶ Ὀλυμπίας : E. KUNZE-H. SCHLEIF II. Olympiabericht, σ. 87, εἰκ. 56. — Πρὸς. Mon. Ant. XIII, 1914, 902, εἰκ. 143, καὶ Ν. ΠΛΑΤΩΝΟΣ Γεωμετρικὸς τά-

φος Ἡρακλείου, ΑΕ 1945-1947 σ. 95-96.

2 K. NEUGEBAUER Reifarchaische Bronzevasen mit Zungermuster, RM 38-39, 1923-1924 σ. 417 εἰκ. 20. Q. QUAGLIATI Il Museo nazionale di Taranto, σ. 42.

3 Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ ΑΕ 1936 σ. 8, εἰκ. 10 καὶ σ. 18, εἰκ. 27.

ἐποχὴν μᾶς ὀδηγεῖ ἡ παρατήρησις τῆς σχέσεως τοῦ βάρους πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ χείλους. Εἰς τὰς φιάλας τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἶναι αὕτη 1 : 4. Αἱ τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἶναι πεπλατυσμέναι καὶ ἀβαθεῖς, κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα ἡ ἀναλογία βάρους πρὸς διάμετρον εἶναι 1 : 10.¹ Ἡ ἡμετέρα φιάλη δεικνύει σχέσιν 1 : 5, οἷαν ἔχουσιν αἱ τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐπομένου αἰῶνος, ἐνῶ κατὰ τοὺς καθ' αὐτὸ κλασσικοὺς χρόνους ἡ ἀναλογία μεταβάλλεται εἰς 1/7.² Τὸ ἀγγεῖον εἶναι ἐπέισακτον ἐκ Μεγάρων, ὡς δηλοῖ ἡ ἐγγάρακος ἐπιγραφή. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ἀνθεμίων καὶ φύλλων λωτοῦ, αἱ ἀνάγλυφοι στιγμαί, εἶναι χαρακτηριστικὰ πελοποννησιακῶν ἐργαστηρίων καὶ δι' τῆς Κορίνθου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεδόθησαν ἐν τέλει καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ Τρεμπένιστε. Πρβ. C. PRASCHNIKER Zu den neuen Funden von Trebenische, ÖJ 1932, σ. 113, H. PAYNE Perachora σ. 146.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως κάτωθι τοῦ χείλους δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων κεχαραγμένη ἐπιγραφή, καταλαμβάνουσα μῆκος 0.133 μ., ἔχει ὡς ἑξῆς :

Α Θ Α Ν Α Ι Α Ξ ∘ Ι Α Ρ Α ∘ Τ Α Ξ Μ Η Β < Α Ρ Ο Ι

Ὑψ. γραμμ. 0.005, Β = Ε, < = γ. Πρβ. ἐπιγρ. Μεγάρων IG VII, 35 καὶ ἐπιγρ. ἐπὶ πωρήνης πλίνθου ἐξ ἀρχαίου ὕδραγωγείου: ΜΗΒ [γαρέων], A. WILHELM ÖJ II 1899, σ. 240, σημ. 51. Ἡ ἐπὶ τῆς τεκτονικῆς μορφῆς καὶ τῆς διακοσμήσεως στηριχθεῖσα χρονολόγησις τῆς φιάλης εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων ἐνδεικνυομένην ἐποχὴν, δηλ. τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος. Ἡ ἐπιγραφή μεταγράφεται οὕτω :

Ἀθαναίας : ἰαρά : τὰς Μηγαροῖ.

Τὸ δασὺ ἢ ἐν τῇ λ. Μηγαροῖ κατ' ἀρχαιοτέραν ὀρθογραφίαν,³ πρβ. Ed. SCHWYZER Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora, ἀφ. 152., ID. Griechische Grammatik I (München 1939), σ. 311. Τὸ Μ δασύνεται, ὡς καὶ τὰ ὑγρά λ καὶ ρ (ρηοαῖσι, ληαβ^{ον}), ἀλλ' ἀργότερον ἡ δάσυνσις ἐκπίπτει. Ὁ ἐπιρρηματικὸς τύπος *Μεγαροῖ* ἀπαντᾷ εἰς ΑΡΙΣΤΟΦ. Ἀχαρνεῖς, στίχ. 758: τί δ' ἄλλο Μεγαροῖ; Πρβ. IG I², 929. Ὁ σηματισμὸς τῶν ἐπιρρημάτων εἰς -οῖ ἐκ τῶν δευτεροκλίτων τοπωνυμίων (Ἴσθμοῖ, Ἐπιδαυροῖ) καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἐκ τῶν κατὰ πληθυντικὸν μόνον ἀπαντώντων (Μέγαρα-Μεγαροῖ, Νέμεα-Νεμεοῖ) ἐξετάζεται ὑπὸ KÜHNER-BLASS Ausführende Grammatik der griech. Sprache³, I, 2, σ. 304. Πρβ. καὶ Indogerm. Forschungen XX, 1906-1907, σ. 169-170.⁴

Ἄλλ' εἰς ποῖα Μέγαρα ἀναφέρεται ἡ ἐπιγραφή; Ὀμώνυμοι πόλεις πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μητρόπολιν παραδίδονται: 1) ἐν Πόντῳ, 2) ἐν Φρυγίᾳ, 3) ἄγνωστος πόλις ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ 4) τὰ Ὑβλαῖα Μέγαρα τῆς Σικελίας (RE XV, 205 ἐν λ. Μέγαρα). Δύο εἶναι οἱ λόγοι οἱ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ φιάλη προέρχεται ἐκ Μεγάρων τῆς κεντρῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὁμοιότης δηλ. τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων πρὸς τὰ τοῦ ἀρχαίου τοπικοῦ ἀλφαβήτου τῶν Μεγάρων, καὶ ἡ παράδοσις περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Μεγάροις (IG VII, 37).

¹ H. LUSCHEY ἔ.ἀ. σ. 39-40. Πρβ. φιάλας τῆς Ὀλύμπου τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος: D. M. ROBINSON Olynthus X, σ. 183 πίν. 39, 40, 41.

² LUSCHEY ἔ.ἀ. σ. 40.

³ Inschriften von Olympia, 22₁₁, P. KRETSCHMER Die griech. Vasenschriften σ. 159.

⁴ Τὴν μελέτην ταύτην καὶ τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τῆς προηγουμένης συνεβουλεύθη καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ὑφηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης κ. Ἀ. Τσοπανάκη, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς.

Ἐκ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ Χ, 42, 4, γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ πόλει τρία ἱερὰ τῆς Θεᾶς, ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἄλλος τῆς Αἰαντίδος καὶ τρίτος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ Θεὰ ἐλατρεύετο ἄνευ ἰδιαιτέρας προσωνυμίας, ὡς πολιᾶς.¹

Δύσλυτον εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου καθ' ὃν μετεφέρθη ἡ φιάλη εἰς Κοζάνην. Ὁ τάφ. Π, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐτέθη ὡς κτερίσμα, εἶναι περιόπου σύγχρονος τοῦ τ. Ι, τοῦ τέλους τοῦ 4ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, χρονολογούμενος ἀπὸ τῶν νεωτέρων κτερισμάτων αὐτοῦ (τ. Π, 1, 4, 9, ἀρ. 36, 37, 38). Ἐχρησιμοποιήθη λοιπὸν ὡς κτερίσμα, ἀφαιρεθεῖσα πιθανῶς ἔτη τινὰ πρότερον ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεγάρων, εἰς τὸν ὁποῖον ἦτο ἀφιερωμένον τὸ πολύτιμον τοῦτο σκεῦος λατρείας.²

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ τρόπου τῆς χαράξεως τῆς ἐπιγραφῆς ἐπιβεβαιοῦνται αἱ παρατηρήσεις τοῦ St. Casson Early Greek Inscriptions on Metal, AJA, 39, 1935, σ. 510-517. Ἡ χάραξις ἐπιγραφῶν ἐπὶ μετάλλου γίνεται οὐχὶ διὰ σμιλεύσεως ἀλλὰ διὰ βιαίας ἐπικρούσεως ὀξέος ὄργανου, ἀναλόγου πρὸς γλύφανον.³ Τρία τοιαῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς φιάλης: διὰ τὴν χάραξιν τῶν μειζόνων καθέτων κεραιῶν, σκληρὸν σιδηροῦν γλύφανον ἀπολήγον εἰς ἰσοῦψῆ πρὸς αὐτὰς ἀκμὴν, δεύτερον ὅμοιον μικροτέρας ἀκμῆς (0,003 μ.) διὰ τὰς βραχυτέρας κεραίας τῶν γραμμ. Α, ε κλπ. ὡς καὶ διὰ τὰς διασταυρουμένας κεραίας τοῦ Θ, τέλος τρίτον, ἀπολήγον εἰς κύκλον κοῖλον ἐσωτερικῶς, ὅμοιον πρὸς τυπογραφικὸν στοιχεῖον, διὰ τὴν χάραξιν τοῦ Ο καὶ τοῦ Θ. Ὁ Casson εἶχεν ἤδη παρατηρήσει ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς χαράξεως τοῦ Ο ἦτο διαδεδομένος ἐν τῇ κεντρ. Ἑλλάδι, ἐνῶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τὸ Ο ἐχαράσσετο δι' ἀλληπαλλήλων στιγμῶν (S. Casson σ. 514). Καὶ ἡ παρατήρησις λοιπὸν ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς χαράξεως τῆς ἐπιγραφῆς καταλήγει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ φιάλη προέρχεται ἐκ Μεγάρων τῆς κεντρ. Ἑλλάδος.

Ἄριθ. 6, τάφ. Π, 7, *εἰκ. 8*. Ἀργυρᾶ κύλιξ βαθεῖα, μὲ βραχὺν πόδα. Ὑψ. 0.045 μ., ὕψ. ποδὸς 0.012 μ., διάμετρος χεῖλους 0.11 μ. Βάρος: 185,5 γραμμ. Ἐλλείπει ἡ μία τῶν λαβῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν, ὡς καὶ ἡ βᾶσις, χυταί. Τὸ ἀγγεῖον, πεποιημένον δι' ἐκκρούσεως, εἶχεν ὑποστῆ σύνθλιψιν καὶ εὐρέθη συμπεπιεσμένον. Ἀφοῦ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν μορφὴν του, συνεκολλήθησαν εἰς τὴν θέσιν των ἡ εὐρεθεῖσα ἐτέρα λαβὴ καὶ ὁ πούς.

Ἡ κύλιξ σχηματίζει τὸ χεῖλος συνεσταλμένον πρὸς τὰ ἔσω. Ἡ διπλὴ λαβὴ προσφύεται εἰς τὴν κοιλίαν διὰ τῶν δύο ἄκρων αὐτῆς, ἀποληγόντων εἰς ὀξυκόρυφα φύλλα, τῶν ὁποῖων ἡ ῥάχις δηλοῦται δι' ἀναγλύφου γραμμῆς. Ἡ λαβὴ περατοῦται ἄνω εἰς σχῆμα ὅμοιον πρὸς φύλλον κισσοῦ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίου ἐπιφανείας αὐτῆς ἀβαθῆς κοιλότης σχηματίζουσα τρίγωνον καὶ δύο κύκλους ἐκατέρωθεν, ἐφαπτομένους πρὸς τὰς γωνίας αὐτοῦ, ἐχρησίμευεν ἵνα ὑποδεχθῆ ἔνθετον κόσμημα, προφανῶς ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος.

¹ Πρβ. KRISTER HANSELL Megarische Studien, Lund 1934, σ. 49-50. RE XV, 202 κ.ε. Ἡ θέσις τοῦ ναοῦ τῆς πολιᾶδος Ἀθηνᾶς ἔχει διαπιστωθῆ ὑπὸ I. ΘΡΕΨΙΑΔΟΥ-Ι. ΤΡΑΥΛΟΥ Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Μεγάρων, ΠΑΕ, 1934, σσ. 48-50.

² Ὁ V. ČAJKANOVIC (Das Rätsel von Trebenische, Rev. Int. Ét. Balk., III, 1936 σ. 140) ἀπεπειράθη

νὰ ἐρμηνεύσῃ τοὺς τάφους τοῦ Τρεμπένιστε ὡς τάφους Γαλατῶν καὶ τὰ κτερίσματα ὡς προερχόμενα ἐκ λεηλασίας τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν. Ἐσφαλμένη θεωρία, καθ' ὅσον οἱ τάφοι ἀνήκουσιν ἀσφαλῶς εἰς τὸν βον π. Χ. αἰῶνα.

³ Πρβ. καὶ K. ΡΩΜΑΙΟΝ Ἀναθηματικὸς καδίσκος μετ' ἐπιγραφῆς, ΑΕ 1904 (1905) σ. 146.

Ὁ πούς χυτὸς καὶ συγκεκολλημένος σχηματίζεται κλιμακοειδῶς εἰς δύο βαθμίδας. Ὑπ' αὐτὸν τρεῖς ἀνάγλυφοι ὁμόκεντροι κύκλοι.

Ἡ ἀργυρᾶ κύλιξ ΑΑ 1913, σ. 185 εἰκ. 13 (ἐκ Taman) ἔχει ὁμοίας λαβᾶς, ἀλλ' αὗται ὑψοῦνται ὑπεράνω τοῦ ἐπιπέδου τῶν χειλέων περισσότερο ἢ εἰς τὴν κύλικα τῆς Κοζάνης. Διαφέρει ἐπίσης κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν χειλέων. Εἰς αὐτὴν τὰ χεῖλη διαστέλλονται διευρυνόμενα ἑλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω.¹ Ὅμοίας λαβᾶς² ἔχει καὶ ὁ ἀργυροῦς κἀνθαρος ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Gomjani, Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 209, εἰκ. 188, τοῦ ὁποῦ τοῦ χεῖλη διαστέλλονται ὅπως εἰς τὴν κύλικα τοῦ Taman. Ὁ τάφος ἐκ τοῦ ὁποῦ προέρχεται ὁ κἀνθαρος ἐχρονολογήθη εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἐξ ἀργυροῦ τετραδράχμου Φιλίππου τοῦ Β', εὐρεθέντος μεταξὺ τῶν κτερισμάτων. Ἡ χαλκῆ κύλιξ: K. SCHUMACHER Besch. der ant. Bronzen, Karlsruhe 1890, ἀρ. 484, πίν. IX, 7, ἔχει συστελλόμενα χεῖλη. Ἡ μορφὴ τῆς ἡμετέρας κύλικος πλησιάζει ἐγγύτερον πρὸς τὸ σχῆμα πηλίνων ἀώτων κυλικῶν ὡς π. χ. τῶν ἐκ Μαγούλας τῆς Δυτ. Μακεδονίας: ΑΕ 1932, σ. 115, εἰκ. 72, καὶ τῆς προερχομένης ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος παρὰ τὸ κάστρον τοῦ Τρεμπένιστε: ΑΑ 48, 1933, σ. 481, ἀρ. 42, εἰκ. 16 (δεξιά).

Χ Α Λ Κ Α

Ἄρ. 7, τάφ. I, 1, εἰκ. 10 καὶ 11. Οἰνοχόη μετὰ τριλόβου στομίου. Ὅλικόν ὕψ. 0.272 μ., μέχρι τοῦ περιθωρίου τοῦ χείλους 0.205. Ὑψ. λαβῆς 0.14. Διαμ. ποδὸς 0.089. Πρασίνη κατίωσις. Τὸ χεῖλος ἀναδιπλοῦται πρὸς τὰ ἔξω τμήμα αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐκροὴν ἀκοκεκρουμένον. Ἡ λαβὴ ἀποτελεῖται ἐκ καυλοῦ ἀκάνθου φέροντος εἰς ἴσας ἀποστάσεις κάλυκας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκφύονται φύλλα περιβάλλοντα τὸ στέλεχος. Τὸ ἀγγεῖον ἔχει τὴν μείζονα περιφέρειαν αὐτοῦ κατὰ τὴν βάσιν τῆς κοιλίας. Ὁ πούς χυτὸς, προσκολλᾶται εἰς τὸ σφυρήλατον σῶμα. Μέρος τῆς κοιλίας ἐφθαρμένον.

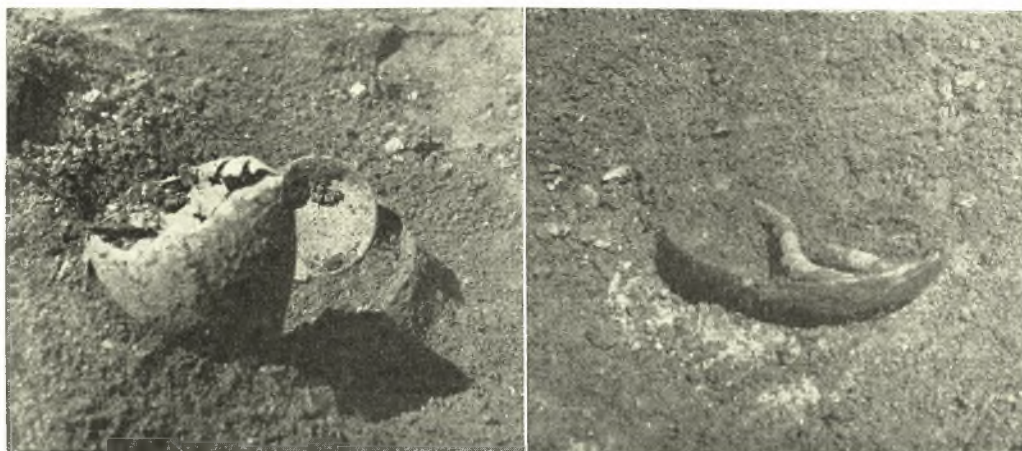
Ὅμοιον σχῆμα—ἀν καὶ πλέον πεπλατυσμένον κατὰ τὴν γαστέρα—ἔχει χαλκῆ οἰνοχόη (ὄλπη) μετὰ κυκλοτεροῦς στομίου τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης (G. RICHTER Greek, Etruskan and Roman Bronzes σ. 192, ἀρ. 505). Ἐπίσης, ἡ πηλίνη οἰνοχόη τοῦ Κέρτς, τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος: K. SCHEFOLD Kertscher Vasen, πίν. 10^ο πρβ. καὶ χαλκῆν οἰνοχόην «ἐλληνιστικὴν»: H. C. BUTLER Sardis I, σ. 82 εἰκ. 77.

Λαβὴν ὑπὸ μορφὴν καυλοῦ ἀκάνθου ἔχει ἡ οἰνοχόη τῆς Συλλογῆς Loeb, J. SIEVEKING Bronzen, Terrakotten, Vasen σ. 7, πίν. 8.

Ἄρ. 8 τ. II, 3, εἰκ. 12 καὶ 13. Κάδος (situla) μετὰ δύο κινητῶν λαβῶν καὶ ἐκροῆς. Ὑψ. 0.168 μ., διάμ. χείλους 0.113, διάμ. βάσεως 0.098. Ἡ βᾶσις εἰς σχῆμα δακτυλίου, ὀλίγον ἐξέχουσα, εἶναι χυτὴ ἰδιαιτέρως καὶ προσκολλᾶται εἰς τὸ σφυρήλατον σῶμα ὡς καὶ αἱ προσαρμογαὶ τῶν δύο λαβῶν μετὰ τῆς ἐκροῆς. Τὸ ἀγγεῖον καλύπτεται ὑπὸ πρασίνης ὀξειδώσεως. Μέρος τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐφθαρμένον, σχηματίζον ἀκανόνιστον σχισμὴν διήκουσαν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῆς μεγίστης περιφέρειας, ὀλίγον κάτωθι τοῦ χείλους, τὸ ὁποῖον εἰσέχει.

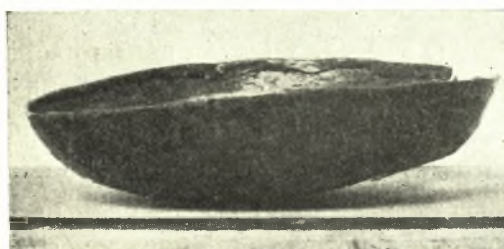
¹ Πρβ. ἀργυρᾶν κύλικα: K. NEUGEBAUER Antiken in deutschem Privatbesitz πίν. 90, ἀρ. 211,

² Πρβ. καὶ λαβᾶς χαλκῶν κυλικῶν: BCH LXXIII, 1949, σ. 26 (VERDELIS)

Εικ. 10. Τάφος Ι, 1, 2, 3

Εικ. 14. Τάφος Ι, 8

Εικ. 14α. Χαλκῆ φιάλη (9)

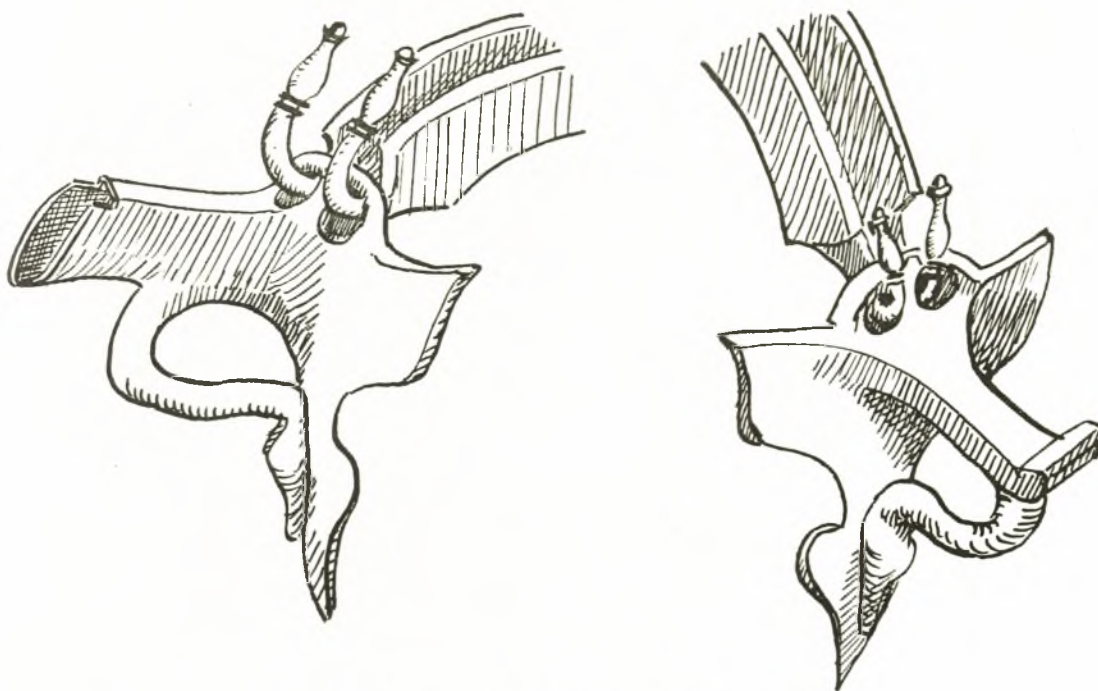
Εικ. 11. Χαλκῆ οἰνοχόη (7)

Εικ. 12. Χαλκοῦς κάδος (8)

Ἡ μορφή τοῦ ὄμου πλησιάζει πρὸς τὴν μορφήν ὄμου στάμνου.

Αἱ λαβαί, ἀποτελούμεναι ἐκ δύο τοξοειδῶν ἐλασμάτων, ἀγκιστροῦνται διὰ τῶν ἀνακαμπτομένων ἄκρων των—ὑπὸ μορφήν κόμβων ἀνθέων—εἰς τὰς δύο καθέτους ὀπὰς, τὰς ὁποίας φέρουσιν αἱ ἐπὶ τῶν ὄμων τοῦ ἀγγείου συγκεκολλημέναι προσφύσεις αὐτῶν (εἰκ. 13). Συμφυῆς πρὸς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ ἐκροή. Ὑπ' αὐτὴν ἐκφύε-

Εἰκ. 13. Λεπτομέρειαι λαβῶν χαλκοῦ κάδου (8)

ται λαιμὸς κύκνου σχηματίζων ἔλλειψοειδῆ καμπύλην—ὡσεὶ ἑτέραν κάθετον σταθερὰν λαβὴν—μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω,¹ ἐφαπτομένην ἐπὶ φύλλου κισσοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπολήγουσιν αἱ προσαρμογαὶ τῶν λαβῶν. Ἀντιστοίχως, ἐπὶ τῆς ἑτέρας προσαρμογῆς, εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκροῆς ὑπάρχει ὀριζόντιον ἔλασμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος πλαστικὸς διάκοσμος.

Ὁ κάδος δύναται νὰ καταταχθῆ εἰς τὸν τύπον D τοῦ B. SCHRÖDER Griechische Bronzeimer in Berliner Antiquarium, 74. Winkelmannsprogramm, Berlin 1914, σ. 14 εἰκ. 10 καὶ 11, 1. Πρβ. καὶ ἀπομίμησιν πηλίνην: SCHRÖDER σ. 16, εἰκ. 13, 1, τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ἡ σύνδεσις τῆς λαβῆς μετὰ τῆς ἐκροῆς εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην.²

Μετὰ τὸν SCHRÖDER, περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου τοῦ ἀγγείου καὶ περὶ τῶν ἐργαστηρίων παραγωγῆς³, ἠσχολήθησαν ὁ PERNICE Tarentiner Bronzegefäße, JdI,

¹ Αἱ κεφαλαὶ κύκνων εἶναι συχνὸν διακοσμητικὸν θέμα εἰς τὰς λαβὰς ἀρχαϊκῶν ὑδριῶν: Ν. ΠΟΛΙΤΗ Χαλκῆ ὑδρία ἐξ Ἐρετρίας, ΑΕ 1936, σ. 148, εἰκ. 1.

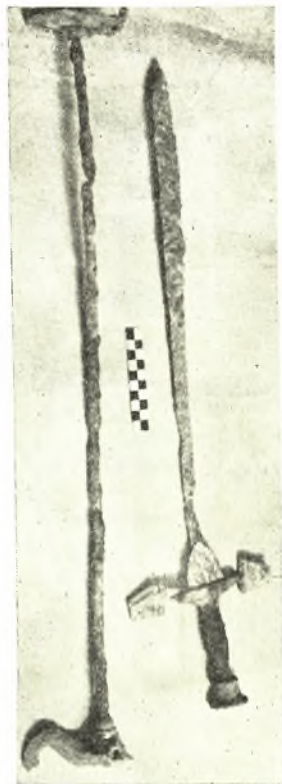
² B. SCHRÖDER ἑ.ἀ. σ. 22, ἐνθα καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί.

³ Εἶναι πιθανώτερον ὅτι τὰ πολλά, σχετικῶς, χαλκᾶ

ἀγγεῖα καὶ ἔργα μικροτεχνίας, τὰ εὐρεθέντα ἐν Μακεδονίᾳ, εἶναι προϊόντα ἐγχωρίων ἐργαστηρίων καὶ ὅτι δὲν εἰσῆχθησαν ἐκ Μεγ. Ἑλλάδος ἢ ἄλλοθεν. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου ἰσχύουσι πάντοτε αἱ παρατηρήσεις τοῦ Καθηγ. κ. Γ. Π. Οἰκονόμου: G. P. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Bronzen von Pella, AM LI, 1926, σ. 94-97.

35, 1920 στ. 92, ό SIEVEKING MJBK, XII, 1921-1922, σ. 117 κ.έ., ό K. NEUGEBAUER RM 38-39, 1923-1924, σ. 393 κ.έ. Συμπληρωματικόν κατάλογον τών χαλκῶν κáδων κατήρτισεν ό J. WERNER AA 51, 1936, στ. 416.

Συχνότερος έν Μακεδονία και Θράκη είναι ό τύπος τοῦ φοειδοῦς κáδου. Παραδείγματα: JdI 45, 1930, 292 εικ. 13, AA 51, 1936, 417-418, εικ. 4-6, RM 32-34, 1917-1919, σ. 48 εικ. 37. Πρὸς τὸν κáδον τῆς Κοζάνης, διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, πρβ. τὸν έκ βορ. Δαλματίας: Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 1940, πίν. 56.

Εικ. 15. α) Λυχνοστάτης (10)
β) Ξίφος (28).

Ἄρ. 9 τάφ. I, 8, εικ. 14 και 14a. Φιάλη áνευ όμφαλοῦ. Ὑψ. 0,041, διάμ. χείλους 0,192 μ. Σφυρήλατος. Τὸ χεῖλος áναδιπλοῦται πρὸς τὰ ἔσω, καθιστάμενον οὔτω στερεώτερον. Ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ πρασίνης όξειδώσεως. Μικρὸν τμήμα κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ χείλους ἐφθαρμένον, ἐλλείπει. Τὸ σκεῦος φαίνεται κοινῆς χρήσεως. Πρβ. όμοιον έν Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 139, εικ. 127, έκ τάφου παρὰ τὸ Mezek. Ἐκ τῶν εὐρημάτων ό τάφος οὔτος χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} ἢ τὰς áρχὰς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἐπίσης πρβ. G. RICHTER ἔ.ά. άρ. 607.

Ἄρ. 10 τάφ. II, 2, εικ. 15. Λυχνοστάτης μετὰ τρισκελοῦς βάσεως χαλκῆς και στελέχους σιδηροῦ. Τετμημένος εἰς δύο τεμάχια, α) ὕψ. 0.56 μ., β) ὕψ. 0.15 μ. Ἐκ τῶν σκελῶν τῆς βάσεως, τοῦ ἑνὸς μόνον σφύζεται τμήμα 0.07 μ., τὰ ἄλλα áποκεκομμένα áπο τοῦ σημείου τῆς ἐκφύσεως αὐτῶν. Λογγοειδῆ διακοσμητικὰ φύλλα μετὰξὺ τῶν σκελῶν, έκ τῶν όποίων σφύζεται áκέραιον έν, ἐκφύονται áπο τὴν βάση—ένθα προσηλοῦται τὸ στέλεχος—ἥτις διαμορφοῦται διὰ διπλοῦ τόρου. Τὸ στέλεχος ἐπιστέφεται ὑπὸ δίσκου, διαμ. 0.09 μ., ἐφθαρμένον κατὰ τὴν περιφέρειαν, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ λύχνου. Παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν, έντύπωσιν προξενεῖ ό πλαστικὸς διάκοσμος τῆς βάσεως, τῆς όποίας δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν μετὰ

βεβαιότητος τὰ ἐλλείποντα áκρα καταλήγοντα εἰς λεοντόποδας, κατὰ τὸ παράδειγμα γνωστῶν λυχνοστατῶν, πρὸς τοὺς πόδας τῶν όποίων δμοιάζει áπολύτως κατὰ τὸ σχῆμα τὸ σφύζόμενον τμήμα τοῦ σκέλους: AA 48, 1933, στ. 335, εικ. 2., B. FILOW Die Kuppelgräber von Mezek, BIAB XI, 1937, σ. 37, εικ. 36, 40 (τῶν άρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος). Διαφέρει πρὸς τούτους ό λυχνοστάτης τῆς Κοζάνης κατὰ τὴν μορφήν τοῦ στελέχους, τὸ όποῖον εἶναι áπλη σιδηρᾶ ῥάβδος, áνευ πλαστικοῦ τινος διακόσμου.

Ἐχει παρατηρηθῆ ότι εἰς τοὺς τάφους τῆς Ἑλλάδος τῶν κλασσικῶν χρόνων δὲν εὐρέθησαν λυχνοστάται ἢ λύχνοι, έν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς τάφους τῆς κάτω Ἰταλίας¹.

¹ F. MESSERSCHMIDT, Etruskische Kandelaber, AA 48, 1938, στ. 328. Λυχνοστάτης μολύβδινος έκ βορ.

Ἰταλίας ἐρμηνεύεται ὡς «κότταβος κατακτός» έν Not degli Scavi 1931, σ. 647 (εικ. 2).

Ὁ τύπος τοῦ ἀπλοῦ στελέχους ἀνήκει εἰς τὸν 4^{ον} π. Χ. αἰῶνα.¹ Πρὸβλ. WIEGAND-SCHRADER Priene, σ. 383, εἰκ. 484.

Ὑπὸ τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ Natur. Histor. 34, 3, 11 παραδίδεται, ὅτι τὰ τορευτικὰ ἐργαστήρια τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ Τάραντος ἦσαν γνωστὰ διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν λυχνοστατῶν. Εἰς τοὺς τορευτὰς τοῦ Τάραντος μάλιστα ἀποδίδεται ἡ πλαστικὴ διαμόρφωσις τῆς τρισκελοῦς βάσεως.²

Ἄριθ. 11, εἰκ. 16. Περίαπτον, ἀμφικωνοειδές, διάτρητον (Birdcage). Ὑψ. 0.052. Φέρει ὀκτὼ τριγωνικὰ ἀνοίγματα εἰς τὴν κορυφὴν ὀπῆ πρὸς ἐξάρτησιν. Κάτω ἀπολήγει εἰς ἡλώδη προβολήν. Πρὸβ. D. ROBINSON Olynthus X, σ. 118, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, πίν. XXIV, 406, τύπ. II. Τὰ ἐξ Ὀλύνθου περίαπτα κάτω εἶναι πεπλατυσμένα.

Ἄριθ. 12, εἰκ. 16. Ὅμοιον, ἀπολήγον κάτω εἰς μικρὸν δίσκον, ὡς βάσιν. Ὑψ. 0.056 μ. Πρὸβ. H. PAYNE Perachora σ. 183, πίν. 83, 14. Τοιαῦτα περίαπτα ἢ ἀναθήματα εἶναι κοινὰ, ὅχι μόνον ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ μορφὴν πτηνῶν (Ἀκροπόλεως: JHS 1892-1893, 242, εἰκ. 15) ἢ ζώων (Ὀλυμπίας: FURTWÄNGLER Olympia IV, πίν. 23,413), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ νεκροταφεῖα τῆς Βοσνίας τῆς περιόδου Hallstatt: H. PAYNE ἔ.ἀ. σ. 183.

Ἄριθ. 13, εἰκ. 16. Περίαπτον. Ἐπίμηκες, ῥομβοειδές, κοῖλον ἐσωτερικῶς, κεχυμένον. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δακτύλιος πρὸς ἐξάρτησιν. Ὑψ. 0.09 μ. Πρὸβ. D. ROBINSON ἔ.ἀ. (τύπος III) σ. 121, πίν. XXV, 418. Τὸ σχῆμά του πλησιάζει γενικῶς τὴν μορφὴν τοῦ χρυσοῦ περίαπτου τοῦ τάφου IX τοῦ Τρεμπένιστε, N. VULIĆ ÖJ 28, 1933, σ. 171, εἰκ. 79.

Ἄριθ. 14, εἰκ. 16. Δύο «ψῆφοι ὄρου» κυλινδρικοί, φέρουσαι μικροὺς δίσκους εἰς τὰ δύο πέρατα καὶ εἰς τὸ μέσον. Κοῖλαι ἐσωτερικῶς. Ὑψ. 0.035 μ. Διάμ. δισκαρίων 0.015 μ. Ἡ μορφὴ πλησιάζει πῶς πρὸς τὸν τύπον IV τῆς Ὀλύνθου: D. ROBINSON ἔ.ἀ. σ. 61 καὶ πίν. VIII, 129, 146, 169 κλπ. πίν. IX, 149, 150, 151 κλπ. πίν. XI 152, 153, 154 κλπ. S. CASSON Macedonia, Thrace and Illyria εἰκ. 51, 58. Οὐδόλως ἀπίθανον νὰ εἶναι μᾶλλον ἀντικείμενα κοινῆς χρήσεως, πηνία (κουβαρίστραι) καὶ οὐχὶ κοσμήματα.

Ἄριθ. 15, εἰκ. 16. Δύο ψέλια ἀπολήγοντα εἰς πέλματα πρισματικὰ τομῆς τραπεζοειδοῦς. Κοσμοῦνται δι' ἐγκαράκτων παραλλήλων γραμμῶν. Διάμ. 0.07 μ. Πρὸβ. Εὐρ. Συλλ. Κοζάνης, ἀρ. 24-25 (ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρονικά σ. 11) ΠΑΕ 1934 σ. 84, εἰκ. 10.

Ἄριθ. 16, εἰκ. 16 Δύο ψέλια ἐκ λεπτοῦ σύρματος. Κατὰ τὰ ἄκρα ὀγκοῦνται εἰς πέλματα ὅμοια πρὸς τὰ τῶν προηγουμένων. Διάμ. 0.05 μ.

Ἄρ. 17, εἰκ. 16. Τρεῖς δακτύλιοι ἐκ λεπτοῦ σύρματος. Διάμ. 0,023.

Ἄρ. 18, εἰκ. 17. Περόνη ἔχουσα κεφαλὴν δισκώδη. Εἰς τὸν λαιμὸν δύο δακτύλιοι. Ὑψ. 0,085 μ. Ὅμοια περόναι ἀργυραῖ ἐκ Τρεμπένιστε: B. FILOW ἔ.ἀ. ἀρ. 40, 41 καὶ N. VULIĆ ÖJ 27, 1932, σ. 14, εἰκ. 19, 20.

Ἄρ. 19, εἰκ. 17. Περόνη μετὰ σφαιρικῆς κεφαλῆς. Εἰς τὸν λαιμὸν δακτύλιος. Ὑψ. 0,07 μ. Συχνὸς τύπος ἐν Μακεδονίᾳ: ΠΑΕ 1934, σ. 95 (Σιανίσι, τάφ. 2).

Δίδυμοι περόναι. Ἡ χρῆσις τοιούτων περονῶν παρατηρεῖται ἰδίως ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ μορφὴ αὐτῶν διατηρεῖται ἐνταῦθα μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἄλλὰ καὶ

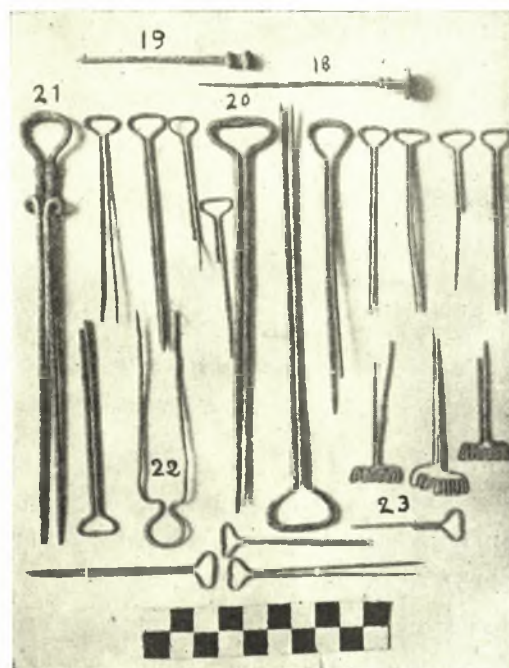
¹ F. MESSERSCHMIDT ἔ.ἀ. 335.

² K. NEUGEBAUER RM 38-39, 1923-1924, σ. 435.

Είκ. 16. Χαλκᾶ κοσμήματα (11-17)

Είκ. 17. Χαλκαῖ περόναι (18-23)

Είκ. 18. Χαλκαῖ πόρπαι (24)

Είκ. 19. Χαλκοῦν κράνος (25)

εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα εὐρέθησαν δίδυμοι περόναι, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐν χρήσει εἰς πολὺ παλαιότεραν ἐποχὴν. ΑΕ 1927-1928 σ. 109 καὶ αὐτόθι σελ. 218. Αἱ περόναι τῆς Κοζάνης πεποιημένοι ἐξ ἐνὸς σύρματος διακρίνονται εἰς τέσσαρας τύπους, ἀναλόγως τοῦ σχήματος τῆς κεφαλῆς των. Τύπου I: Τὰ δύο σκέλη ἐφάπτονται καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν ἐνοῦνται εἰς σχῆμα τριγώνου. Τύπου II: Ἐκάτερον τῶν σκελῶν ἀνερχόμενον πρὸς τὴν κεφαλὴν ἐλίσσεται εἰς σπείραν. Τύπου III: Τὰ σκέλη διίστανται, ἐνούμενα εἰς τὴν κορυφὴν εἰς κύκλον. Τύπου IV: Τὰ σκέλη ἐφάπτονται ἐνούμενα εἰς τὴν κορυφὴν εἰς κυματοειδῆ γραμμὴν.

Ἄριθ. 20, εἰκ. 17. Δέκα ἐξ δίδυμοι περόναι τύπου I. Τὸ πάχος τοῦ σύρματος ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος αὐτῶν. Αἱ ἀκεραίως σφζόμεναι ἔχουσιν ὕψη: 0.04, 0.052, 0.16, 0.173 μ. Πρβ. ΠΑΕ 1935, σ. 51. Πολλὰ τοιαῦτα ἐκ Τσοτυλίου (Δυτ. Μακεδονίας) εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

Ἄριθ. 21, εἰκ. 17. Περόνη τύπου II. Ἐκάτερον τῶν σκελῶν ἐλίσσεται εἰς σπείραν εἰς τὸν λαιμόν. Ἄνωθεν τῆς σπείρας ἀνά τρεῖς δακτύλιοι. Ὑψ. 0.17 μ. Ὁ τύπος δὲν εἶναι ἄγνωστος ἐν νοτιῷ Ἑλλάδι: Τάφος Μυωνίας (Ὀζολῶν Λοκρῶν) ΑΕ 1927-1928, σ. 109, εἰκ. 98η. Ἐξ Αἰγίου, Η. PAYNE *Necrocorinthia* σ. 217, εἰκ. 98.

Ἄριθ. 22, εἰκ. 17. Περόνη τύπου III. Ὑψ. 0.10 μ. Πρβ. ὁμοίας ἀργυρᾶς ἐκ Τρεμπένιστε: ÖJ 28, 1933 σ. 173. ἀρ. 12, 13, εἰκ. 78.

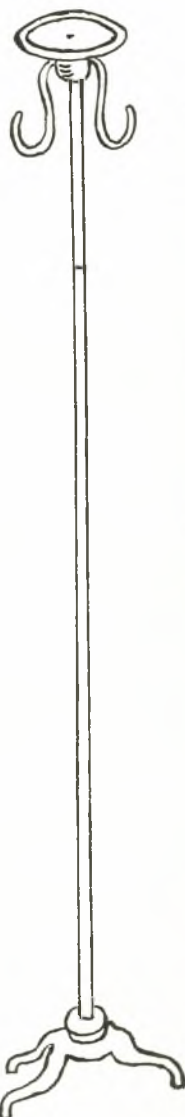
Ἄριθ. 23, εἰκ. 17. Τρεῖς περόναι τύπου IV. Ὑψ. 0.035 μ. Σπανιωτέρα μορφή.

Ἄριθ. 24, εἰκ. 18. Πέντε ὀκτώσχημοι πόρπαι μετὰ διπλῆς σπείρας (*Spectacle-Fibulae*) ἐκ σύρματος ῥομβοειδοῦς τομῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐνώσεως τῶν δύο σπειρῶν τὸ σύρμα σχηματίζει δύο καμπύλας εἰς σχῆμα ὀκτώ. Ἡ βελόνη συμφύης, ἐκ τοῦ ἰδίου σύρματος. Πλ. 0.052, 0.053, 0.07. Ὁ τύπος γνωστὸς ἀπὸ τῆς πρωῖμου περιόδου τῆς Hallstatt, δεικνύει μυκηναϊκὴν ἐπίδρασιν καὶ ἀπαντᾷ ἐν κεντρικῇ Εὐρώπῃ, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Νοτιῷ Ἑλλάδι, D. ROBINSON *Olynthus*, X., σ. 96—98, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Αἱ πόρπαι τῆς Κοζάνης ἀνήκουσιν εἰς τὸν 2^{ον} τύπον ἐκ τῶν πέντε τοὺς ὁποίους διέκρινεν ὁ C. BLINKENBERG *Fibules grecques et orientales*, σ. 257 κ. ἐ. Εἰς τὸν κατάλογον τοῦ BLINKENBERG σ. 226 (A-Q), προστίθενται αἱ πόρπαι τῆς Ὀλύνθου (ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. XIX), πόρπαι ἐκ Τσοτυλίου (Μουσείου Θεσσαλονίκης, ἀδημοσίευτοι) καὶ Βεροίας (AA 57, 1942, σ. 187). Πρβ. καὶ Θ. ΜΑΚΡΙΔΟΥ *Χαλκᾶ Μακεδονικὰ τοῦ Μουσείου Μπενάκη*, ΑΕ 1937, 2, πίν. V, α, β.

Ἄριθ. 25, τάφ. IV, 1, εἰκ. 19. Κράνος μετὰ πιοειδοῦς τομῆς διὰ τὸ πρόσωπον. Ὑψ. μέγ. 0.20, πλ. τομῆς 0.09. Ἐφθαρμένον εἰς τὴν κορυφὴν, κατὰ τὰ λοιπὰ καλῶς διατηρούμενον. Καλύπτεται ὑπὸ πρασίνης ὀξειδώσεως. Τύπος ἰδίως διαδεδομένος εἰς τὴν βόρ. Βαλκανικὴν, ὀνομασθεὶς διὰ τοῦτο «ἰλλυρικὸς». Ἄλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν τόπον τῆς κατασκευῆς, διότι τοιαύτης μορφῆς κράνη εἶναι ἀσφαλῶς ἑλληνικὰ (κορινθιακά): R. HAMPE - U. JANZEN I. *Olympiabericht*, 1936—1937 σ. 53, E. KUNZE - H. SHLEIF II. *Bericht* 1937—1938, σ. 94. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κοζάνης κατέχει καὶ ἕτερον παράδειγμα ἐξ Ἀκρινῆς, τοῦ ὁποῦ βλ. περιγραφὴν ὑπὸ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ Ἄνασκαφὰ καὶ ἔρευναι ἐν Μακεδονίᾳ, ΠΑΕ 1934, σ. 87-88

και εικ. 8, 9. Αί μεταξύ τῶν δύο διαφοραὶ εἶναι αἱ ἐξῆς: Εἰς τὸ νέον κράνος αἱ παραγναθίδες εἶναι βραχύτεραι, ἢ ὑπ' αὐτῶν και τῶν ἄκρων τοῦ καταυγενίου σχηματιζομένη εἰς τὰ ὦτα γωνία εἶναι ἀμβλεῖα. Ἡ καμπύλη τοῦ καταυγενίου εἶναι ἐντονωτέρα. Ὑπεράνω τῆς πιμόρφου τομῆς ὑπάρχουσι δύο ἀνάγλυφοι ὀριζόντιοι γραμμαί, ἐλλείπουσαι ἐκ τοῦ κράνου τῆς Ἀκρινῆς (Πρβ. κράνος Ὀλυμπίας HAMPE - JANZEN ἔ.ἀ. πίν. 10, φέρον τρεῖς ἀναγλύφους γραμμάς). Ἡ ἐξέλιξις τοῦ τύπου ἐγένετο ἀντικείμενον ἐρεύνης ὑπὸ Β. SCHRÖDER Thrakische Helme JdI 27, 1912, σ. 339 κ.έ. Τὸ κράνος τῆς Κοζάνης ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ SCHRÖDER ὑπ' ἀρ. 2α καταταχθεῖσαν μορφήν (Beil. 15,7 κράνος Μουσείου Σεραγιέβου), τὴν ὁποίαν χρονολογεῖ διὰ τῶν νομισμάτων εἰς τὸν 5^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Χαρακτηριστικὰ τῆς μορφῆς ταύτης, ἀποτελούσης βαθμίδα ἐξελίξεως τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, εἶναι ὁ σχηματισμὸς τοῦ καταυγενίου κατὰ τὸν κορινθιακὸν τύπον (πρβ. AA 20, 1905, 18, εἰκ. 5, L 31), αἱ βραχεῖαι παραγναθίδες και ἡ ἀμβλεῖα γωνία τοῦ ἀνοίγματος τῶν ὠτων. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκει και τὸ κράνος AA 32, 1917, 62, εἰκ. 7.

Εἰκ. 21. Λυχνοστάτης (26)

ΣΙΔΗΡΑ ΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΟΠΛΑ

Ἀριθ. 26, τάφ. I, 10, εἰκ. 20. Λυχνοστάτης. Εὐρέθῃ τετμημένος εἰς τρία τεμάχια: α) τρίπους μετὰ τοῦ κεκαμμένου στελέχους ὕψ. 0.55 μ. β) τὸ ἄνω μέρος τοῦ στελέχους σχηματίζον εἰς τὴν κορυφὴν κωδύαν και κοσμούμενον ὑπὸ δύο ἀνακαμπτομένων κεράτων ὕψ. 0.14, και γ) δίσκος

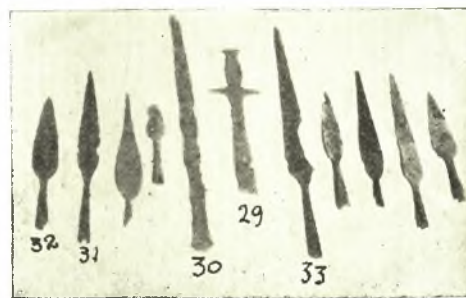
Εἰκ. 20. Λυχνοστάτης (26) και λεπίς μαχαίριου (27).

διαμ. 0,08. Ἐκ τῆς ἐν σχεδίῳ ἀναπαραστάσεως (εἰκ. 21.) προκύπτει τύπος λυχνοστάτου, ὡς διεμορφώθη κατὰ τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα: F. MESSERSCHMIDT - Etruskische Kandelaber, AA 48, 1933, 932 (τύπος 4) εἰκ. 1, 5. Πρβ. WIEGAND - SCHRADER Priene, σ. 383, εἰκ. 484, και ἕτερον μολύβδινον λυχνοστάτην ἐξ Ἰταλίας 4^{ου}-3^{ου} π.Χ. αἰῶνος: AA 43, 1928, 462, εἰκ. 173. G. RICHTER ἔ.ἀ. σ. 369, ἀρ. 1286.

Ἄριθ. 27, τάφ. I, 7, εἰκ. 20. Λεπίς μαχαιρίου. Ὑψ. 0.12, πλ. μέγ. 0.015. Κοινῆς χρήσεως. Πρβ. ΑΕ 1927-1928, σ. 109, εἰκ. 663.

Ἄριθ. 28, τάφ. II, 5, εἰκ. 15. Ξίφος ἀμφίστομον μετὰ τῆς συναφοῦς λαβῆς καὶ καθέτων προασπιστήρων τῆς χειρὸς ἐπενδεδυμένων δι' ὀστείνου περιβλήματος, τοῦ ὁποίου σφύζονται δύο τεμάχια. Ὑψ. μετὰ τῆς λαβῆς 0.67 μ. Ἡ λεπίς ἔχει κατὰ μῆκος ῥάχιν καὶ ἐκοσμεῖτο εἰς τὴν ῥίζαν αὐτῆς, ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν, ἔνθα τὸ μεγαλύτερον πλάτος, ὑπὸ χρυσῶν σφυρηλάτων πλακῶν, ἡμιελλειψοειδοῦς σχήματος (ἀρ. 2, εἰκ. 6 καὶ 7). Ὑπέστη κατίωσιν καὶ δὲν σφύζει τὸ ἀρχικὸν πλάτος, ἀλλ' ἀναμφιβόλως κατὰ τὸ μέσον ἦτο στενωτέρα.

Τὸ ἔλασμα τῆς λαβῆς εὐρύνεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἀπολήγει ἄνω εἰς κομβίον σχήματος κυλινδρικοῦ μειουμένου κατὰ τὸ μέσον καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω κυκλικὴ ἐπιφάνεια εἶναι μεγαλύτερας διαμέτρου ἢ ἡ κάτω καὶ κοσμεῖται διὰ τριῶν ὁμοκέντρων ἐγχαράκτων κύκλων. Ἡ μορφή τοῦ ξίφους καὶ τῆς λαβῆς κατάγεται πιθανῶς ἐξ αἰγαιομυκηναϊκοῦ τύπου¹. Καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν τῶν μυκηναϊκῶν ξιφῶν κοσμεῖται δι' ὁμοκέντρων κύκλων: G. KARO Schachtgräber von Mykenai, πίν. LXXXIII, 763, Bericht VI. Intern. Kongress, πίν. 179 (ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ). Ὁ τύπος τῆς λεπίδος ἀνήκει εἰς

Εἰκ. 22. Ξίφη καὶ αἰχμαὶ δοράτων.

τὸν 5^{ον} π. Χ. αἰῶνα: A. E. REMOUCHAMPS Griechische Dolch—und Schwertformen, τύπ. 15, σ. 36-39. GIS. RICHTER ἔ. ἀ. ἀρ. 607, CARAPANOS Dodone πίν. LVII, ἀρ. 2.

Ἄριθ. 29, εἰκ. 22. Ξίφος ὁμοίου τύπου, σφζ. ὕψ. 0.33 μ. Τὸ κάτω ἡμισυ τῆς λεπίδος ἐλλεῖπει. Ἡ λαβὴ ἄνω ἔχει ἀπόληξιν καρδιόσχημον. Διατηροῦνται δύο ἤλοι πρὸς στερέωσιν ξυλίνης ἐπενδύσεως.

Ἄριθ. 30, εἰκ. 22. Ξίφος. Σφύζεται ἡ λεπίς μέχρι τῆς ῥίζης. Ὑψ. 0.52. Λαβὴ καὶ προασπιστήρες τῆς χειρὸς ἐλλείπουσι.

Αἰχμαὶ δοράτων. Πεποιημένοι ἐκ δύο συνηνωμένων στερεῶν ἐλασμάτων, φυλλοειδεῖς, ἀπολήγουσι κάτω εἰς κοῖλον κυλινδρικὸν αὐλόν, εὐρυνόμενον εἰς τὴν βᾶσιν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνεπηγνύετο τὸ δόρυ. Γενικῶς διὰ τὸν τύπον τῆς αἰχμῆς, πρβ. D. ROBINSON Olynthus X, σ. 412, πίν. CXXVII, ἀρ. 2144-2153. Μεταξὺ τῶν αἰχμῶν τῆς Κοζάνης διακρίνονται ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα καὶ τὸ μέγεθος τρεῖς μορφαί: I Κορυφὴ λίαν ὀξεῖα, βᾶσις ἀπεστρογγυλωμένη, μέσον μέγεθος. II Κορυφὴ ἀμβλυτέρα, μέγεθος ἔλασσον. III Λόγχη μεγάλη, τῆς ὁποίας αἱ ἀχμαὶ δὲν σχηματίζουσι καμπύλην.

Ἄριθ. 31, εἰκ. 22. Πέντε παραδείγματα αἰχμῶν μορφῆς I α) Ὑψ. 0.27 μ., μέγ. πλ. 0.053 μ. β) ὕψ. 0.34 μ. πλ. 0.05 μ., διάμ. αὐλοῦ 0.02. γ) Σφζ. ὕψ. 0.32, πλ. 0.045. δ) Σφζ. ὕψ. 0.34, πλ. 0.045, ὕψ. αὐλοῦ 0.095, διάμ. 0.02. ε) Ὑψ. 0.38, πλ. 0.04, ὕψ. αὐλοῦ 0.09, διάμ. 0.02.

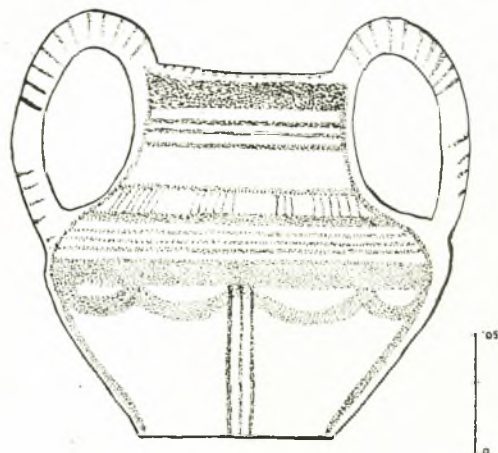
¹ Πρβ. Albania II, 1927, σ. 41, B. FLOW Trebenische, σ. 48 κ.έ., αὐτ. σ. 126 κ.έ.

Ἄριθ. 32, εἰκ. 22. Τρία παραδείγματα αἰχμῶν μορφῆς Π: α) ὕψ. 0.263, πλ. 0.045, ὕψ. αὐλοῦ 0.09, διάμ. 0.02· β) Σφζ. ὕψ. 0.263, πλ. 0.055, ὕψ. αὐλοῦ 0.10· γ) ὕψ. 0.275, πλ., 0.04.

Ἄριθ. 33, εἰκ. 22. Τρεῖς αἰχμαὶ μορφῆς ΠΙ: α) ὕψ. 0.52, πλ. 0.06, ὕψ. αὐλοῦ 0.14. Μέρος τῆς λεπίδος κατὰ τὴν βᾶσιν κατεστραμμένον ἐκ τῆς κατιώσεως· β) Σφζ. ὕψ. 0.39· γ) ὕψ. 0.37.

ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ

Εἶναι γενικῶς ἀδιακόσμητα, ἔχουσιν ἐν τούτοις ἐνδιαφέρον διὰ τὸ εἶδος τοῦ πηλοῦ, τὴν τεχνικὴν καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἀνήκουσιν εἰς τύπους πρωτῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἄλλα συνεχίζουσι παλαιὰς μορφὰς προϊστορικῶν ἀγγείων.

Εἰκ. 23. Ἄμφορεὺς τ. ΠΙ, 3 (34).

Α. Ἄγγεῖα πηλοῦ ἐρυθροποῦ. α) Ἐπιβιώσεις προϊστορικῶν τύπων. Ἄμφορεῖς μετὰ σφαιρικῆς γάστρας. Αἱ λαβαὶ ὑψοῦνται ὑπὲρ τὸ χεῖλος. Ὁ τύπος γνωστὸς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ¹, συνεχίζεται εἰς ἀγγεῖα χειροποίητα τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου².

Ἄρ. 34, τάφ. ΠΙ, 3. εἰκ. 23. Ὑψ. μετὰ τῶν λαβῶν 0.177. Πηλὸς πορτοκαλόχρους ζωηροῦ χρώματος, ἐνέχων ψήγματα μαρμαρυγίου (mica) καὶ ἀνθράκων. Ἐπιφάνεια

ἀμαυρά. Διακόσμησις καστανοῦ, ἀλαμποῦς χρώματος. Μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου ἐλλείπουσι. Τὸ ἀγγεῖον εἶναι χειροποίητον. Αἱ λαβαὶ κυλινδρिकाί, ὁ λαιμὸς ἐνοῦται μετὰ τῆς κοιλίας διὰ καμπύλης, ἢ βᾶσις ἐπίπεδος.

Διακόσμησις κατὰ μετόπας: Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ὀριζόντιοι ταινίαι διαφόρου πλάτους, ἐπὶ τοῦ ὤμου μικραὶ κάθετοι γραμμαὶ ἀκανονίστως διατεταγμέναι μεταξὺ δύο ὀριζοντίων ταινιῶν. Ἐκ τῆς ταινίας τοῦ ὤμου ἐξηρητημένη γιρλάνδα σχηματίζουσα τέσσαρα ἡμικύκλια· εἰς τὸ κέντρον τρεῖς κάθετοι γραμμαί. Ἡ ἰδία διακόσμησις ἐπαναλαμβάνεται ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὄψεως τοῦ ἀγγείου. Ἐπὶ τοῦ χείλους μικραὶ παράλληλοι γραμμαί. Ὅμοια διακόσμησις ἐπὶ τῶν λαβῶν, μετὰ καθέτου γραμμῆς ἀκανθωτῆς (ψαροκόκαλον), ἣτις ἐπεκτείνεται ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν τῆς κοιλίας καὶ ἀπολήγει εἰς χελιδνοουρὰν μετὰ τριῶν καθέτων γραμμῶν.

Ἡ γενικὴ διάταξις τῆς διακοσμῆσεως εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν γραπτὴν διακοσμῆσιν ἀγγείων τῆς ὀψίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ³ καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου⁴.

Ἄριθ. 35, τάφ. ΠΙ, 2. εἰκ. 24. Ὑψ. 0.155 μ. ἄνευ τῶν λαβῶν. Πηλὸς πορτοκαλόχρους σκοτεινοῦ χρώματος. Ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη ἐλαφρῶς. Μέρος τῆς λαβῆς, τοῦ

1 W. A. HEURTLEY Prehistoric Macedonia, εὐρήματα Βαρδαρόφτας, Γόνας καὶ Ἀρμενοχωρίου, σ 179, 186, 192-195.

2 Αὐτόθι, πίν. XXIII.

3 Ἀνασκαφαὶ Μπουμπούσι BSA 28, σ. 168-169.

4 Ἀνασκαφὴ Πάτελι, HEURTLEY ἔ.ἀ. πίν. 23 X, διακόσμησις ἐγγάρακτος.

λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας ἐλλείπουσιν. Τὰ τοιχώματα τοῦ ἀγγείου, κατεσκευασμένου διὰ τροχοῦ, εἶναι λεπτά. Αἱ λαβαὶ πεπλατυσμένοι καὶ ἀσύμμετροι. Ὁ λαιμὸς διακριτὸς ἀπὸ τοῦ σώματος. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀποτελεῖ παράδειγμα ἐπιβιώσεως προϊστορικοῦ τύπου.

Εἰκ. 24. Ἀμφορεὺς III, 2 καὶ οἰνοχόη III, 1.

Εἰκ. 25. Ἀμφορεὺς II, 1.

Προβ. χύτραν ἐξ Ἐρατύρας (Σέλιτσας, Δυτ. Μακεδονίας) ΑΕ 1932, σ. 117, εἰκ. 74, 2.
β) Ἀγγεῖα ἑλληνιστικοῦ τύπου.

Ἄρ. 36, τάφ. II, 1. **εἰκ. 25.** Ἀμφορεὺς βραχύλαιμος. Ὑψ. 0.40 μ. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους. Ἰγνη στιλβώσεως. Ὁ λαιμὸς συνάπτεται πρὸς τὴν κοιλίαν διὰ καμπύλης, αἱ λαβαὶ ἑλλειψοειδοῦς τομῆς, τὸ χεῖλος πλαστικῶς ἐξαιρούμενον, ἡ βᾶσις δακτυλιοειδής.

Ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου τούτου εὐρίσκεται συχνὰ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀνάγεται εἰς ἀρχέτυπον τοῦ 6^{ου}-5^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς κοιλίας καὶ τῆς βάσεως¹. Κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα π. Χ. οἱ ἀμφορεῖς τῆς Ὀλύνθου σχηματίζουσι τὸ ἴδιον χεῖλος ἀλλὰ αἱ ἀναλογίαι τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας εἶναι διάφοροι². Τοῦναντίον εὐρίσκονται αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι εἰς ἀμφορεῖς ἐκ Φλωρίνης³, ἐκ Μαγούλας⁴ καὶ ἐκ Βεροίας⁵. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῆς κοιλίας εἰς τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι διάφορον, ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χεῖλους. Μεταγενέστερος εἶναι ὁ ἀμφορεὺς ἐκ Θηβῶν: ΑΔ 3, 1917, σ. 232, εἰκ. 168, 1 χρονολογούμενος ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου εἰς τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Ἄρ. 37, τάφ. II, 4. **εἰκ. 26.** Ἀμφορίσκος μετὰ λαβῶν ἐπικεκολλημένων ἐπὶ τῆς κοιλίας. Ὑψ. 0.175 μ. Πηλὸς καὶ βαφὴ πορτοκαλλόχρους, ἀνοικτοῦ χρώματος. Ἐπὶ τοῦ χεῖλους, τοῦ ὤμου καὶ τοῦ λαιμοῦ ὀριζόντιοι γραμμαὶ χρώματος ὀλίγον βαθυτέρου. Λαιμὸς λεπτὸς συναπτόμενος πρὸς τὴν κοιλίαν κατακορύφως. Βᾶσις ἐπίπεδος.

Ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου τούτου προαγγέλει διὰ τῆς μορφῆς καὶ τῆς διακοσμῆσεώς του τὸ σχῆμα «fusiform unguentarium» τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος,⁶ τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται καὶ ἐν Β. Ἑλλάδι (Σαπλὰ-Ντερεῖ Θράκης), ΑΑ 1918, σ. 17 εἰκ. 16.

1 G. E. MYLONAS Excav. at Olynthus, V, πίν. 42.

2 Αὐτόθι πίν. 161, ἀριθ. 655.

3 ΑΕ 1932, σ. 64, εἰκ. 15 καὶ 16.

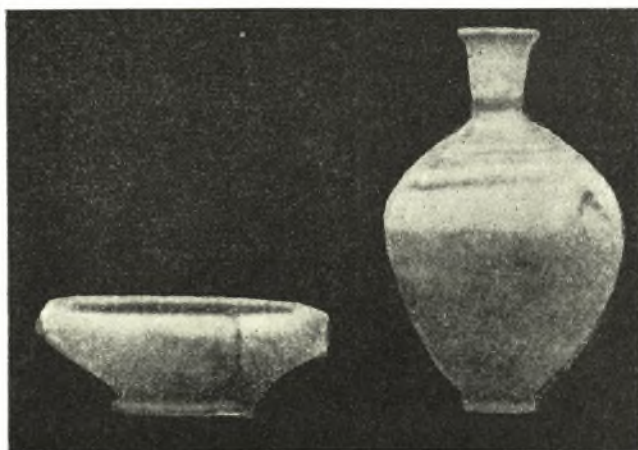
4 Αὐτόθι σ. 125, εἰκ. 85.

5 ΑΑ 1942, σ. 169, εἰκ. 34.

6 Π. χ. Hesperia III, σ. 342, εἰκ. 22, Β 44.

Ἐν γένει οἱ ἀμφορίσκοι τοῦ εἴδους τούτου, μὲ ἐπικεκολλημένας τὰς λαβάς, εἶναι συνήθεις ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείᾳ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ἡ μορφή καὶ ἡ διακόσμησις ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἀγγείων P. 15.129 καὶ P. 7.381 τοῦ Μουσείου τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν.

Ἄρ. 38, τάφ. II, 9. **εἰκ. 26** (ἀρ.). Ἄωτος σκύφος. Ὑψ. 0.045 μ., διάμ. 0.135 μ. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους, βαφή ἐρυθροπῆ, ἐστιλβωμένη. Σχῆμα ἐπιμεμελημένον. Τὰ τοιχώματα διογκοῦνται εἰς τὴν κοιλίαν. Τὸ χεῖλος συστέλλεται πρὸς τὰ ἔσω. Βάσις δακτυλιοει-

Εἰκ. 26. Ἀγγεῖα τάφου II, 9 καὶ 4.

Εἰκ. 27. Τομὴ ἀγγείου ἀρ. 38.

δής. Τύπος ἀγγείου συνήθης κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἰς Ἀθῆνας, ὅπου τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα εἶναι μελαμβαφῆ καὶ φέρουσιν ἐσωτερικῶς εἰς τὸ κέντρον ἐμπέστον διακόσμησιν (π.χ. τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν P. 12.728 καὶ P. 775). Ἄλλ' ὁ τύπος ὑπάρχει ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος¹.

Ἄρ. 39, τάφ. I, 6. **εἰκ. 28**. Κάνθαρος. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους. Καλύπτεται ἐξωτερικῶς διὰ σκοτεινοῦ ἐλαιοχρόου γανώματος. Ὑψ. 0.115 μ. Μέρος τῆς μιᾶς λαβῆς ἔλλειπει. Κατὰ τὴν ἔψησιν τοῦ ἀγγείου, εἰς τινὰ σημεῖα ἡ βαφή ἔλαβεν ἐρυθροπῆν ἀπόχρωσιν ἐκ τῆς πυρᾶς. Ἡ μορφή τοῦ ἀγγείου ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν τοῦ κανθάρου P. 1819 τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν², τὸν ὁποῖον ὁ H. THOMPSON παραβάλλει πρὸς 2 κανθάρους τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἓνα ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ ἕτερον ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου. Ὁ τύπος εἶναι κοινὸς κατὰ τοὺς πρώτους

Εἰκ. 28. Κάνθαρος τ. I, 6.

ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Ἄλλ' ἡ μεγάλη ὁμοιότης τοῦ ἡμετέρου κανθάρου πρὸς τὸν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τὸ βερνίκιον αὐτοῦ δεικνύουσιν ὅτι προέρχεται πιθανῶς ἐξ Ἀθηναϊκοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου.

¹ D. M. ROBINSON Excav. at Olynthus, II, πίν. 151, ἀρ. 573.

² Hesperia III, σ. 320, εἰκ. 5 ἀρ. 29.

Β'. Ἀγγεῖα ἐκ πηλοῦ τεφροῦ. α) Ἐπιβιώσεις προϊστορικῶν τύπων.

Ἄρ. 40, Εἰκ. 24, τάφ. ΙΙΙ, 1. Οἰνοχόη. Ὑψ. 0.152 μ. Πηλὸς καθαρὸς, τεφρόχρους-πρασινωπός. Ἐπιφάνεια ἐλαφρῶς ἐστιλβωμένη, τοιχώματα λεπτά. Πλὴν μικρᾶς ὀπῆς, ἣν φέρει εἰς τὴν βᾶσιν τῆς γαστροῦ, ἡ οἰνοχόη διατηρεῖται ἀκεραία. Ἔχει χεῖλος κυκλοτερές, κοιλίαν εὐρείαν, βᾶσιν ἐπίπεδον. Ἡ λαβὴ πεπλατυσμένη τρισηχιδῆς, ἐπικολλᾶται ὑπὸ τὸ χεῖλος χωρὶς νὰ ὑψοῦται ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον αὐτοῦ. Τὸ ἀγγεῖον εἶναι κατεσκευασμένον διὰ τροχοῦ. Ὁ τύπος ἀπαντᾷ κυρίως ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ¹.

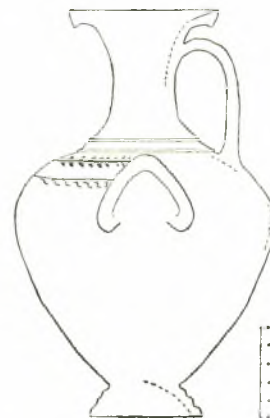
Οἰνοχόην ἐντελῶς ὁμοίαν κατὰ τὴν μορφήν πρὸς τὴν ἐκ Κοζάνης, εὐρίσκομεν ἐν Μακεδονίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου². Ὁ τύπος οὗτος εἶναι σπανιώτερος τῆς οἰνοχόης μετὰ προχοῆς (jug with cut away neck). Τὴν ἰδίαν μορφήν περίπου παρουσιάζει καὶ ἡ οἰνοχόη ἐκ Μεζέκ εὐρεθεῖσα μετὰ κρατῆρος ρυθμοῦ τοῦ Κέρτς.³ Αὕτη ὅμως ἀπομακρύνεται περισσότερον τοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου.

β) Ἀγγεῖα ἐλληνιστικοῦ τύπου.

Ἄρ. 41, τάφ. Ι, 9, εἰκ. 29. Ὑδρία. Ὑψ. 0,22 μ. Ὁμοίου πηλοῦ ὡς καὶ τὸ προηγούμενον ἀγγεῖον. Ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη, τοιχώματα λεπτά, διακόσμησις ἐγγάρακτος. Εὐρέθη τεθραυσμένη εἰς πολλὰ τεμάχια. Μέρος τοῦ χείλους, τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλίας ἐλλείπουσιν. Ἡ μορφή αὐτῆς λίαν ἐπιμελεμένη. Λαιμὸς λεπτός, χεῖλος ἐξέχων, ὤμος κυκλοτερές. Τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας σχεδὸν τριγωνικόν. Βᾶσις σχηματιζομένη κλιμακοειδῶς ἐκ τριῶν βαθμίδων, ἐσωτερικῶς κωνική. Αἱ πλάγαι λαβαὶ ἀνυψοῦνται κατακορύφως καὶ ἔχουσι τομὴν κυκλοτερῆ. Διακόσμησις ἐγγάρακτος κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ὤμου πρὸς τὴν κοιλίαν, συνισταμένη ἐκ δύο ἰχθυακανθῶν, κλάδου φύλλων καὶ γραμμῆς ὀριζοντίας, ὑπὸ τὴν ὁποῖαν σειρὰ ἐκ μικρῶν κυματοειδῶν γραμμῶν.

Ἡ ὑδρία αὕτη, ὡς πρὸς τὴν ἐπιμελεμένην μορφήν της, πλησιάζει πρὸς τὰς ὑδρίας τοῦ Κέρτς καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ὑδρίαν Ε 241 τοῦ Βρεττ. Μουσείου, διακεκοσμημένην ὡσαύτως κατὰ τὴν βᾶσιν τοῦ λαιμοῦ διὰ γιrolάνδας ἐκ φύλλων,⁴ τὴν ὁποῖαν ὁ K. SCHEFOLD χρονολογεῖ μετὰ τοῦ 350 καὶ τοῦ 340 π. Χ. Ἡ προκειμένη εἶναι πιθανὸν μεταγενεστέρα κατὰ μίαν δεκαετίαν. Εἶναι προφανῶς μεταγενεστέρα τῶν ὑδριῶν τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλύμπου.⁵

Ἐξῆλθεν ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου ἐξ οὗ καὶ ἡ οἰνοχόη τοῦ τάφ. ΙΙΙ, 1 (ἄρ. 40). Εἶναι περιέργος ἡ διαπίστωσις ὅτι τοιαῦτα ἀγγεῖα ἐκ τεφροῦ πηλοῦ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν εὐρημάτων τῆς Ὀλύμπου.

Εἰκ. 29. Ὑδρία τ. Ι, 9.

¹ Ἀνασκαφὴ Σαράτοι Δυτ. Μακεδονίας HEURTLEY ἔ.ἀ. πίν. XIX, ἀριθ. 445-446.

² S. CASSON Excavations in Macedonia, II, BSA XXVI, σ. 10, εἰκ. 3.

³ Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 141, εἰκ. 135.

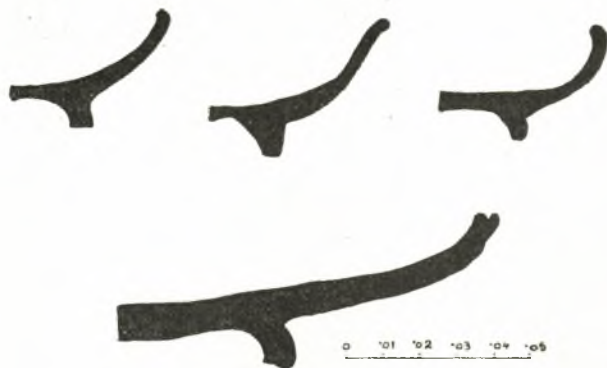
⁴ K. SCHEFOLD Untersuchungen zu Kertscher Vasen, πίν. 19, 2.

⁵ Π.χ. ἀριθ. Εύρετ. 31. 226. D. M. ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. 84 ἀρ. 140.

Μικροὶ ἄωτοι σκύφοι μετὰ χαμηλοῦ ποδός. Πηλὸς τεφροῦ σκοτεινοῦ χρώματος, βερνίκιον μέλαν ἐστιλβωμένον.

Ἄρ. 42, τάφ. I, 2. Διάμ. 0,09 μ. Χεῖλη συνεσταλμένα πρὸς τὰ ἔσω (τομή *εἰκ.* 30, 1).

Εἰκ. 30. Τομαὶ ἀγγείων τ. I, 2, 4, 5 καὶ 3.

Ἄρ. 43, τάφ. I, 4. Διάμ. 0,097.

Εὐρέθη τεθραυσμένους εἰς πολλὰ τεμάχια, ἔλλιπής. Χεῖλη διαστελλόμενα πρὸς τὰ ἔξω (τομή, *εἰκ.* 30, 2).

Ἄρ. 44, τάφ. I, 5. Διάμ. 0,077 μ.

Ὅμοίης μορφῆς (τομή, *εἰκ.* 30, 3).

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι κοινοῦ τύπου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, τοῦ ὁποῦ ἔχομεν πολλὰ παραδείγματα ἐγχωρίου ἐργαστηρίου, προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλύνθου¹. Ἀλλὰ τῆς Κοζάνης εὐρίσκονται ἐγγύτερον κατὰ

τὴν μορφήν πρὸς τοὺς μικροὺς ἄττικους ἄωτους σκύφους τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι φέρουσιν ἐμπέστον διακόσμησιν ἀνθεμίων ἐν τῷ κέντρῳ².

Ἄρ. 45, τάφ. I, 3. Πινάκιον. Διάμ. 0.207 μ. (Τομή, *εἰκ.* 30, 4). Πηλὸς ἀρκετὰ χονδροειδῆς, ἐπιφάνεια σκοτεινοῦ, τεφροῦ—πρασινωποῦ χρώματος, ἐλαφρῶς ἐστιλβωμένη. Τὸ πεπλατυσμένον βᾶθος τοῦ πινακίου ἐνοῦται διὰ συνεχοῦς καμπύλης πρὸς τὸ εὐρὸν χεῖλος, ὀριζοντίως τετμημένον μετὰ κεντρικῆς αὐλακος. Βάσις δακτυλιοειδῆς. Ἐσωτερικῶς, εἰς τὸ κέντρον, διακόσμησις ἐμπέστος συνισταμένη ἐκ τεσσάρων ἀνθεμίων, σταυροειδῶς διατεταγμένων περίξ διπλοῦ κύκλου καὶ περιβαλλομένων ὑπὸ ὁμοκέντρων κύκλων ἐκ μικρῶν ἐγχαρακτῶν γραμμῶν. Ἐξωτερικῶς, ὑπὸ τὸ χεῖλος, περίξ τῆς βάσεως, γραπτοὶ κύκλοι διὰ χονδροειδοῦς χρωστῆρος.

Ἡ μορφή τοῦ πινακίου εἶναι μεταγενεστέρα μὲν τῶν πινακίων τῆς Ὀλύνθου, εὐρίσκεται δὲ ἐγγύτερον τῆς μορφῆς πινακίων τινῶν τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως τῶν εὐρεθέντων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, π.χ. τοῦ ὑπ' ἄρ. Ρ 248. Ἀλλὰ τὰ πινάκια τῶν Ἀθηναίων εἶναι μελαμβραφῆ καὶ δὲν φέρουσι γραπτὴν διακόσμησιν ἐξωτερικῶς, οὔτε ἔντυπον ἐσωτερικῶς. Ἡ ἐμπέστος διακόσμησις ἐν τῷ κέντρῳ ἐνθυμίζει ἐν τούτοις ἄττικὰ πινάκια τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος³. Οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι ἐκ μικρῶν ἐγχαρακτῶν γραμμῶν εὐρίσκονται ἤδη ἐπὶ τινῶν πινακίων τῆς Ὀλύνθου⁴.

ΑΡΓΥΡΑ ΔΡΑΧΜΗ ΜΕΓ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ⁵

Ἄρ. 46, ταφ. I, 13. *εἰκ.* 31.

↑ Ρ 18. — Γραμμ. 4.00. Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὀπ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Ζεὺς καθή-

1 D. M. ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. 176.

2 H. A. THOMPSON Two Centuries of Hellenistic Pottery, Hesperia III, 1934, σ. 317.

3 Π.χ. L. TALCOTT Attic Black-glazed Stamped Ware and other Pottery from a Fifth Century Wall. Hesperia IV, 1935, σ. 488, εἰκ. 10 ἄρ. 110 καὶ 111, Πρβ. καὶ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευνα ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ, ΑΕ 1932, σ. 121.

4 D. M. ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. 157, ἀριθ. 608 καὶ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ ἔ.ἀ. σ. 60-61, ἄρ. 1-4, ἀγγεῖα ἐκ Φλωρίνης.

5 Ἡ κ. Εἰρήνη Βαρούχα - Χριστοδουλοπούλου, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας, ἀνταπεκρίθη προθύμως εἰς παρακλήσιν ἡμῶν, ὅπως ἐξετάσῃ τὸ νόμισμα.

μενος ἀριστ. Εἰς τὸ πεδῖον ἀριστ. ἀστήρ, δεξ. αἰχμὴ δόρατος. Μετρίως διατετηρημένον. MÜLLER πίν. VI, 317. Syll. πίν. 25,950.

Τὸ νόμισμα ἔχει κοπῆ εἰς ἄγνωστον νομισματοκοπεῖον ἀλλ' ἀσφαλῶς ἐντὸς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἡ σχετικὴ φθορὰ, τὴν ὁποῖαν παρουσιάζει, προϋποθέτει χρονικὸν διάστημα 10-15 ἐτῶν κυκλοφορίας αὐτοῦ. Ἐπομένως ὁ τάφος I δύναται νὰ χρονολογηθῆ καὶ ἐπὶ βάσει τοῦ τεκμηρίου τούτου εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων εἶχε διαπιστωθῆ ὅτι ἡ Κοζάνη ἦτο κατωκνημένη κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν χρόνων τούτων ἔκειτο πιθανῶς παρὰ τὸν Ἄγ. Κωνσταντῖνον¹. Ὑπετέθη ὡσαύτως ἡ ὑπαρξίς προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ Ἄγ. Ἀθανασίου, ὅπόθεν προέρχονται τέσσαρα χειροποίητα ἀγγεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς². Ἐν τούτοις μεμονωμένα τινὰ εὗρηματα (Ἄρ. Εὐρ. 26-30, πρβ. ΚΕΡΑΜΟΜΟΥΛΛΟΝ ΠΑΕ 1934, σ. 86, εἰκ. 13) ἐχρονολογήθησαν εἰς τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Ὁ σχετικὸς πλοῦτος τῶν κτερισμάτων τῶν εὗρεθέντων νῦν τάφων, μαρτυρεῖ ἀδιαμφισβητήτως τὴν ὑπαρξίν σημαντικοῦ οἰκισμοῦ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.

Εἰκ. 31. Ἀργυρὰ δραχμή, τ. I, 13.

Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ εἰκάσωμεν ποῖα ἐκ τῶν παραδεδομένων πόλεων τῆς Δυτ. Μακεδονίας, περὶ τῶν ὁποίων ἄλλωστε αἱ εἰδήσεις εἶναι λίαν πενιχραί³, κατεῖχε τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς Κοζάνης. Ἄν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν τὴν πράγματι ἐξαιρετικὴν γεωγραφικὴν θέσιν αὐτῆς καὶ τὸν ἐκδηλον πλοῦτον τῶν κτερισμάτων, ἴσως δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλιμιώτιδος, ἢ πόλις Ἑλίμεια. Τοῦτο ἴσως ἀποδειχθῆ διὰ συστηματικώτερας ἐρεύνης, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ δυνατόν νὰ ἐξαχθῶσι γενικώτερα συμπεράσματα.

Σημαντικὸν εἶναι, ἐν πάσει περιπτώσει, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ τρόπος τῆς ταφῆς καὶ ὁ χαρακτῆρ τῶν κτερισμάτων παρουσιάζουσιν ἀναλογίας καὶ κοινὰ γνωρίσματα καὶ πρὸς τάφους τῆς Ν. Ἑλλάδος καὶ πρὸς ἄλλους βορειοτέρων ἐπαρχιῶν, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ νεκρόπολις τῆς Κοζάνης ἀποτελεῖ συνδυτικὸν κρίκον τῶν δύο περιοχῶν καὶ μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν τῆς ἐνότητος τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐθίμων ταφῆς καὶ γενικώτερον τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ - DENISE FEYTMANS

1 Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑ Ἐκ τῆς Ἑλιμείας καὶ τῆς Ἐορδαίας. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κοζάνης, ΑΕ 1936, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 13.

2 Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑ αὐτ. σ. 12, ἀρ. 31-34. Πρβ. καὶ

HEURTLEY P. M., σ. XXIV, Addenda.

3 Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ Ποῦ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἑλίμεια. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Μακεδονικῶν» τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1949, σ. 1, σημ. 1-2.

Εἰκ. 1. Χάρτης τῆς Σαλαμῖνος (M. Le Roy 1770).

Σ Α Λ Α Μ Ι Ν Ι Α Κ Α

Υ Π Ο Δ Η Μ Η Τ Ρ Ι Ο Υ Π Α Λ Λ Α

Α. Σ Α Λ Α Μ Ι Ν Η — Μ Ο Υ Λ Κ Ι

Ἡ παροῦσα μελέτη ἀναφέρεται εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ μεσαιωνικὴν τοπογραφίαν τῆς Σαλαμῖνος καὶ ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ συμπληρώσῃ τὰς παρὰ τοῦ MILCHNÖFER, ἐν CURTIUS-KAUPERT Karten von Attika, τευχ. VII-VIII σ. 26 κέ., παρεχομένης τοπογραφικᾶς περὶ τῆς νήσου πληροφορίας διὰ παρατηρήσεων δυναμένων νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν αὐτῆς ἔρευναν.

Τὸ κέντρον τῶν ἐνταῦθα τοπογραφικῶν ἐνδιαφερόντων ἀποτελεῖ ἡ περιοχὴ Μουλκίου, ἔνθα ἡ ὑπαρξὶς πολλῶν παλαιῶν ἐκκλησιῶν—ἄλλων ἱσταμένων εἰσέτι, ἄλλων κατακειμένων εἰς ἐρείπια καὶ ἄλλων ἐκθαπτομένων τυχαίως παρὰ τῶν χωρικῶν—μαρτυρεῖ περὶ ζωηρᾶς ποτε ἐκεῖ μεσαιωνικῆς ζωῆς¹.

Αἱ περισσότεραι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς περιοχῆς Μουλκίου ἀπαντοῦν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς κοιλάδος τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τῆς ΝΑ παραλίας τοῦ κυρίου κόλπου² τῆς νήσου, παρὰ τὴν ὁποίαν κεῖται τὸ χωρίον Μοῦλκι, μέχρι τῶν πρὸς Α τῆς

¹ Πρβ. Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ Ἐκκλησίαι καὶ μοναστή-
στήρια Σαλαμῖνος, Ἀθῆναι 1925, 10 (ἐκδ. Ὀδοιπορ.
Συνδέσμου).

² «Φραγκολιμίονα» (= Φραγκολίμανον) κατὰ τὸν
MILCHNÖFER ἔ. ἀ. σ. 35. Δὲν κατώρθωσα νὰ ἐπαληθεύ-
σω τὸ ὄνομα ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως. Μικρὸς

ὄρμιςκος, ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν εἰσπλέοντα τὸν κόλπον,
ὀνομάζεται τοῦναντίον Τουρκολίμανον («Τουρκολι-
μιόν-α»). Ἐν τούτοις κατὰ τὸν 17ον αἰ. ἐδεικνύοντο τὰ
ἐρείπια φραγκικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς νήσου (βλ. κατωτ.
σ. 115).

κοιλιάδος ὀρμίσκων, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπόστασιν, ὑψηλότερον, κεῖται τὸ μικρὸν χωρίον Κατσηβίλα (Κακηβίγλα), περιλαμβανομένης δέ, ἀφ' ἑνὸς μεταξὺ τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τοῦ βραχῶδους ὄγκου τοῦ – ὑψουμένου εἰς τὸ μέσον τῆς νήσου – Μαυροβουνίου (καὶ Μαλ'ιζί) καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀπέναντι τοῦ Μαυροβουνίου λόφων Καμπόλη καὶ Προφήτου Ἑλίας¹. Εἰς ἐνδιαφέρον τι πόλισμα ὀφείλεται καὶ ἡ μέχρι πρό ὀλίγων ἐτῶν ὑπαρξίς μεγάλων σωρῶν λίθων, καλουμένων ἐν Σαλαμίτι «βραγκῶν», ἀπέναντι τοῦ Μουλκίου παρὰ τὴν ΝΔ κλιτὺν τοῦ Μαυροβουνίου εἰς τὴν περιοχὴν ἡρειπωμένης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (βλ. κατωτ. σ. 119 κέ.), ὡς καὶ ἡ σποραδικὴ ἀνεύρεσις τάφων, πύθων κλπ. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀρχαίων λειψάνων τῆς περιοχῆς σημειώνω: θεμέλια παχέων τοίχων, πιθανῶς ἐξ ὀχυρώσεων, ΒΑ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, πλησίον δὲ τῶν ὁποίων εὐρίσκοντο καὶ οἱ ἀνωτέρω σωροὶ λίθων²: εἰς μικρὰν ἀπὸ τούτων ἀπόστασιν παρὰ τὸν μελισσῶνα Βασιλείου μονόλιθα κατώφλια ἐξ ἀρχαίου κτιρίου, πιθανῶς ναοῦ (βλ. κατωτ. σ. 130), τὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου κατεστράφησαν πρό τινων ἐτῶν³. ἀπέναντι παρὰ τὸ Καμπόλη, ΝΑ ναυδρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπου ὁ μελισσῶν Μπερῆ, ἀπροσδιόριστα θεμέλια πιθανῶς παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου καὶ τέλος ἀρχαῖα καὶ χριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτὰ σποράδην ἀπαντῶμενα. Πολλὰ παλαιοχριστιανικὰ μαρμάρινα μέλη (γείσα κλπ.), ἐντετοιχισμένα εἰς βυζαντινὸν μονόκλιτον ναῦδριον παρὰ τὴν Κατσηβίλαν, παρὰ τὰ ἐρείπια μεσαιωνικῆς βίγλας⁴, ἀνακαινισθὲν δ' ἐσχάτως καὶ ἐπονομασθὲν τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ἐκαλύφθησαν διὰ παχέος κονιάματος καὶ δὲν εἶναι πλέον θεατά. Πιθανῶς ἐκ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τοῦ πολισματος τούτου προέρχονται προσέτι μία ὠραία βάσις ἀμφικιονίσκου παραθύρου (μῆκ. (;) πλ. 0.33 ὕψ. 0.20 μ.), ἐντετοιχισμένη εἰς οἰκίσκον, καὶ ἓν σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον (διάμ. 0.39 ὕψ. 0.30 ἐπιθήματος μῆκ. 0.90 πλ. 0.60 μ.) (εἰκ. 2), ἐκεῖ που ἐρριμμένον, παρὰ τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια εἰς τὴν θέσιν «Κολῶνες» πρὸς Ν τῆς νήσου ἀπέναντι τῆς Αἰγίνης, ὅπου συνήθως τοποθετεῖται ἡ ἀρχαιότερα πόλις, τὴν ὁποίαν ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις μυθολογοῦσα εἶχε προσονομάσει Κυρραῖαν⁵. Εἰς «Κολῶνες» δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν καὶ χριστιαν-

Εἰκ. 2. Σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐκ τῆς θέσεως «Κολῶνες».

1 Βλ. CURTIUS - KAUPERT Karten v. Attika πίν. XXI.

2 Πρβ. MILCHHÖFER σ. 36. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οἱ σωροὶ τῶν λίθων σχεδὸν ἐξηφανίσθησαν, χρησιμοποιοῦντες ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Ἄτυχῶς ὁμοῦ λατομοῦνται καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοῖχοι.

3 Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων εὐρέθῃ ἀκέραιον ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνάγλυφον ἐκ μαρμαροῦ μετὰ παραστάσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς κατενώπιον ὀλοσάμων ἤδη κατὰ τὸ ἄνω μέρος ἔλλιπες. Παραχωρηθὲν ὑπὸ τοῦ κατόχου του κ. Εὐαγγέλου Βασιλείου κατετέθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Σαλαμίνος.

4 O. M. BARON de STACKELBERG La Grèce. Vues pittoresques et topographiques, Paris 1834, σ. 6 (τοῦ περὶ Ἀττικῆς τμήματος). Μνημονεύει αὐτὴν ὡς ὑπερμέτρος ὑψούμενον κωδωνοστάσιον.

5 ΣΤΡΑΒ. Γεωγρ. Θ' 9. Πρβ. MILCHHÖFER ἔ. ἀ. 28, J. G. FRAZER Pausanias Description of Greece II 480, BÜRCHNER ἐν RE² I, 1831. ΙΑΚ. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ, Τὰ Ἑλληνικὰ Γ', ἐν Ἀθήναις 1854, 87, 89 καὶ Σ. ΣΤΟΥΡΑΪΤΗΣ Ἀρμονία, Β', 1901, 177 κέ. Τὸ ὄνομα ἐξ ἀθηναϊκῆς ἐπιγραφῆς Ἀρχ. Ἐφ. 1884, 169 στίχ. 32 (Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ). Πρβ. HONIGMANN ἐν RE² XI (1929), 2301 ἐν λ. Κυρραῖα καὶ Α. ΧΑΤΖΗΝ Ἀρχ. Ἐφ. 1930, 61-62.

νικά κτίσματα παρὰ τὰ ἀρχαῖα. Τέλος εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν ἀνήκει καὶ ἡ εἰς τὴν θέσιν «Δανίλη», ὅπου ἐπίσης διακρίνονται ἀρχαῖα λείψανα, χριστιανικὴ ἐπιγραφή, ἐντετοιχισμένη εἰς τὴν οἰκίαν Βελούδη. Μήκ. 0.40 ὕψ. 0.22 μ.:

ZONVCOΔΩ

PΩ Ρ COINOZ

ΑΡ

Ζονυσοδώ|ρω Ρ Σ<η>νόζ|α(:) Ρ¹

Τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα λείψανα καταβιβάζουν τὸ παρὰ τὸ Μοῦλκι ἀρχαῖον πόλισμα μέχρι τοῦλάχιστον τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων· πιθανῶς δὲ πρέπει τοῦτο νὰ ταυτισθῆ πρὸς μίαν ἐκ τῶν τοπωνυμιῶν: *Συπταλιά*, *Βουσφαγέα* (:) καὶ *Βοειοτομία*, αἵτινες μετὰ τῆς *Κολούριδος*, δηλαδὴ τῆς Σαλαμίνας τῶν ἱστορικῶν χρόνων, κειμένης ὡς γνωστὸν παρὰ τὸ σημερινὸν Ἀμπελάκι, μνημονεύονται ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ., εὐρεθείση παρὰ τὸ Ἀμπελάκι². Αἱ ὑπόλοιποι δύο τοπωνυμῖαι τῆς ἐπιγραφῆς δύνανται νὰ ταυτισθῶσι πρὸς κατφικημένας θέσεις ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς πόλεως Σαλαμίνας, κατφικημένην καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕκτασιν δεξιὰ τῆς πρὸς τὴν Μοῦλην Φανερωμένης ὁδοῦ παρὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς Σαλαμίνας³ ἔχουν σημειωθῆ μνηναῖκοι τάφοι σποραδικῶς⁴, μνηναῖκὸν νεκροταφεῖον⁵, συστάδες χριστιανικῶν τάφων ἀποκαλυφθέντων κατὰ καιροὺς ἐντὸς τῆς πόλεως⁶ καὶ βυζαντινὸν νεκροταφεῖον παρὰ τὸ ΒΔ ἄκρον αὐτῆς⁷. Ἀρχαῖα ἐρεῖπια δὲν ἔχουν σημειωθῆ· ἀλλὰ περισυνελέγησαν δύο μεγάλα κιονόκρανα διαχωριστικῶν κιονίσκων παραθύρων, τὰ ὅποια, ἐὰν δὲν προέρχονται ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς νήσου, μαρτυροῦν ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχον ἐν ἡ δύο ἀξιόλογα διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν παλαιοχριστιανικὰ κτίρια. Ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι προήρχοντο: ἡ παλαιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, κατεδαφισθεῖσα καὶ ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁμωνύμου νεωτέρας, κατὰ τὴν παράδοσιν ὅμως τρουλλωτὴ μετὰ τοιχογραφιῶν καὶ βαθῆως κεχωσμένη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους· καὶ ἡ παλαιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἐπίσης κατεδαφισθεῖσα καὶ ἐπίσης κοσμουμένη διὰ τοιχογραφιῶν⁸. Εἰς μικρὰν ΒΑ ἀπὸ

1 Ζονυσόδωρος = Διονυσόδωρος. Σοινόζα ὑποθέτω Σηνόζα, ἀντὶ *Ζηνόζα = Ζηνοβία (:). Πρβ τὰ Ζηνόβιος - Σηνόβιος, Ζενόβιος - Σενόβιος, Ζαχαρίας - Σαχαρίας, Ζιττάς - Σιττάς, Ζηνάς - Σηνάς, Σαραπίων - Ζεραπίων (τὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ FR. PREISIGKE *Namenbuch in griechischen Urkunden*, Heidelberg 1922, στ. 116 κέ. Ἐν τούτοις οὐδαμοῦ συνήνησα τὸ ὄνομα Σηνόζα - Ζηνόζα).

2 H. FRÄNKEL *Ath. Mitt.* 48, 1923, 3. Ὡς τοπωνυμίας ἠρμήνευσε τὰ ὀνόματα ὁ A. WILHELM *Akad. Wiss. in Wien, Phil. - hist. Kl., Anz.* 1927, 217, 219. Πρβ. ΧΑΤΖΗΝ ἔ.ἀ. 59. Ὁ κ. Χατζῆς ὑπεστήριξε ὅτι πρόκειται περὶ τοπωνυμιῶν, πασῶν ἐπὶ τῆς νήσου Σαλαμίνας, ἀναγιγνώσκει δὲ ΡΟΟΦΑΓΕΑ ἀντὶ Βουσφαγέα.

3 Ἡ πρώτη μνεῖα τοῦ ὀνόματος (Salamis Nova) ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ d' Anville (1762).

4 Ἀρχ. Ἐφ. 1916, 8 (Π. ΦΟΥΡΙΚΗΣ). Ἐτερος μνη-

ναῖκός τάφος εὐρέθη ἐντὸς τῆς αὐλῆς ὑπὸ τὴν ξυλίνην κλίμακα τῆς ἄλλοτε οἰκίας Παναγῆ Κανάρη παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Καθαρέσσας (ἀδημοσίευτος).

5 Ἀνεσκάφη ὑπὸ Ν. Κυπαρίσση ἐντὸς τοῦ ἄλλοτε νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς (ΑΑ 55, 1940, σ. 183 / 4). Ἐκτοτε ἡ παρὰ τὸ νεκροταφεῖον περιοχὴ «ἐρευνᾶται» παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

6 Ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ἀγγελία καὶ λύχνοι φέροντες σταυρὸν (ΦΟΥΡΙΚΗΣ ἔ.ἀ. 9).

7 Αὐτ. 7 κέ.

8 M. LOUIS LACROIX *Pes de la Grèce*. Paris 1881, 499a (τῆς σειρᾶς L' Univers). Ἐφερον ἐντετοιχισμένην τὴν ἐπιγραφὴν «Διονύσιος Ἀπολλωνίου Σαλαμείνιος». (Expédition scientifique de Morée, III, 66 ἀριθ. 6). Ἀναφέρεται καὶ ὡς τόπος ἐνταφιασμοῦ τοῦ Παναγῆ Χαλκοκονδύλη (Ἑλληνικά, 2, 1929, 441 ΧΡ. ΠΕΤΡΟΥ).

τῆς πόλεως ἀπόστασιν ὀπισθεν τοῦ νεωτέρου ἔξωκκλησίου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐσφύζετο εἰς ἀρκετὸν ὕψος πύργος μέχρι πρὸ δέκα ἐτῶν, ὅτε καὶ κατεδαφίσθη. Ἐκ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς περιουσιολογία τὸ ἐν ἐκ τῶν ἀνωτέρω κιονοκράνων. Εἰς τὰ ΝΑ δὲ τῆς πόλεως πρὸς τὴν Β κλιτὸν τοῦ Μαυροβουνίου παρὰ τὸ ἔξωκκλήσιον τῆς Παναγίας Βροντοῦς παρατηροῦνται θεμέλια βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ σφύζονται τὰ ἐρείπια ἐτέρου πύργου¹. Τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν ἐνδείξεις περὶ τοῦ ὅτι εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς πόλεως ὑπῆρχε παλαιοχριστιανικὸν καὶ βυζαντινὸν τι πόλισμα.

Εἰς τὴν περὶ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον περιοχὴν ἐσημείωσεν ἤδη ὁ Ραγκαβῆς ἑλληνικὰ ἐρείπια², ὡς δὲ ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω ὑπῆρχον ἄλλοτε πολὺ περισσότερα τῶν ἐλαχίστων νῦν σφζομένων λειψάνων, ἐξαφανισθέντα ἔκτοτε. Διακρίνεται μόνον μικρὸν μέρος τοίχου ἐκ μεγάλων δόμων εἰς ἀπόστασιν περίπου 50 μ. Ν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, σφύζονται ἀρχιτεκτονικὰ τινα κ.ἄ. μέλη ἔξω τῆς ἐκκλησίας, συναντᾷ δέ τις καὶ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐντὸς τοῦ παρακειμένου κτήματος Παπανικολάου εὐρέθησαν τρεῖς ἢ τέσσαρες χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ τάφοι, ἐκτισμένοι ὁ εἰς ἐκ λίθων καὶ οἱ ἕτεροι ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, κοσμούμενοι δ' ἐσωτερικῶς διὰ γραπτῶν σταυρῶν καὶ ταινιῶν. Ἄλλα μεσαιωνικὰ λείψανα τῆς περιοχῆς εἶναι: ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, τρίκογχος τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων· ΒΑ τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς ἀπόστασιν περίπου 50 μ. ἀγνώστου προορισμοῦ τοίχος, σφζόμενος εἰς ἔκτασιν 13 μ. καὶ εἰς ὕψος σχεδὸν 1 μ., διευθυνόμενος πρὸς Β μεταξὺ τῶν ἀμπέλων Κοραλῆ καὶ Σπαθῆ ἄνευ δὲ οὐδενὸς ἀνοίγματος καὶ τέλος ἀρχιτεκτονικὰ τινα μέλη. Κατ' Αὐγουστον τοῦ 1941 ἐπεχείρησα μικρὰν δοκιμαστικὴν ἔρευναν περὶ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον, δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Ἄλλ' ἡ ὁσημέραι οἰκονομικὴ ἔνεκα τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς κατάρρευσις κατέστησε τὸ εἰς χεῖράς μου χρηματικὸν ποσὸν τελείως ἀνεπαρκὲς πρὸς θαρραλέαν ἀνασκαφικὴν ἀναζήτησιν, συνεπῶς δὲ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δοκιμαστικῆς ἐκείνης ἐρεύνης ἀπέβησαν ἀσήμαντα.

Λείψανα ἀρχαίας ζωῆς ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν πρὸς Α τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου θέσιν Παλιάμπελα: Ἐπὶ τῆς Ν κλιτύος τοῦ λοφίσκου Δρακατσούλα αὐτὰξ ἐπὶ τοῦ βράχου διευθυνομένη πρὸς Δ, πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου· διάφορα μαρμάρια καὶ λίθινα ἀρχαῖα καὶ χριστιανικὰ μέλη περὶ τὸ ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἢ ἐντετοιχισμένα ἐπ' αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς Β κλιτύος τοῦ πρὸς Ν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου λόφου ἐντὸς ἀμπέλου (ἤδη ἐντὸς τοῦ κτήματος Α. Βιλιώτου) ἐσφύζοντο πρὸ ἐτῶν λείψανα πολυγωνικοῦ τοίχου, λατομηθέντα ἔκτοτε. Τέλος εἰς ἀπόστασιν περίπου 20' ΒΑ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς θέσιν Γούβα Μπατσῆ περίξ φρεατοειδοῦς δεξαμενῆς εὐρέθη συστάς τάφων ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων.

¹ Δὲν σημειοῦται εἰς τὸν χάρτην τῶν CURTIUS - KAUPERT. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὁ M. LE ROY *Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce*, II, Paris 1770, πίν. I (βλ. ἐνταῦθα εἰκ. 1) τοποθετεῖ Μοῆν τῆς Θεοτόκου. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνωμένου ἐκκλησίας παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ὁποίας ὁ RICH. CHANDLER *Travels in Greece*, Oxford 1776, 203 εἶδεν ἀρχαῖα γλυπτά; Οἱ παλαιότεροι περιηγηταὶ ἀναφέρουν ἐρείπια φραγκικῆς ἐκκλησίας (église de Francs, chrétiens Occidentaux) καὶ παρ' αὐτὰ ἐνεπιγράφους λίθους

(J. SPON *Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grèce* κλπ. Amsterdam 1679, II, σ. 202, D.'O DAPPER *Description exacte des isles de l' Archipel*, Amsterdam 1703, σ. 282). Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐρειπίων τούτων τῆς Παναγίας, πιθανῶς δὲ τὸ μνημεῖον τοῦτο ἔπινοεῖ καὶ ὁ G. WHEELER *A Journey into Greece*, London 1682, 422. Γλυπτά ἐκ τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀπόκεινται εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Σαλαμῖνος. 2 ΡΑΓΚΑΒΗ Τὰ Ἑλληνικά Γ', 89.

Είναι ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ λείψανα τῆς περιοχῆς Ἁγίου Γρηγορίου - Παλιαμπέλων - Γούβας Μπατοῆ ἀνήκουν εἰς οἰκισμὸν τινα τοῦ Β καὶ ΒΔ τμήματος τῆς νήσου, μὲ κέντρον τὴν περὶ τὸν Ἁγιὸν Γρηγόριον θέσιν¹. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ οἰκισμοῦ τούτου ὑπάρχοντα καὶ τὰ ἐρείπια ἐκκλησίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατὰ τὸν 17^{ον} αἰ. ἐκτίσθη ἡ Μονὴ Φανερωμένης², ἃν ἦσαν παλαιοχριστιανικά³, πιθανῶς δ' ἐκεῖθεν προέρχεται καὶ ἡ ἐν τῷ Βυζαντ. Μουσειῷ ἀριθ. ταξ. 134 (ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρείας ἀριθ. 105) ἐπιγραφὴ (ἐκ κυανοῦ σχιστολίθου, εἰς δύο τεμάχια, ὕψ. 0.31 πλ. 0.25 πᾶχ. 0.02 μ. ὕψ. γραμμ. 0.04 διαστιχ. 0.02 μ.) :

[(Τὸ δεῖνα) ὄν] ΟΜΑΜΟΙ
[ᾧδε τό ;] ΚΤΗΡΙΟΝ
[ἔνθα] ΚΕΙΜΑΙ +

[(Τὸ δεῖνα) ὄν]ομά μοι | [ᾧδε τό ;] κτήριον | [ἔνθα] κεῖμαι +⁴.

Αἱ ἀνωτέρω τέσσαρες τοπογραφικαὶ θέσεις ἐπὶ τῆς Σαλαμίνοσ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 4^{ου} αἰ. τοπωνυμιῶν. Ὅθεν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι αἱ τοπωνυμιαὶ ἐκεῖνα εἶναι ὀνόματα οἰκισμῶν τῆς Σαλαμίνοσ καὶ ὅτι οἱ ἀνωτέρω οἰκισμοὶ εἶναι πιθανῶς οἱ μνημονευόμενοι ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀμπελακίου, ὅπου ἡ Σαλαμίς τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἡ Κόλουρις⁵, δὲν κατῶρθωσα νὰ ἀνεύρω λείψανα τῆς παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς ἄλλα, πλὴν τῶν ἐρειπίων πύργου ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ οἰκοδομηθέντος, περὶ τοῦ ὁποίου συνφάσθη ἡ σημερινὴ κώμη. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις παρήκμασεν ἔνωρις, ὅτι κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εἶχε ἐκλείψει ἡ ἀστική ζωὴ⁶ καὶ ὅτι βαθμηδὸν ἡ πόλις ἐξηφανίσθη⁷. Αἱ δηώσεις, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν

1 Εἶναι ἡ πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς Ἀττικῆς πόλις, ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῶν *Observations curieuses sur le voyage du Levant, fait en M.DC. XXX, à Rouen MDCLXVIII, 222* «il y a eu autrefois deux villes dans cette isle, l'une appelée Salamine comme le reste de l'isle, et l'autre du costé de l'Attique, dont il ne paroît plus aucunes vestiges». Πρβ. *Expéd. scientif. Morée* ἔ.ἀ. 65 καὶ X. SCROFANI *Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795*, γαλλ. μετάφρ. I. F. C. BLANVILLAIN, 2, Paris-Strasbourg 1801, 148, ὅστις θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν πόλιν τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς. Ὁ χάρτης τοῦ J. LAURENBERG (17^{ου} αἰ.) σημειοῖ ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς: *Telamonis Mon(umenta)*;

2 Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ἡ μονὴ Φανερωμένης, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. Α', 1924, 110, 119.

3 Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φανερωμένης, ὑψηλά, διακρίνεται ἐντετοιχισμένη πωρὴν πλάξ μετ' ἀναγλύφου σταυροῦ καὶ ἐπιγραφῆς, ἐνθα μεταξὺ ἄλλων ἀναγιγνώσκειται ἡ φράσις «ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ», πιθανῶς τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαιοτέρας ἐκκλησίας. Ἡ μορφή τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν γραμμάτων χρονολογεῖ τὴν πλάκα εἰς τὴν πρώτην χιλιετίαν. Εἰς

ἐν τῶν παρεκκλησιῶν ἢ πυργίσκων (ψευδοτρούλων) τῆς στέγης τοῦ καθολικοῦ ὁ Λαμπάκης εὑρεν ὑπόχρισμα ψηφίδων καὶ ψηφίδας (χειρόγραφος κατάλογος Χρ. Ἀρχ. Ἐταιρ. ἀριθ. 17, 18 καὶ 57) πιθανῶς καὶ αὐτὰ προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου μνημείου.

4 Προσεφέρθη εἰς τὴν Χρ. Ἀρχ. Ἐταιρείαν ὑπὸ ἡγουμένου τῆς Μονῆς.

5 MILCHNÖFER ἔ.ἀ. 27 κέ. BÜRCHNER ἐν RF³ ἀρθρ. Salamis καὶ FRAZER ἔ.ἀ. 478. Περὶ τοῦ ὀνόματος Κόλουρις βλ. A. XATZH ἔ.ἀ. 69.

6 Ἡ γνωστὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀγάθωνος καὶ τῆς Εὐφημίας (CIG IV ἀριθ. 9303, C. BAYET *De titulis Att. christ.* ἀριθ. 107, ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ Ἀττικῆς ἐπιγρ. ἐπιτύμβ. ἀριθ. 3504) δὲν χρησιμεύει πρὸς στήριξιν τοπογραφικῶν συμπερασμάτων, διότι δὲν ἔχει σημειωθῆ ὁ τόπος εὐρέσεώς της.

7 Τὸ χωρίον ΠΑΥΣΑΝ. I 35, 3, ἐκ τοῦ ὁποίου πληροφοροῦμεθα ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 2^{ου} μ. Χ. αἰ. δημόσια κτίρια τῆς πόλεως εὐρίσκοντο εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν, φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς μνημεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας πόλεως, τῆς ἀπέναντι τῆς Αἰγίνης (βλ. ἀνωτ.).

πειρατῶν περὶ τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰ.¹, ἀκολούθως ἡ μείωσις τῆς οἰκονομικῆς σημασίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἡ πτώσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν μεσαιῶν καὶ τῶν λαϊκῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, γενικώτερον δὲ ἡ βαθμιαία μετατροπὴ τῆς οἰκονομίας ἐπὶ τὸ κλειστότερον μετετόπισαν τὴν ζοὴν ἐπὶ τῆς νήσου πρὸς τὰ ἔνδον, πρὸς τοποθεσίας ἐγγυτέρας πρὸς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξησφαλίζετο νῦν ἡ οἰκονομικὴ αὐτάρκεια· ἂν καὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αἱ γειτονικαὶ Ἀθῆναι, ὡς ἑλλαδικὸν πολιτικὸν καὶ οἰκονομικὸν κέντρον, σχετικῶς εὐημέρουν². Ὅπως δὲ ἐντείνεται τότε ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ ἀπλοῦται διὰ τῆς ἐξευρέσεως νέων γαιῶν³, πιθανῶς δὲ τότε ἐν Σαλαμῖνι ἀνήλθον εἰς πολίσματα⁴ οἱ ἄλλοτε ἀγροτικοὶ συνοικισμοὶ τῆς νήσου, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτεροι φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν ὁ εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς πόλεως Σαλαμῖνος καὶ ὁ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μουλκίου.

Ποῖον ἐκ τῶν δύο τούτων πολισμάτων ἐχρησίμευσεν ἀργότερον ὡς ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Σαλαμίνης⁵ καὶ ποῖα τὰ ὀνόματα αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν.

Τῆς μὲν σημερινῆς πόλεως τὸ κοινὸν ὄνομα Κούλουρη, μαρτυρούμενον ἀπὸ τοῦ 17^{ου} αἰ.⁶, δὲν ὀφείλεται εἰς ἄμεσόν τινα ἱστορικὴν συνέχειαν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως Κολούριδος⁷, ἀλλ' εἰς τὸ λαϊκώτερον ὄνομα τῆς νήσου⁸ κατὰ συνεκδοχὴν — ἡ διοίκησις καὶ ἡ λογία παράδοσις ἐχρησιμοποιοῦν περὶ τῆς νήσου τὸ ὄνομα Σαλαμῖνη ἢ Σαλαμῖς⁹. Περὶ δὲ τοῦ παρὰ τὸ Μοῦλκι πολίσματος αἱ πληροφορίες εἶναι ἀόριστοι. Εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ὁ Spon γνωρίζει ἀνδρικήν μονὴν καλουμένην «Μητρόπολι» καὶ παρ' αὐτὴν οἰκίας τινάς¹⁰. Ἀλλ' ὁ συνταξιδιώτης αὐτοῦ Wheler ἀντὶ μονῆς ἀναφέρει χωρίον, κείμενον ἐπὶ λόφου,

1 DITTENBERGER Sylloge Inscr. Gr.³ ἀριθ. 454 (=1, 694). Πρβ. M. ROSTOVZEFF The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford 1941, 1, 198 πρβ. καὶ σ. 202 καὶ 1365.

2 ROSTOVZEFF 629 κέ. 741 κέ.

3 ROSTOVZEFF 1160 - 61.

4 Πρβ. τὴν φράσιν τοῦ Πausανίου «λέγουσι δὲ οἱ περὶ τὴν Σαλαμῖνα οἰκοῦντες» (I 35, 3), ἔνθα ἐννοοῦνται οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου. περὶ τὴν πόλιν τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

5 Ἡ ἐπισκοπὴ Σαλαμίνης κατεῖχε τὴν τρίτην θέσιν ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν (Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ Αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ τάξις αὐτῶν, Α', Ἀθῆναι 1934 [Texte u. Forsch. N° 13], σ. 102 ἀριθ. 662).

6 SPON ἔ.ά. 200, WHEELER ἔ.ά. 421, DE LA GUILLETIERE Athènes ancienne et nouvelle, Paris 1675, 113 (οἱ τελευταῖοι ὑπὸ τὸν τύπον Κόλουρη). Πρβ. καὶ τὸν χάρτην εἰκ. 1.

7 Καὶ ἡ προφορικὴ παράδοσις διέσωσε τὴν εἴδησιν, ὅτι ἡ σημερινὴ πόλις συνφικίσθη εἰς νεωτέραν ἐποχὴν ὑπὸ ξένων. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἄλιεῖς ἦσαν οἱ πρῶτοι οἰκισταί, ὀδηγηθέντες ὑπὸ ρύακος ἐντὸς δάσους ἐκ κέδρων μέχρι τῆς πηγῆς αὐτοῦ, ἀναβλύζοντος παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν (περὶ τῆς ἐκεῖ ἄλλοτε πηγῆς βεβαιούμεθα καὶ ἐκ τοῦ DE LA GUILLETIERE ἔ.ά. 114). Συμπληθεῖς ὑπὸ τὸν βράχον τοῦ Προφήτου Ἡλία ὁ συνοικισμὸς οὗτος, φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἔλαβε τὸ ὄνομα Βράχος, ὡς τοῦλάχιστον συμπεραίνομεν ἐξ ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1720: «συμφώνως πληροῦσι γεινομένῳ ἐν τῷ βράχῳ (Scoglio) Κούλουρης» (κατὰ μετάφρασιν Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆναι 1939, 143). Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ Κούλουρη ὀνομάζεται προφανῶς ἡ νῆσος· ὡς πρὸς τὸ «Βράχος» παρατηρῶ ὅτι πολλοὶ εἶναι αἱ περιπτώσεις ὀνομάτων οἰκισμῶν ἀπὸ βράχων.

8 Περὶ τοῦ ὀνόματος βλ. ΧΑΤΖΗΝ ἔ.ά. 60 κέ.

9 Σαλαμῖνη: ἸΕΡΟΚΛΕΟΥΣ Συνέκδημος (ἔκδ. Ε. ΗΟΝΙΓΜΑΝΝ ἐν Corp. Bruxell. Histor. Byzant. I, Bruxelles 1939, σ. 17 ἀριθ. 646, 6 καὶ BURCKHARDT, 1893, σ. 7), Τακτικὸν Par. Gr. 1555A (ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ ἔ.ά.). Σαλαμῖς: Βίος Ὁσίου Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε» (βλ. κατωτ.), Μιχαὴλ Ἀκομινάτος (ΣΠΥΡ. ΛΑΜΠΡΟΥ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τὰ σωζόμενα, Β' 14), ὅστις μάλιστα χαίρει, διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἐσφύζετο εἰσέτι τὸ ἀρχαιοπρεπὲς τοῦτο ὄνομα τῆς νήσου, ὅπερ πράγματι διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων (βλ. τὸ σημείωμα τοῦ ἐκ Μεγάρων Ὁσίου Λαυρεντίου, δημοσιευθὲν ὑπὸ Γ. ΛΑΜΠΑΚΗ, περιοδ. «Ἐβδομάς», Α', 1884, Δελτίον ἀριθ. 27 τῆς 2 Σεπτεμβρ. σ. 1α. Πρβ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. Α' 1924, 110).

10 «Et un couvent de caloyers appelé Mitropoli, accompagné de quelques maisons» (SPON ἔ.ά. 202).

ὑπὸ τὸ αἰνιγματικὸν ὄνομα Metropolis¹. Πρόκειται περὶ τοῦ σημερινοῦ χωρίου Μουλκίου, τὸ ὁποῖον μετὰ ἕνα αἰῶνα ὁ Le Roy σημειώνει ἐπίσης διὰ τοῦ ὀνόματος Métropolis (εἰκ. 1)². Ὁ Chandler, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἀναφέρει μόνον ἐρείπια ἐγκαταλειμμένου χωρίου (a deserted village), εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχον προσεγγίσει κατὰ τὸν πλοῦν αὐτῶν ἀπὸ τῆς Αἰγίνης πρὸς τὸν Πειραιᾶ³. Ἡ προφορικὴ παράδοσις ἀφηγεῖται ὅτι παλαιότερον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (βλ. ἀνωτ. σ. 113) ὑπῆρχε χωρίον καὶ ὅτι τοῦτο ἐγκατελείφθη παρὰ τῶν κατοίκων του, ἐγκατασταθέντων εἰς τὸ σημερινὸν Μοῦλκι, ὅπου ὑπῆρχε Μοναστήριον ἀνδρῶν⁴. Ὁ Chandler εἶδε, λοιπόν, τὰ ἐρείπια τοῦ ἐγκαταλειμμένου οἰκισμοῦ· ἡ προφορικὴ δὲ παράδοσις μαρτυρεῖ ἐν μέρει ὑπὲρ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Spon.

Ὁ Chandler ὁμιλεῖ, ὡς εἶδομεν, καὶ περὶ τῆς θέσεως, ἐνθα προσήγγισαν κατὰ τὸν ἀπὸ Αἰγίνης πλοῦν· εἶναι δὲ αὕτη, ὡς νομίζω, ἢ παρὰ τὸ ἀσφαλὲς ἀγκυροβόλιον «Πελιστέρια»⁵ περιοχὴ, ὅπου εἰς διάφορα σημεῖα πλησίον τῆς παραλίας ὑπάρχει πόσιμον ὕδωρ. Εἰς τὴν ἀκτὴν τῶν Πελιστερίων ἐσφύζοντο ἐρείπια μετὰ τινων μαρμάρων ἐκκλησίας ἀνοικοδομηθείσης πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἕτερα δ' ἐρείπια μικρᾶς ἐκκλησίας διακρίνονται εἰσέτι εἰς ὀλίγων λεπτῶν ἀπόστασιν ἀνατολικώτερον, εἰς τὴν θέσιν Μαρούδη, ἀμφοτέρων τιμωμένων κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Νικολάου⁶. Ἐνθυμούμενοι δὲ ὅτι καὶ κατὰ τὸ ταξίδιον τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε» ἀπὸ Δαμαλᾶ πρὸς Ἀθήνας προσήγγισαν εἰς τὴν Σαλαμίνα διὰ νὰ προμηθευθῶσιν ὕδωρ⁷, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἐκεῖνοι προσωρμίσθησαν παρὰ τὴν θέσιν «Πελιστέρια»· ὅτι δηλαδὴ τὰ «Πελιστέρια» ἐχρησιμοποιοῦντο ἀνεκάθεν ὡς θέσις προσορμίσεως τῶν ναυτικῶν. Ἡ παλαιότερα μνεῖα περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου νομίζω ὅτι ἀπαντᾷ εἰς τὸ παρεφθαρμένον *Πελιστόθρη* τοῦ ΗΣΥΧΙΟΥ (Λεξικὸν ἐν λ.). Τὸ «Πελιστόθρη» προέρχεται πιθανῶς ἐκ

1 WHEELER ἔ.ἀ. 421. Πρβ. καὶ D. Ὁ DAPPER ἔ.ἀ. 282, ὅστις δὲν θεωρεῖ ὡς ἀληθὴ τὴν εἶδῃσιν τοῦ SPON. Ἐπὶ τοῦ συνταχθέντος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ Wheeler χάρτου τοῦ Io. Bapt. Hommano τὸ χωρίον σημειοῦται ἐσφαλμένως εἰς τὴν Ν ἀκτὴν τῆς νήσου ὑπὸ τὸν τύπον Metropi. Πρβ. καὶ τοὺς χάρτας τῶν L. S. De La Rochette (London 1790) καὶ Choiseul-Gouffier (1809).

2 M. LE ROY ἔ.ἀ. πίν. I (ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις Γενναδείου Βιβλιοθήκης).

3 CHANDLER ἔ.ἀ. 203.

4 Κατὰ τὴν παράδοσιν «ἄλλοτες τὸ Μοῦλκι ἦταν ἀπέναντι στὸν Ἅγιο-Δημήτρη κ' ἐδῶ (εἰς τὸ σημερινὸν Μοῦλκι) ἦταν Μοναστήρι με καλογέρους. Οἱ γυναῖκες θέλανε νὰ φύγουν ἀπὸ κεῖ καὶ νᾶρθουν κοντὰ στοὺς καλογέρους. Οἱ ἄντρες δὲ θέλανε. Τότες οἱ γυναῖκες ἄρχισαν νὰ ρίχνουν στὸ πηγάδι τοῦ Φράγκου (παρὰ τὰ ἐρείπια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου) κάθε μέρα ἀπὸ ἕνα μικρὸ παιδί· καὶ λέγανε πῶς εἶχε ὁ τόπος ἀγερικά κ' ἔριχναν τὰ παιδιά στὸ πηγάδι. Κ' ἔτσι ἄφισαν τὸ παλιὸ χωριὸ καὶ ἤρθανε καὶ κάτσαν ἐδῶ». Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν οἱ κάτοικοι ἐγκατέλειψαν τὸν παλαιὸν συνοικισμὸν αὐτῶν, ἐπειδὴ κατετρώγοντο τὰ παιδιά ὑπὸ «δράκου». Πρόκειται περὶ ὀρθολογιστικῆς ἐρμηνείας τοῦ δέους,

τοῦ ὑποβαλλομένου ὑπὸ τῶν ἐρειπίων.

5 E. DODWELL A Classical and Topographical Tour through Greece, London 1819, I, 575-76, ὅπου ἐσφαλμένως «Pesisteria». Εἰς χάρτην τοῦ Στρατηγοῦ Pelet (ἔτους 1833) σημειοῦται ὑπὸ τὸν τύπον «Περιστέρια». Πρβ. Karten v. Attika ἔ.ἀ. καὶ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. τ. 20 σ. 37 ἐν λ. (ὁμοίως «Περιστέρια»).

6 Τουρκικὴ περιήγησις τοῦ ἔτους 1520 ἀναφέρει θέσιν, ἐνθα ὑπῆρχε πόσιμον ὕδωρ καὶ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου (R. HERZOG Ein türkisches Werk über das ägäische Meer, Ath. Mitt. 27, 1902, 429). Πρβ. καὶ τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. περιήγησιν τοῦ Ἑβλιᾶ Τσελεμπῆ (Ἑλληνικά 4, 1931, 136 μετὰφρ. Δ. ΤΖΩΡΤΖΟΓΛΟΥ), ὅστις προσδιορίζει ὅτι τὰ πόσιμα ὕδατα εὑρίσκονται εἰς χαράδρας πευκῶνων. Παρὰ τῶν Herzog (ἔ.ἀ.) καὶ E. Χουδαβεργόγλου - Θεοδότου (Ἑλληνικά 4, 1931, 437) ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ Τούρκοι περιηγηταὶ εἶχον ὑπ' ὄψει τὸν ὄρμον τῶν Σεληνίων. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὸ ἀγκυροβόλιον τῶν Πελιστεριῶν. Εἰς τὸν χάρτην τῶν Curtius-Kaupert δὲν σημειοῦται ὁ εἰς Μαρούδη Ἅγιος Νικόλαος.

7 Βίος Ὁσίου Νίκωνος ἔκδ. ΣΠΥΡ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Νέος Ἑλληνομν. 3, 1906, 155.

κακῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἐπιθέτου «πελειοθρέμμων», διὰ τοῦ ὁποῖου χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου ἢ Σαλαμῖς («νῆσον τὴν πελειοθρέμμονα» Περσ. 309), ἀλλὰ παλαιογραφικῶς εἶναι πλησιέστερον πρὸς τὸ «Πελιστέρια». Πιθανώτερον ἴσως εἶναι ὅτι ὑπὸ τὸ «Πελιστόθη» λανθάνει συμφυρμός τις τοῦ αἰσχυλικοῦ ἐπιθέτου καὶ τοῦ ἐν χρήσει τοπωνυμίου, περὶ τοῦ ὁποῖου δύναται, ὡς νομίζω, νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς (πρβ. τὸ «πελειοθρέμμων») ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἢ ὑπὸ παρεμφερές ὄνομα ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς ἐπιζητοῦντας ἀγκυροβόλιον ναυτικούς τοὺς παραπλέοντας τὴν νῆσον. Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς δὲ χρόνους τὰ Πελιστέρια θὰ ἦσαν ὁ πρὸς τὸν Σαρωνικὸν λιμῆν τοῦ παρὰ τὸ Μοῦλκι πόλισματος. Ἦδη δὲ ἀντιλαμβανόμεθα καὶ τὸν λόγον τῆς ἀνὰ τὴν νῆσον περιπετείας τοῦ Ὀσίου Νίκωνος, ὅστις, θερμὸς ὢν ἱεραπόστολος, ἐγκατέλειψε τοὺς συνταξιδιώτας αὐτοῦ καὶ ἐπλανήθη ἐπ' ἀρκετὸν μακρὰν τῶν Πελιστεριῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, προφανῶς διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ μεσαιωνικὸν πόλισμα, ἂν καὶ κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ Ὀσίου ἢ νῆσος ἦτο ἔρημος κατοίκων¹. Ἡ ἔμμεσος αὕτη τοπογραφικὴ μαρτυρία ἀνάγεται εἰς τὴν ἐβδόμην ἢ ὄγδῃν δεκαετίαν τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.

Τὸ πόλισμα τοῦτο ὑπῆρξεν ἢ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Σαλαμίνης; Ἡ Σαλαμῖς ἀπετέλει ἐπισκοπὴν πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, τὸ δὲ τοπωνύμιον Μητρόπολι - Métropolis - Metropoli εἶναι ἀβέβαιον καὶ δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπηχεῖται παράδοσις περὶ τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς Σαλαμίνης. Ἀσφαλές, ὡς νομίζω, δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον τὸ ὅτι, ὡς δεικνύει ἡ σειρά τῶν τοπωνυμίων Ἀράτης (ὁ σημ. Ναύσταθμος), Παλούκια, Καματερό, Ἀμπελάκι², Σελήνια (αἱ ἀρχαῖαι Σιληνῖαι)³, Κατοηβίλα - Κακηβίγλα, Πελιστέρια (ἐὰν ἢ ἀναγωγὴ του εἰς τὸ Πελιστόθη καὶ περαιτέρω εἰς τὸ «πελειοθρέμμων» εἶναι ὀρθή), ὅτι ἡ ἑλληνικὴ προφορικὴ παράδοσις ἐπὶ τῆς κατόπιν ἀλβανοφώνου νήσου δὲν διεκόπη πλήρως. Τὸ ἤδη νεώτερον χωρίον — ἐπισήμως Αἰάντειον — ἔλαβε τὸ τουρκικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μοῦλκι⁴, ὅτε ἡ περιοχὴ του θὰ ἔγινε κτῆμα Τούρκου τινὸς ἢ ἡ ἔκτασις τῆς ἐκεῖ ἀωνύμου μονῆς μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν αὐτῆς θὰ μετετρέπη, ὡς φαίνεται, εἰς ὑποστατικὸν (μοῦλκι) τῆς περιπτου τότε ἰδρυθείσης μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου «στὰ Λειμόνια», εἰς ἱκανὴν ΝΔ ἀπὸ τοῦ Μουλκίου ἀπόστασιν καὶ πιθανῶς παρὰ τῶν μοναχῶν τῆς παλαιότερας ἐκείνης μονῆς τοῦ Μουλκίου.

B. ΤΟ ΠΑΡΑ ΤΟ ΜΟΥΛΚΙ ΝΑΪΔΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸ παρ' ἐμοῦ ἀνασκαφὴν ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου παρὰ τὸ Μοῦλκι (ΠΑΕ 1941 - 1944, 21 κέ. βλ. καὶ ἀνωτ. σ. 113), διὰ νὰ παράσχω περισσοτέρας πληροφορίας περὶ τῆς ἀνασκαφῆς, ἐπειδὴ αὕτη κατεστράφη παρὰ τῶν Γερμανῶν, ἀποκομισάντων ἕξ αὐτῆς ὑλικὸν διὰ τὰς ὀχυρώσεις των, καὶ διὰ νὰ περιγράψω ἐπαρκέστερον τὰ εὐρήματα καὶ νὰ σημειώσω παρατηρήσεις τινάς.

1 «Ἄλλ' οἱ μὲν ἄλλοι θᾶπτον ἐν ταῖς ναυσὶν ἐπαλινδρόμησαν· αὐτὸς δὲ μόνος ὑπερετίθετο τὴν ἐπάνοδον... μόλις δὲ ἐπᾶνθηκε τῆς νήσου ἐλαίῳ διάβροχος, πλείστα τῶν ναυτικῶν ἐγκαλούντων μὲν αὐτῷ τῆς βραδυτῆτος, θαυμαζόντων δὲ αὐτῶν τῆς ἐν οὕτω ἀοίκῳ νήσῳ ἐλαίου εὐπορίας, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ ἕξ αὐτοῦ λούματος» (ἔ.ἀ.).

2 Ἡ ἀρχαιοτέρα μαρτυρία παρὰ ΣΡΟΝ ἔ.ἀ. 202. Πρβ. ΜΕΛΕΤΙΟΥ Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα, Ἑνετίσι

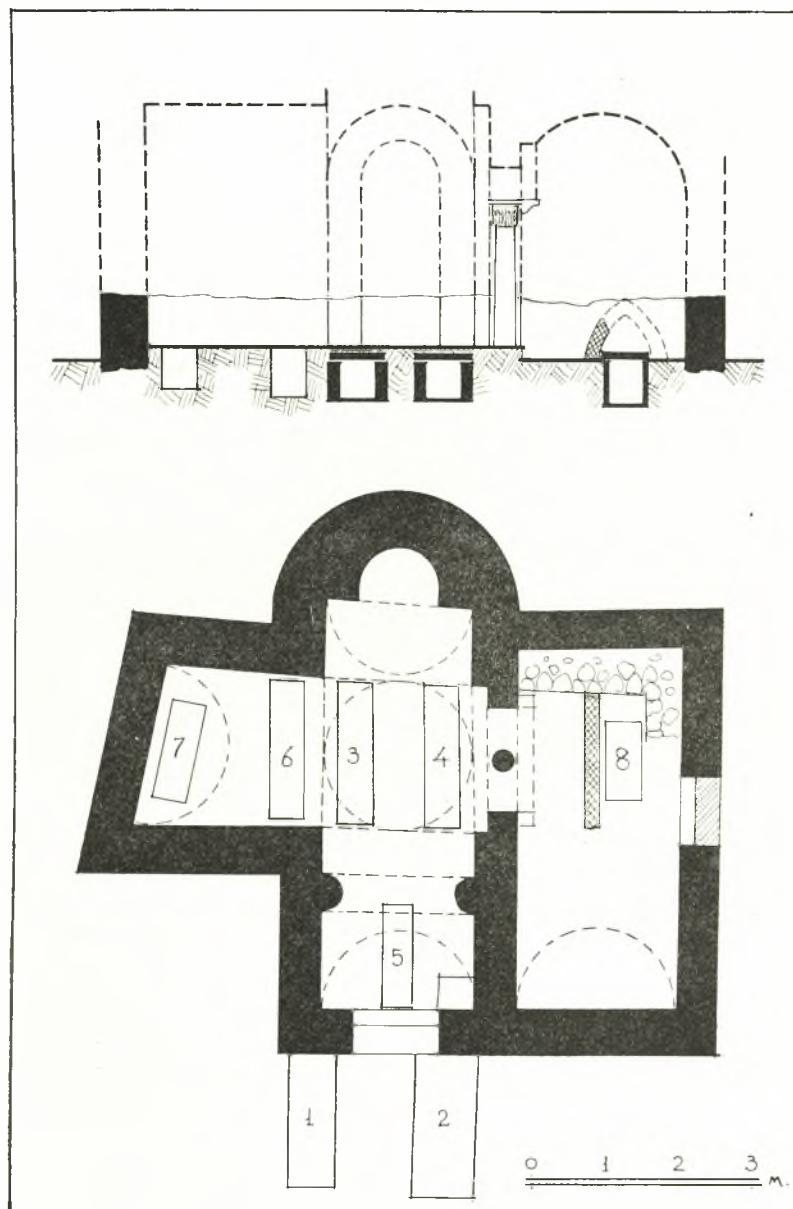
αψηκῆ, 352 «Σαλαμίν... ἔχουσα ποτε καὶ πόλιν τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, μεθ' ὅνον ἐπισκόπου... τανῦν κατήνησεν εἰς κόμην, καλουμένην κοινῶς Ἀμπελάκι». Πρβ. καὶ τὸν χάρτην τοῦ F. DE WIT (Amsterdam 1702).

3 MILCHNÖFER ἔ.ἀ. σ. 27. Ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ Hommano σημειοῦται ὡς Porto Salinis.

4 Ἡ ἀρχαιοτέρα μνεία τοῦ Μουλκίου παρὰ DODWELL ἔ.ἀ. 578 (ἐσφαλμένως Muski).

1. ΤΟ ΝΑΥΔΡΙΟΝ

Τὸ ἀνασκαφὲν ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (μῆκ. 6.20 πλ. 7.30 μ.) παρουσιάζει ἀσύμμετρον κάτοψιν. Βασικῶς εἶναι αὕτη σχήματος ἐλευθέρου σταυροῦ μεθ' ἡμι-

Εἰκ. 3. Τομὴ καὶ κάτοψις τοῦ ναῦδριου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

κυκλικῆς ἀψίδος, ἀλλ' ἀντὶ τῆς δεξιᾶς κεραιᾶς τοῦ σταυροῦ φέρει πλάγιον κλίτος ἐκτεινόμενον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ναῦδριου καὶ ἐπικοινωνοῦν μετὰ τοῦ κυρίου κλίτους διὰ διβήλου (εἰκ. 3)¹. Ὁ δεξιὸς τοῖχος τοῦ δυτικῆς σκέλους τοῦ σταυροῦ φέρει ἔντε-

¹ Τὸ σχέδιον κατεσκεύασεν εὐγενῶς ἐπὶ τῆ βάσει μετρήσεών μου ὁ κ. Ἰ. Τραυλός.

τοιχισμένην λιθίνην παραστάδα μετὰ χονδροειδῶς ἀποκεκομμένων ἀκμῶν (*εἰκ. 4 καὶ 5*), ἣτις οὕτω ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν περὶ κτιστοῦ ἡμικίονος· εἰς τὸν ἀπέναντι χώρον εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια καὶ ἐγκαρσίως καὶ κατὰ μῆκος τετραυσιμένον μαρμαρίνου κίονος, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς τινὰ κατασκευὴν πάρισον τῆς παραστάδος· ἀποτελοῦν δ' ἐνδείξεις ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἐνισχυτικὸν τόξον.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ναῦδριον ἐγένετο διὰ δύο θυρῶν, τῆς μιᾶς εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ σκέλους καὶ τῆς ἐτέρας εἰς τὸν μεσημβρινὸν τοῖχον τοῦ πλαγίου κλίτους, ἀπέναντι τοῦ διβήλου. Ἡ δευτέρα θύρα ἀποφραχθεῖσα ἀντικατεστάθη προχείρως, ὡς φαίνεται, διὰ τρίτης εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ πλαγίου κλίτους — εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ τοῖχος εὐρέθῃ ἀμελῶς διακοπτόμενος. Ὡς κατώφλιον τῆς κυρίας εἰσόδου εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἀρχαία ψηφισματικὴ στήλη.

Τὸ ναῦδριον ἐστεγάζετο βεβαίως ὑπὸ τρούλλου—ἄνω τοῦ χώρου τῆς διασταυρώσεως τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ—καὶ ὑπὸ καμαρῶν. Ὑπὸ καμάρας ἴσως ἐστεγάζετο καὶ

Εἰκ. 4. Τοιχοδομία τοῦ δεξιοῦ τοίχου τοῦ Δ σκέλους τοῦ ναυδρίου (ἐσωτερικῶς).

Εἰκ. 5. Ἡ παραστάς καὶ ὁ κίον τοῦ διβήλου ἐκ ΒΔ.

τὸ πλάγιον κλίτος. Ὁ κίον τοῦ διβήλου ἐσώθη ἀκέραιος, κατὰ χώραν ἰστάμενος (*εἰκ. 5*), ἐμπεπηγμένος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς ὕψος 1.60 μ. ἀπὸ τούτου, ἔφερε δὲ τὸ ἐκεῖ που μεταξὺ τῶν ἐρειπίων εὐρεθὲν πώρινον ρωμαϊκῶν χρόνων κορινθιακὸν κιονόκρανον ὕψ. 0.365 μ. (*εἰκ. 6*). Τὸ ὕψος τοῦ κίονος μετὰ τοῦ κιονοκράνου προσδιορίζουν καὶ τὸ ὕψος τῶν καμαρῶν.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐρειπίων εὐρέθη πώρινος ἔλλιπης κατὰ τὰ δύο ἄκρα κιλλίβας (μῆκ. 0.27 πλ. 0.16 μ.), φέρων κάτω κοιλόκυρτον κυμάτιον (*εἰκ. 7^β*)· ἐχρη-

σίμεινε διὰ τὰ στηρίξῃ ποδαρικὸν κόγχης. Ἡ κόγχη ὑπεράνω θύρας, ὅταν μάλιστα εἶναι πλουσία εἰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς, χρησιμεύει διὰ τὰ προσδίδῃ εἰς τὴν εἴσοδον τόνον ἐλαφρότητος καὶ ἀνατάσεως, διὰ τὰ προσελκύῃ. Ἄλλ' ὑποθέτω ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τόξου, πλαισιουῦντος τὸ τύμπανον τοῦ διβήλου πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ πλαγίου κλίτους, διὰ τὰ ἀλλάξῃ τὸ ἀποτέλεσμα ἐκ τῆς δυσαρέστου ἐντυπώσεως ἀπὸ τοῦ πάχους τοῦ τοίχου ὑπεράνω τῆς γενέσεως τῆς καμάρας (εἰκ. 3 τομῆ)—προσπάθεια καλλωπισμοῦ

Εἰκ. 6. Πόρρινον ρωμαϊκὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον.

καὶ τοῦ πλαγίου κλίτους κατὰ τὸ ὄχι ἀσύνηθες παράδειγμα τῆς αἰσθητικῆς ὀργανώσεως τῆς θύρας εἰσόδου ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν κυρίως ναόν. Συνήθως οἱ κιλλίβαντες τῶν ποδαρικῶν κογχῶν εἶναι ἀπλαῖ πλάκες· φαίνεται δέ ὅτι τοῦ ἡμετέρου παραδείγματος τὸ κοιλόκυρτον κυμάτιον συνδέεται πρὸς ἑλληνιστικὰς παραδόσεις¹.

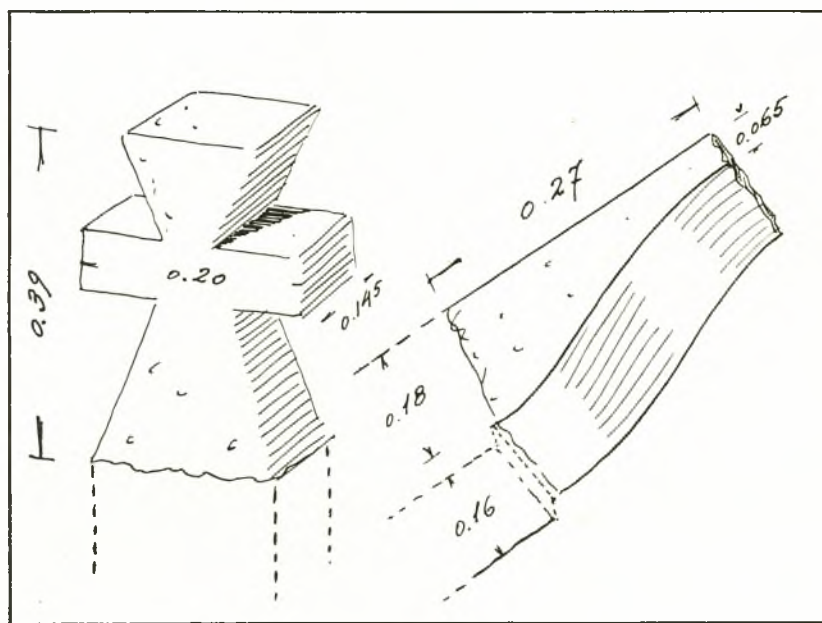
Εἶχον σχηματίσει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ πλάγιον κλίτος προέρχεται ἐκ δευτέρας περιόδου τοῦ κτιρίου, προστεθὲν μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς πλαγίας καμάρας τοῦ ἀρχικῶς σταυρικοῦ ναυδρίου καὶ ὅτι τότε κατεσκευάσθη καὶ τὸ δίβηλον (ΠΑΕ 1941-44, 22). Προσεκτικωτέρα ὁμως μελέτη τῆς ἀνασκαφῆς πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς με ἔπεισεν, ὅτι τὸ ἀρχικῶς σταυρικὸν σχέδιον ἐτροποποιεῖτο καὶ ἐπλουτίζετο διὰ νέων μορφῶν κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐκτελέσεώς του. Διότι, ἐν ᾧ π.χ. ἡ τοιχοποιία τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ σταυρικοῦ κλίτους διακόπτεται κανονικῶς — ἀπόδειξις τοῦ ὅτι εἶχεν ὑψωθῆ αὕτη ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἄνευ τῆς πρὸς Ν συνεχείας τοῦ Δ τοίχου τοῦ πλαγίου

κλίτους—, ἀντιθέτως ἡ τοιχοποιία τοῦ Α τοίχου τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ ἐν συνεχείᾳ μεταξὺ τῶν δύο κλιτῶν τοίχου μετὰ τῆς παραστάδος παρουσιάζει ἐνότητα κατασκευῆς, συνεπῶς δὲ καὶ ἐνότητα χρόνου. Ἐν τούτοις ἡ ἀρχικῶς δεξιὰ κεραία τοῦ σταυρικοῦ σχεδίου ὑψοῦτο μέχρι τοῦ ἐδάφους—εὐρέθη τοῖχος ὡς χαμηλὸν πεζούλιον πλ. 0.65 μ. ἐσωτερικῶς τοῦ Α τοίχου τοῦ πλαγίου κλίτους, καμπτόμενος πρὸς Δ μέχρις ἀποστάσεως 1.20 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ κλίτους—ἐκτίζετο, λοιπόν, ὅτε ἀπεφασίσθη ἡ ἀντικατάστασις αὐτῆς διὰ τοῦ πλαγίου κλίτους. Τότε δὲ μετετοπίσθη ὁ Α τοῖχος κατὰ 0.60 μ. πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς ἀπόκτησιν ἐπιμηκεστέρων ἀναλογιῶν, καὶ συγχρόνως κατεσκευάσθη ἡ Α παραστάς τοῦ διβήλου. Αἱ τροποποιήσεις αὗται ἔγιναν πρὶν ὑψωθῆ ἡ ἀψὶς ἄνω τοῦ ἐδάφους. Ὅτε δὲ καὶ ὁ μεσημ-

¹ Πρὸβ. παραδείγματα ἐκ τῆς ἀρχικῆς περιόδου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης (E. HEBBARD, BCH 44, 1920, 25 εἰκ. 10 καὶ H. KÖRTE JdI 48, 1933, 196 εἰκ. 4), ἐκ τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φιλίππων (P. LEMERLE Philippes κλπ., Paris 1945, 315 πίν. XIX ἄνω δεξιὰ) καὶ ἀπεικονίσεις ἐπὶ ψηφιδωτῶν τοῦ Καχριέ

(Th. SCHMIDT Bull. inst. arch. russe à C/ple, XI, 1906, πίν. XXXII, 89 καὶ XLIV, 104)· ἐπίσης τὸν μαρμαρινὸν κιλλίβαντα τῆς συλλογῆς Μυστρά ἀριθ. 198, τοῦ ὁποῦ ὁμοῦς τὸ κυμάτιον καταλαμβάνει μικρότερον μήκος (G. MILLET Mon. byz. de Mistra πίν. 59,6) κ.ά.

βρινός τοίχος τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ ὑψώθη ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, κατὰ λάθος διετήρησεν οὗτος τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ μήκος· καὶ διὰ τὸ νὰ διορθωθῇ τὸ λάθος προσεκολλήθη εἰς αὐτὸν ἡ Δ παραστάς τοῦ διβήλου, ἀντίστοιχος πρὸς τὴν Α. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ κίονος ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀκμαὶ τῆς λιθίνης παραστάδος, διὰ τὸ νὰ προσδοθῇ εἰς αὐτὴν ἡ μορφή ἡμικίονος, προσετέθη δὲ καὶ ἡ ἀντίστοιχος παραστάς, πιθανώτατα ὁμοία πρὸς

α β
Εἰκ. 7 α-β. Σταυρὸς καὶ κιλίβας πάρινοι.

τὴν πρώτην, διὰ τὸ νὰ δημιουργηθῇ οὕτω κεντρικὸς χώρος πλουσιώτερος εἰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς.

Κατὰ ταῦτα ἀποκαθιστῶ τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ κτιρίου ὡς ἐξῆς: Μέχρι τοῦ ἐδάφους κατεσκευάζετο τοῦτο ὡς μονόκλιτον σταυρικὸν ναῦδριον ἄνευ ἐνισχυτικοῦ τόξου· μετὰ τὴν ὑψωσιν τοῦ Β τμήματος ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ἀπεφασίσθη ἡ προσθήκη ἐνισχυτικοῦ τόξου, ἡ ἀντικατάστασις τῆς δεξιᾶς κεραίας διὰ πλαγίου κλίτους ἢ πλαγίου νάρθηκος καὶ τέλος ὁ ρυθμικὸς (κίων, ἡμικίονες) καὶ ὁ ἁρμονικὸς (τόξον διβήλου) πλουτισμὸς τῶν χώρων.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου ἔχουν ἄνισον πάχος (τῆς ἀψίδος 0.80, τῆς Β κεραίας 0.70, τῆς Δ κεραίας 0.60 καὶ τοῦ πλαγίου κλίτους 0.55 μ.), εἶναι δ' ἐκτισμένοι διὰ κοινῆς ἀργολιθοδομῆς. Δὲν ἀπαντᾷ χρῆσις παρενθέτων πλίνθων, εἰμὴ λίαν πενιχρὰ — σχεδὸν μόνον εἰς τὰς γωνίας τῆς παραστάδος τοῦ ἱεροῦ. Οἱ λίθοι εἶναι ἀνισομεγέθεις, χρησιμοποιοῦνται δὲ καὶ θραύσματα ἐκ παλαιότερων μαρμαρίνων μελῶν (εἰκ. 4 καὶ 5). Εἰς τὴν Δ ὄψιν τῆς ἐκκλησίας, μάλιστα δ' εἰς τὰς γωνίας, ἀπαντοῦν καὶ πελεκητοὶ πῶροι, ἀλλ' ὁμοίως ἄνευ παρενθέτων πλίνθων. Περισσότερον ἐπιμελεμένη φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ τοιχοποιία τῆς Β πλευρᾶς τῆς Δ κεραίας. Εἰς τὸν ἀντίστοιχον πρὸς αὐτὴν τοῖχον εἶχεν ἐντοιχισθῇ μεγάλη φατνωματοειδῆς πλάξ (εἰκ. 8· βλ. κατ. σ. 130). Εἰς δὲ τὴν

Δ πλευρὰν τῆς Β κεραίας παρεντίθεται μέγας ὄρθιος δόμος, ἔχων ἀδρῶς κατειργασμένας τὰς πλευράς. Τέλος κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου ἀνευρέθησαν ἄφθονοι πώρινοι σφηνόλιθοι, προερχόμενοι ἐκ τῶν ἡμικυλινδρικών θόλων.

Τὸ δάπεδον τοῦ πλαγίου κλίτους εἶναι κατὰ τι χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίου κλίτους, ἀμφότερα δ' εὐρέθησαν κατεστραμμένα. Μόνον τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ

Εἰκ. 8. Λεπτομέρεια τοιχοδομίας. Ἐντετοιχισμένη ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἱερὰ τράπεζα.

διετηρήθη καλλίτερον, ἐπεστρωμένον διὰ τετραγωνικῶν πλίνθων. Εἰς τὸ κύριον κλίτος ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς στρῶσιν τοῦ δαπέδου καὶ ἀρχαῖα κιονόκρανα. Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ ἀνυψώθη κατὰ 0.14 μ., κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν δὲ τῆς ἀνυψώσεως ταύτης εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ πηλοῦ ἕξ τορνήσια μετ' ὀστράκων ἐκ βυζαντινῶν ἀγγείων (βλ. κατωτ.) καὶ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα δύο στρωμάτων τοιχογραφιῶν. Κατὰ τὸ δεύτερον λοιπὸν ἡμισυ τοῦ 13^{ου} αἰ., ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν νομισμάτων, τὸ ναῦδριον ἀνεκαινίσθη διὰ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου του (βλ. κατωτ.), διὰ τῆς ἀνυψώ-

σεως τοῦ ἱεροῦ καὶ διὰ τῆς ἐκ νέου ἱστορήσεως.

Τὰ τορνήσια παρέχουν ὄριον ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ναῦδριου ἱκανὰς ὅμως χρονολογικὰς ἐνδείξεις ἀρνούμεθα καὶ ἐκ τῆς τοιχοποιίας.

Εἰς τὸ ἡμέτερον ναῦδριον δὲν ἔχομεν τὴν ἀμιγῆ ἀκανόνιστον τοιχοδομίαν τῆς πρώτης χιλιετίας, ὡς π.χ. εἶναι ἡ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κατσούρη τῆς Ἄρτης (10^{ου} αἰ.)¹. Εἰς πρόμιον ἐποχὴν (πρὸ τοῦ 1000) χρονολογοῦνται καὶ οἱ Ἀσώματοι τοῦ Κακοῦ Βουνοῦ Μάνης, ὅπου ἡ ἔλλειψις κεράμων ἐκ τῆς τοιχοποιίας συμβαδίζει μὲ τὴν ἐπιβίωσιν καὶ ἄλλων ἀρχαϊκῶν μορφῶν². Ἐπίσης δὲ ἀκανόνιστοι πλακοειδεῖς λίθοι χαρακτηρίζουν τὴν τοιχοποιίαν τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως εἰς Στεῖρι τῆς Κορινθίας, ἀναγομένου εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 11^{ου} αἰ.³, ἀλλ' ἐνταῦθα παρεντίθενται ἤδη τεμάχια κεράμων. Τὸ διασωθὲν μικρὸν ὕψος τῶν τοίχων τοῦ σαλαμινιακοῦ ναῦδριου δὲν παρέχει βεβαίως ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς ἐξαγωγήν χρονολογικῶν συμπερασμάτων, διότι ἡ τοιχοποιία τῶν μεσοβυζαντινῶν ἐκκλησιῶν συνήθως δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου ἐνιαία· εἰς τὴν βάσιν τῶν τοίχων ἡ τοιχοποιία ἐκτελεῖται κατὰ τρόπον ὀλιγώτερον προσεκτικόν,

1 Α. ΟΡΑΝΔΟΥ Ἄρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλ., Β', 1936, 61, εἰκ. 1.

2 R. TRAQUAIR Laconia. The Churches of Western Mani, ABSA IV, 1903/9, 185. Ο. ΜΕΓΑΥ By-

zantine Architecture in Mani, ABSA, XXXIII, 1932/3, 153.

3 ΟΡΑΝΔΟΣ ἔ.δ. 1, 1935, 83 εἰκ. 33 - 34.

συνήθως δὲ εἶναι αὕτη ἐπιμελεμένη εἰς τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων¹. Ἄλλ' ὅπως δὴποτε ἢ μὴ χρησιμοποιήσῃς κεράμων εἰς τὸ σαλαμινιακὸν ναῦδριον εἶναι ἔνδειξις ἀρχαϊκότητος. Πιθανῶς σημαντικώτερος διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ μνημείου εἶναι ὁ ὄρθιος δόμος τῆς Β κεραίας. Οὗτος, διακόπτων τὴν μονοτονίαν τῆς τοιχοδομίας ὑπεράνω τῆς εὐθυνηρίας, μόνος— ἄνευ δηλ. προσπαθείας νὰ προσδοθῇ εἰς τὴν παρουσίαν του διακοσμητικῆ πρόθεσις, ὡς π.χ. εἰς τὴν Καπνικαρέαν κ. ἄλλ., ὅπου ἀνάλογοι δόμοι ὑποτάσσονται εἰς κανονικὸν σχέδιον σχηματίζοντες σειρὰν σταυρῶν— ὁ δόμος οὗτος δύναται ἴσως νὰ χρονολογήσῃ τὸν Ἅγιον Δημήτριον τοῦ Μουλκίου ἐκεῖθεν τῶν μέσων τοῦ 11^{ου} αἰ. Ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τὴν σχεδὸν παντελῆ ἀπουσίαν πλίνθων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν πιθανῶς εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβέστερον ἢ χρονολόγησις τοῦ ναυδρίου μεταξὺ τῶν πρωιμωτέρων παραδειγμάτων τῆς χρησιμοποιούσης τοιούτους δόμους τοιχοποιίας, παρατηρουμένης διὰ πρώτην φορὰν εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους Ἀθηνῶν (πρώτου τετάρτου τοῦ 11^{ου} αἰ.)².

Παρὰ τὸ ἀσήμαντον τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ ναυδρίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐπέμεινα εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς χρονολογήσεως τοῦ μνημείου, ἐπειδὴ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτοῦ παραλλαγή δίδει ἀφορμὴν πρὸς μερικὴν ἀνασυστήτησιν τοῦ προβλήματος περὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἐλλαδικῶν μεσοβυζαντινῶν ἐκκλησιῶν.

Τὸ σχῆμα τοῦ ναυδρίου τῆς Σαλαμίνας ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνθυμίζει μορφὰς τοῦ μικρασιατικοῦ ὑψιπέδου: τὴν εἰς σχῆμα Τ κάτοψιν μετὰ προσρητημένου πλαγίου κλίτους, ἐρμηνευομένου δὲ ὡς νεκρικοῦ παρεκκλησίου³ καὶ τὸ θέμα τοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου, ἀποτελοῦντος σχεδὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐπιμήκους δυτικοῦ σκέλους τῶν τρισκελῶν (dreipässe) ἐκκλησιῶν, ὅπερ δ' ἐπίσης εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κυρίως ἀπαντᾷ⁴.

Ἐν τούτοις ἡ πορεία τῆς ἀπαρτίσεως τοῦ σχεδίου τοῦ σαλαμινιακοῦ ναυδρίου πείθει ὅτι ἡ ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς τὰ μικρασιατικὰ παραδείγματα εἶναι συμπτωματικὴ μόνον. Ἐνταῦθα τὸ μὲν ἐνισχυτικὸν τόξον προσετέθη διὰ νὰ δημιουργηθῇ ἐνιαῖός πως κεντρικὸς χῶρος κατόπιν τῆς ἀποφάσεως πρὸς κατασκευὴν διβήλου, ἔνεκα τοῦ ὁποίου καὶ αἱ παραστάδες τοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου διεπλάσθησαν ὡς κτιστοὶ ἡμικίονες— συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν παρὰλληλα εἰς τὴν Ἀνατολήν⁵. Τὸ δὲ πλάγιον κλίτος δὲν ἰδρῦθη ὡς

1 Πρβ. Ο. MEGAW The Chronology of Middle Byzantine Churches of Greece, ABSA, XXXII, 1931/2 σ. 101. Π.χ. οἱ ἅγιοι Θεόδωροι Βαμβακᾶ Μάνης, χρονολογούμενοι εἰς τὸ ἔτος 1075, εἶναι ἐκτισμένοι κάτω ἀργολιθοδομικῶς μετὰ πληθυνομένην πρὸς τὰ ἄνω παρένθεσιν κεράμων, οἱ ὅποιοι τέλος κάμνουν τὴν τοιχοδομίαν πλινθοπερίβλητον (βλ. MEGAW Byzantine Architecture κλπ. σ. 141, πίν. 18α-β).

2 MEGAW The Chronology κλπ. σ. 101/2. Τὰ ἄλλα πρώιμα παραδείγματα (Θεοτόκος Ὁσίου Λουκᾶ, Παναγία Λυκοδήμου) χρονολογοῦνται εἰς τὸ δεῦτερον τέταρτον τοῦ αἰῶνος (πρβ. αὐτόθι σ. 129 τὸν χρονολογικὸν πίνακα).

3 Κιζιλ - Κιλισέ (H. ROTT Kleinasiatische Denkmäler 278 εἰκ. 101, W. RAMSAY - G. BELL The Thousand and One Churches, London 1909, 376), Τσου-

κοῦνκεν (RAMSAY - BELL 382 εἰκ. 311), Κιζιλ-Δάγ (αὐτόθι. 268 εἰκ. 227), Βιν-Βιρ-Κιλισέ ἀριθ. 11 (σ. 112 εἰκ. 74), Βιρᾶν-Σεχέρ (σ. 363 εἰκ. 283).

4 Βιν-Βιρ-Κιλισέ ἀριθ. 37 (RAMSAY - BELL ἔ.ἀ. 193 κέ. εἰκ. 159), Τσέτ-Δάγ (αὐτόθι. 268 εἰκ. 229 δεξιά), Παναγία εἰς Τόρμαζᾶν (δύο ἐνισχυτικὰ τόξα ἄνευ παραστάδων ROTT ἔ.ἀ. 182 εἰκ. 60). Πρβ. τὴν ἐκκλησίαν εἰς Ἀρτίκ τῆς Ἀρμενίας (J. STRZYGOWSKI Die Kunst der Armenier II, 499 κέ. εἰκ. 532), ἐκ δὲ τῶν μνημείων τῆς Δύσεως τὴν Ἁγίαν Τριάδα εἰς S. Honorat (ED. FRESHFIELD Cellae Trichorae II, 1918, 21).

5 Τὰ ἡμικίονια ἀπαντοῦν σπανιώτατα ἐν Συρίᾳ (JOS. MATTERN A travers les villes mortes de Haute Syrie [=Mél. Univ. St Jos. Beyrouth XVII], Beyrouth 1933, 48), πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐλληνιστικὸν κατάλοιπον. Εἰς τὴν Ἀνατολίαν, ἐπηρεασμένην ἐκ τῆς

νεκρικών προσετέθη μάλλον ως πλάγιος νάρθηξ, ἀντὶ εὐρυχώρου νάρθηκος ἐγκαρσίου πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξέχοντος ἐκατέρωθεν τοῦ δυτικοῦ σκέλους¹, πιθανῶς διὰ τὰ ἀποφευχθῶσι τὰ μεταξὺ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ καὶ τοιοῦτου νάρθηκος κενὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ, μολοντί οὕτως ἐστερήθη τὸ ναῦδριον πλουσιώτερας συνθέσεως τῶν χώρων αὐτοῦ. Ἀντὶ ἐκείνης κατεσκευάσθη πλουσιώτερος εἰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς κεντρικὸς χώρος. Ἡ προχειρότης δὲ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σχεδίου τῆς ἐκκλησίας, τὸ μὴ ἐκ τῶν προτέρων ἠθελημένον πείθουν ἐπίσης, ὅτι ὁ πλάγιος οὗτος νάρθηξ εἶναι ἄσχετος πρὸς τοὺς μικρασιατικούς². Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν μορφῶν ἢ μὲν κατασκευὴ τῶν θόλων διὰ πελεκητῶν δόμων εἶναι μέθοδος ἑλληνική, τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος³, καὶ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς παραδόσεως τῶν ἑλλαδικῶν μνημείων, π.χ. τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν-Ἀττικῆς⁴. τὸ δὲ διβήλον ἐρμηνεύεται ἐπίσης ἐκ τῆς ἑλλαδικῆς παραδόσεως τοῦ μεταξὺ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ τριβήλου (ἐκκλησία Καλαμπάκας, Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου Κερκύρας κ.ἄ.), ὡς συγκεκομμένη τούτου μορφή ἐπίσης γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι⁵. Τέλος δὲν ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ ἡ ἐξ αἰτίας τοῦ διβήλου ἀπροσδόκητος μορφή τοῦ κεντρικοῦ χώρου, ὡς κατὰ τὸ ἡμισυ χώρου τρουλωτῆς βασιλικῆς τοῦ τύπου τῆς Ὀλυμπιωτίσσης⁶.

Ὁ εἰς σχῆμα Τ σταυρικὸς πυρῆν τοῦ ναῦδριου ἀποτελεῖ τὸν σχεδὸν κανονικὸν τύπον τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Λυκαονίας καὶ τῆς Καππαδοκίας, ἐν Ἑλλάδι ὁμοῦς ὁ τύπος οὗτος ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν. Ἐν μόνον ὁμοιον καὶ περίπου σύγχρονον παράδειγμα ἔχει σημειωθῆ, τὸ ναῦδριον τῆς Παναγίας εἰς Τράχωνες ἔξω τῶν Ἀθηνῶν (ΝΔ κλιτύες τοῦ Ὑμητιοῦ)⁷. Ἀλλὰ περὶ τοῦ τύπου τούτου ἐπιφυλάσσομαι νὰ πραγματευθῶ ἐκτενέστερον ἄλλαχού.

Τάφοι: Ἀνεσκάφησαν ἐν ὄλῳ ἑννέα τάφοι: Εἰς (1) εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ δυτικοῦ σκέλους τῆς ἐκκλησίας, ἀριστερά, καὶ κατεσκευασμένος διὰ πωρίνων πλακῶν ἕτερος (2) εἰς τὴν δεξιὰ ἀντίστοιχον θέσιν, καμαρωτός· ἄλλοι ἑξ (3 - 7) ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ ἕνατος (9) ἔξω τῆς ἐκκλησίας. Λεπτομερεῖας βλ. κατωτέρω (μέρος Γ').

τέχνης τῆς Συρίας, ἀπαντοῦν ἐπίσης σπανιώτατα ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ἀμφικιόνων (π.χ. Κιζιλ-Κιλισέ, Τσουκοῦνκεν), συνεπῶς δὲ καὶ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ γνωρίσματος τῆς τέχνης τῆς Ἀνατολῆς.

¹ Οὕτω π.χ. εἰς τὸ τρίκογχον μονόκλιτον τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Πλατάνι Ἀχαΐας (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ Ἀρχ. Μεσ. Μνημ. Ἑλλ. Α', 1935, 112 εἰκ. 12, καὶ προχειρῶς παρὰ Ο. WULFF *Altchr. u. byz. Kunst* II 471 εἰκ. 401).

² Παραδείγματα παρὰ G. de JERPHANION *Les églises rupestres en Cappadoce*, Paris 1925, I 1, 58. Δὲν εἶναι ὀρθὴ ἢ ὑπὸ τοῦ JURGIS BALTRUŠAITIS *L'église cloisonnée en Orient et en Occident*, Paris 1941, 11, 21 κέ., 55 ἀναγωγὴ τῆς διατάξεως ταύτης, ἀπὸ τῆς Γεωργίας μέχρι τῆς Ἰσπανίας, εἰς μορφὰς παλαιονατολικὰς μέσῳ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μεσοποταμίας (Τοῦρ-Ἀβδὶν)—παραγνωρίζονται τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα.

³ Βλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ S. GUYER *Die Bedeutung der christlichen Baukunst des inneren Klein-*

asien, *Byz. Zeit.* 33, 1933, 99 κέ.

⁴ Θόλοι τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρώδου (Φρ. ΒΕΡΣΑΚΗΣ Ἀρχ. Ἐφ. 1912. 169 εἰκ. 9 καὶ 10) καὶ τῶν καμαρωτῶν τάφων Αἰγίνης (ΑΑ 46, 1931, σ. 275 εἰκ. 31), Χαλανδρίου καὶ Κηφισίας (H. MÖBIUS *Ath. Mitt.* 52, 1927, 189 κέ. εἰκ. 4, 8, 9, 11—Χαλανδρίου—καὶ σ. 195 εἰκ. 10—Κηφισίας). Ὁ ἐν Χαλανδρίῳ τάφος ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς ἐκκλησία (Παναγία Μαρμαριώτισσα, Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ εἰς *Εὔρετ. Μεσ. Μνημ. Γ'*, 1933, 177 εἰκ. 236).

⁵ Θεολόγος Θηβῶν (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ἀρχ. Ἐφ. 1924, 3 καὶ 11 εἰκ. 6), Παντάνασσα Γαστούνης (G. MILLET *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1915, 300 εἰκ. 141 ἐν. σ. 302).

⁶ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ. Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. Δ' 1927, 318 εἰκ. 4-5. Πρβ. καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Δρενόβου *Byz. u. Neugr. Jahrb.* 17, 1939/43, 207 κέ. (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ).

⁷ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ εἰς *Εὔρετηρ. Μεσ. Μν. Ἑλλ. Γ'*, 156 εἰκ. 204-205.

2. ΛΙΘΙΝΑ ΜΕΛΗ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Λίθινα: Ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐκκλησία εἶχεν ὀλίγα μόνον, ἐπίτηδες δι' αὐτὴν κατασκευασθέντα, λίθινα μέλη· ἐχρησιμοποίηθησαν ὁμως ἀρκετὰ ἀρχαῖα καὶ τινὰ παλαιοχριστιανικά.

Ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς μελῶν προέρχονται:

1) Τεμάχια ἐκ δύο πεσίσκων τέμπλου μετὰ συμφυῶν ὀκταγωνικῶν κιονίσκων μετὰ ἐπίσης συμφυῶν κιονοκράνων. Ἡ κυρία ὄψις τῶν πεσίσκων κοσμεῖται διὰ τριπλῆς ταινίας καὶ σταυροῦ ἐκ τεσσάρων κρινανθέμων εἰς σχῆμα ρόδακος μετὰ κρυσταλλικῶν ἐντομῶν. Τῶν κιονοκράνων ἡ κυρία ὄψις κοσμεῖται δι' ὁμοίου ἀλλ' ἐλαφρῶς ἀναγλύφου σταυροῦ ἐντὸς κύκλου. Ὁ εἰς πεσίσκος ἐξ ὑποκυάνου μαρμάρου (εἰκ. 9^β) προέρχεται ἐκ τῆς πρώτης περιόδου τοῦ κτιρίου ὁ ἕτερος (εἰκ. 9^α) ἐκ κυανοῦ λίθου καὶ κατωτέρας τέχνης (τὸ κόσμημα σχεδὸν ἐγγάρακτον) πιθανῶς προέρχεται ἐκ τῆς δευτέρας περιόδου (δευτέρου ἡμίσεος 13^{ου} αἰ.).

α β
Εἰκ. 9 α - β. Πεσίσκοι τοῦ τέμπλου.

2) Τεμάχια ἐκ πωρίνων ὑαλοστασιῶν (πάχ. 0.08 μ.) τῶν παραθύρων μετὰ κυκλικῶν φεγγιτῶν. Λεπτότερον, ὁμοιον τεμάχιον (πάχ. 0.05 μ.) πιθανῶς ἀνήκεν εἰς τὰ παράθυρα τοῦ τρούλλου¹.

3) Πώρινος σταυρὸς (σφζόμενον ὕψ. 0.39 πλ. 0.20 πάχ. 0.145 μ.) (εἰκ. 7^α). Πιθανῶς ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου ἢ τοῦ αετώματος τῆς προσόψεως.

Ἐκ τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἀρχαιότερου ὑλικοῦ σημειῶνω τὰ ἑξῆς:

1) Ἐλλιπὲς θωράκιον μετὰ κεντρικοῦ τετραγωνικοῦ ῥόμβου καὶ τεσσάρων γωνιακῶν τριγῶνων ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου ἐκ κοιλοκύρτου κυματίου· ὁ ῥόμβος πληροῦται ὑπὸ ρόδακος, τὰ δὲ τρίγωνα ὑπὸ ἀπιδίων.

2) Δύο τεμάχια ἐκ μαρμαρίνου θωρακίου μετ' ἀναγλύφου δικτυωτοῦ κοσμήματος καὶ περατουμένου ἄνω εἰς ἡμικυλινδρικὸν κυμάτιον (εἰκ. 10). Τὸ κυμάτιον μιμεῖται ξυλουργικὸν «τράβηγμα» καὶ δεικνύει, ὅτι ὁ μαρμαρογλύφος εἶχεν ὑπ' ὄψει τὰ «ἀπὸ ξύλου δίκτυα» ἢ «ἀπὸ ξύλου δικτυωτά», διὰ τῶν ὁποίων ἀρχικῶς ἐχωρίζετο τὸ βῆμα ἢ ἐφράσ-

¹ Οἱ στρογγύλοι φεγγίται εἶναι συνήθεις. Πρβ. προ-
χείρως τὰ εἰς Ἡπειρ. Χρον. 2, 1927, 159/60 εἰκ. 7-8

(Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ) καὶ 6,1931, 267 εἰκ. 8 (Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙ-
ΔΗΣ) παραδείγματα.

σοντο τὰ μετακίονια διαστήματα τῶν παλαιότερων βασιλικῶν¹. Διάτρητον δικτυωτὸν θωράκιον ἐκ τοῦ Ὁρολογίου τοῦ Κυρρήστου φέρει ἄνω συμφυᾶ ἡμικυλινδρικήν ἐπίστεψιν, διὰ τῆς ὁποίας προδίδεται καθαρώτερον ἀκόμη ἢ ἄμεσος ἐξάρτησις ἀπὸ ξυλουργικοῦ προτύπου². Εἰς ὁμοίαν ἐπίστεψιν περατοῦται καὶ χριστιανικὸν θωράκιον τοῦ Βυζ. Μουσείου (ἀριθ. ταξ. 29), φέρον παρὰστασιν σταυροῦ ἐν μέσῳ δύο κριῶν καὶ περι-

Εἰκ. 10. Τεμάχιον θωρακίου.

στερωῶν, δυνάμενον δὲ νὰ χρονολογηθῆ ἐντὸς τοῦ 4^{ου} μ.Χ. αἰῶνος. Συνεπῶς καὶ τὸ ὑπ' ὄψει θωράκιον πρέπει νὰ χρονολογηθῆ μεταξὺ τῶν πρώιμων χριστιανικῶν τοῦ εἴδους του.

3) Ἰωνικὸν κιονόκρανον μετὰ συμφυοῦς ἀπλοῦ ἐπιθήματος. Αἱ ἔλικες ἀπεξεσμέναι (διάμ. 0.25 ὑψ. 0.14, ἐπιθήματος μῆκ. 0.50 πλ. 0.315 μ.).

4) Γωνιαῖον τεμάχιον ἄνω πλακὸς ἀγίας τραπέζης ἐκ τῶν φερουσῶν κοῖλον δίσκον εἰς δὲ τὰς γωνίας σταυρόν.

5) Δύο μικρὰ τεμάχια ἐξ ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς. Τὸ ἕν, κοσμούμενον δι' ἐγκαράκτου ταῶν καὶ σταυροῦ, ἀνήκει εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν τῆς πλακός, τὸ δ' ἕτερον,

διασφῆζον ἐλάχιστα γράμματα, προέρχεται ἐκ τοῦ μέσου αὐτῆς (εἰκὼν εἰς ΠΑΕ, 1941-44, 25 εἰκ. 2). Ἔνεκα τοῦ θέματος τῶν ταῶν ἐκατέρωθεν σταυροῦ δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} αἰ. Μάρμαρον κυανοῦν (πάχ. 0.02 μ.). Οἱ στίχοι δηλοῦνται διὰ χαραγῶν. Γράμμ. 0.022 μ., διάστιχ. 0.03 μ.

[(ταῶς)] + (ταῶς)

[Οἰκη] ΤΗ

[ριον] Ε

3. [πιφα] ΝΙ

[ου (;) ...].

+ «[Οἰκη]τ[ή]ριον] Ἐ|[πιφα]νί|[ου];»

Τὰ ἀνωτέρω μαρμάρινα μέλη προέρχονται βεβαίως ἐκ παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς περιοχῆς.

Ἐξ ἀρχαίων μνημείων τῆς περιοχῆς προέρχονται τὰ ἑξῆς :

1) Μαρμαρίνη ψηφισματικὴ στήλη μετ' ἀετώματος καὶ ἀναγλύφου παραστάσεως τριῶν ἀνδρικών μορφῶν (ὑψ. 1.38 πλ. 0.44, πάχ. 0.11 μ. Εἰκόνα αὐτῆς θὰ δημοσιεύσω ἀλλαχοῦ). Εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς κατώφλιον (βλ. ἀνωτ. σ. 121).

2) Κυβόσχημον μάρμαρον (μῆκ. 0.53 πλ. 0.46 ὑψ. 0.40 μ.) ἐν μέρει ἐλλιπές. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως κάτω ἐλαφρῶς ἐξέχον κυμάτιον (πλ. 0.10 μ.) δηλοῖ, ὅτι ὁ λίθος, ἔχων μίαν μόνον ὄψιν, ἀρχικῶς ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶθρον ἀγάλματος μᾶλλον ἢ ὡς βωμόσ.

3) Μαρμαρίνος κυλινδρικός κιονίσκος (ὑποστάτης) λουτήρος. Ἀρράβδωτος. Ἀπο-

1 ΕΥΣΕΒΙΟΥ Ἐκκλ. Ἱστορ. X. 4,39 καὶ 44.

2 ΑΔ 5,1919, Παράρτημα σ. 16 εἰκ. 2 (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ).

λήγει εἰς σπειροειδῆ βάσιν καὶ κεφαλὴν ἐφ' ἧς τετράγωνος ἐγκοπή (0.15 × 0.15, βάθ. 0.03 μ.) πρὸς στήριξιν μαρμαρίνης λεκάνης (ὑψ. 0.57 μ.).

Ἀμφότερα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ βήματος τοῦ ναυδρίου, ἔνθα τὸ μὲν βάθρον εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς στήριγμα τῆς ἁγίας τραπέζης ὁ δὲ κιονίσκος ὡς θέσις κανδήλας ἢ θυμιατηρίου.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ μαρμαρίνου βάρου ἔχει ἀνοιχθῆ κοιλότης (μῆκ. 0.35 πλ. 0.28—εἰς τὸν πυθμένα μῆκ. 0.30 πλ. 0.25 — βάθ. 0.13 μ.) πρὸς ἐναπόθεσιν τοῦ ἐγκαινίου. Φαίνεται δὲ ὅτι ὡς ἁγία τράπεζα τὸ βάθρον ἐσυνεχίζετο καθ' ὕψος, κτιστόν, ὡς ὀγκῶδες στήριγμα ὀριζοντίας πλακός. Εἶχε τοποθετηθῆ ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ δαπέδου, εὐρέθη ὁμως ἐλαφρῶς μετακεκινημένος.

Εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς τὸ ὀγκῶδες μορφῆς στήριγμα τῆς ἁγίας τραπέζης, εἶτε μονόλιθον εἶναι τοῦτο εἶτε κτιστόν, καλεῖται βωμός¹, ἂν καὶ οἱ Ἕλληνας ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀποφεύγουν νὰ ὀνομάζουν τὴν ἁγίαν τράπεζαν διὰ τοῦ ὄρου « βωμός », προτιμῶντες τὸν ὄρον « θυσιαστήριον »· ὁ Χρυσόστομος μάλιστα διακρίνει τοὺς δύο ὄρους καὶ μεταχειρίζεται περὶ μὲν τῆς ἐθνικῆς λατρείας τὸν βωμόν, περὶ δὲ τῆς χριστιανικῆς τὸ θυσιαστήριον². Πάντως ἡ ὀνομασία τῆς ἁγίας τραπέζης ὡς βωμοῦ θεωρεῖται ἐξαιρέσεις διὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν³.

Τὸ ὀγκῶδες στήριγμα τῆς ἁγίας τραπέζης δίδει εἰς αὐτὴν συμπαγῆ μορφὴν, ἣτις, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν συμπαγῶν ἢ εἰς σχῆμα κορμοῦ κίονος παλαιοχριστιανικῶν ἁγίων τραπεζῶν, τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ ἀναγνωρίζεται ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐθνικῶν βωμῶν⁴. Ἡ διάσωσις τοῦ ὄρου ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως μαρτυρεῖ, ὅτι αἱ γενικῶς συμπαγοῦς μορφῆς ἁγία τράπεζαι πλὴν τοῦ σχήματος εἶχον δεχθῆ καὶ τὸ ὄνομα παρὰ τῶν ἐθνικῶν βωμῶν καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο εὐρέως διαδεδομένον παρὰ τῷ λαῷ, παρὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν συγγραφέων σπανιωτάτην χρησιμοποίησιν τοῦ ὄρου. Τοῦλάχιστον δὲν φαίνεται ἀρχαϊστικὴ ἢ μεταχειρίσις τοῦ ὄρου εἰς τὰ κείμενα τοῦ Εὐχολογίου καὶ τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης⁵. Φορεῖς τοῦ ὄρου θὰ ἦσαν τὰ ἀνάλογα μνημεῖα. Σχετικῶς σημειῶνω δύο μονόλιθα πολυγωνικὰ στήριγματα ἁγίων τραπεζῶν, εὐρεθέντα παρὰ τὴν Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας καὶ ἀνήκοντα εἰς τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν (7^{ον} - 8^{ον} αἰ.)⁶. Τῶν τελευταίων τούτων εἶναι καταφανῆς ἢ καταγωγὴ ἐκ τῶν μονολίθων ἁγίων τραπεζῶν, ὡς π.χ. ἡ εὐρεθεῖσα εἰς Μάδεν Δάγ ἐν Λυκαονίᾳ⁷.

4) Κορινθιακὸν πώρινον κιονόκρανον. Κοσμεῖται διὰ δύο σειρῶν ἐξ ὀκτὼ φύλλων ἀκάνθου. Τὰ φύλλα τῆς ἄνω σειρᾶς ἐναλλάσσονται πρὸς στελέχη ἐκφυόμενα ὀπισθεν

1 «Εἰ δὲ βωμός ἐνέχει ταύτην (τὴν ἁγίαν τράπεζαν), εἶτε μονόλιθος εἶτε συντεθειμένος ἐκ πολλῶν λίθων» (GOAR Εὐχολόγιον, ἔκδ. Βενετίας 1730, σ. 655) «Ταῦτα δὲ γίνονται πάντα τῆς τραπέζης ὑπὸ κίωνων ἢ κίονος ἐνὸς βασταζομένης. Βωμοῦ δὲ ὑποκειμένου τετραγώνου» (σ. 657). Πρβ. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Περὶ τοῦ Ἁγίου Ναοῦ κεφ. ΡΑ' «ἀντὶ κίωνων τετραγώνου οἰκοδομηθέντος πινσοῦ, βωμοῦ λεγομένου» (MIGNE 155, 309).

2 ΧΡΥΣΟΣΤ. Εἰς Α' Κορινθ. ὁμιλ. 24 (Migne 61,200).

3 J. BRAUN Der christliche Altar 1, München 1924, 25 ἸΩ. ΜΠΑΡΝΕΑ Τὸ παλαιοχριστιανικὸν Θυσια-

στήριον, ἐν Ἀθήναις 1940, 25 - 26, ἔνθα ἀπαρίθμησις τῶν ὀνομασιῶν τῆς ἁγίας τραπέζης.

4 ΜΠΑΡΝΕΑ ἔ.ἀ. 138 καὶ 140.

5 Βλ. σημ. 1.

6 Byz. Zeit. 41, 1941, 164 κέ. (F. K. DÖRNER). Ἀνάλογα παραδείγματα ἐν σ. 167-168. Ἐκ τῶν τῆς Νικομηδείας τὸ πρῶτον ἔχει ὕψος 0.78 καὶ πλευρὰς 1.00 καὶ 0.86 μ., τὸ δεύτερον ἔχει ὕψος 0.78 καὶ πλευρὰς 1.00 καὶ 0.70 μ.

7 RAMSAY - BELL The Thousand and One Churches, 267 εἰκ. 224. Εἶναι ὀρθογωνίου τομῆς.

τῶν χαμηλῶν φύλλων καὶ ἀπολήγοντα εἰς κάλυκας μετὰ ροδάκων. Ἄτυχῶς πολὺ ἐφθαρμένον (ὑψ. 0.365 διάμ. 0.30, ἄβακος σφζόμενον μῆκος 0.42 μ.). Ἐχρησίμευσεν ὡς κιονόκρανον τοῦ διβήλου (εἰκ. 6).

5) Ἴωνικὸν κιονόκρανον μαρμαρίνον. Ἐλλιπὲς (διάμ. 0.325 ὑψ. 0.15, ἄβαξ 0.335×0.34 μ.).

6) Ὅμοιον, φέρον μεταξὺ τῶν ἐλίκων φά, ἐπὶ δὲ τῶν προσκεφαλαίων κάθετον ταινίαν ἐξ ἐπαλλήλων φύλλων δάφνης (διάμ. 0.31 ὑψ. 0.15, ἄβαξ 0.32×0.335 μ.).

7) Ὅμοιον, φέρον μεταξὺ τῶν ἐλίκων φά ἐν μέσῳ δύο ἡμιφύλλων, ἐπὶ δὲ τῶν προσκεφαλαίων κάθετον τριπλῆν ταινίαν (διάμ. 0.38/9 ὑψ. 0.13, ἄβαξ 0.37×0.37 μ.).

8) Πλάξ τραπέζης προσφορῶν ἐξ ἐγγωρίου (ἀμπελακιώτου) τραχύτου λίθου φέρει τρία μεγάλα φατνωματοειδῆ ἀβαθῆ διαμερίσματα μετὰ ἐσωτερικῶς καμπύλων γωνιῶν (μῆκ. 1.65 πλ. 0.77 πάχ. 0.16 μ.) (εἰκ. 8).¹ Ἐντετοιχισμένη εἰς τὴν νοτιάν πλευρὰν τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ ναυδρίου (βλ. ἀνωτ. σ. 123).

Ἡ τράπεζα, τὸ κυβόσχημον βάθρον, ὃ ὑποστάτης καὶ τινα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχαίου παρὰ τὸν μελισσῶνα Βασιλείου οἰκοδομήματος (βλ. ἀνωτ. σ. 113), πιθανῶς ναοῦ ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Πήλινα: 1) Ὅστρακον ἐκ βυζαντινοῦ γραπτοῦ ἀγγείου (πινακίου).

Πλευρά. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. Ἐπίχρσιμα λευκόν, πράσινα χρώσεις εἰς σχῆμα κύκλου μετὰ κηλίδος (σπείρα;) καὶ καστανὴ ταινία (εἰκ. 11^α).

2) Ὅμοιον. Πυθμῆν. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. Ἐπίχρσιμα λευκόν, εἰς τὸ κέντρον στιγμὴ καστανή, πέριξ κυκλικὴ χρῶσις πρασίνη καὶ κύκλος ἐκ στιγμῶν καστανῶν (εἰκ. 11^β).

3) Ὅμοιον. Χεῖλος. Πηλὸς ἐρυθρός. Ἐπίχρσιμα λευκόν, πρασίνη χρῶσις, μελανὴ ταινία καὶ χεῖλος πρασινωπὸν (εἰκ. 11^γ).

4) Ὅμοιον. Κοιλία, εἰς δύο τεμάχια. Πηλὸς ἐρυθρός. Ἐπίχρσιμα λευκόν, ταινία

Εἰκ. 11. Ὅστρακα βυζαντινῶν γραπτῶν ἀγγείων.

¹ Πρβ. τὰ ὑπὸ τοῦ G. WELTER ἐν AA 53, 1938, 21 κέ. εἰκ. 14, τοῦ αὐτοῦ Troizen und Kalaurgeia, Berlin 1941, 31 σημειούμενα παραδείγματα. Προσθετέα

ἢ τράπεζα τῆς συλλογῆς τοῦ Θεοσίου (μῆκ. 1.24 πλ. 0.68) μετὰ δύο διαμερισμάτων (ἀδημοσίευτος).

και υπολείμματα σχεδίου εκ λεπτών μελανών γραμμών, τών ταινιών πληρουμένων δια πρασίνου χρώματος (εικ. 11^δ).

Τὰ παραδείγματα 1 και 2 εκ κιτρινερούθρου πηλοῦ ἀνήκουν εις τὴν κατὰ τὸν Morgan πέμπτην ὑποδιαίρεσιν τῆς πέμπτης ὁμάδος τῆς κατηγορίας τῶν ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ γραπτῶν δια πρασίνου και καστανοῦ χρώματος (green and brown painted wares, red biscuit V 5) ἀγγείων εκ Κορίνθου, χρονολογουμένων δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12^{ου}, καθ' ὄλον τὸν 13^{ον} και μέχρι τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹. Ἡ σπεῖρα (;) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ὄστράκου εἶναι και θέμα τῆς διακοσμῆσεως τοῦ ἀγγείου τῆς Κορίνθου ἀριθ. 545 (τοῦ καταλόγου τοῦ Morgan), ὅπερ ὁμως εἶναι δίχρωμον—ἀνευ καστανῆς ταινίας. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα χρησιμοποιοῦν τρία χρώματα (πράσινον, καστανὸν και τὸ λευκὸν τοῦ ἐπιχρίσματος), ἐξῆλθον τοῦ ἐργαστηρίου κατὰ τι ἐνωρίτερον τῶν πτωχοτέρων εις χρώματα ἀγγείων. Ἡ ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω ὑποδιαίρεσεως V 5 καλυπτομένη χρονικὴ ἔκτασις εἶναι πράγματι μεγάλη και ἴσως ἐπιτρέπει και περαιτέρω διαχωρισμόν, δηλαδὴ τὴν ἀπομόνωσιν τῆς χρησιμοποιούσης τρία χρώματα παραλλαγῆς, ὡς παραλλαγῆς V 5^α. Ἀλλὰ πρέπει αὕτη νὰ στηριχθῆ και ἐπὶ ἄλλων τεκμηρίων.

Τὰ παραδείγματα 3 και 4 ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ ἔχουν ἐπιτύχει ζωηρότερον πράσινον χρώμα και τοῦ καστανοῦ ἀπόχρωσιν πρὸς τὸ μέλαν, ἀνήκουν δὲ εις τὴν κατὰ τὸν Morgan τρίτην ὁμάδα τῆς αὐτῆς κατηγορίας γραπτῶν ἀγγείων εκ Κορίνθου (green and brown painted wares, red biscuit III), χρονολογουμένων εις τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 12^{ου} αἰῶνος².

Τὰ ἀνωτέρω ὄστρακα εὐρέθησαν ὁμοῦ μετὰ ἐξ τορνησιῶν (βλ. κατωτ. σ. 134) ἐντὸς τοῦ πηλοῦ τοῦ ἀνυψωθέντος δαπέδου τῆς κόγχης του βήματος· ἀλλ' ἡ συνύπαρξις ὄστράκων δύο διαφόρων, ὡς εἶδομεν, ἐποχῶν δίδει σχετικὴν μόνον ἀξίαν εις τὴν περὶ αὐτῶν χρονολογικὴν μαρτυρίαν τῶν νομισμάτων. Πάντως οἱ χρόνοι τῆς ἡγεμονίας τοῦ Βιλλαρδουίνου ἀποτελοῦν χρήσιμον ὄριον ante quem δια τὰ παραδείγματα 1 και 2.

Ἀγγεῖα τῶν δύο τούτων ὁμάδων εὐρέθησαν πολλὰ και ἐν Ἀθήναις³ και ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἀδημοσίευστα). Φαίνεται δὲ ὅτι ἀποτελοῦν ἐλλαδικὰς ποικιλίας γραπτῶν ἀγγείων, ἐξαγομένων εις διαφόρους περιοχὰς και εις τὴν Κωνσταντινούπολιν⁴, εκ τῶν κυριωτέρων ὡς αἱ Ἀθηναί και ἡ Κόρινθος ἐλλαδικῶν κέντρων κεραμεικῆς. Τῶν κέντρων τούτων δὲν ἔχουν μέχρι τοῦδε ἀναδειχθῆ οἱ ἐπὶ μέρους χαρακτηρῆς, ἂν ὑπάρχουν, ἀλλ' εις αὐτὰ πρέπει νὰ προσγραφῶσι και τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα παραδείγματα.

5) Ὁστράκον εκ βυζαντινοῦ ἐφυσωμένου πινακίου. Πλευρά. Πηλὸς ἐρυθρός.

1 CH. MORGAN The Byzantine Pottery, Corinth XI, 1942, 80 κέ., 83 και 228 ἀριθ. 545 - 47 πίν. XXIV (ἀριθ. 545).

2 Morgan ἑ.ἀ. 77 κέ.

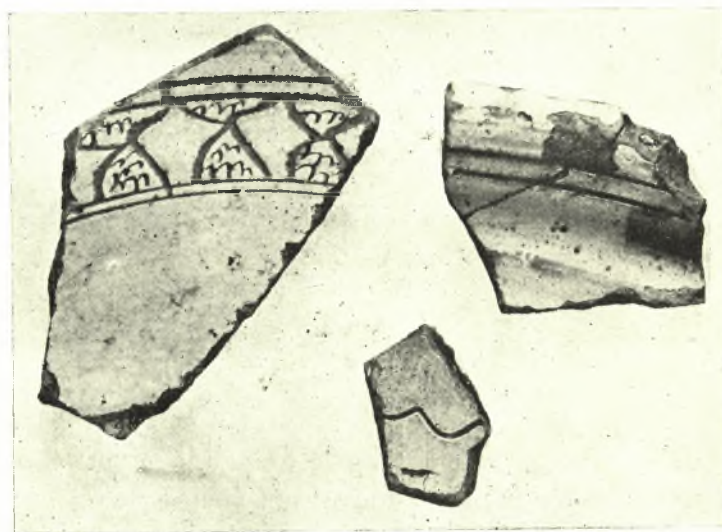
3 FR. O. WAAGÉ Hesperia II, 1933, 323, και III, 1934, 149 εἰκ. 5 ἀριθ. 16 και 17, ALISON FRANTZ Hesperia VII, 1938, 430 ὁμάς III b, πρβ. ἰδιαίτερος τὸ σ. 442 ἀριθ. A 17 εἰκ. 6.

4 ROB. B. K. STEVENSON The Great Palace of the Byzantine Emperors, First Report, London 1947,

σ. 51 κέ. ὁμάς B 1, βλ. ἰδιαίτερος τὸ παράδειγμα πίν. 25,18 βλ. και σ. 59. Πρβ. D. TALBOT RICE Byzantine Glazed Pottery, Oxford 1930, 45 κέ. ὁμάς B4 και B7. Φαίνεται ὅτι οὔτε ἡ Θεσσαλονικὴ παρήγε τοιαῦτα ἀγγεῖα, ἂν κρίνωμεν εκ τοῦ ὅτι δὲν εὐρέθησαν δείγματα ἐξ αὐτῶν μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν ἀγγείων τῆς Ὀλύνθου, γείτονος και ἀγορᾶς τῆς Θεσσαλονικῆς (βλ. κατὰταξιν αὐτῶν ὑπὸ Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ ἐν Excavations at Olynthus V, 1933, σ. 286 και 288, ὅπου ὁ λόγος περὶ τῆς κατὰ τὸν Ξυγγόπουλον ὁμάδος IV A 1).

Ἐπίχρῖσμα κιτρινωπόν. Ἐγγάρακτος ὑπὸ διπλῶν γραμμῶν πλαισιουμένη ταινία ἐκ σειρᾶς ῥόμβων ἐπὶ φολιδωτοῦ βάρθους. Ἐφυάλωσις ἄχρους (εἰκ. 12^α).

Ἄνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν καλουμένων ἀπλῶν ἐγγαράκτων ἢ πρωίμων ἐγγαράκτων (B1, Early sgraffito ware κατὰ τὸν Rice, ΠΑ1 κατὰ τὸν Ξυγγόπουλον). Ἀπαράλλακτον εἶναι ὄστρακον ἐξ Ἀθηνῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς¹ καὶ ἕτερον ἐκ Σπάρτης². Οἱ ῥόμβοι ἔχουν ἀνοιχτὴν τὴν κάτω γωνίαν, ὡς νὰ ἐδράζωνται. Πρόκειται περὶ ἐκφυλισμοῦ τοῦ θέματος τῶν ἀστραγάλων, μὴ ἀσυνήθων ἄλλωστε καὶ ὑπὸ ῥομβοειδῆ μορφήν³. Τὸ φολιδωτόν, ὡς ἐνταῦθα, ἔδαφος χαρακτηρίζει ἰδιαιτέραν ὁμάδα

α β γ
Εἰκ. 12 α - γ. Ὅστρακα βυζαντινῶν ἐγγαράκτων ἀγγείων.

τῆς κατηγορίας τῶν ἀπλῶν ἢ πρωίμων ἐγγαράκτων ἀγγείων παρέχει δὲ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ σκοτεινοῦ δευτέρου ἐπιπέδου ὡς τὸ τραχὺ ἢ τὸ κατόπιν ἀποτόμου μεταβάσεως βάρθους τῶν εἰς ἐπιπεδόγλυφον τεχνικὴν γλυπτῶν⁴, δηλαδὴ τὴν ἐντύπωσιν τῆς σκιάς ἢ τοῦ δευτέρου χρώματος, διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὁποίων καὶ εἰς τὰ ἐπιπεδόγλυφα γλυπτὰ καὶ εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς ὑπ' ὄψιν ὁμάδος χρησιμοποιοῦνται μέσα ζωγραφικὰ (εἰς τὰ γλυπτὰ ἢ ἐγγχρωμος κηρομαστίχη ἢ ἡ σκίασις διὰ τοῦ ἐσκαμμένου βάρθους· εἰς τὰ ἀγγεῖα ἢ σκίασις διὰ τῆς φολιδώσεως τοῦ βάρθους). Ἡ φολιδώσις τοῦ βάρθους δὲν ἀποτελεῖ χρονολογικὸν κριτήριον. Τὸ μετρίως ὁμως ἱκανότητος σχέδιον τῶν ἀνωτέρω μετὰ ῥόμβων παραδειγμάτων φέρει αὐτὰ εἰς τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς τεχνικῆς τῶν ἀπλῶς

1 WAAGÉ, Hesperia II, 1933, 310 εἰκ. 7 c.

2 R. M. DAWKINS - J. P. DROOP, ABSA XVII, 1910 - 11, 26 πίν. XV, 13.

3 Τὸ περὶ τὸ χεῖλος θέμα τῶν ἀστραγάλων — ῥόμβων ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ γραπτῶν ἀγγείων τῆς Κορίνθου τοῦ 11^{ου} — 12^{ου} αἰ. (MORGAN ἔ.ἀ. σ. 234 ἀριθ. 615 πίν. XXVI i καὶ σ. 244 ἀριθ. 719 πίν. XXXI h). Πρό-

κειται περὶ ἐπιβιώσεως πολὺ ἀρχαιοτέρου τύπου.

4 Ἡδη ὁ Dawkins καὶ ὁ Droop ἔ.ἀ. σ. 26 ἐσημείωσαν τὴν ἀντίθεσιν μετὰ τῆς φωτεινῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ σκοτεινοῦ φολιδωτοῦ βάρθους καὶ τὴν ὁμοίότητα τῆς ἐντυπώσεως ταύτης πρὸς τὴν ἐντυπῶσιν ἀπὸ τῶν ἀγγείων τῆς ὁμάδος μετὰ διακοσμῆσεων εἰς ἐπιπεδόγλυφον τεχνικὴν.

έγγαράκτων άγγείων, ήτοι εις τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹.

6) Ἐτερά τινα ὄστρακα μετὰ κιτρίνης ἐφυαλώσεως (εἰκ. 12^{β, γ}) δὲν εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας.

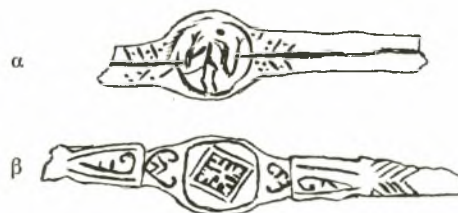
Χαλκᾶ : Μικρὸς ἀναδιπλούμενος σταυρὸς ἐκ δύο φύλλων κλειομένων διὰ θηλυκωτήρων (εἰκόνα βλ. εις ΠΑΕ 1941-44, 24 εἰκ. 1). Εὐρέθη ἐντὸς τάφου ἔξω τῆς ἐκκλησίας.

2) Δακτυλίδιον χαλκοῦν μετὰ σφενδόνης κοσμουμένης ὑπὸ κύκλου πλαισιοῦντος δυσκόλως ἀναγνωριζομένην παράστασιν ἑκατέρωθεν ἐπὶ τῶν ὤμων ψαροκόκκαλον, ὅπερ μετ' ὀλίγον συνεχίζεται ὡς ἀπλή γραμμὴ μετὰ τῶν λοξῶν γραμμῶν στιγμαὶ (εἰκ. 13^α, 14^α). Ὅλα ἐγγάρακτα. Ἡ παράστασις ἐπὶ τῆς σφενδόνης ἴσως εἶναι ἀνθρωπίνη μορφή δλόσωμος ἐν μέσῳ δύο δένδρων, συμφώνως πρὸς ἄλλα παραδείγματα². Εὐρέθη ἐντὸς τοῦ καμρωτοῦ (ὑπ' ἀριθ. 2) τάφου.

3) Δακτυλίδιον χαλκοῦν μετὰ σφενδόνης κοσμουμένης διὰ ῥόμβου ἐντὸς ὀρθογωνίου ὁ ῥόμβος πληροῦται διὰ τετρανθεμίου ἑκατέρωθεν τῆς σφενδόνης ἐπὶ τῶν ὤμων ἀνὰ ἓν καρδιόσχημον, ἔπειτα ἐπὶ τῆς στεφάνης ἀνὰ ἓν ἡμίφυλλον ἀνθεμίου καὶ ἀκολούθως ψαροκόκκαλον (εἰκ. 13^β, 14^β). Τεχνικὴ ἐγγάρακτος. Τὸ κόσμημα τῆς σφενδόνης εἶναι τὸ εὐρέως χρησιμοποιηθὲν εἰς τὰ θωράκια τοῦ 5^{ου}-6^{ου} αἰ., ὅπερ ἔκτοτε εἰσήχθη εἰς τὴν θεματολογίαν γενικώτερον τῆς διακοσμητικῆς καὶ παρουσιάζεται ἰδίως ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰ. ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς ὡς θέμα τῶν χρυσοποικίλων διακοσμήσεων τῶν ἐνδυμάτων³. Τότε ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἐπὶ τῶν δακτυλιδίων⁴. Καὶ τὸ καρδιόσχημον, ὡς αὐτοτελὲς θέμα, ἀπαντᾷ εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἀλλαγῶν⁵. Πρὸκειται περὶ τοῦ ἐγγεγραμμένου ἀνθεμίου, τοῦ προεληθόντος ἐκ τῆς ἀπομονώσεως ἐνὸς ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὀρθίων καὶ περικλειομένων εἰς καρδιόσχημα ἀνθεμίων, τοῦ γνωστοῦ θέματος τῆς

α β
Εἰκ. 13. Δακτυλίδια χαλκᾶ
(ἐκ τοῦ τάφου 2).

Εἰκ. 14. Σχέδια τῶν δακτυλιδίων τῆς εἰκ. 13.

¹ Διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. ἰδιαιτέρας Α. FRANTZ Hesperia VII, 1938, σ. 437 καὶ MORGAN ἔ.ἀ. Corinth XI, σ. 140.

² Δακτυλιόλιθος Kais. Friedr. Mus. ἀριθ. 2424, 12 - 13ου αἰ. μετὰ παραστάσεως τῆς Θεοτόκου δεομένης (O. WULFF Altchr. u. Mittelalt. Bildwerke II, σ. 65 ἀριθ. 1468 πίν. V). Ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλιδίου τοῦ 6^{ου} αἰ. (Kais. Fr. Mus. ἀριθ. 6743) ἀντὶ προσώπου μονόγραμμου ἐν μέσῳ δύο δένδρων (HELM SCHLUNK Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum, Berlin 1939, σ. 17 ἀριθ. 36 πίν. 6).

³ G. DE JERPHANION Les églises rup. de Cappa-

doce I, 33, 39, 49, 50₁₋₂, 51, 59, II, 75, 98, A. MEDEA, Bull. Inst. Arch. Bulg. X, 1936, εἰκ. 161.

⁴ SOTHEBY AND Co. Catalogue of the Superb Collection of Rings, November 1937, ἀριθ. 442. Ἐπὶ τοῦ δακτυλιδίου ὑπ' ἀριθ. 454 πίν. XV τὸ θέμα κοσμεῖ τοὺς ὤμους ἑκατέρωθεν τῆς σφενδόνης· τὸ δακτυλίδιον τοῦτο δὲν εἶναι παλαιότερον τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

⁵ JERPHANION I, πίν. 39, Πρβ. II 122, 124_ε, III πίν. 168₁₋₂, 169₁₋₂, 170_α. Ἐπὶ βυζαντινοῦ ἀγγείου ἐξ Ἐφέσου ΑΔ 7, 1921-22, 193 εἰκ. 65,3 (Γ. ΣΑΤΗΡΙΟΥ).

διακοσμητικῆς γλυπτικῆς¹. Τέλος τὸ ἡμιανθέμιον τοῦ δακτυλιδίου εἶναι στοιχεῖον τῆς φυτικῆς ἔλικος, ἢ ὁποῖα μετ' ἀκεραίων ἀνθεμίων ἢ ἡμιανθεμίων ἀποτελεῖ τὸ συνηθέστερον διακοσμητικὸν θέμα τῆς στεφάνης τῶν δακτυλιδίων². Καὶ ἡ ἔλιξ ἐπίσης ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν χρυσοποικίλων (κλαπωτῶν) ἐνδυμάτων, ὅπου, ὡς φαίνεται, διεμορφώθη αὕτη εἰς διηνηθισμένον γραμμικὸν ἀραβούργημα³. Ἐπὶ τοῦ δακτυλιδίου ἢ παρὰ τὸ ἡμιανθέμιον δευτέρα γραμμὴ εἶναι τμήμα τῆς παραπλεύρου ἔλικος, ἢ ὁποῖα ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἀραβουργήματος ἐσχημάτιζεν εἶδος πλαισίου, θύλακα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἠπλοῦτο τὸ ἡμίφυλλον τοῦ ἀνθεμίου. Τῶν ἀνωτέρω ἐπὶ τοῦ δακτυλιδίου τριῶν διακοσμητικῶν θεμάτων ἢ συνύπαρξις ἐπὶ τῶν διακοσμήσεων ἐνδυμάτων εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Δανιὴλ εἰς Γκέρεμε⁴ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν, ὅτι καὶ τὸ δακτυλίδιον χρονολογεῖται περίπου εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους (11^{ον} - 12^{ον} αἰ.). Εὐρέθη μετὰ τοῦ προηγουμένου δακτυλιδίου ἐντὸς τοῦ καμαρωτοῦ τάφου, φαίνεται δὲ ὅτι ἀμφοτέρω εἶναι σύγχρονα.

Νομίσματα: Ἐξ τορνήσια τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου, κοπέντα ἐν Γλαρέντζη μετὰ τὸ 1250. Ἀνήκουν εἰς δύο τύπους μὲ μικρὰν μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰν.

I. α') + G PRINCEPS

β') CLARENTIA. Πύργος ἀπολήγων εἰς σταυρόν· ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ τέσσαρες στιγμαὶ καὶ δύο μηνίσκοι (πρβ. G. SCHLUMBERGER Numismatique de l'Orient Latin, σ. 313 ἀριθ. 3 πίν. XII₁₁).

II. α') † G PRINCEPS. Σταυρὸς μετ' ἀκρεμόνων καὶ τεσσάρων στιγμῶν ἐκατέρωθεν τῶν κεραιῶν.

β') CLARENTIA. Πύλη πύργου ἀπολήγουσα εἰς σταυρόν· ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ τέσσαρες στιγμαὶ ἢ μικροὶ κύκλοι.

Εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ πηλοῦ τοῦ δευτέρου δαπέδου τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 124).

(Ἐν προσεχεῖ τόμῳ τῆς ΑΕ θέλει δημοσιευθῆ τὸ 3^{ον} μέρος τῶν Σαλαμινιακῶν).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΛΑΣ

1 Ἐκεῖ τὸ καρδιόσχημον περίγραμμα ἐσχηματίσθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν περιγραμμάτων τῶν ἐκατέρωθεν κρινανθέμων, ἀργότερον δὲ ἀπετελέσθη ὑπὸ ἰδιατέρας ταινίας.

2 O. M. DALTON Catalogue of Early Christ. Antiquities, σ. 23 ἀριθ. 139, SOTHEBY ἔ.ἀ. ἀριθ. 450, 453 πίν. XV καὶ 454 πίν. XV.

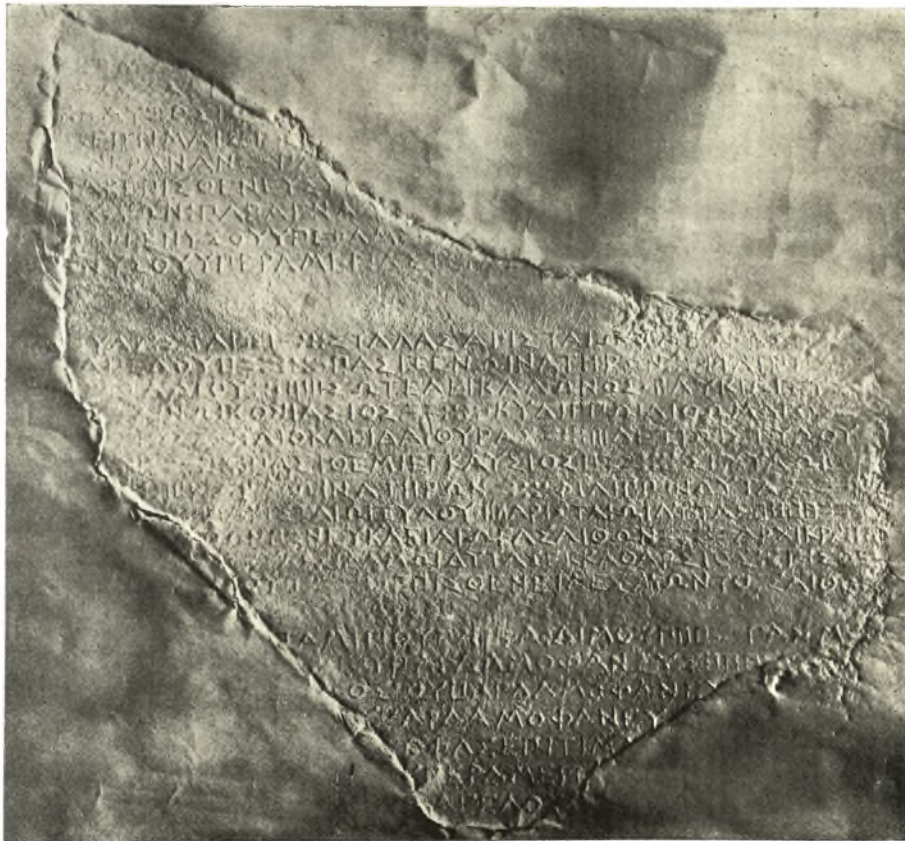
3 Μικρογραφία τοῦ Coisl. 79 περὶ τὸ ἔτος 1078 (H. OMONT Miniatures des plus anciens manuscrits grecs, Paris 1929, 33 πίν. LXI-LXIV), τοιχογραφίαι ἐκκλησιῶν Καππαδοκίας (JERPHANION II, 97, 98, 100, 103, 119, 121, 123, 125, 130, III 161,) κ. π. ἄ.

4 JERPHANION, I πίν. 394.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

ὑπο ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

1. Κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1948 ἀναληφθεῖσας ὑπ' ἐμοῦ, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀνασκαφικὰς ἐργασίας ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ¹, ἀνευρέθη

Εἰκ. 1. Ἐξ ἐκτόμματος τῆς πλευρᾶς Α τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.

κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ καταρρεύσαντος ἐν ἔτει 1936, πρὸς τὰ δυσμικὰ τῆς Θόλου, τμήματος τοῦ διπλοῦ παλαιοχριστιανικοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, τεμάχιον ἐκ μεγάλης ὀπισθογράφου στήλης (εἰκ. 1 καὶ 2) ἀναφερομένης εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἱεροῦ τινος

¹ ΠΑΕ 1948 σ. 90 κέ.

μνημείου. Τὸ τεμάχιον τοῦτο εἶναι ἐκ μαρμάρου λευκοφαίου, πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον, ἔχον μέγιστον ὕψος 0,38, μέγ. πλάτος 0,30 καὶ πάχος 0,08. Ἡ ἐπιγραφή ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων εἶναι ἐπιμελῶς κεχαραγμένη, ἐπὶ δὲ τῆς Α ὄψεως ἐπιμελέστερον καὶ πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων στοιχηδὸν (ὑψ. γραμμ. 0,01, διάστ. 0,005) ἔχουσα ὡς ἑξῆς·

Α

ΕΡΜΑΙΟΥ

ΑΥΞΟΣΙΟΥ

ΕΠΙΤΙΜΑ

ΥΠΕΡΑΜΕΡΙΑ

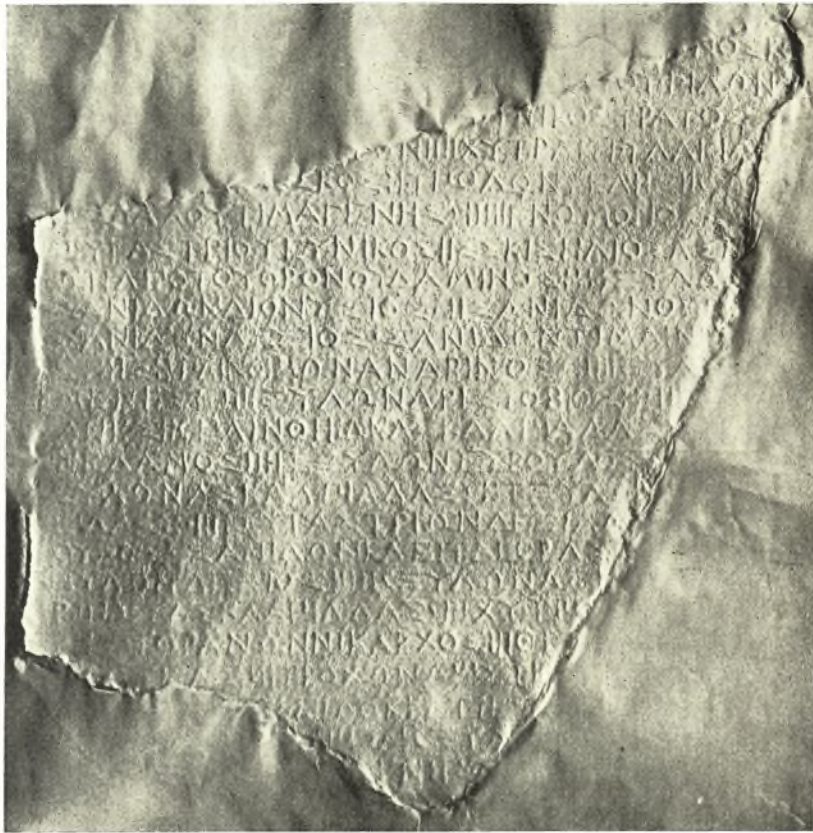
1 ----- 'Ερμα[ίου] -----]
 ----- υς x x x ΑΓΙ -----]
 ----- Β Β Αύξοσί[ου] -----]
 ----- ΠΙC ἐπ<ι>τιμὰ ΙCΤΕ -----]
 5 ----- τὰν κράναν = = - πὰ[ρ -----]
 ----- πὰρ 'Επισθένευς ὑπ[εραμερία -----]
 ----- ξύλων: παρὰ Γνά[θιος -----]
 ----- πὰρ ΓΕΝΥCΟΥ ὑπεραμερί[α -----]
 ----- ΝΥCΟΥ ὑπεραμερία στεγά[σιος]
 10 ----- = = = -

Β

----- ου 'Αριστέωι - :: : στάλας 'Αρισταίω[ι : ὀροφᾶς Πα[σιξένωι -----]
 ----- δ]απέδου Β = :: : : Πασιξένωι νατήρων :: : Φιλίππωι -----]
 ----- σταδίου :: : |||| Σωτέλει κάλωνος · || Λυκίωι ξυσ[τοῦ -----]
 ----- Ε[ύαίνωι κονιάσιος = :: : : : Κυδίππωι λιθώματος = = -----]
 15 ----- κων]άσιος = - :: : : Διοκλείδαι θύρας = :: : ||| Δεξίωι στύλου -----]
 ----- Χ Β = - :: : : Πασιδέμι ἐγκαύσιος Β = :: : : : Σιμύλωι -----]
 ----- : : ||| Χάρμωι νατήρων = :: : : Φιλίππωι δύτας = = · Ν -----]
 ----- : : |||| 'Αρισταίωι ξύλου |||| 'Αρισταίω δύτας Β Β Β Β = = -----]
 [----- λί]θων Β = || Εὐκλεί ἀγωγᾶς λίθων = = = - 'Αρχικράτε[ι -----]
 20 ----- Εὐαρχιδάμωι δύτας ἐκαθάρσιος : 'Επισθέν[ει -----]
 ----- ον Β = = = : : : 'Επισθένει δεσμῶν τοῖς λίθοις -----]

Γ

[----- 'Αρ]ταμιτίου· πὰρ Φαιδίμου Γ Β Β = - Ν Α Ν Μ
 ----- αίου· πὰρ Δαμοφάνευς Β Β Β -----]
 [----- 'Α]ζοσίου, πὰρ Δαμοφάνευς -----]
 25 ----- ου· πὰρ Δαμοφάνευς -----]
 [----- ὀρ]οφᾶς ἐπιτιμὰ -----]
 [----- ὑ]περαμερί[α -----]
 28 ΑΓΕΛΟΥ

Εἰκ. 2. Ἐξ ἐκτύμματος τῆς πλευρᾶς Β τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.

B

Ν Ο Σ Κ C -----

[----- ζυγαστρίου Φίλων -----
 ----- ου Νικόστρατος -----
 5 [----- Φίλ]ων |||| χυτρά[ν] Φυλακίδ[ας] -----]
 [----- Φιλί]σκος : Τ ποδῶν Τέλης II C -----
 ----- Σ ὑάλον Τιμαγένης· |||| γνώμονος -----
 ----- ζυγαστρίου Εὔνικος IIΞE κισήλιος Ἀσ[κλαπιά]δας -----]
 ----- ων ἀπὸ τοῦ θρόνου Δαμῖνος :::: ξύλω[ν -----]
 ----- σανίδων Διονύσιος. || σανίδων Θεο -----
 10 σανίδων Δέξιος. σανίδων Τιμαίνε[τος -----]
 [----- Τιμαγ]ένης : | πλινθηίων Ἄνδρῖνος : |||| ξύλω[ν -----]
 ----- μένης : · |||| ξύλων Ἀριστόβιος : :: · ||| -----
 ----- άνης II C πλινθηίων Ἀσκλαπιάδας -----
 [----- Με]νέδαμος IIIIT ξύλων Εὔβουλος -----
 15 ----- ξύλων Ἀσκλαπιάδας. IIIT ξύλω[ν -----]
 [----- Διοκλ]εΐδας : · |||| ζυγαστρίων Δεξίλα[ς] -----]
 [----- Εὔβ]ουλος. σανίδων Κλειταγόρας -----
 ----- ξύλων Δέξιος IIIIC ξύλων Ἀσκ[λαπιά]δας -----]
 ----- ρώπου Ἀσκλαπιάδας. ||| χυτρά[ν] -----]
 20 ----- ρης· τοράνων Νίκαρχος ||| θρόνου -----]
 [----- Ἀρι]στέας ||| τροχῶν Ἀριστέ[ας] -----]
 ----- Φειδοκράτης -----
 [----- Τιμαγ]ένης. I C ξύλω[ν -----]
 [----- Τιμαγ]ένης -----
 25 ----- ου Ἀ -----

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

στ. 1. **Ἐρμα[ίου]** Ἐρμαῖος εἶναι ὁ τέταρτος μῆν τοῦ Ἐπιδαυρίου ἔτους πρβ. IG IV² σελ. 172.

στ. 3. **Αὐζοσίου** **Αὐζόσιος** μῆν· ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἐπιδαύρου εἶναι γνωστὴ ἢ γραφὴ **Ἀζόσιος** IG IV² 103 127, 108 133 ἢ **Ἀζέσιος** 108 89.

στ. 4. **ἐπιτιμὰ**· κατ' ὀνομαστικὴν ὡς καὶ ἐν IG IV² 103 111 **ἐπιτιμὰ ἀπηνίχθη παρ** . . .· διότι τὸ ἐπόμενον γράμμα εἶναι ἀσφαλῶς κάθετος κεραία.

στ. 5. **τὰν κράναν**· ἐκ τούτου εἶναι φανερόν ὅτι αἱ ἐργασίαι ἀναφέρονται εἰς οἰκοδόμημα κρήνης πρβ. καὶ IG IV² 110 34 καὶ 121 6, 64.

στ. 6. **παρ Ἐπισθένευς**· καὶ κατωτέρω στ. 20 καὶ 21 **Ἐπισθένει**· **Ἐπισθένης** ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 23, 98.

στ. 7. **παρὰ Γνά[θιος]**· ἢ συμπλήρωσις συμφώνως πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν ἐπιγραφὴν τῆς Θόλου IG IV² 103 53· **Γνάθις Ἀργεῖος** ἐργώνης.

στ. 8. ΠΑΡΓΕΝΥΣΟΥ καὶ στ. 9 ΝΥΣΟΥ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῆ ΠΑΡ ΓΕΝΥΣΟΥ, ἀλλ' ὄνομα Γένυσος εἶναι ἄγνωστον.

στ. 11. **Ἀρισταίωι**· καὶ κατωτ. στ. 18 δίς· **Ἀρισταῖος** ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102 255, 275-306 πρβ. καὶ 743 5. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρεται καὶ ὡς ἐργώνης ἐν Δελφοῖς Fouilles d. Delphes III, v 58 39. **Πα[σιξένωι]** συμπληρωῶ οὕτως ἐκ τοῦ ἐπομένου στ. 12. **Πασίξενος** ἐργώνης, ἄγνωστος ἄλλοθεν.

στ. 12. **νατήρων** καὶ κατωτέρω στ. 17· ἡ λέξις δὲν εἶναι γνωστὴ ἐξ ἐπιγραφῶν ἀλλ' ἀναφέρεται παρ' Ἡσυχίου· **νατήρες**· ὑπηρεταὶ ἢ κεραμίδες· ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ νατήρες ἦσαν εἶδος κεράμων ἢ κεραμίων σωλήνων δι' ὧν ἔρρεε τὸ ὕδωρ· ἐνισχύεται οὕτω ἢ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται εἰς κρήνην. Πρβ. καὶ **νάτωρ-ορος** (ΣΟΦ. ἀποσπ. 240) = ὁ ῥέων καὶ **ναέτωρ** παρ' Ἡσυχίου ἐκ τοῦ **νάω** = ῥέω. Συγγενῆ λέξιν ἀνέγνωσεν ὁ Καββαδίας ἐν ἐπιγραφῇ ἐκδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ HILLER VON GAERTRINGEN IG IV² 109 II 142 σελ. 64 **ΝΑΤΗΡΙΚΟΥ**. **Φιλίππωι**· καὶ κατωτέρω στ. 17 **Φίλιππος** ἐργώνης εἶναι ἄγνωστος.

στ. 13. **Σωτέλει**· **Σωτέλης** ἐργώνης ἄγνωστος ἄλλοθεν. **Κάλωνος**· κάλων -ωνος δωρ. εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ **κῆλων** -ωνος, ὅπερ σημαίνει μακρὰν ξυλίνην δοκὸν εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας προσδένεται ὁ κάδος πρὸς ἀντλήσιν ὕδατος ἐκ τῶν φρεάτων, τὸ κοινῶς λεγόμενον γεράνι· ΗΣΥΧ. ἐν λ. **κῆλων** . . . . **ἀντλημα**· **κηλώνειον**· ξύλον ἐν ᾧ ἔλκεται τὸ ὕδωρ. Ἀναφέρεται ἐπίσης ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Δήλου **κῆλων ἐν παλαιστρα** IG XI, II 2 154 A 8 πρβ. καὶ Greek Papyri in the Br. M. I 131¹ 303. Οὐδετέρως **κῆλον** = ξύλον βέλους· δωρ. **κᾶλον** κατ' ἐνικὸν ὡς ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κυρήνης· στ. 8 **κᾶλον ἐν ἰαρῶ πεφυκός**· ἔνθα σημαίνει ξύλον SB. d. pr. Akad. d. Wiss. 1927 σελ. 157· συνήθως κατὰ πληθυντικὸν **κᾶλα** = καυσόξυλα ἐκ τοῦ καίω-κάω. Δὲν νομίζω δὲ ὅτι ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν πρὸς τὸ **κηλώνειον**, ὡς πιστεύεται συνήθως (LIDDELL-SCOTT-JONES Λεξ.). Διότι ἀναφέρονται ἐν ΠΟΛΥΔ. Ὄνομ. τὰ πρὸς ἀντλήσιν σκευὴ ὡς ἑξῆς· **ἀντλίας, ἰμονιάς, ἰμάντος, κάλου, σχοινίου κάδου τροχαλίας τάχα δὲ καὶ κηλωνείου**. Ἐρμηνεύεται δὲ συνήθως τὸ **κάλος-ου** ὡς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ **κάλως-ω**, ὅπερ δὲν εὗρισκω ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀντλήσιν, ἀναφέρεται δὲ ἐξ ἄλλου

χωριστὰ κάλος καὶ κηλώνειον. Νομίζω λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν κάλος εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ κάλων ἢ κήλων καὶ σημαίνει τὴν μεγάλην δοκόν, ἐφ' ἧς προσδένεται ὁ κάδος, τὸ δὲ κηλώνειον πιθανῶς τὴν ἐτέραν δοκόν, ἐφ' ἧς προσδένεται ὄπισθεν τὸ βάρος, συνήθως λίθος βαρὺς, διὰ τὴν εὐκόλον ἀνάσυσιν τοῦ πλήρους ὕδατος κάδου. **Λυκίωι· Λύκιος** Κορίνθιος ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102, 5, 18, 24. **Ευστ[οῦ]** ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς στοᾶς· ἀλλ' ἢ συμπλήρωσις δὲν εἶναι βεβαία.

στ. 14. **[Ε]ύαινωι· Εὔαινος** ἄγγελος IG IV² 102²⁸⁸. **Κυδίππωι· Κύδιππος** ἐργώνης δὲν εἶναι γνωστός.

στ. 15. **Διοκλείδαι·** Διοκλείδας ἄγνωστος ὡς ἐργώνης· σύνηθες ὄνομα ἐκ Μεγάρων IG IV² 71, 67, 50, 63, 41. **Δεξίωι· Δέξιος** ἢ **Δεξιὸς** ὡς ἐν IG IV 731 13, 15 III 34, ἄγνωστος ὡς ἐργώνης.

στ. 16. **Πασιθέμι· Πασίθεμις** ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102, 94, 107, 283, 301 ἢ δὲ λέξις **ἐγκαυσίς -ιος** ἀπαντῶσα συχνότατα ἐν ταῖς οἰκοδομικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ ἱεροῦ ὑποδηλοῖ τὴν ζωγραφίαν κατὰ τὴν ἐγκαυστικὴν μέθοδον τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν τοῦ μνημείου καὶ πιθανῶς τῆς ὀροφῆς, ἥτις ἦτο κατὰ τὸν ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ II, 27, 6 ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς κορήνης θέας ἄξια· **Σιμύλωι· Σιμύλος** ἐργώνης εἶναι γνωστός ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ἐρμιόνης IG IV 742, 17.

στ. 17. **Χάρμωι· Χάρμος** ἐκ Τροιζῆνος IG IV 749, 2. **Δύτα -ας** δωρ. ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Τροιζῆνος IG IV 823, 41 **αὐλῶν ἐρμάσιος ποὶ ταὶ δύται·** δύτη -ης ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Θηβῶν IG VII 2477, 7 **δύτην Καβείρω·** ἐρμηνεύεται συνήθως ὅτι σημαίνει ναΐδιον, σηκός, aedicula, καίτοι ἢ ἐρμηνεῖα αὕτη τίθεται ἐν ἀμφιβολίᾳ ἐν Λεξ. LIDDELL-SCOTT-JONES ἐν λ. Ἄλλ' ἢ χρῆσις τῆς λέξεως ἐνταῦθα **δύτας ἐκκαθάρσιος** ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς συγγενεῖς λέξεις **κράναν νατήρων, κάλωνος, χυτρῶν** καταδεικνύει, νομίζω, ὅτι ἡ ἔννοια αὐτῆς συνδέεται πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ δύω = βυθίζω, ἐξ οὗ καὶ παράγεται σημαίνει ἐπομένως βαθὺ μέρος, κοίλωμα, φρέαρ, δεξαμενὴν ἢ ἄλλο τι συγγενές· τὴν αὐτὴν δὲ ἔννοιαν εἶναι φανερόν ὅτι ἔχει ἢ λέξις καὶ ἐν τῇ ἐκ Τροιζῆνος ἐπιγραφῇ, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι **αὐλὸς** σημαίνει τὸν σωλήνα (Δίφ. Σίφν. παρ' ἈΘΗΝΑΙΩ 3. 90d. PLIN. NH 32. 103). Ἡ ἐξηγήσις ἐπομένως ὀλοκλήρου τῆς φράσεως, **αὐλῶν ἐρμάσιος ποὶ ταὶ δύται** εἶναι, **διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὑδροσωλήνων εἰς τὸ φρέαρ.**

στ. 19. **Εὐκλεῖ· Εὐκλῆς** ἔγγυος IG IV² 102 71, 101 (ἱερεὺς) 103, 90-106 πρβ. καὶ 150 **Ἀρχικράτε[ι]· Ἀρχικράτης** ἄγνωστος ἐργώνης.

στ. 20. **Εὐαρχιδάμωι· Εὐαρχίδαμος** ἄγνωστος ἄλλοθεν.

στ. 22. **πὰρ Φαιδίμου·** τὸ ὄνομα **Φαίδιμος** εἶναι ἄγνωστον ἐξ Ἐπιδαύρου. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἐργώνου ἢ περὶ ἱερέως, ὡς **Ἀρταμιτίου (λάμματα) πὰρ Φαιδίμου.** ΠΑΝΜ πιθανῶς Παν(ά)μ[ου] μηνός.

στ. 24. **πὰρ Δαμοφάνεως·** καὶ κατωτέρω στ. 24 καὶ 55. **Δαμοφάνης** ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102 62, 72, 73, 93, 110, 268, 291 καὶ τῆς Θόλου 103 34, 48, 51, 66, 74, 81, 92, 117 ἐγδοτῆρ 103 45 ἐργώνης ἐν Τροιζῆνι IG IV 823 6, 20, 23, 38, 31 **Δαμοφάνης Μνασιδάμου Κορίνθιος** ναοποιὸς ἐν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 19 12, 21, 22, 76, 87, 95. Περὶ τοῦ **Δαμοφάνους** ὡς ἐγδοτῆρος καὶ ἐργώνου B. KEIL AM XX 1895 σελ. 35.

B

στ. 1. [ζυγαστρί]ου' και κατωτέρω στ. 7 και 16 ζυγαστρίων' ή συμπλήρωσις δέν είναι βεβαία: πρβ. ζυγαστρίου Φίλων έν IG IV² 18, 64 είναι δέ τὸ ζυγάστριον ὑποκοριστικὸν τοῦ ζύγαστρον, ΠΟΛΥΔ. Ὀν. VII 79 X 137 ζύγαστρα δὲ και ζυγάστρια και σημαίνει τὸ κιβώτιον· ὁ τύπος ζυγάστριον ἀναφέρεται και έν ἐτέρα ἐπιγραφή ἐκ τοῦ Ἀσκληπείου IG IV² 118 61, 63, 64· Φίλων και κατωτέρω στ. 4 ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102 184, 245, 280 πρβ. και 118 64· ὡς ἐργώνης ἀναφέρεται ἐπίσης έν ἐπιγραφαῖς ἐξ Ἐρμιόνης IG IV 741₄ και Τροιζήνος 823 40· Φίλων Ἀθηναῖος ἐργώνης έν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 48 I 25, 34.

στ. 3. Νικόστρατος' Ἀργεῖος ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 12, 44, 53 έν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 27 II, 6. 45 8. 48 I 35.

στ. 4. χυτράν' και κατωτέρω στ. 19· πρόκειται πιθανῶς ἐνταῦθα περὶ λιθίνων λεκανῶν ἢ λουτήρων· χύτρα σημαίνει ἐπομένως τὸ αὐτὸ ὡς τὸ χύτρος· χύτροι δὲ ἐκαλοῦντο έν Θερμοπύλαις τὰ θερμὰ λουτρά. ΗΡΟΔ. VII 176, 3. ΠΑΥΣ. IV 35, 6. ΣΤΡΑΒ. IX 428. F.d.D. ἔ.ἀ. 22 53 και σελ. 103 Φυλακίδ[ας]' ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 50. Φ. Λέοντος Κορίνθιος ναοποῖος έν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 92 A 39 και 93 I 12.

στ. 5. [Φιλί]σκος' Ἀθηναῖος ἐργώνης· έν Δελφοῖς ἐργάζεται συγχρόνως μετὰ τοῦ Φίλωνος και Νικοστράτου F.d.D. ἔ.ἀ. 48 I 24 και έν Τροιζήνι μετὰ τοῦ Δαμοφάνους IG IV 823 12· ποδῶν' λίθινοι πιθανῶς πόδες μνημείου τινός. Τέλης' ἄγνωστος ἄλλοθεν ἐργώνης.

στ. 6. ὑάλου' δέν γνωρίζω τὴν χρῆσιν ἐνταῦθα· παρ' ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΕΙ Νεφ. 766 κ.έ. σημαίνει ἡ λέξις λίθον διαφανῆ ἀφ' ἧς τὸ πῦρ ἄπτουσι· πρβ. και ΘΕΟΦΡ. περὶ πυρὸς 73· παρ' ΗΣΥΧΙΟΥ ὕαλος· βόρβορος ἢ λίθος τίμιος· βόρβορος δὲ σημαίνει και ὀχετὸς παρ' Ἡσυχίῳ. Τὴν τελευταίαν ταύτην ἐννοίαν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔχει ἐνταῦθα ἡ λέξις. Τιμαγένης' και κατωτέρω στ. 11, 23, 24· ἄγνωστος ἐργώνης. Γνώμονος· παραπλήσιον πιθανῶς πρὸς τὸ εὐθυνητήρια· πρβ. Θεολ. Ἀριθμ. 59 ὁ δημιουργὸς τῆ δεκάδι ὥσπερ γνώμονι και εὐθυνητήριῳ ἐχρήσατο.

στ. 7. Εὔνικος· ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 19· κισήλιος· Κίσηλις -ιος τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ κίσηρις -εως· διὰ τοῦ λ ἀπαντιᾶ έν παπύρω Papyrus Graecus Holmiensis 12, 11· εἰς ΔΟΥΚΙΑΝ. Δίκη φωνηέντων 4. Ἀσ[κλαπιάδας] και κατωτέρω στ. 13, 15, 18 και 19 ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 10.

στ. 8. Δαμῖνος· ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 65, 80, 83, 92, 97.

στ. 9. Διονύσιος· γνωστὸς ἐργώνης ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἐπιδοτείου IG IV² 108 108, 114.

στ. 10. Δέξιος και κατωτέρω στ. 18 πρβ. ἀνωτέρω Α στ. 15. Τιμαίνε[τος]' ἄγνωστος ἄλλοθεν ἐργώνης.

στ. 11. πλινθηῖων· πλινθηῖον ἀντὶ πλινθεῖον ΔΩΡΟΘ. ΗΦΑΙΣΤ. ἀστρ. 3, 7. Ἀνδρίνος· ἄγνωστος ἐργώνης. [Τιμαγ]ένης· ἡ συμπλήρωσις ἐγένετο συμφώνως τῷ στ. 6 πρβ. και κατωτέρω στ. 23 και 24.

στ. 12. Ἀριστόβιος· ἄγνωστος ἄλλοθεν ἐργώνης.

στ. 14. **Μενέδαμος**· ἄγνωστος ἐργώνης· Εὐβουλος καὶ κατωτέρω στ. 17 πρβ. καὶ IG IV² 102₁₀₆ 103₁₃₅.

στ. 16. **[Διοκλ]είδας**· συμπληρῶ οὕτως ἐκ τῶν προηγουμένων Α. στ. 15, ἀλλ' ἢ συμπλήρωσις δὲν εἶναι βεβαία· θὰ ἠδύνατο π.χ. νὰ συμπληρωθῆ **[Μεγακλ]είδας** ὡς ἐν IG IV¹ 103_{66,98} ἢ **[Ἡρακλ]είδας** IG IV¹ 106 I₂₃, 109 II₄₃ ἢ **[Μνασικλ]είδας** 102_{54,123}, γνωστὰ ὀνόματα ἐργωνῶν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἱεροῦ.

στ. 17. **Κλειταγόρας**· ἄγνωστος ἐργώνης.

στ. 19. **ῥώπου**· δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πρόκειται περὶ πλήρους λέξεως ἢ δύο τελευταίων συλλαβῶν μεγαλυτέρας λέξεως· **ῥώπος** δὲ κατὰ ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΝ I 99, III 127, VII 8 σημαίνει τὰ φορτία, τὰ ἀγοράσματα, τὰ ὄνια.

στ. 20. **τοράνων**· ὀνομαστικὴ πιθανῶς **τόρανος**, ὅπερ εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τόρονος ἐκ τοῦ τείρω = τρίβω τρυπῶ. Παρ' ΗΣΥΧΙΟΥ **τορόνος**· **τόρονος Ταραντίνοι**. Ἄλλ' ἐκ τῆς ὅλης ἐρμηνείας τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα σημαίνει ἐργαλεῖον φρεωρουχικὸν ἢ τρύπανον ὡς καὶ τὸ **τόρος**. **Νίκαρχος**· ἄγνωστος ἄλλοθεν ὡς ἐργώνης.

στ. 21. **[Ἄρι]στέας**· καὶ περαιτέρω **Ἄριστέ[ας]** ἄγνωστος ἐργώνης.

στ. 22. **Φειδοκράτης**· ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV¹ 102₂₉₀.

Ἐκ τῶν δύο πλευρῶν τῆς ἐπιγραφῆς παλαιότερον ἐχαράχθη ἀσφαλέστατα ἢ Α διαιρουμένη εἰς τρία ἐπὶ μέρους τμήματα. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελείας μεθ' ἧς ἐχαράχθησαν τὰ γράμματα καὶ ἐκ τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐργωνῶν, αἵτινες εἶναι πολὺ μεγαλύτεροι τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν πλευρὰν Β. Ἐκ τούτου συμπεραίνω ὅτι αἱ ἐν τῇ πλευρᾷ Α ἀναγραφόμεναι ἐργασίαι εἶναι τῆς πρώτης κατασκευῆς τοῦ οἰκοδομήματος, ἐνῶ ἐν τῇ πλευρᾷ Β εἶναι πιθανῶς μεταγενέστεραι συμπληρώσεις καὶ προσθήκαι ἢ ἐπισκευαὶ τοῦ οἰκοδομήματος. Τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα εἶναι γνωστὰ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν οἰκοδομικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἱεροῦ.

X = χίλια δραχμαί.

Θ = ἑκατὸν »

- = δέκα »

. = μία δραχμή.

l = εἷς ὀβολὸς (24 χαλκοῖ).

C = ἡμιωβόλιον.

T = τεταρτημόριον (6 χαλκοῖ ὀβολοί).

Σ = 2 χαλκοῖ ὀβολοί.

Οὕτω π.χ. ΘΘΘΘ==== τοῦ στ. 18 Α σημαίνει 460 δραχμάς, =:::lll στ. 15 Α = 26 δραχ. καὶ 3 ὀβολοί. Καὶ ἐν μὲν τῇ πλευρᾷ Α αἱ ἀμοιβαὶ ἀνέρχονται εἰς σεβαστὰ ποσὰ ἐν δὲ τῇ Β δὲν ἀναγράφονται ἀμοιβαὶ ὑπερβαίνουσαι τὰς ὀκτὼ δραχμάς.

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς πλευρᾶς Α δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Τὰ γράμματα τῆς πλευρᾶς Β ἐξ ἄλλου εἶναι μὲν ἀμελέστερον κεχαραγμένα ἀλλὰ τὸ σχῆμα τούτων δὲν ἀπέχει πολὺ τῶν τῆς πλευρᾶς Α. Ἀσφαλέστερον ὁμῶς, νομίζω, χρονολογικὸν τεκμήριον ἀποτελοῦν τὰ ὀνόματα τῶν ἀναφερομένων ἐργωνῶν. Ἐκ τούτων, 39 ἐν ὄλῳ τὸν ἀριθμὸν, πολλοὶ

ειργάσθησαν πρὸς κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Θόλου, οἰκοδομημάτων ὧν ἡ χρονολόγησις εἶναι σχεδὸν ἀσφαλής, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 365 καὶ 330 π.Χ. περίπου. Καὶ εἰς μὲν τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰργάσθησαν οἱ ἑξῆς :

Ἀρισταῖος	A 11 bis καὶ 18 bis	IG IV ² 102 255 275-306.
Δαμοφάνης	A 23, 24, 25	102 62, 72, 77, 93, 110, 268, 291.
Λύκιος	A 13	102 5, 18, 24.
Πασίθεμις	A 16	102 94, 107, 283.
Φειδοκράτης	B 22	102 290.
Φίλων	B 2, 4	102 184, 245, 280.

Εἰς δὲ τὴν Θόλον οἱ :

Ἀσκληπιάδας	B 7, 13, 15, 18, 19	IG IV ² 103 10.
Γνάθις	A 7	103 53.
Δαμῖνος	B 8	103 65, 80, 83, 92, 97.
Δαμοφάνης	A 23, 24, 25	103 34, 48, 51, 66, 74, 81, 92, 117.
Ἐπισθένης	A 6, 20, 21	103 23, 98.
Εὐνικός	B 7	103 19.
Νικόστρατος	B 3	103 12, 44, 53.
Φυλακίδας	B 4	103 50.

Τινὲς δὲ πάλιν εἶναι γνωστοὶ ἐργῶναι ἐργασθέντες ἐν Δελφοῖς,

Ἀρισταῖος	A 11 bis 18 bis	F.d.D. III V 58 34.
Νικόστρατος	B 3	» » V 27 II 16 45, 48 I 35.
Φιλίσκος	B 5	» » V 48 I 24.
Φίλων	B 2, 4	» » V 48 I 25, 34.

ἐν Ἐρμιόνη,

Σιμύλος	A 16	IG IV 742 17.
Φίλων	B 2, 4	741 4.

καὶ ἐν Τροιζῆνι,

Δαμοφάνης	A 23, 24, 25	IG IV 823 6, 20, 23, 28, 31.
Φιλίσκος	B 5	823 12.
Φίλων	B 2, 4	823 40.
Χάρμος	A 17	749 2.

Ἐκ τοῦ τόπου εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμπεράνωμεν τὸ οἰκοδόμημα εἰς ὃ ἀνήκει. Διότι εὐρέθη μὲν πολὺ πλησίον τῆς Θόλου, ἀλλ' ἐντετειχισμένη εἰς μεταγενέστερον περίβολον, χρησιμοποιηθεῖσα ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ὅπερ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλήφθη καὶ ἐξ ἄλλων ἐκεῖ πλησίον μνημείων. Ἄλλ' ἐκ τοῦ στίχου A 5 τὰν κράναν συμπεραίνω ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται εἰς μνημειώδη τινὰ κρήνην. Διότι ἐκ τῶν σημαντικῶν δαπανῶν τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ μάλιστα τῶν ἐν τῷ κροτάφῳ A, φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἐπισήμου τινὸς οἰκοδομήματος. Τὴν ἀποψιν δὲ ταύτην ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον τὸ γεγονός ὅτι δαπάναι ἀναφέρονται καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ προμήθειαν ὑλικοῦ σχετικοῦ πρὸς κρήνην ἢ δεξαμενήν. Ἐν στίχ. A 12 π.χ. ἀναφέρονται οἱ **νατῆρες**, οἵτινες πρέπει νὰ εἶναι οἱ κεράμιοι

σωλῆνες, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, ἐν στ. Α 13 **κάλωνος**, ἐν στ. Α 22 **δύτας ἐκ-καθάρσιος** καὶ ἐν στ. Β 4 **χυτρῶν**, περὶ τῆς ἐννοίας τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἐν τῇ ἐπεξηγήσει τῶν λέξεων.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἱεροῦ, ἡ ὑπ' ἀριθ. 110, IG IV² ἀναφέρει ἐν στ. 34 δαπάνας γενομένας διὰ τὰ θυρώματα, **τῶν κατὰ τὰν κρῶναν καὶ τὸν ὄχετον** κτίσματος συνδεδέντος ὑπὸ τοῦ Καββαδία πρὸς τὸ οὕτω λεγόμενον οἰκοδόμημα Ε, ὅπερ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνῶν, δὲν ἦτο ὁ οἶκος τῶν ἱερέων ἀλλὰ τὸ πρὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος παλαιὸν Ἄβατον¹. Κρήνη ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν ἱαμάτων IG IV² 121⁶, 64. Ἄλλ' ἢ μὲν πρώτη τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἀναφέρεται, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Καββαδίας, εἰς οἰκοδόμημα, μετὰ πολλῶν διαμερισμάτων, **οἴκων**, ἔχον κλίμακα καὶ πολλὰ θυρώματα, μὴ ἀρμόζοντα εἰς κρηνοειδὲς κτίσμα. Ἡ δὲ δευτέρα ἀναφέρεται εἰς ἱερὰν βεβαίως κρήνην, ἀλλ' οὐδεμίαν παρῆχει λεπτομέρειαν τῆς κατασκευῆς αὐτῆς.

Εἰς τὴν πρώτην ἐκθεσίῳ μου περὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ, ἠθέλησα νὰ συνδέσω τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερομένην μνημειώδη κρήνην, ἣτις ἀπετέλει ἐν τῶν ἀξιοθεάτων μνημείων τοῦ ἱεροῦ διὰ τὴν ὄροφὴν καὶ τὸν ὑπόλοιπον αὐτῆς διάκοσμον. Ὁ Καββαδίας ἀνέσκαψε πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἄβατου καὶ εἰς ἀπόστασιν 44 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτοῦ ἐπίμηκες μέγα φρέαρ μήκους 9 μ. καὶ πλάτους 1 κατὰ ἰσοδομικὸν καὶ ἐπιμελῆ τρόπον ἐκτισμένον, περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ἐκ τῆς γειτνιασεως ὅμως τοῦ φρέατος τούτου πρὸς τὸ στάδιον, διότι εὐρίσκεται βορείως καὶ ἔναντι τῆς ὑπογείου διόδου αὐτοῦ, ὑποθέτει ὅτι ἴσως αὕτη εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένη κρήνη, ἀναφερομένη ἐν τῷ κειμένῳ μετὰ τὸ στάδιον, «καὶ στάδιον οἷα Ἑλλησι τὰ πολλὰ γῆς χῶμα, καὶ κρήνη τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θεῶν ἀξία»². Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀσφαλές, ἀφοῦ ὁ ἴδιος τοποθετεῖ τοὺς ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Πausανίου³ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Σταδίου ἀναφερομένους ναοὺς, τῆς Ἀφροδίτης καὶ Θέμιδος, πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοῦ Σταδίου καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν τοῦ Ἱεροῦ, ἦτοι τοῦ μὲν ναοῦ τῆς Θέμιδος εἰς ἀπόστασιν 85 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς δὲ Ἀφροδίτης ἔτι βορειότερον καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἀποστάσεως μετὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα⁴. Πρέπει ἐπομένως νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ὁ Πausanίας, ἀφοῦ περιέγραψε τὰ κυριώτερα τῶν μνημείων, τὸν ναὸν δηλ. μετὰ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὴν Θόλον καὶ τὸ Θέατρον, ἀναφέρει κατόπιν τὰ μετ' αὐτὰ σημαντικώτερα μνημεῖα ἄνευ τινὸς τοπογραφικῆς τάξεως ἢ ὅτι ἀκολουθεῖ οὗτος εἰς τὴν περιγραφὴν ὠρισμένην τάξιν συμφώνως πρὸς τὴν θέσιν τῶν μνημείων, ὅποτε καὶ οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι ναοὶ πρέπει νὰ εὐρίσκωνται πλησίον τοῦ μετ' αὐτῶν ἀναφερομένου Σταδίου καὶ τῆς μνημειώδους

1 Πρβ. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Ἱερὸν σ. 131 καὶ ΠΑΕ 1905 σ. 51 κέ. Ἴδὲ ἐπίσης F. ROBERT ἐν BCH 1933 σ. 380 κέ. ἐνθα καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν ἐπίσης BCH 1942-43 Chr. d. Fouilles σ. 332 κέ.

2 ΠΑΥΣ. II, 27,6. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Ἱερὸν σ. 168.

3 ΠΑΥΣ. II, 27,6. «Ἐντὸς δὲ τοῦ ἄλλου ναοῦ τέ ἐστιν Ἀρτέμιδος καὶ ἄγαλμα Ἡπιόνης καὶ Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος καὶ στάδιον...»

4 ΠΑΕ 1906 σ. 109 κέ.

κρήνης. Ὅτι δὲ ἡ κρήνη δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν Θόλον, ὡς ὑπέθεσάν τινες κατ' ἀρχάς, ἔχει ἐπαρκῶς ἀποδειχθῆ'. Ἀλλ' οὐδὲ καὶ πρὸς τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀβάτου φρεατοειδῆ δεξαμενὴν, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Καββαδίας, δύναται νομίζω νὰ συνδεθῆ. Διότι ἡ δεξαμενὴ αὕτη συνδέεται πρὸς τὸ Ἀβατον, ὅπερ ἐξετείνεται πολὺ δυτικώτερον καὶ μέχρις αὐτῆς ταύτης τῆς δεξαμενῆς, ὡς δεικνύουν αἱ ἐξ ὀρθογωνίων παρολίθων θεμελιώσεις τῶν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τοίχων τοῦ βορείου καὶ νοτίου, αἵτινες διακρίνονται εὐκρινῶς κάτωθεν τῶν μεταγενεστέρων προφανῶς ἐπικτισμάτων. Συστηματικωτέρα δὲ ἀνασκαφὴ δύναται νὰ συμπληρώσῃ τὸ σχέδιον τοῦ Ἀβάτου, τοῦ ὁποίου μέρος, ὡς πιστεύω, ἀπετέλει ἡ δεξαμενὴ αὕτη.

Διὰ τοῦτο, νομίζω, ὅτι ἡ περίφημος κρήνη τοῦ Πausανίου, εἰς ἣν πιθανώτατα ἀναφέρεται ἡ προκειμένη ἐπιγραφή, πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ πλησίον μὲν τῆς Θόλου, ἐνθα εὐρέθη ἡ ἐπιγραφή καὶ τοῦ Σταδίου, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πausανίου, καὶ πιθανῶς βορείως τούτου καὶ πρὸ τῆς φρεατοειδοῦς δεξαμενῆς τοῦ Ἀβάτου, ὅπου ἀνεσκάφησαν μὲν ὑπὸ τοῦ Καββαδία διάφορα οἰκοδομήματα, ἀλλὰ μέχρι σήμερον δὲν ἐδημοσιεύθησαν οὐδὲ ἀναφέρονται πού ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος.

2. Ἐντὸς μεταγενεστέρου τοίχου συνεχομένου πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Ἀβάτου εἶναι ἐντετειχισμένος μέγας λίθος μετ' ἐγκοίλου τῆς ἔμπροσθεν ἐπιφανείας, προερχόμενος πιθανῶς ἐξ ἐξέδρας, φέρων δὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν·

— — — — ος Ἀπόλλωνι

Ὑψ. λίθου 0,86 μ., πλ. 0,79, ὕψ. γραμμ. 0,08.

3. Δύο τεμάχια μικροῦ βάρους ἐξ Ἐλευσινίου λίθου. Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς τούτων σφύζεται ἄνω ὁ τόρμος διὰ τὴν ἐνθεσιν ποδὸς χαλκίνου ἀγάλματος (ὕψ. 0,145 μῆκος 0,192 πᾶχ. 0,13). Ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ἐπιφανείας τοῦ μικροτέρου τεμαχίου (μῆκος 0,15 πᾶχ. 0,14 ὕψ. 0,145) ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή, ἥς ὕψ. γραμμ. 0,041.

Ξενο[φῶν]

Ἀπόλλ[ωνι]

4. Πλάξ ἐκ μαλακοῦ σχιστολίθου ἀποκεκρουμένη πανταχόθεν καὶ ἀκατέργαστος κατὰ τὴν ὀπισθεν ἐπιφάνειαν. Ἐκ τούτου συμπεραίνω ὅτι αὕτη ἀπεσπᾶσθη ἐκ βράχου κειμένου κατὰ τὴν ὁδόν. Μέγιστον ὕψ. 0,54, μέγιστον πλ. 0,39, ὕψ. γραμμ. 0,04-0,015. Ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν λείας ἐπιφανείας ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή (*εἰκ. 3*).

Ἄδε ὁδὸς εἰς ἰα-
ρὸν κλεινοῦ θε-
οῦ ὧ παριόντες

Ἀποτελεῖ δὲ ἡ ἐπιγραφή ἐξάμετρον στίχον νοουμένης τῆς ἐκθλίψεως τοῦ ε τῆς λέξεως ἄδε καὶ μεταγραφομένη οὕτως².

Ἄδ' ὁδὸς εἰς ἰαρὸν κλεινοῦ θεοῦ, ὧ παριόντες.

1 Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Ἱερὸν σ. 66 κέ. DAREMBERG-SAGLIO Dict. d. Ant. ἀρθρ. Tholos. F. ROBERT Thy-mélé σ. 296 ὑποσ. 6.

2 Περὶ τῆς μὴ δεδηλωμένης ἐκθλίψεως ἰδὲ MEISTER-

HANS-SWYZER Gramm. d. att. Inschr. σ. 70. F. ALLEN On Greek Versification in Inschr. σ. 134 Ν. ΚΥΡΙΑ-ΡΙΣΣΗΝ, ΑΔ 1926 σ. 138 κέ.

Τὰ γράμματα εἶναι τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 3 περίπου χιλιομέτρων πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ ἱεροῦ, καθ' ἃ ἐπληροφορήθη παρὰ τοῦ εὐρόντος χωρικοῦ, μετακομίσαντος ταύτην εἰς τὸ χωρίον Κορώνι. Διὰ τῆς θέσεως ταύτης ἄγει ἡ ὁδὸς ἐκ τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὴν παρὰλιον πόλιν τῆς Ἀρχαίας Ἐπιδαύρου διερχομένη διὰ μέσου βαθείας χαράδρας κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς πολλὰ σημεῖα εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνη τις τὰ ἴχνη τῶν τροχῶν. Σήμερον ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι μόλις βατὴ καὶ

Εἰκ. 3. Ἐξ ἐκτύματος τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 3.

ἐπικίνδυνος λόγῳ τῶν καταρρευσάντων πολλαχοῦ βράχων καὶ τῶν κατολισθήσεων τῶν χωμάτων κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὄροσειρᾶς τοῦ Κυνορτίου ὄρους.

Ἄλλὰ τὸ τοπίον εἶναι μεγαλοπρεπὲς καὶ ἡ διαδρομή, διὰ μέσου τῆς δασώδους φάραγγος μετὰ τῶν ὑπερκειμένων ἀποκρήμων, σχεδὸν καθέτων, κλιτύων τοῦ ὄρους, εἶναι μαγευτικὴ, ἀσκοῦσα εἰς τὸν ὁδοιπόρον ὑποβλητικὴν γοητείαν. Εἰς ἀπόστασιν 4 περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς σημερινῆς στενῆς ἀτραποῦ, ἣτις ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀρχαίας ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, παρετήρησα ἐντὸς τῶν θάμνων κατειργασμένον ἐπιμήκη, ἀλλ' ἄνευ τινὸς διακοσμήσεως, κιβωτιόσχημον λίθον, ὅστις ἀπετέλει πιθανῶς σῆμα τῶν σταδίων. Πρὸς τὴν ἔξοδον δὲ ἐκ τῆς χαράδρας καὶ ἀριστερόθεν τῆς ὁδοῦ ὑπάρχει ἔδρανον κατεσκευασμένον ἐκ δύο καθέτων καὶ μιᾶς ὀριζοντίας πλακός, ἐφ' ἧς παρετήρησα κεχαραγμένον κηρύκειον. Ὀλίγον κατωτέρω ἄρχεται ἡ ὑπὸ πλουσίων πηγῶν ἀρδευομένη καὶ κατάφυτος ἐκ παντοίων ὀπωροφόρων δένδρων εὐφορος πεδιάς. Ἡ πεδιάς αὕτη κλειστὴ πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὄρέων ἀνοίγεται πρὸς ἀνατολὰς διὰ στενῆς κοιλάδος, διὰ μέσου τῆς ὁποίας ἀπλοῦται εἰς τὸν θεατὴν ἢ θάλασσα τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἐκεῖ κεῖται σήμερον ἡ πολίχνη τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου κατέχουσα ἀκριβῶς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, τῆς ὁποίας ἡ Ἀκρόπολις σφίζεται κατὰ μέγα μέρος μετὰ τῶν τειχῶν ἐπὶ τῆς νοτιανατολικῶς κειμένης χερσονήσου.

Τὴν ὁδὸν ταύτης ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως πρὸς τὸ ἱερόν ὑπεδείκνυε πρὸς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ κλεινοῦ θεοῦ ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφή.

Ἦτο ἡ ὁδὸς, τὴν ὁποίαν ἠκολούθουν οἱ ἰκέται τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Α Τ Τ Ι Κ Α Ι

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

1. Η ΠΡΩΤΗ ΙΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΜΥΡΡΙΝΗ ΤΗΣ ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ

Νοτίως τοῦ συνοικισμού Ζωγράφου καὶ κατὰ τοὺς δυτικούς πρόποδας τοῦ Ὑμη-
τοῦ εὐρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἐσκαφὴν θεμελίων οἰκίας ἐπιτύμβιος μαρμαρίνη πλάξ,
φέρουσα ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ἄνω ἐπιφανείας τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ὄραϊον
ἐπίγραμμα.

Ἡ στήλη εἶναι ἀπλῆ (ὑψ. 0.98) εἰργασμένη μόνον κατὰ τὸ ἄνω ἡμισυ μέρος (ὑψ.
0.44 πλ. 0.17 πάχος 0.13), τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν. Τὸ κάτω μέρος εἶναι ἀδρομερῶς
ἐπεξεργασμένον, ὡς ἐντιθέμενον ἐντὸς τῆς γῆς. Τὰ γράμματα στοιχηδὸν ἄνευ ἐξαιρέ-
σεων εἶναι κανονικῶς κεχαραγμένα ἔχοντα τὸ σχῆμα τῆς γραφῆς τοῦ φθίνοντος 5^{ου} ἢ
μᾶλλον τοῦ ἀρχομένου 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος· ὑψ. γραμμ. 0.008-0.01 μ. διάστ. 0.005 - 0.007 μ.
(εἰκ. 1):

- 1 Καλλιμάχο θυγ|ατρος τηλαυγέ|ς μνημα,
ἢ πρώτη| Νίκης ἀμφεπόλ|ευσε νεῶν'
εὐλο|γίαι δ' ὄνομ' ἔσχ|ε συνέμπορον, ὡ|ς ἀπὸ θείας
Μυρ|ρινέη κλήθη συ|ντυχίας' ἐτύμω|ς
5 πρώτε Ἀθηναί|ας Νίκες ἔδος ἀ|μφεπόλευσεν
ἐ|κ πάντων κλήρω|ι, Μυρρίνη, εὐτυ|χίαι.

1. Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι γεγραμμένον εἰς 16 σειράς, ἀποτελοῦν τρία ἐλεγειακὰ
δίστιχα. Δυσκολίαν παρουσιάζει μετρικῶς ὁ πρῶτος στίχος, ὅστις κανονικῶς ἔπρεπε νὰ
εἶναι ἑξάμετρος. Ἄλλ' εἶναι πεντάμετρος καὶ θὰ ἠδύνατο διὰ τοῦτο νὰ ἐκληφθῆ ὅτι
ἀποτελεῖ καὶ οὗτος ἐλεγεῖον. Παραδείγματα, βεβαίως, τοιαύτης πλοκῆς ἐπιγραμμάτων,
καθ' ἣν προηγῶνται δύο ἐλεγειακοὶ στίχοι καὶ ἔπονται δακτυλικοὶ ἢ καὶ ἀντιστρόφως,
ἔχομεν καὶ ἄλλοθεν¹ καὶ ἐπομένως δὲν θὰ ἦτό τι ἀσύνηθες. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει
ἢ μορφῇ τοῦ μέτρου θὰ εἶχεν οὕτως:

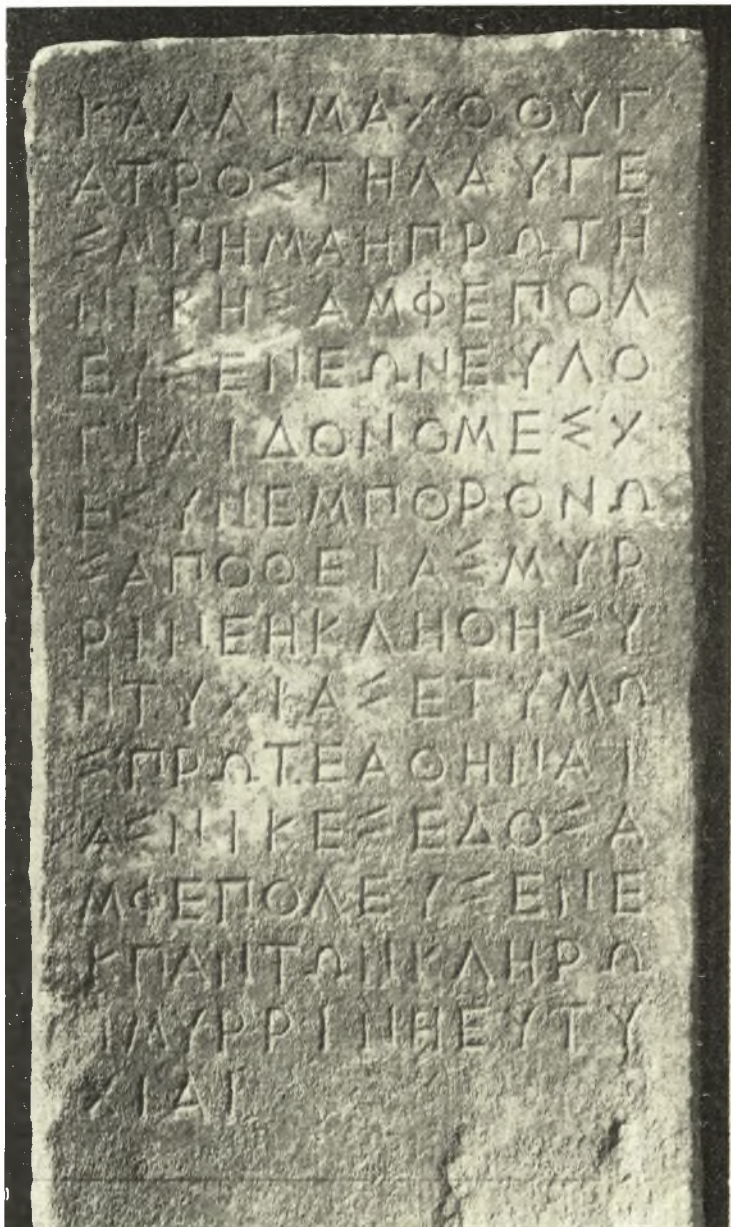
υ υ υ υ υ υ υ || υ - υ - υ

Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι τοῦ ἐλεγειακοῦ στίχου τὸ δεύτερον δεξιὸν κῶλον ἀποτε-
λεῖται πάντοτε ἐκ δακτύλων² καὶ οὐχὶ ὡς ἐνταῦθα, ἔνθα ὁ τέταρτος καὶ πέμπτος πούς

1 KAIWEL Epigr. indices σ. 703.
2 Α. ΣΚΙΑ Μετρικὴ σ. 127. ΠΟΛΕΜΩΝ Β 1938 σ. 73,
ἐνθα ἐν στ. 11 δημοσιευομένου Θεσσαλικοῦ ἐπιγράμμα-
τος ἢ συγγραφεὺς συνεπλήρωσε τὸν στίχον διὰ μιᾶς

βραχείας συλλαβῆς (ἄν) διὰ τὴν δακτυλικὴν μορφήν
τοῦ δευτέρου κῶλου. Ὁ Ἐ. Πεζόπουλος (αὐτόθι) ἀντι-
θέτως δέχεται ἐν τῷ δευτέρῳ κῶλῳ σπονδεῖον.

εἶναι σπονδειαῖζοντες. Ἄδοκιμον δὲ πρέπει νὰ θεωρηθῆ τὸ ἐν ἐπιγράμματι τοῦ ποιητοῦ

ΦΙΛΙΠΠΟΥ ἐν ΠΑΛΑΤ. ΑΝΘ. XIII, 1 δίστιχον, συγκείμενον ἐκ δύο ἐλεγείων, ὧν τὸ δευτέρου ὄλοσπόνδειον:

ἐν πᾶσιν μύθοις ἔργοισίν τε καλοῖς
πάντη γὰρ πᾶσιν σὴν δηλοῖς τιμῆν

Ἡ λοιπὸν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ὁ πρῶτος οὗτος στίχος ἦτο ἑξάμετρος δακτυλικός, ὅτε ἡ μορφή αὐτοῦ θὰ ἦτο π.χ.

Καλλιμάχο θυγατρὸς τηλαυγῆς μνήμα [τόδ' ἐστίν].

παρελείφθη δηλαδή μέρος τοῦ 5^{ου} καὶ ὁ 6^{ος} πούς, ἢ ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα σπάνιον παράδειγμα ἔλεγειακοῦ στίχου μετὰ σπονδειαζόντος τοῦ δευτέρου κόλου, πρὸς τονισμόν τοῦ χαρακτήρος τῆς ἀποθανούσης. Διότι σπονδείων γίνεται κυρίως χρῆσις εἰς μελωδίας ἐπαυλουμένας ἢ ἐπαδομένας κατὰ τὰς σπονδάς¹, πρὸς ἔξαρσιν τῆς σοβαρότητος, τῆς σεμνότητος καὶ μεγαλοπρεπειᾶς τῶν σπονδικῶν ἱεροτελεστιῶν. Εἰς σπονδείους καταλήγον πεντάμετρον εἶναι καὶ ὁ ἐπὶ τὸν (refrain) τοῦ χοροῦ εἰς στ. 121, 139, 159 τοῦ Ἄγαμέμνονος, τοῦ Αἰσχύλου².

αἴλινον αἴλινον εἰπέ τὸ δ' εὖ νικάτω.

Στ. 1. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς περὶ τίνος **Καλλιμάχου** πρόκειται ἐνταῦθα. Διότι τὸ ὄνομα εἶναι σύνηθες κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα π.Χ. Ἄλλ' ἡ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς, ἔξαγομένη καὶ ἐξ ἄλλων, ἐκτὸς τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ὡς θὰ ἴδωμεν, τεκμηρίων καὶ ἡ ἐγκατάστασις τῆς **Μυρρινῆς** ὡς ἱερείας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, προτρέπει ἡμᾶς νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν **Καλλιμάχον**, ὡς πατέρα ταύτης, ἄρχοντα κατὰ τὴν 83^{ην} Ὀλυμπιάδα (446-5 π.Χ.)³, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ **Καλλίας** συνῆψε μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν τριακονταετῆς σπονδάς.

Τηλαυγὲς μνήμα πρβ. **μνήμά με ὄραϊς περικαλλῆς** ΚΑΙΒΕΛ 450 καὶ **μνήμα τόδ' ὑψιφανὲς** ΚΑΙΒΕΛ 97α. **Τηλαυγῆς** δὲ σημαίνει ὁ ἀκτινοβολῶν, ὁ μακρόθεν λάμπων ποιητικὴ λέξις ἀπαντῶσα π.χ. παρὰ ΠΙΝΔΑΡΩΙ Πυθ. 2, 6 Ὀλ. 6, 4 **πρόσωπον** **χρῆ θέμεν τηλαυγῆς** καὶ ΣΟΦΟΚΛΕΙ Τραχ. 524 καὶ ΑΡΙΣΤΟΦ. Ὀρν. 1092, 1711 **οὐθ' ἡλίου τηλαυγῆς ἀκτίνων σέλας**.

Στ. 2. Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ ὁ ποιητὴς ἐξαίρει τὴν θέσιν τῆς ἀποθανούσης ὡς πρώτης ἱερείας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Διότι ἡ λέξις **ἀμφιπολεύω** μετ' αἰτιατικῆς εἶναι γνωστὴ ὡς σημαίνουσα ὑπηρετῶ ὡς ἱερεὺς ἢ, ὡς ἐνταῦθα, ἱερεία ὡς π. χ. παρ' ΗΡΟΔ. Π 56,2... **ἱρὸν Διός**. Τὴν ιδιότητα δὲ ταύτην ἐξαίρει καὶ κατωτέρω ἐν στ. 5.

Στ. 3 καὶ 4. Ἡ σειρά τῶν λέξεων πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς: **ὄνομα δ' ἔσχε συνέμπορον εὐλογία, ὡς ἀπὸ θείας συντυχίας κλήθη Μυρρινῆ** δηλαδή, ὄνομα δὲ ἔλαβε σύμφωνον πρὸς τὴν δόξαν, διότι ὠνομάσθη Μυρρινῆ ὡς ἐκ θείας τινὸς συντυχίας. Τὸ ὄνομα Μυρρινῆ παραγόμενον ἐκ τοῦ μύρτος - μυρσίνη εἶναι σχετικὸν πρὸς τὸν ἔπαινον καὶ τὴν δόξαν, διότι διὰ μυρτίνων στεφάνων ἐστέφοντο καὶ ἄρχοντες καὶ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων⁴, οἱ νικηταὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἔτι δὲ καὶ αἱ ἱερεῖαι. Πιθανῶς ὁμοῦς ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς ἔχει ὑπ' ὄψει τοῦ τὸν ἀπτικὸν μῦθον τῆς Μυρσίνης, τὸν διασωθέντα εἰς τὰ Γεωπ. XI 6 τοῦ Κασσιανοῦ Βάσσου, καθ' ὃν ἡ Μυρσίνη, κόρη ὑπερβάλλουσα τῷ κάλλει καὶ τῇ ῥώμῃ, ἐνδιέτριβεν εἰς τὰς παλαίστρας, στέφουσα τοὺς νικητὰς εἰς τοὺς ἀγῶνας· τινὲς δὲ τῶν νέων ἐκ φθόνου ἐφόνευσαν αὐτήν· ἐφ' ᾧ καὶ προσφιλῆς, ὅπως ἦτο, εἰς τὴν Ἀθηναῖν μετεμορφώθη ὑπὸ ταύτης εἰς μυρσίνην. Ὁ μῦθος,

¹ U. von WILAMOWITZ - MOELLENDORF Griech. Verskunst σ. 114 καὶ 370. Γ. ΧΟΙΡΟΒΟΣΚΟΥ, ΣΧΟΛ. εἰς ΗΦΑΙΣΤ. 3,1.

² WILAMOWITZ ἔ. ἀ. σ. 354.

³ ΔΙΟΔΩΡ. ΣΙΚΕΑ. XII 7,12.

⁴ ΠΟΛΥΔ. VIII 86, X 69. ΣΧΟΛ. ΑΡΙΣΤΟΦ. Ἰππεῖς 59 καὶ Σφήκες 861.

δεικνύων σύνδεσμον τῆς μυρσίνης πρὸς τὴν Ἀθηναῖν διεμορφώθη πιθανῶς πρὸς ἐξήγησιν τῶν παλαιστρικῶν ἐκ μυρσίνης στεφάνων¹.

Ἡ λέξις **συνέμπορος** μετὰ δοτικῆς εἶναι λέξις γνωστὴ ἐκ τῶν ποιητῶν Αἰσχ. Χοηφ. 733, Εὐρ. Βάκχ. 57 καὶ Ἑλ. 1538, Αἰριστοφ. Βάτρ. 398, ὡς σημαίνουσα σύντροφον, ἀκόλουθον.

Στ. 5. ἔδος ἀμφεπόλευσεν σημαίνει ὅτι καὶ ἀνωτέρω **νεὼν ἀμφεπόλευσε**². Αἱ λέξεις νεὼς καὶ ἔδος ἀναφέρονται συχνάκις ὁμοῦ ὡς π. χ. τὰ τῶν θεῶν ἔδη καὶ τοὺς νεὼς Ἰσοκρ. 4,155 καὶ τοὺς νεὼς καὶ τὰ ἔδη καὶ τὰ τεμένη Λυκ. 143³.

Στ. 6. ἐκ πάντων κλήρωι. Γνωρίζομεν ἐκ τούτου τὸν τρόπον τῆς διὰ κλήρου ἐκλογῆς τῆς ἱερείας τῆς Ἀθηναῖς Νίκης, ὅστις ἦτο εἰς ἡμᾶς ἄγνωστος.

Ἡ χρονολογία τοῦ ἐπιγράμματος ἐκτὸς τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων δύναται νὰ καθορισθῇ μετὰ τινος σχετικότητος καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων. Οὕτως ἡ γραφὴ τῆς διφθόγγου **ου** διὰ τοῦ ἀπλοῦ **ο** ἀπαντᾷ μὲν μεμονωμένως καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος⁴, ἀλλ' εἶναι κυρίως ἐν χρήσει μέχρι τῶν μέσων τῆς 4^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος (353 π. Χ.). Ἡ χρῆσις ἐξ ἄλλου τοῦ **ε** ἐν στ. 5 τοῦ ἐπιγράμματος παρὰ τὴν ἐν στ. 2 χρῆσιν τοῦ μετευκλειδείου **η**, δεικνύει χρόνους οὐχὶ μακρὰν καιμένους τῆς ἐν ἔτει 403 εἰσαγωγῆς τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου. Τῆς χρονολογίας δὲ ταύτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι πολὺ νεώτερον τὸ ἐπίγραμμα.

Πρὸς τὰ τεχνικὰ ὅμως ταῦτα καὶ ἐν μέρει σχετικὰ τεκμήρια, τὰ ἐξαγόμενα ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ τῆς γραφῆς, ἔχομεν σαφεῖς, νομίζω, ἱστορικὰς ἀποδείξεις ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας τοῦ ἐξαιρέτου τούτου γραπτοῦ μνημείου. Μετ' ἐμφάσεως καὶ ἐπαίνου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἰδιότης τῆς ὑμνουμένης ἐνταῦθα **Μυρσίνης**, ὡς ἱερείας τῆς Ἀθηναῖς Νίκης καὶ δὴ τῆς πρώτης κατασταθείσης διὰ κλήρου ἐξ ἀπάντων τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ἐκλογή ταύτης ὑπῆρξε λοιπὸν ἰδιαίτερος τιμητικὴ καὶ ἐγένετο πιθανώτατα μεταξὺ ὑποψηφίων **κατὰ δόξαν γένους** τῶν πλέον ἐπιφανῶν. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ὁ πατὴρ **Καλλίμαχος** ὑπῆρξέ τις τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων Ἀθηναίων.

Ἄλλὰ περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς πρώτης ἱερείας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηναῖς Νίκης, ἣτις συμπίπτει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν νεωτέραν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ λιθίνου βωμοῦ τῆς Θεᾶς, ἔχομεν σαφῆ ἐπιγραφικὴν μαρτυρίαν, ἣτις διαφωτίζεται ἔτι περισσότερον διὰ τοῦ ἡμετέρου ἐπιγράμματος. Πρόκειται περὶ τῆς περιφήμου ἱερᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηναῖς Νίκης⁵ τῶν περὶ τὸ 450 π.Χ. χρόνων, IG I², 24, τῆς καθοριζού-

¹ O GRUPPE Griech. Myth. II 1288 ὑποσ. 1 πρβ. καὶ τὸν μῦθον τῆς Μυρσίνης ἱερείας τῆς Ἀφροδίτης SERVIVS Comm. εἰς Aiv. III, 23.

² KAIBEL 414,5: τὸν Ὀσίριδος ἀμφεπόλευσε θῶκον

³ Ἡ λέξις ἔδος σημαίνει καὶ κατὰ κυριολεξίαν καθήμενον ἄγαλμα καὶ οὗτος ἦτο πιθανῶς ὁ τύπος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ξοάνου τῆς Ἀπτερου καλουμένης Νίκης BENNDORF Kultbild d. Ath. Nike 22 καὶ FURTWÄENGLER ROSCHER Lexikon I 683,36 Περὶ τούτου καὶ γενικώτερον περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας ἐν τῷ τόπῳ λατρείας πραγματεύεται διεξοδικῶς ὁ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ἐν ΑΕ 1939-41 σ. 91 κέ. ὅστις προσφυστάτα εἰκάζει ὅτι

οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφὴν τοῦ παλαιότερου ξοάνου, ἀντικατέστησαν τοῦτο διὰ νεωτέρου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 448 ἀνοικοδόμησιν τοῦ νεωτέρου ναοῦ.

⁴ W. LADEMANN De tit. questiones orthogr. et gramm. 115. Β. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ ΑΕ 1917,231 1918,77 1923,37. W. LARFELD Handbuch d. griech. Epigr. I 306, II 457.

⁵ Νέαν ἔκδοσιν παρὰ Μ. Ν. ΤΟΔ A Selection of Greek Historical Inscriptions δευτ. ἐκδ. 1946 σ. 78 ἀρ. 40.

σης καὶ τὴν ἀμοιβὴν μάλιστα καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἱερείας ἐπὶ τῶν δημοσίων θυσιῶν, ἅτινα ἐπαναλαμβάνονται καὶ διὰ νέου τοῦ ἔτους 420 ψηφίσματος IG I², 25, χαρᾶ-
χθέντος ὀπισθογράφως ἐν τῷ αὐτῷ λίθῳ. Οἱ πρὸς τὴν ἱερείαν σχετικοὶ στίχοι τῆς ἐπι-
γραφῆς ταύτης ἔχουν ὡς ἑξῆς κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν IG I²:

5. [Ἐ]θεναῖαι τε [ὁ] Νί[κ]ει [ἡ]έρεαν [ἢ] ἀ[ν] διὰ βί[ο]ν [ἡ]ιερά[τ]α[ι]
ἔ[χ]ς Ἐθεναῖον [ἡ]πα[ρ]σῶν [κ]αθίστα[σ]θαι.....

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐξεδόθη πολλάκις μέχρι τοῦδε καὶ συνεπληρώθη διαφοροτρόπως. Ὁ πρῶτος ἐκδότης¹ συνεπλήρωσεν **ἡέρεαν ἢ ἀ[ν] ἀστὲ ἔ[χ]ς ἀστον ἔ[ι] ἔ[χ]ς Ἐθεναῖον ἡπα[ρ]σῶν [κ]αταστῆ[σ]θαι**, ὃ J. Prott προέτεινε **ἔ[χ]ς Ἐθεναῖον ἡπα[ρ]σῶν [κ]αταστῆ[σ]θαι**, ὃπερ ὁμοῦς ἀποκρούει ὁ L. Ziehen², διότι τὸ ὄρθον θὰ ἦτο **ἡπα[ρ]σῶν** ἀλλ' ἢ γραφὴ αὕτη εἶναι ἀπίθανος, διότι ὁ στίχος γίνεται κατὰ ἐν γράμμα βραχύτερος. Ἀλλὰ τὸ ἐν στ. 6 τοῦ ἡμετέρου ἐπιγράμματος **ἐκ πάντων κλήρωι** δίδει νομίζω τὴν κλεῖδα τῆς ὄρθης συμπληρώσεως. Διότι ἡ ἱερεία τῆς Ἀθηνᾶς ἐξελέγη διὰ κληρώσεως καὶ ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρεται ἐν τῷ ψηφίσματι. Πρέπει λοιπὸν ἐν τῷ ἐλλείποντι μέρει τῆς ἐπιγραφῆς νὰ ὑπάρχη λέξις δι' ἧς νὰ δίδεται ἡ ἔννοια τοῦ κληροῦσθαι. Οὕτω π.χ. θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν **ἔ[χ]ς Ἐθεναῖον ἡπα[ρ]σῶν [κ]ληροῦ[σ]θαι**. Ἀλλ' ἢ ἐπιγραφὴ εἶναι γεγραμμένη στοιχηδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεων καὶ τὰ ἐλλείποντα γράμματα εἶναι 10. Διὰ τοῦτο προτείνω τὴν συμπλήρωσιν **ἔ[χ]ς Ἐθεναῖον ἡπα[ρ]σῶν [κ]λερόσα[σ]θαι**, ὃπερ συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἐλλείποντα χῶρον. Πιθανῶς ὁμοῦς ἢ διὰ κλήρου ἐκλογὴ νὰ ἀνεφέρετο καὶ ἀνωτέρω ἐν στ. 5 κέ. τοῦ ψηφίσματος, ἔνθα ἢ συμπλήρωσις **ἀ[ν] διὰ βί[ο]ν [ἡ]ιερά[τ]α[ι]** δὲν εἶναι πάντως βεβαία. Ἡ χρονολογία τοῦ ψηφίσματος ἔχει καθορισθῆ ἐπακριβῶς εἰς τὸ ἔτος 448 π. Χ.³ Ἐχομεν λοιπὸν ἐν σχετικὸν χρονολογικὸν σημεῖον διὰ τὴν ἡλικίαν τῆς πρώτης ἱερείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Διότι ἂν λάβωμεν ὡς ἀνώτερον ὄριον τῆς χρονολογίας τοῦ ἐπιγράμματος τῆς Μυρρίνης τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἔχομεν μέχρι τοῦ 448 ἡμισυν σχεδὸν αἰῶνα ζωῆς τῆς ἱερείας, ἣτις προφανῶς κατὰ τὴν ἱερατικὴν αὐτῆς ἐγκατάστασιν θὰ ἦτο νέα παρθένος. Ἡ ἡλικία τῶν ἱερέων καὶ ἱερείων τῶν διαφόρων θεῶν δὲν ἦτο βεβαίως καθωρισμένη καὶ πολλὰ παραδείγματα ἔχομεν ἱερείων ἐχουσῶν διάφορον ἡλικίαν⁴, ἀλλ' ἐνταῦθα εἶναι πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ἱερείας καὶ δὴ τῆς πρώτης, τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐξέλεξαν παρθένον νέαν καὶ εὐγενῆ.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω καταλήγομεν οὕτως εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

1. Ἡ πρώτη ἱερεία τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἦτο ἢ Μυρρίνη ἢ κόρη τοῦ Καλλιμάχου, ἐπιφανοῦς Ἀθηναίου καὶ πιθανῶς τοῦ ἐν ἔτει 446-45 π.Χ. ἄρχοντος.

2. Ἐξελέγη διὰ κλήρου ἐξ Ἀθηναίων ἀπάντων καὶ ἦτο πιθανώτατα νέα παρθένος, τιμηθεῖσα ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν πολιτῶν διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης.

1 Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ ἐν ΑΕ 1897, 176 κέ.

2 Ο. L. ZIEHEN *Leges sacrae* σ. 46 ὑποσ. 4.

3 Ο. M. N. TOD ἑ.ἀ. χρονολογεῖ ταύτην μεταξὺ τῶν ἔτων 450-46 π.Χ. θεωρῶν ἀβεβαίαν τὴν συμπλήρωσιν

[ἡ]π[ὸ]ν[ικ]ος ἐν στ. 4 καὶ συμπληρῶν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ A. B. West [Γ]λα[ῦ]κος.

4 P. STENGEL *Griech. Kultusaltertümer ἐν Handb. d. klass. Alt.-Wiss.* 37.

Ἄλλ' εἶναι εἰς ἡμᾶς ἄλλοθεν γνωστὴ ἡ **Μυρρίνη** αὕτη ἡ ἐγκατασταθεῖσα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἰέρεια διὰ βίου καὶ γηράσασα ἐν αὐτῇ παρθένος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Θεᾶς;¹

Μεταξὺ τῶν γυναικῶν, αἵτινες καταλαμβάνουν τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν Λυσιστράτην τοῦ Ἀριστοφάνους², ἀναφέρεται οὐχὶ ἅπαξ Μυρρίνη τις, διαδραματίζουσα, μετὰ τὴν Λυσιστράτην, ἐν τῶν κυριωτέρων μερῶν τῆς κωμωδίας. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ταύτης ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν τῇ πόλει, ὅπου, κατὰ πρόσκλησιν τῆς Λυσιστράτης, συνέρχονται αἱ γυναῖκες τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετ' αὐτῶν συγχρόνως γυναῖκες ἐξ ἄλλων ἐχθρικῶν πόλεων, τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Θηβῶν, ἵνα συσκεφθῶν διὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου καὶ ἀκούσουν τὴν γνώμην τῆς Λυσιστράτης, ὅπως ἀπόσχωσι πάσης μετὰ τῶν ἀνδρῶν ὁμιλίας μέχρις ὅτου ἐξαναγκάσωσι τούτους νὰ εἰρηνεύσωσιν. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ στίχου 240 κέ. ἡ σκηνὴ μεταφέρεται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνουν κατ' ἀρχὰς αἱ γυναῖκες καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν σπεύδουν τώρα ὅλαι ὁμοῦ αἱ γυναῖκες διὰ νὰ κλείσουν τὰς πύλας. Πρὸ τῆς εἰσόδου λοιπὸν τῆς κεκλεισμένης Ἀκροπόλεως καὶ δὴ κατὰ τὰ Προπύλαια καὶ τὸν πύργον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ὑποτίθεται, ὅτι ἐκτυλίσσονται οἱ μεταξὺ τοῦ χοροῦ τῶν γερόντων καὶ τοῦ Προβούλου καὶ τοῦ Κινησίου ἀφ' ἑνός, τῶν γυναικῶν ἀφ' ἑτέρου, διάλογοι. Πρὸς τὴν θέσιν δὲ τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης γίνεται ἰδιαίτερος ὑπαιγιγμός ἐν στ. 257, ἔνθα ὁ χορὸς τῶν γερόντων ἐκπλήσεται διὰ τὸ θράσος τῶν γυναικῶν:

κατὰ τ' ἀκρόπολιν ἐμὴν λαβεῖν,
κλήϊθροις δὲ δὴ καὶ μοχλοῖ-
σι τὰ προπύλαια πακτοῦν.

καὶ ἐν στ. 317, ἔνθα γίνεται ἔκκλησις ὑπὸ τῶν γυναικῶν πρὸς τὴν Θεάν, προστάτιδα τοῦ χώρου, ἵνα βοηθήσῃ αὐτὰς εἰς τὸν κοινὸν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἀγῶνα:³

δέσποινα Νίκη ξυγγενοῦ τῶν ἐν πόλει γυναικῶν
τοῦ νῦν παρεστῶτος θράσους θέσθαι τροπαῖον ἡμᾶς.

Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τοῦ **μετώπου** τῆς σκηνῆς θὰ εἰκονίζετο κατὰ τινὰ τρόπον ἡ Ἀκρόπολις καὶ δὴ τὰ Προπύλαια μετὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τὴν θέσιν ταύτην θὰ εἶχον ὁπωσδήποτε ὑπ' ὄψει οἱ θεαταὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς κωμωδίας. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἔζη ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ἡ ἰδική μας **Μυρρίνη**, ἐγκατασταθεῖσα ἐκεῖ εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἀπὸ τῶν μέσων περιῶπου τοῦ αἰῶνος, ἥτις θὰ ἦτο ἐπομένως γνωστὴ εἰς ὅλους τοὺς Ἀθηναίους, γέροντας καὶ νέους, ὡς ἀναπόσπαστον γνώρισμα τοῦ περὶ τὰ Προπύλαια ἱεροῦ χώρου. Γραῖα ἤδη καὶ πιθανῶς οὐχὶ ὠραία κατὰ τὸ 411, ὅτε ἐδιδάχθη κατὰ τὰ Λήναια ἡ κωμωδία τῆς

1 Ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσεῖῳ σφίζεται καὶ ἕτερον ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη ὑπ' ἀριθ. 12220 δημοσιευθεῖσα ἐν IG II³ (3989) ἔχουσα οὕτως:

Μυρρίνη ἰέρεια
Ἐναιτίων

χρονολογουμένη εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος. Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ποίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἐνταῦθα Μυρ-

ρίνην, διότι δὲν γνωρίζομεν τόπον εὐρέσεως τῆς στήλης.

2 ΑΡΙΣΤΟΦ. Λυσ. 69 κέ. 88, 104, 115, 136, 194 κέ. 201, 207, 838 κέ.

3 U. von WILAMOWITZ - MOELLENDORF Aristophanes Lysistrate (1927) 142 καὶ G. ELDERKIN Aphrodite and Athena in the Lysistrate εἰς Class. Phil. 35, 1940, 390.

Λυσιστράτης, ἐξηκολούθει νὰ κρατῆ τὰ κλειῖθρα τοῦ ναοῦ, κατοικοῦσα πιθανώτατα ἐκεῖ που καὶ ἀποτελοῦσα διὰ τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὴν Ἀκρόπολιν γνωστὸν καὶ χαρακτηριστικὸν τύπον. Οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο ὡς ἐκ τούτου νὰ σκεφθῆ τὰ Προπύλαια καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης χωρὶς νὰ συλλάβῃ νοερῶς τὴν μορφήν τῆς μακροβίου ἱερείας αὐτοῦ καὶ πολὺ περισσότερον ὅταν ἀκούῃ, ὡς ἐν τῇ Λυσιστράτῃ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς **Μυρρίνη**. Εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἔκφρασις τοῦ κωμικοῦ καὶ γελοίου, ἡ πρὸς στιγμὴν δηλαδὴ μεταφορὰ τῆς σκέψεως τῶν θεατῶν, οἵτινες καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς προσβλέπουν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, πρὸς τὴν γηραιὰν καὶ εὐσεβῆ ἀμφίπολον τῆς Θεᾶς, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα φέρει τώρα ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τοῦ Ἀριστοφάνους ἡ ὀλίγον ἐλαφρὰ τὰ ἦδη καὶ ἀκόλαστος Μυρρίνη, ἥτις δι' ἑταιρικῶν χαριεντισμῶν καὶ ὑπεκφυγῶν ἀποφεύγει τὴν μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς Κινησίου ὁμιλίαν.¹ Ἐπιτείνεται δὲ ἡ ἔκφρασις τοῦ γελοίου διὰ τῶν θωπευτικῶν ὑποκοριστικῶν προσωνυμιῶν, ἃς ὁ Κινησίας ἀπευθύνει πρὸς τὴν Μυρρίνην, ὡς ἐν στ. 872 ὃ **γλυκύτατον Μυρρινίδιον** καὶ κατωτέρω ἐν στ. 906 ὃ **Μυρρίον**, ἥτις συγγέεται ἐξ ἄλλου, ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἐτοιμῶν πρὸς τὸ ἀστεῖον καὶ τὸν γέλωτα θεατῶν, πρὸς τὴν ἱερείαν Μυρρίνην, τῆς ὁποίας τὴν θρησκευτικὴν ιδιότητα καὶ τὴν παρθενίαν ἐνθυμίζει διὰ συνεχῶν ὑπαινιγμῶν ὁ ποιητής.

Οὕτω ἐν στ. 195 ἡ Μυρρίνη εἶναι ἐκείνη ἐκ τῶν γυναικῶν, ἥτις προτείνει τὸν τρόπον τοῦ ὄρκου:

θεῖσαι μέλαιναν κύλικα μεγάλην ὑπίαν
μηλοσφαγοῦσαι Θάσιον οἴνου σταμνίον
ὁμόσωμεν εἰς τὴν κύλικα μὴ ἴπιχιν ὕδωρ.

καὶ κατωτέρω στ. 207: **ἔατε πρώτην μ' ὃ γυναῖκες ὁμνύναι,**² καὶ ὁ ὑπαινιγμὸς τοῦ Κινησίου ἐν στ. 898

τὰ τῆς Ἀφροδίτης ἱερ' ἀνοργιάστὰ σοι
χρόνον τοσοῦτόν ἐστιν.

Ἐὰν λοιπὸν τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχῃ δὲν βλέπω τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν³ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ ὁ διακωμωδούμενος ἐνταῦθα σύζυγος τῆς Μυρρίνης εἶναι ὁ γνωστὸς διθυραμβοποιὸς Κινησίας γενόμενος καὶ ἀλλαχοῦ στόχος καυστικῶν ἐπιθέσεων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ κυρίως εἰς τοὺς **Ὅρνιθας** 1373 κέ.⁴ Θέτοντες δηλ. παρὰ τὴν γηραιὰν εὐσεβῆ Μυρρίνην τὸν **ἀσεβέστατον ἀπάντων καὶ παρανομώτατον, κατωφερῆ εἰς συνουσίαν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν** δυσειδῆ καὶ φιλάσθενον ποιητὴν Κινησίαν,⁵ οἱ θεαταὶ τῆς κωμῳδίας εἶχον μίαν ἀστειοτάτην καὶ κωμικωτάτην εἰκόνα ἐρωτικῆς σκηνῆς. Ὅτι δὲ διακωμωδεῖται ἐνταῦθα διὰ τῆς δμωνυμίας, πρόσωπον ἀφιερωμένον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν θεῶν δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες τῆς Ἀριστοφανείου κωμῳδίας. Οὕτως εἰς τὸν Πλοῦτον ἐν στ. 676 κέ. ὁ ἱερεὺς ἐπωφελεῖ-

¹ Πρβ. κυρίως στ. 870 κέ.

² Ὑπαινίσσεται πιθανῶς ἐνταῦθα ὅτι ἡ Μυρρίνη ὑπῆρξε πρώτη ἱερεία τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

³ U. von WILAMOWITZ ἔ.ἀ. 172 καὶ G. MURRAY Aristophanes (1933) 173.

⁴ Πρβ. καὶ Βάτραχοι 153, Ἐκκλ. 330, Ἀποστ. 149 Περὶ τοῦ Κινησίου ἰδὲ RE ἄρθρ. τοῦ MAAS.

⁵ ΛΥΣΙΑΣ παρ' ΑΘΗΝ. LXXIII 551 d καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀποθνήσκοντα μὴ δύνασθαι τελευτῆσαι.

ται τοῦ ὕπνου τῶν ἱκετῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ διὰ νὰ περισυλλέξῃ τὰ θυλήματα, τὰ γλυκὰ δηλ. πλακούντια ἐκ τῶν βωμῶν καὶ νὰ ὑφαρπάσῃ τὰς ἰσχάδας ἀπὸ τῆς ἱερᾶς τραπέζης:

ἔπειτ' ἀναβλέψας ὀρῶ τὸν ἱερέα
τοὺς φθοῖς ἀφαρπάζοντα καὶ τὰς ἰσχάδας
ἀπὸ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς· μετὰ τοῦτο δὲ
περιῆλθε τοὺς βωμοὺς ἅπαντας ἐν κύκλῳ,
εἶ που πόπανον εἶη τι καταλελειμμένον'

Νομίζω δὲ ὅτι καὶ γενικώτερον εἰς τὴν Λυσιστράτην, ἔνθα αἱ γυναῖκες γίνονται κύριαι τῆς Ἀκροπόλεως ὡς φύλακες μάλιστα τῶν ἱερῶν θησαυρῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιθυμοῦν νὰ προστατεύσουν ἀπὸ πάσης χρήσεως πρὸς πολεμικοὺς σκοποὺς ὡς ἐν στ. 422

Πρ. . . . τὰργυρίου νυνὶ δέον
ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἀποκέκλημαι τὰς πύλας

καὶ Λυσ. στ. 498 ἵνα τὰργύριον σῶν παρέχοιμεν καὶ μὴ πολεμοῖτε δι' αὐτό, ὑπαινίσσεται ὁ Ἀριστοφάνης τὸν μέγαν σχετικῶς ἀριθμὸν τῶν ἱερείων καὶ τῶν γυναικῶν ἐν γένει, αἵτινες ἦσαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν θεῶν. Ὑπῆρχον οὕτω π.χ. ἐκτὸς τῆς ἱερείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἱερεῖαι τοῦ Παρθενῶνος, τῆς Πολιάδος ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ¹, τῆς Πανδρόσου, τοῦ Βραυρωνίου, αἱ ἀρρηφόροι κόραι κ.λ.π.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη παρέκβασις εἰς τὴν Λυσιστράτην τοῦ Ἀριστοφάνους μόνον ὡς μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου δύναται νὰ θεωρηθῇ. Ἄλλ' ἂν ἡ ὑπόθεσίς μου περὶ τῆς Μυρρίνης εἶναι ἀληθής, τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα ὠραῖον ἐπίγραμμα προσλαμβάνει ὄλως ἰδιαιτέραν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν².

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

1 πρβ. Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ Τὸ Ἐρεχθεῖον 6. Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ οἱ ἐν στίχοις 435, 439, 443, 447 νῆ τὴν Ἄρτεμιν, νῆ τὴν Πάνδρσον, νῆ τὴν Φωσφόρον νῆ τὴν Ταυροπόλον ὄρκοι εἰς θηλείας θεότητας, παρωδοῦν κατὰ τινὰ τρόπον ἱερείας.

2 Περὶ τῆς ἐν τῇ Λυσιστράτῃ ἀναφορᾶς τοῦ Ἀριστοφάνους πρὸς τὰς θεὰς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ δὴ τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ἐπραγματεύθη διεξοδικῶς

ὁ ELDERKIN ἔ.ἀ. Οὗτος ἐν σ. 388 κέ. συνδέει τὴν Μυρρίνην πρὸς τὴν θεᾶν Ἀφροδίτην ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς παραγομένου ἐκ τοῦ μύρτος καὶ διδομένου μάλιστα εἰς ἑταίρας. Ἐξ οὗ καὶ νομίζει ὅτι ἡ Μυρρίνη εἶναι μία παρωδία τῆς Ἀφροδίτης (a parody of Aphrodite). Ἄλλ' ἢ ἐξήγησις αὕτη καὶ ἐκ τῶν ἐκτιθεμένων ἐνταῦθα πρέπει, νομίζω, νὰ ἀποκλεισθῇ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ
ΑΝΑ ΤΗΝ ΔΥΤΙΚΗΝ ΚΡΗΤΗΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1938-39

ΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΟΥ

Κατὰ τὰ ἔτη 1938 καὶ 1939 ἐγένοντο ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ ἀνασκαφικαὶ τινες ἐργασίαι καὶ περισυνελέγησαν ἐκ διαφόρων τόπων αὐτῆς πολλὰ τυχαῖα εὐρήματα. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ὡς καὶ περιγραφὴν τῶν εὐρημάτων ἐκθέτομεν κατωτέρω, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς ἀνατολικωτάτης ἐπαρχίας τῆς περιφερείας ἡμῶν (βλ. χάρτην Δυτ. Κρήτης, *εἰκ.* 32).

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τυχαῖα εὐρήματα Ἁγίας Γαλήνης.

Τὰ οὕτως ἐπονομαζόμενα ἀρχαῖα, ἅπαντα χάλκινα, κατεσχέθησαν μὲν ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς ἐν τῷ παραλιακῷ συνοικισμῷ τῆς Ἁγίας Γαλήνης, ὅστις εἶναι ἰδρυμένος ἐπὶ τῶν ερειπίων τῆς ἀρχαίας Σουλίας—τοῦ ἐπινείου τούτου τῆς ἀρχαίας Συβρίτου ἐπὶ τοῦ Λιβυκοῦ Πελάγους—ἀνευρέθησαν ὅμως, ἢ μᾶλλον ἠλιεύθησαν ὑπὸ ἀλιέων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Μεσσαράς καὶ δὴ παρὰ τὴν θέσιν «Κακόσαλο». Ἡ θέσις αὕτη ἀφίσταται περὶ τὰ $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας διὰ λέμβου ἀνατολικῶς ἀπὸ τοῦ ὄρμου τῆς Ἁγίας Γαλήνης καὶ περὶ τὸ $\frac{1}{4}$ δυτικῶς ἀπὸ τοῦ παραλιακοῦ συνοικισμοῦ «Κόκκινος Πύργος», ἀπέχει δὲ τῆς ἀκτῆς περὶ τὰ διακόσια μέτρα καὶ ἔχει βάθος 5 μόλις μέτρων. Ὁ πυθμὴν, καίπερ βραχῶδης, εἶναι κεκαλυμμένος διαρκῶς ὑπὸ ἰλύος, τὴν ὁποίαν φέρει μέχρις ἐκεῖ μικρὸς μὲν ἀλλ' ὄρητικὸς χεῖμαρρος. Κεκαλυμμένα διαρκῶς, ὡς φαίνεται, τὰ ἀρχαῖα ὑπὸ τῆς ἰλύος δὲν ἦσαν θεατὰ εἰς τοὺς συγχάζοντας εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀλιεῖς, ἀπεκαλύφθησαν δὲ εἰς αὐτοὺς μόνον κατό-

πιν σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς, ἥτις, ἐνσκήψασα κατὰ τὰ μέσα Ἀπριλίου τοῦ 1937, παρέσυρε προσκαίρως τὴν ἰλὺν καὶ ἐκαθάρισεν, οὕτω, τὸν βραχῶδη πυθμὲνα. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ ἄλιευθέντα ἀρχαῖα ἀποτελοῦσι μέρος φορτίου ἀρχαιοκαπηλικοῦ πλοίου¹ ἐξοκειλαντός ποτε εἰς τὴν τρικυμιώδη ταύτην ἀκτὴν. Τοῦτο συνάγεται οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχαίων διαφόρων ἐποχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἀφηγήθησαν ἡμῖν οἱ γεροντότεροι τῶν κατοίκων τῆς Ἀγ. Γαλήνης, ὅτι, τουτέστιν, ἐνταῦθα ἐναυάγησεν ἄλλοτε, κατὰ τὴν ἀφηγήσεις τῶν πάππων των, «κουρσάρικο παρτίδο ποὺ εἶχε πάρει ἀρχαῖα ἀπὸ τῆ Γόρτυνα καὶ τὴ Φαιστό».

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα (σύντομον μνεῖαν τῶν ὁποίων ἔχει ἡ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τόμ. Α', σελ. 610 - 611, τόμ. Β', σελ. 529 καὶ Arch. Anzeiger 1937 ἔ.ἀ.), καθαρισθέντα ἐν τῷ Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσεῖῳ, κατετέθησαν ἤδη ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Ρεθύμνης καὶ κατεγράφησαν ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τῶν χαλκῶν ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς:

1. Ἀριθ. εὐρετ. 137. Ἀγαλμάτιον Νίκης (*εἰκ.* 1). Φέρει στέφανον ἐπὶ τῆς κόμης, τῆς ὁποίας οἱ βόστρυχοι, περιβάλλοντες τὸ μέτωπον, κατέρχονται ὀπισθεν μὲν εἰς κόρυμβον ἐπὶ τοῦ ἀχένος, ἔμπροσθεν δὲ εἰς δύο πλοκάμους ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ καλῶς διατηρουμένου προσώπου κλίνει τι πρὸς δεξιὰ. Αἱ πτέρυγες, ἐκφυόμεναι ἐκ τοῦ μέσου τῆς ὀράσεως, ὀρθοῦνται ἀνεωγμένα κατὰ πολὺ ὑπε-

¹ Ὁ κ. Σπ. Μαρινᾶτος (Arch. Anz. 1937 σ. 229-234) φρονεῖ ὅτι ἀποτελοῦσιν ὕλικὸν πλανοδίου τεχνίτου (candelabrii ἢ sacomarii) ῥωμ. χρόνων.

ράνω τῆς κεφαλῆς, κοσμοῦνται δὲ δι' ἐγχαράκτων μὲν σχημάτων πρὸς δῆλωσιν τῶν πτελῶν, δι' ἐκτύπων δὲ ῥαβδώσεων πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ὀστέων. Ἀποκεκρουμένοι εἶναι αἱ ἄκραι χεῖρες καὶ δὴ ἡ δεξιὰ. Ἐν τῇ ἀριστερᾷ ἐκράτει ἀρχικῶς ἀντικείμενόν τι. Φορεῖ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον, καταλείπον

Εἰκ. 1. Ἀγαλμάτιον Νίκης ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

ἀκάλυπτον τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ σώματος καὶ τὸν ἀριστερὸν πόδα, κρέμεται ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος πολύπτυχον καὶ περιτυλίσει μόνον τὰ νῶτα καὶ τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τοῦ δεξιοῦ μηροῦ μέχρι τῶν ἀστραγάλων. Γυμνόπους, ἄνευ σανδαλίων, ἡ Νίκη ἴσταται ἐπὶ τριγωνικῆς βάσεως, πατοῦσα σταθερῶς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ κάμπουσα ἐλαφρῶς τὸ ἀριστερὸν γόνυ. Πιθανὸν ἢ βάσις νὰ ἐξηρσιμέυεν ὡς λύχνος.

Ὑψος ἀγαλματίου 0,115 καὶ μετὰ τῶν περὺγων ὕψ. 1,15 μ.

2. Ἀρ. εὐρετ. 142. Ἀγαλμάτιον γυμνοῦ ἐφήβου (εἰκ. 2). Φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κράνος ἀνασηκωμένον ἐπὶ τῶν βραχέων ἀλλὰ πυκνῶν βοστρύχων ἀνωρθωμένων ἐπὶ τῶν κροτάφων. Ὀφθαλμοὶ κοῖλοι πεπληρωμένοι ἀρχικῶς ἐξ ἐνθέτου ὕλης. Στόμα ἡμιάνοικτον. Χεῖρες ἀποτεμημέναι σχεδὸν ἐκ τῆς μασχάλης καὶ πό-

Εἰκ. 2. Ἀγαλμάτιον κρανοφόρου ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

δες ἀποκεκρουμένοι ἀπὸ τῶν γονάτων κοῖλον. Ὑψ. 0,40 μ. περίπου.

Πιθανῶς ἑλληνιστικῶν χρόνων.

3. Ἀρ. εὐρετ. 143. Ἄτερον ἀγαλμάτιον γυμνοῦ ἐφήβου ἀκέραιον (εἰκ. 3). Ἔχει οὐλήν τὴν κόμην διατεταγμένην κατὰ σειρὰς καὶ κλίνει τὴν κεφαλὴν ὀλίγον πρὸς ἀριστερά. Παρίσταται ἐν στάσει καθημένον καὶ μάλιστα ἀναπαυομένου ἐπὶ βράχου, διότι ἡ μὲν δεξιὰ χεὶρ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς λίαν κεκαμμένου πρὸς τὰ ἐμπρὸς κατὰ τὸ γόνυ καὶ λίαν

χωροῦντος πρὸς τὰ ὀπίσω κατὰ τὸ πέλμα, ὥστε νὰ σχηματίζεται γωνία, ἣ δ' ἄριστερὰ χεῖρ, τεταμένη εὐθέως, φαίνεται ὡσεὶ στηριζομένη

Εἰκ. 3. Ἀγαλμάτιον ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

ἐπὶ βράχου, ἐν ᾧ ὁ ἄριστερός ποὺς εἶναι λίαν τεντωμένος πρὸς τὰ κάτω, ἀφίνων μικρὰν κάμψιν τοῦ γόνατος. Ὑπενθυμίζει τὸν τύπον τοῦ ἀναπαυομένου Ἑρμοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως κοῖλον. Αἱ ἄκραι χεῖρες ὀλίγον ἀποκεκρουμένα. Κατὰ τοὺς ὤμους χαλκίνη ἐπένδυσσις (μπάλωμα) πρὸς σύνδεσιν τῶν χειρῶν μετὰ τοῦ σώματος. Ὅπισθεν μεγάλη ὀπή.

Ὑψος ἀπὸ κορυφῆς τῆς κεφαλῆς μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ δεξιοῦ ποδὸς 0,175 μ.

4. Ἀρ. εὐρετ. 144. Ἀγαλμάτιον Ἑρωτος (εἰκ. 4). Φέρει κόρυμβον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς καὶ κόμην εἰς βραχεῖς βοστρύχους κατερχομένην μέχρι τοῦ αὐχένου. Ἔχει γελαστὴν μορφήν παιδὸς καὶ βλέπει πρὸς τὰ ἄνω. Αἱ ἀνεωγμένα πτέρυγες ἐκφύονται ἐκ τῆς ῥάχως. Ὁ μικρὸς θεὸς εὐρίσκεται ἐν στάσει προσμονῆς πρὸς λήψιν πράγματός τινος ἢ, ἴσως, προετοιμασίας πρὸς τάνυσιν τόξου, οὐχὶ ὅμως πρὸς πτήσιν, διότι ἐκ τῶν χειρῶν τὴν μὲν ἄριστερὰν ὑψοῖ μὲ τὴν παλάμην ἀνοικτήν, τὴν δὲ

δεξιάν, κεκαμμένην, φέρει ἐπὶ τοῦ στήθους, ἐκ τῶν ποδῶν δὲ τὸν μὲν ἄριστερόν προβάλλει, τὸν δὲ δεξιόν, μόλις στηριζόμενον ἐπὶ τῶν δακτύλων, σύρει πρὸς τὰ ὀπίσω. Κατὰ τὴν τοιαύτην στάσιν, ὀρθὴ ἀπόδοσις τοῦ προτεταμένου

Εἰκ. 4. Ἀγαλμάτιον Ἑρωτος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

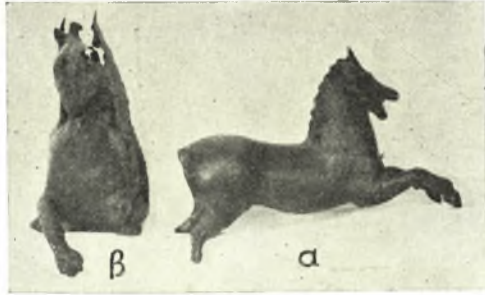

Εἰκ. 5. Προτομή ἐστεμμένου ἀνδρὸς ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

στήθους καὶ τῆς κοιλίας κοῖλον. Ὑψος 0,15 μ.

5. Ἀρ. εὐρετ. 145. Προτομή ἐστεμμένου ἀνδρὸς (εἰκ. 5). Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφα-

λῆς συμφυῆς κρῖκος μετὰ χαλκίνου σύρματος πρὸς ἀνάρτησιν. Ἡ κόμη, διατεταγμένη ἐπὶ τοῦ μετώπου εἰς τρεῖς σειρὰς βραχέων βοστρύχων, κοσμεῖται διὰ στεφάνου ἀποτελουμένου ἐκ ῥό-

Εἰκ. 6. Εἰδώλια ἵππου καὶ γουπὸς ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

δακος ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐκ κρινοειδῶν ἀνθέων ἐκατέρωθεν, καταλήγει δὲ ὀπισθεν μέχρι τοῦ αὐχένος εἰς πλοκάμους, ἐξ ὧν ἀνὰ εἰς κυματι-

τὸ ζῶον παρίσταται τρέχον ἐν καλπασμῷ. Ἔχει τὴν χαιτὴν κυματιστὴν καὶ ὠρθωμένην, τὰ ὄτα ὑψωμένα, τὸ στόμα χαινον καὶ τοὺς ἔμπροσθίους πόδας τεταμένους πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἐλλείπουσιν ἢ οὐρὰ καὶ τὰ πέλματα τῶν ὀπισθίων ποδῶν. Μόλις διακρίνονται οἱ ὀφθαλμοί. Ὅπῃ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ λαιμοῦ κοῖλον. Μῆκ. 0,13 μ.

7. Ἀρ. εὗρετ. 147. Εἰδώλιον γουπὸς καθημένου (εἰκ. 6β καὶ 7α). Ἔχει τὰς ἐκ τῶν ὠμων ἐκφυομένας πτέρυγας ὠρθωμένας μέχρι τῶν κεράτων καὶ τὴν γλῶσσαν προεξέχουσαν τοῦ στόματος. Κάθηται ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν καὶ ἔχει ἡμικεκαμμένους τοὺς ἔμπροσθίους, ἐξ ὧν ὁ ἀριστερὸς εἶναι ἀποκεκρουμένος κοῖλον. Ὑψ. 0,11 μ.

Πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς κόσμημα λέβητος ἢ τρίποδος.

8. Ἀρ. εὗρετ. 148 Κυλινδρικὸν ἀντικείμενον ἀπροσδιορίστου χρήσεως (εἰκ. 8α καὶ 9α).

Εἰκ. 7: α') εἰδώλιον γουπὸς β') ἐξάρτημα λέβητος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

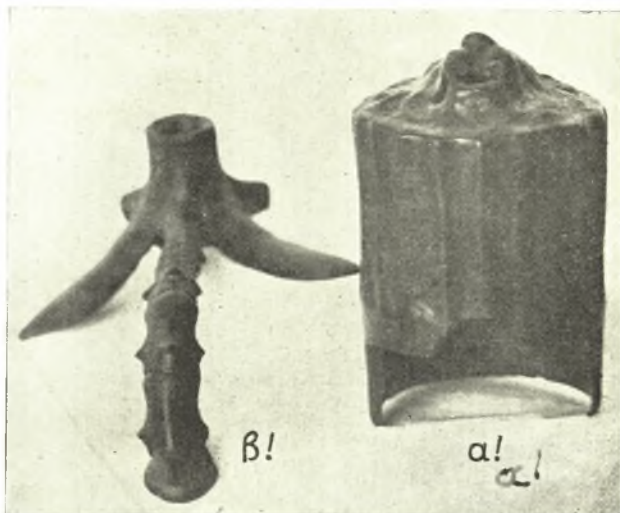
στός προχωροῦσιν ἐπὶ τῶν ὠμων, σχηματίζοντες οἰονεὶ ἐπωμίδας. Ὀφθαλμοὶ πεπληρωμένοι διὰ σιδήρου (;). Πρόσωπον ἔχον ἐξυρημένον τὸν μύστακα καὶ τὸν πάγωνα. Μορφή αὐστηρὰ ὑπενθυμίζουσα Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα. Τὸ ἀγαλμάτιον, κοῖλον, ἀλλὰ πεπληρωμένον διὰ μολύβδου καὶ ἔχον, ὡς ἐκ τούτου, μέγα βάρος, πιθανῶς νὰ ἐχρησίμευεν ὡς μέτρον βάρους. Ὑψ. 0,18 μ.

6. Ἀρ. εὗρετ. 146. Εἰδώλιον ἵππου (εἰκ. 6α).

Εἶναι κοῖλον καὶ ἀνοικτὸν μόνον κατὰ τὸ ἐν ἄκρον. Τὸ ἕτερον κλειστὸν ἄκρον φέρει ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἔκτυπον παράστασιν λεοντοκεφαλῆς μετὰ στόματος χαινοντος. Ὁ κορμὸς τοῦ κυλίνδρου κοσμεῖται ἐξωτερικῶς διὰ καθέτων ῥαβδώσεων μέχρι κάτω τοῦ ἡμίσεος τῆς ἐπιφανείας, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τοῦ κάτω ἀνοικτοῦ ἄκρου εἶναι λείος καὶ τετμημένος κατὰ τὸ ἡμισυ τῆς περιφερείας. Ἐπὶ τῆς λείας κάτω ἐπι-

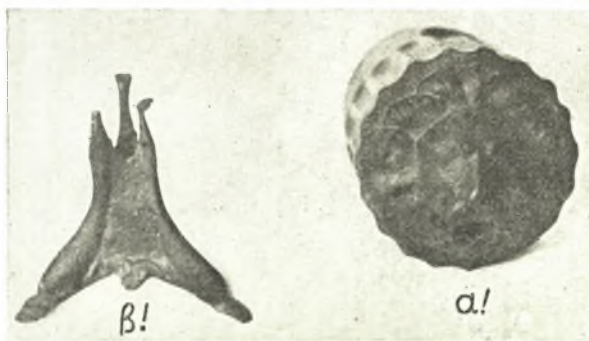
φανεῖας ὑπάρχει μεγάλη στρογγύλη ὀπή, ἀντίστοιχος δ' αὐτῇ ἀλλ' ἡμικυκλικὴ ὀπή ἐπὶ τῆς τετμημένης ὄψεως. Παρὰ τὴν παράστασιν τῆς λεοντοκεφαλῆς ἀποκλείεται τὸ ἀντικείμενον τοῦ-

Εἰκ. 8: α') χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (:) μετὰ λεοντοκεφαλῆς· β') βάσις κηροπηγίου (:), ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

το νὰ εἶναι ὑδροροθή ἢ κρουνοῦς. Πιθανῶς νὰ ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα θυμιατηρίου. Ὑψ. 0,115, διάμ. 0,083 μ.

9. Ἀρ. εὐρετ. 149. Κοῖλον ἀντικείμενον

Εἰκ. 9: α') χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (:) μετὰ λεοντοκεφαλῆς· β') ἀναθηματικὸς τρίπους, ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

ἀπροσδιορίστου σχήματος καὶ ἀγνώστου χρήσεως (εἰκ. 10α). Συνίσταται ἐξ ὑψηλῆς στήλης σχήματος τραπεζίου, ἣτις ἔχει προεξέχουσιν βάσιν καὶ ἐπίθημα, κοσμεῖται δὲ ἐπὶ τῆς μιᾶς εὐρείας ἐπιφανείας δι' ἡμικυκλικὸν στέμματος ἐκ τῶν

ἄκρων τοῦ ὁποίου κρέματα κυματιστὴ ταινία. Ἐκ τῶν δύο στενῶν πλευρῶν ἐκφύονται δριζόντιαι λαβαί. Ἐπὶ τοῦ ἐπιθήματος ὑπάρχει κοίλη σφαῖρα κεκοσμημένη ἄνω διὰ σταυροειδοῦς ἐντύπου σχήματος. Ὑψ. 0,15 μ.

Ἴσως εἶναι ἀνάθημα παριστῶν βωμόν.

10. Ἀρ. εὐρετ. 150. Λύχνος ἐν σχήματι ἐπιμήκους πλοίου (εἰκ. 11). Ἡ ὀπή τῆς μύξας εὐρίσκεται κατὰ τὸ ἄκρον τῆς πρύμνης, ὅπου ὑπάρχει καὶ ὁ ναυτικὸς κοιτωνίσκος τετρουπημένος κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν πρὸς ἐναπόθεσιν τοῦ νήματος τῆς θρυαλλίδος, τετρουπημένος δ' ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ κάτω ἐμπρόσθιον ἄκρον, δι' οὗ συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ κοίλου κύτους - ἦτοι μετὰ τοῦ δοχείου τοῦ ἐλαίου. Ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου ἄρμοι καὶ προεξοχαί πρὸς στήριξιν τῶν κωπῶν. Ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ τοῦ κύτους ἡμικατεστραμμένοι. Μῆκ. 0,25 μ.

11. Ἀρ. εὐρετ. 151. Τριποδικὴ βάσις σκεύους (κηροπηγίου;) (εἰκ. 8β). Ἐχει τὸ σχῆμα κορμοῦ φυτοῦ, ἐξ οὗ ἐκφύονται ἐναλλάξ τρία λογχοειδῆ βραχέα φύλλα καὶ τρεῖς μακρότεροι καυλοί, οἵτινες, καμπτόμενοι πρὸς τὰ κάτω, σχηματίζουσι τοὺς πόδας τοῦ τρίποδος. Ἐν τῷ κοίλῳ κορμῷ ἐνεπηγνύετο τὸ σκεῦος, τὸ ὁποῖον ἀπέληγε, προφανῶς, εἰς ἔμβολον. Ἐκ τῶν τριῶν ποδῶν σφίζεται ἀκέραιος μόνον ὁ εἰς.

Διάμετρος ἀπὸ τοῦ ἄκρου σφριζομένου ποδὸς μέχρι τοῦ ἄκρου ἀντιστοίχου λογχοειδοῦς φύλλου 0,20.

12. Ἀρ. εὐρετ. 152. Δύο τετράγωνοι χαμηλαὶ βάσεις, ἴσως κηροπηγίων. Ἀμφότεραι στηρίζονται ἐπὶ τεσσάρων προβεβλημένων ποδῶν χελῶνης, ἔχουσι δὲ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν εὐρέως καὶ κυκλικῶς ἀνοικτὴν πρὸς ἐνσφήνωσιν, προφανῶς, ἢ ἐφαρμογὴν τοῦ κηροπηγίου.

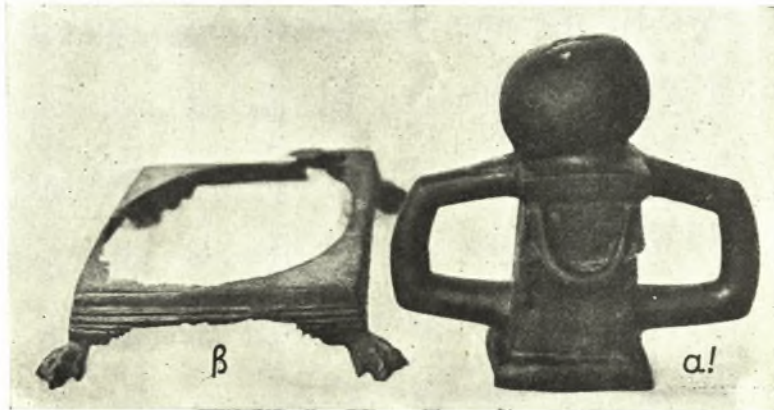
Αἱ πλευραὶ τῆς μὲν μεγαλύτερας βάσεως (εἰκ. 10β) ἔχουσι μῆκος 0,13 μ., τῆς δὲ μικρότερης 0,11.

13. Ἀρ. εὐρετ. 153. Μικρὸς ἀναθηματικὸς τρίπους (εἰκ. 9β). Ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δελφίνων, τῶν ὁποίων αἱ μὲν πρὸς τὰ κάτω κεφαλαὶ σχηματίζουσι τὰς βάσεις τοῦ σκεύους, αἱ δὲ πρὸς τὰ ἄνω οὐραί, κορυφούμεναι εἰς πυραμίδα, τὴν ἐσχάραν πρὸς ἐπίθεσιν τῆς λεκάνης. Αἱ συνέχουσαι τὰ σώματα τῶν δελφίνων ἐνδιάμεσοι τριγωνικαὶ ἐπιφάνειαι κοσμοῦνται κατὰ τὸ μέσον τῆς ἡμικυκλικῆς βάσεώς των δι' ἀνθε-

μίων. Ὑψ. 0,082, μῆκ. ἀνοίγματος ποδῶν 0,09 μ.

14. Ἄρ. εὗρετ. 154. Ἐξάρτημα λέβητος μετὰ συμφοῦς κρίκου ὡς λαβῆς. Κοσμεῖται δι' ἐκτύπου ἀνθρωπίνης κεφαλῆς, ἴσως Μεδούσης, καὶ ἀνθεμίου (εἰκ. 7β).

1. Τεμάχιον ἐκ μαρμαρίνης ληκύθου (0,40×0,25 μ.), ἐφ' οὗ ἀνάγλυπτος παράστασις Μαινάδος ἐν κατατομῇ καὶ πρὸς δεξιὰ (εἰκ. 12). Ἔχει ὑψωμένην πρὸς τὰ ἄνω τὴν κεφαλὴν καὶ κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς θύρσον, διὰ δὲ τῆς

Εἰκ. 10: α) χάλκινος ἀναθηματικὸς βωμὸς (;)· β) κρηστήγιον ἐξ Ἄγ. Γαλήνης.

15. Ἄρ. εὗρετ. 155. Στλεγγίς ἀπολήγουσα κατὰ τὴν λαβὴν εἰς ἐπιμήκη ὀπὴν μετ' ἐγχαράκτων γραμμῶν ἑκατέρωθεν. Μῆκ. 0,22 μ.

ἄριστερᾶς ζῶον (ἐρίφιον ;). Φορεῖ πλατὺν καὶ λεπτοῦφαντον πέπλον, κάμπτουςα δ' ὀλίγον τὸν δεξιὸν πόδα πρὸς τὰ ὀπίσω, φαίνεται ὡσεὶ προσ-

Εἰκ. 11. Χάλκινος λύχνος ἐν σχήματι πλοίου ἐξ Ἄγ. Γαλήνης.

16. Ἄρ. εὗρετ. 156. Δύο ὄρειχάλκινα βάρη φέροντα τὸ σχῆμα τῶν στρογγύλων καὶ ἀβαθῶν πινακίων, ἐν οἷς, τακέντα, ἐχύθησαν.

Διάμ. μεγαλιτέρου 0,225, μικροτέρου 0,17 μ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ
Πρινε (Ἀρχαία Ἐλεύθερα).

Ἐν τῷ χωρίῳ Πρινε - Μυλοποτάμου καὶ ἐν τῷ χωραφίῳ τοῦ Νικ. Σταυρακάκη εὗρέθη καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνης τὸ ἐπόμενον ἀρχαῖον καταγραφὴν ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τῶν Γλυπτῶν ὑπ' ἀρ. 136:

μένουσά τι ἄνωθεν. Ἄκρον ποδὸς ἀποκεκρουμένον.

Ἐπιμελὴς ἐργασία τοῦ 4ου - 3ου π.Χ. αἰῶνος.

— Μνεία ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν τόμ. Γ', σελ. 485.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Τυχαῖα εὐρήματα ἐκ τοῦ χωρίου Πηγῆ.

Τὰ ἐπόμενα ἀγγελία, ἅπαντα πῆλινα, εὗρέθησαν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1938 ἐντὸς θαλαμοειδοῦς τάφου τυχαίως ἀποκαλυφθέντος ὑπὸ παιζόντων παιδιῶν ἐν τῇ θέσει «Σκουντή», ἥτις ἀπέχει τοῦ

χωρίου Πηγή περὶ τὰ 500 μέτρα βορειοανατολικῶς. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἐκτάκτου ἐπιμελητοῦ Ῥεθύμνης, ὁ τάφος περιεῖχε καὶ λάρανακα

Εἰκ. 12. Ἀνάγλυφον Μαινάδος ἐκ Πρινε-Μυλοποτάμου.

καταστραφεῖσαν ὑπὸ τῶν παιδίων (βλ. Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ. Β', σελ. 529). Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα (συνολικὴ εἰκ. 13), κατεγράφησαν

λίαν δι' ἐρυθρῶν ζωνῶν, κατὰ δὲ τὸ ἄνω ἥμισυ αὐτῆς δι' ἐρυθροῦ πλεγματοειδοῦς θέματος καὶ μικρῶν ἐν τῷ μέσῳ κύκλων μετὰ στιγμῶν. Ὑψ. 0,26 μ.

2 Ἀρ. εὐρετ. 677. Μικρὸς ἀκέραιος ψευδόστομος ἀμφορεὺς (εἰκ. 13,2). Ἐπὶ κιτρινωποῦ ἐδάφους ἔχει τὴν μὲν ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας κεκοσμημένην διὰ γραπτῆς παραστάσεως ἐσχηματοποιημένων καστανοχρῶων ἀνθέων, τὴν δὲ κατωτέραν ἐπιφάνειαν μέχρι τῆς βάσεως διὰ μελαινῶν ζωνῶν. Ὑψ. 0,175 μ.

3. Ἀρ. εὐρετ. 678. Μόνωτον σφαιρικὸν ἀγγεῖον (πρόχους) μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ ἀλλ' ἀποκεκρουμένης τῆς προχοῆς. Ἐπὶ τοῦ κιτρινωποῦ ἐδάφους ἐρυθρομέλαινα ζῶνα περὶ τὴν κοιλίαν (εἰκ. 13,3). Ὑψ. 0,20 μ.

4. Ἀρ. εὐρετ. 679. Δίωτον χυτροειδὲς ἀγγεῖον. Φέρει ἐσωτερικῶς καὶ περὶ τὰ χεῖλη αὐλακα πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ πώματος. Ἐκ τῶν προεξεχουσῶν τῶν χειλέων δύο λαβῶν ἢ μία ἀποκεκρουμένη. Ἐξωτερικῶς, περὶ τὴν περιφέρειαν, γραπτὴ ἐρυθρὰ διακόσμησις ἐκ δίσκων, κύκλων καὶ

Εἰκ. 13. Ἀγγεῖα ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου παρὰ τὸ χωρίον Πηγή - Ῥεθύμνης.

ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τῶν Πηλίνων τοῦ Μουσείου Ῥεθύμνης ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς:

1. Ἀρ. εὐρετ. 676. Ἀκέραιος ψευδόστομος ἀμφορεὺς μεθ' ὑψηλῆς βάσεως (εἰκ. 13,1). Ἐχει κιτρινωπὸν τὸ ἐδαφος καὶ κοσμεῖται γραπτῶς κατὰ μὲν τὰς λαβὰς καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τῆς κοι-

γραμμικῶν σχημάτων. Ὀλίγον κάτωθεν τῶν χειλέων τέσσαρες ὀπαὶ πρὸς ἐξάρτησιν τοῦ δοχείου (εἰκ. 13,4). Ὑψ. 0,14 μ.

5. Ἀρ. εὐρετ. 680. Μόνωτον ἀβαθὲς καὶ ἀνευ βάσεως ἀγγεῖον, ἐν σχήματι φιάλης, φέρον μακρόλαιμον ἀυλακωτὴν προσχόην. Περὶ τὴν ἐξω-

τερικὴν περιφέρειαν ξυθρομέλαινα γραμμικὰ ζῶνα (εἰκ. 13,5). Διάμ. δοχείου 0,20. Μήκ. μετὰ λαβῆς καὶ προχοῆς 0,33μ.

Εἰκ. 14. Θυματήριον ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ῥεθύμνης.

σόν του, κυμαινόμενος μεταξύ πυραύνου ἢ θυμιατηρίου. Φρονοῦμεν ὅτι εἶναι πύραυνον. Βλ. τὸ ἐπόμενον ἀντικείμενον.

7. Ἄρ. εὗρ. 681. Θυματήριον (εἰκ. 13,7, 14 καὶ 15). Ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ πυροδόχου δοχείου καὶ τοῦ καλύμματος αὐτοῦ. Τὸ πυροδόχον δοχεῖον (εἰκ. 15^α) εἶναι ἀβαθῆς φιάλη, στηριζομένη ἐπὶ τριῶν συμφυῶν ποδῶν, ἐκ τοῦ μέσου τῆς ὁποίας ὑψοῦται, συμφυῆς ἐπίσης, τὸ κυρίως πυροδόχον κυλινδρικὸν δοχεῖον, τὸ ὁποῖον συνάπτεται μετὰ τοῦ χεῖλους τῆς φιάλης διὰ τοξοειδοῦς λαβῆς. Τὸ κάλυμμα (εἰκ. 15^β) εἶναι κύλινδρος, ἔχων ἀνοικτὸν μὲν τὸ κάτω ἄκρον, πρὸς κάλυψιν τοῦ πυροδόχου ἀγγείου, θολωτὸν δέ, ἀλλὰ καὶ διάτρητον, τὸ ἄνω μέρος, τὸ ὁποῖον κορυφοῦται εἰς ὑψηλὸν σωλήνα (οἶονεὶ καπνοδόχον, πρὸς ἀναζωπύρωσιν τοῦ πυρός. Οὐδεμία διακόσμησις ἐπὶ τοῦ πυροδόχου κάτω ἀγγείου. Τὸ κάλυμμα ὁμως κοσμεῖται κατὰ τὸν κύλινδρον μόνον (οὐχὶ δὲ καὶ τὴν θολωτὴν, διάτρητον στέγην) διὰ τριῶν ξυθρῶν περιφερικῶν γραμμικῶν ζωνῶν ἄνω καὶ διὰ καθέτων κυματιστῶν γραμμῶν καθ' ὅλην τὴν κατωτέρω ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς περιφέρειας. Κατὰ τὸ κάτω ἀνοικτὸν χεῖλος τοῦ κα-

Εἰκ. 15. Θυματήριον ἐξ ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ῥεθύμνης.

6. Τμήμα πυραύνου (εἰκ. 13,6). Πρβ. ὅμοιον ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ τόμ. 15 (1933-35) παρὰρτ. σελ. 52, εἰκ. 5 (ἀρ. 6 καὶ 8) ὑπὸ Μαρινάτου, ὅστις ἀφίνει ἀκαθόριστον τὸν προορι-

λύματος ὑπάρχει θυροειδὲς ἀνοίγμα, ἐκεῖ ὅπου, κατὰ τὴν κάλυψιν, συναντᾷ τὴν λαβὴν τοῦ πυροδόχου ἀγγείου. Εἰς πούς τῆς φιάλης εἶναι ἀποκεκρουμένος. Ὑψ. 0,16 μ.

Ὅμοιον θυμιατήριον εὐρίσκειται, ἀδημοσίευτον, ἐν τῷ Μουσεῖῳ Χανίων (ἀρ. εὔρετ. πηλίνων 767) προερχόμενον ἐξ ἀνασκαφῶν Φ. Σταυροπούλλου ἐν Χανίοις, παρὰ τὸ κινηματοθέατρον Ἰαπερα-Σαββάκη, νῦν «Ὀλύμπια» οἰκίας Μακεδονίας, ἀπέναντι οἰκιῶν ἀρ. 4, 6, 8.

Ὅμοιον ἐπίσης κάλυμμα ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Στέφανος Ξανθοῦδίδης (ΑΔ τόμ. 6 τοῦ 1920-21, παράρτ. σελ. 162), ἀναφέρων αὐτὸ ὡς καλυπτῆρα λύχνου ἢ θυμιατηρίου. Ἡ εὐρεσις καὶ τῶν δύο μερῶν σαφηνίζει πλήρως τὸν προορισμὸν αὐτῶν, διαστέλλει δ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τοῦ πυραύνου.

Τοιαῦτα θυμιατήρια εὐρέθησαν καὶ εἰς τάφους ΥΜ 1+2 ἐποχῆς (βλ. EVANS Pal. of Minos III σελ. 311 καὶ PENDLEBURY The Arch. of Crete, σελ. 203).

Τὰ ἀνωτέρω πήλινα τοῦ χωρίου Πηγῆ, πλὴν ἴσως τοῦ θυμιατηρίου, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ΥΜ 3 ἐποχὴν, ὡς συνάγεται ἐκ τε τοῦ θαλαμοειδοῦς σχήματος τοῦ τάφου, τῶν ἐν γένει σχημάτων καὶ θεμάτων τῶν ἀγγείων, καὶ ἰδίως ἐκ τῆς καταστραφείσης λάρνακος, ἣτις εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ Κεντρικῇ Κρήτῃ (βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 245).

Τυχαῖα εὐρήματα ἐξ Ἀργυρουπόλεως.

Τὰ ἐπόμενα ἀρχαῖα εὐρέθησαν τυχαίως εἰς διαφόρους θέσεις τῆς Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης (ἀρχ. Λάμπας) καὶ κατεγράφησαν ἐν τοῖς εὐρετηρίοις τοῦ Μουσεῖου Ῥεθύμνης ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς:

1. Ἀρ. εὔρετ. 136. Χάλκινον ἀγαλμάτιον ὀρθίας πεπλοφόρου γυναικὸς ἐπὶ συμφουῶς βάσεως πλαισιουμένης διὰ μολυβδίνου μίγματος (εἰκ. 16). Ἡ κόμη, διατεταγμένη εἰς κυματιστὴν χωρίστραν ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἀπολήγει ὀπισθεν κωνοειδῶς, συγκρατουμένη ἐντὸς κερυφάλου, ὡς ἐπὶ τῆς πηλίνης κεφαλῆς τῆς Φραγκοῦρητης (βλ. V. H. ROULSEN Der strenge Stil σελ. 60, εἰκ. 39). Μορφή αὐστηρά, ἄνευ ἴχνους μειδιάματος. Φορεῖ ἀνοιχτὸν πέπλον, ὅστις, πορπούμενος ἐπὶ τῶν ὤμων, ὡς ἐπὶ τῆς Στερόπης τῆς Ὀλυμπίας, καὶ καταλείπων ἀκάλυπτον τὸν τραχήλον καὶ τοὺς βραχίονας, κατέρχεται εἰς πολυπτύχους παρυφὰς ἑκατέρωθεν μέχρι τῶν ἰσχίων καὶ εἰς καθέτους πτυγὰς ἔμπροσθεν μέχρι τῶν ποδῶν, ὡς ἐπὶ τῶν πηλίνων εἰδωλίων τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ καὶ δὴ τῆς ἀναγλύπτου Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῶν μετοπῶν τοῦ Ἄτλαντος καὶ τοῦ Αὐγίου ἐν

Ὀλυμπία. Διὰ τῆς τεταμένης πρὸς τὰ ἔμπροσθε δεξιᾶς κρατεῖ μῆλον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἔκραται ἀρχικῶς ἀντικείμενόν τι, ὡς εἰκάζεται ἐκ τοῦ ἀνοιγματος, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται μεταξὺ τοῦ

Εἰκ. 16. Ἀγαλμάτιον πεπλοφόρου γυναικὸς ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ῥεθύμνης

Εἰκ. 17. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νεανίου ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάμπας) - Ῥεθύμνης.

ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου. Μορφή, διάταξις τῆς κόμης καὶ τοῦ ἐνδύματος, ἴδια δὲ στάσις καὶ δυσκαμψία τοῦ σώματος φανερώουσιν ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον εἶναι ἔργον τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ (480 - 420 π.Χ.). Διατήρησις καλή. Ὑψ. 0,13 μ.

Εὐρέθη τὸ 1937, κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελιῶν τοῦ νέου σχολείου Ἀργυρουπόλεως, παρὰ

τὴν ΝΑ ἄκρην τοῦ χωρίου, ἐν τῇ θέσει «Ῥοδοῦσα» (βλ. Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ. Α' 1937, σελ. 610 καὶ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ Arch. Anz. 1937, σελ. 234).

Εἰκ. 18. Προτομή Σαράπιδος (:) ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ῥεθύμνης.

2. Ἀρ. εὗρετ. γλυπτῶν 151. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νεανίου μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ (εἰκ. 17). Κόμη οὐλλή. Ὀφθαλμοὶ βαθεῖς, σκοπαδικῆς πωσ τεχνοτροπίας. Ῥίς καὶ σιαγῶν ὀλίγον ἀποκεκρυμμένα. Μάρμαρον λευκόν. Ὑψ. 0,16 μ.

Εὗρέθη καὶ παρεδόθη ὑπὸ Χαραλ. Ζωγραφάκη ἐξ Ἀργυρουπόλεως.

3. Ἀρ. εὗρετ. γλυπτῶν 161. Προτομὴ γενειοφόρου ἀνδρὸς (εἰκ. 18). Φέρει πυκνὴν καὶ πλουσίαν κόμην, ἣτις εἰς βραχεῖς μὲν βοστρύχους ἐπὶ τοῦ μετώπου, εἰς μακροὺς δὲ πλοκάμους μέχρι τῶν ὠμων, περιβάλλει τὸ πρόσωπον καὶ εἰς κυματιστὰς γραμμὰς καλύπτει τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ἀχένους (εἰκ. 19). Αὐστηρὰ ἡ μορφή μετὰ γρυπῶδους ρινός, πυκνὸς δὲ ὁ πώγων εἰς βραχεῖς, ἐλικοειδεῖς βοστρύχους. Φέρει χιτῶνα ἀφίνοντα γυμνὸν τὸν λαιμὸν καὶ ἱμάτιον καλύπτον τοὺς ὤμους. Ἡ προτομὴ φέρει ὀπίσω τομὴν καὶ ὀπὴν πρὸς σύνδεσιν αὐτῆς μετὰ βάσεως. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει

ἐπίσης ὀπὴ πρὸς ἔμπηξιν ἐμβόλου. Μάρμαρον λευκὸν καὶ στιλπνῶς λελεασμένον. Ἐπίπαγος. Ὑψ. 0,19 καὶ πλάτος ἀπ' ὤμου εἰς ὤμον 0,17 μ.

Εὗρέθη ἐν Ἀργυρουπόλει καὶ κατεσχέθη ὑπὸ τῆς Ἀστυνομίας ἐν Ῥεθύμνῃ εἰς χεῖρας Ἰω. Π. Χατζῆ - Ζαχαρίου.

Εἰκ. 19. Ὁπίσθια ὄψις προτομῆς Σαράπιδος (:) ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ῥεθύμνης.

Ἡ αὐστηρὰ παγωνοφόρος μορφή, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τοὺς τύπους τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Πλάτωνος, παριστᾷ πιθανῶς τὴν μορφήν τοῦ Αἰγυπτίου θεοῦ Σαράπιδος. Τοῦτο συναγεται ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὀπῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔφερον ἄλλοτε κινητὸν τὸν κάλαθον ἢ τὸν μόδιον— τὸ σύμβολον τῆς εὐφορίας, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ Αἰγύπιος οὗτος θεὸς τοῦ Ἄδου. Ὡς τοιοῦτο δὲ πιθανὸν νὰ εἶναι ἀντίγραφον ἐκ τοῦ ἀρχετύπου τοῦ Βρυάξιδος (πρβ. κεφαλὴν Σαράπιδος Βατικανοῦ ἐν SPRINGER Kunstgeschichte I, ἔκδ. 1923, σελ. 373 καὶ εἰκ. 694).

Μνεῖα ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν τόμ. Γ', σελ. 485.

4. Ἀρ. εὗρετ. γλυπτῶν 143. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἐν σχήματι ἡμικυκλίου (εἰκ. 20). Παρίστανται ἐν τῷ μέσῳ ἀνάγλυπτοι τρεῖς γυναῖκες ὄρθαι καὶ κατενώπιον (Νύμφαι), φοροῦσαι ποδῆρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ἐκατέρωθεν δὲ τούτων, ὄρθοι ἐπίσης, δύο γυμνοὶ

νέοι, ἐξ ὧν ὁ δεξιόθεν (Πάν) φέρει σύριγγα εἰς τὸ στόμα, ὁ δ' ἀριστερόθεν (Διώνυσος) στήριζει τὴν ἀριστερὰν ἄρσηρα ἐπὶ τῆς βακτηρίας. Πρόσωπα ἐφθαρμένα. Πῶρος σκληρός. Ὑψ.

Εἰκ. 20. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον Νυμφῶν, ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάππας) - Ρεθύμνης.

0,50, πλ. 0,55 μ. (βλ. Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Α' σελ. 610).

Παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Χαραλ. Ζωγραφάκη ἐξ Ἀργυρουπόλεως.

5. Ἄρ. εὐρετ. χαλκῶν 135. Μολύβδινος σωλὴν μήκ. 0,46 καὶ διαμ. ἀνοίγματος 0,10 (εἰκ. 21). Φέρει ἔκτυπον τὴν ἐπιγραφὴν:

Λ Α Π Π Α Ι Ω Ν

Εὐρέθη ἐν τῇ θέσει «Τρακόκουρτα» τῆς Ἀργυρουπόλεως καὶ ἀποτελεῖ, προφανῶς, τμῆμα τοῦ ὑδραγωγοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως Λάππας. Δωρεὰ Ι. Π' Ζαχαρίου.

ΝΟΜΟΣ Ἰ ΧΑΝΙΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ

Ἔρευνα εἰς σπήλαιον παρὰ τὴν Γεωργιούπολιν.

Δοθεῖσης ἀφορμῆς ἐξ αἰτήσεως καταδίκων τῶν φυλακῶν Καλαμίου Ἰττιεδίν, φυγοδικούντων ἄλλοτε καὶ κρυπτομένων ἀνά τὰ ὄρη τοῦ Ἀποκορώνου, ἠρευνήσαμεν, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1937, μακρὸν καὶ βαθὺ σπήλαιον ἐγγὺς τῆς Γεωργιουπόλεως (βλ. Ἐπ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ. Α', σελ. 610).

Τὸ σπήλαιον τοῦτο, γνωστὸν εἰς τοὺς ἐντοπί-

ους ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κορακιά», εὐρίσκειται ἐπὶ τῆς βραχώδους καὶ ἀποτόμου βορείας πλευρᾶς βουνοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται περὶ τὰ χίλια μέτρα νοτιοανατολικῶς τοῦ μικροῦ συνοικισμοῦ «Ἀσπροσκιά», ἀποτελεῖται δὲ ἐκ τῆς εἰσόδου, ἣτις εἶναι μικρὰ ὀπή περὶ τὰ δέκα μέτρα ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους, ἐκ τοῦ χαμηλοῦ διαδρόμου, περὶ τὰ δύο μέτρα ὑψηλότερον τῆς εἰσόδου καὶ μήκους 20 μέτρων, εἰς τὸν ὁποῖον ἔρπει τις ἵνα διέλθῃ καὶ ἐκ τοῦ κυρίου θαλάμου, ὅστις εἶναι τετράγωνος λάκκος (5×5 μ.), βάθους τεσσάρων μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ διαδρόμου, καί, ὅστις διὰ τῶν ποικιλοσχημῶν σταλακτιτῶν καὶ σταλαγματιῶν, δι' ὧν τὸ ἔδαφος, αἱ πλευραὶ καὶ ἡ στέγη του εἶναι ἐπενδεδυμένοι, παρουσιάζει τὴν ὄψιν πλουσίως διακεκοσμημένου δι' ἀγαμάτων καὶ τάφων θαλάμου, οἷον ἐξέλαβον αὐτόν, ἐν τῷ σκότει καὶ ἐν τῷ φόβῳ των ἴσως, οἱ δώσαντες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν ἀνωτέρω κατάδικοι.

Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀσετυλίνης ἐξετάσαντες μετὰ προσοχῆς τὸ σπήλαιον, ἀνεύρομεν τὰ ἐξῆς ὄστρακα, τὰ ὁποῖα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Χανίων.

1) Ἐν τῷ λάκκῳ οὐδὲν ἀρχαῖον εὐρέθη.

Εἰκ. 21. Μολύβδινος σωλὴν ὑδρεύσεως Λάππας, ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.

2) Ἐν τῷ διαδρόμῳ εὐρέθησαν μικρὰ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τεμάχια ἐκ λεπτῶν σφαιρικῶν μὲν ἀλλ' ἀπροσδιορίστου σχήματος ἀγγείων, τεμάχια, ἐπὶ τοῦ χρωματιστοῦ ἐδάφους τῶν ὁποίων (ὄχροκιτρίνου ἢ ὑπολευκοῦ) σφύζονται τμήματα ἀπλῶν ἢ τριπλῶν ζωνῶν, ἄλλων παχειῶν μελαινῶν καὶ ἄλλων ἐριθρῶν καὶ λεπτῶν (εἰκ. 22, κάτω σειρὰ ἐν τῷ μέσῳ).

3) Ἐν τῇ εἰσόδῳ ἀνευρέθησαν: α') τὸ μόνον σχεδὸν ἀκέραιον ἀγγεῖον (εἰκ. 22, ἀριστερά). Εἶναι μόνωτον κύπελλον ἢ κύλιξ ἐξ ὄχρου πηλοῦ καὶ ἐντελῶς ἄχρους (διάμ. 0,10 καὶ ὕψ. 0,08 μ.). Ἔχει ἀποκεκοσμημένη τὴν λαβὴν ἀπὸ τῆς ῥίζης.

β') Τεμάχιον σφαιρικοῦ ἀγγείου (εικ. 22, δεξιὰ πρὸ τοῦ τελευταίου κάτω). Φέρει κόσμημα συνεχομένων τόξων καὶ πλαγίων γραμμῶν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν μεταξὺ καὶ ἄνω τῶν τόξων σχηματιζομένων τριγώνων· γ') ἕτερα δύο τεμάχια (δεξιὰ τελευταῖα), ἐπὶ τῶν ὁποίων παρί-

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΥΔΩΝΙΑΣ
Ἀρχαῖοι τάφοι Χανίων.

Α) Ὑστερομινωϊκὸς τάφος. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1938 ἀπεκαλύφθη προϊστορικὸς τάφος ἐν τῇ ὁδῷ Κ. Μάνου, ἄνωθεν τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου Χανίων καὶ ἀκριβῶς μεταξὺ τῶν

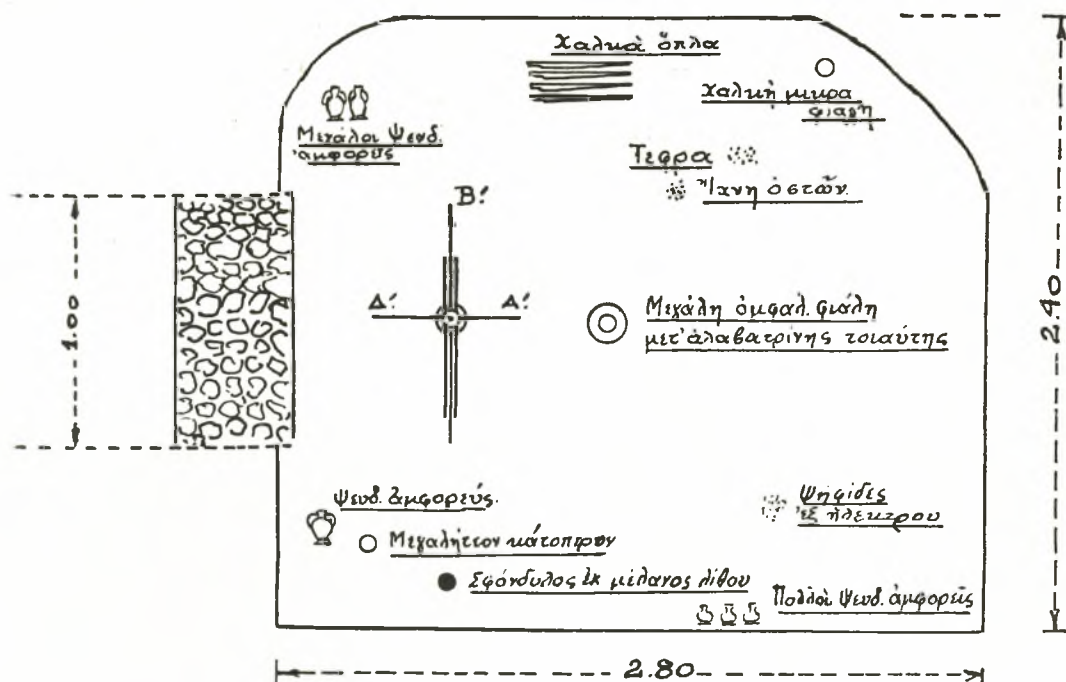
Εικ. 22. Ὅστρακα ὑστερομυκηναϊκὰ ἐκ τοῦ σπηλαίου «Κορακιά» παρὰ τὴν Γεωργιούπολιν Ἀποκορώνου-Κρήτης.

στανται δι' ἐρυθροῦ χρώματος ἐσηματοποιημένοι ὀφιοειδεῖς πλόκαμοι ὀκτάποδος εἰς διπλὴν μὲν ἀλλεπάλληλον σειρὰν ἐν εἴδει τοξοειδῶς διατεταγμένου γαϊτανίου ἐπὶ τοῦ μεγάλου τεμαχίου, εἰς ἀπλὴν δὲ σειρὰν ἐπὶ τοῦ μικροτέρου. Ἡ παράστασις αὕτη εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ΥΜ 3β ἐποχῆς (PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 250). Πρὸ ὁμοίας παραστάσεις ἐπὶ σαρκοφάγων καὶ κρατῆρος ἐκ τάφων Ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας-Κρήτης παρὰ ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΔΗ Ἄρχ. Δελτ. τόμ. 6 (1920-21), παράρτ. σελ. 158-160).

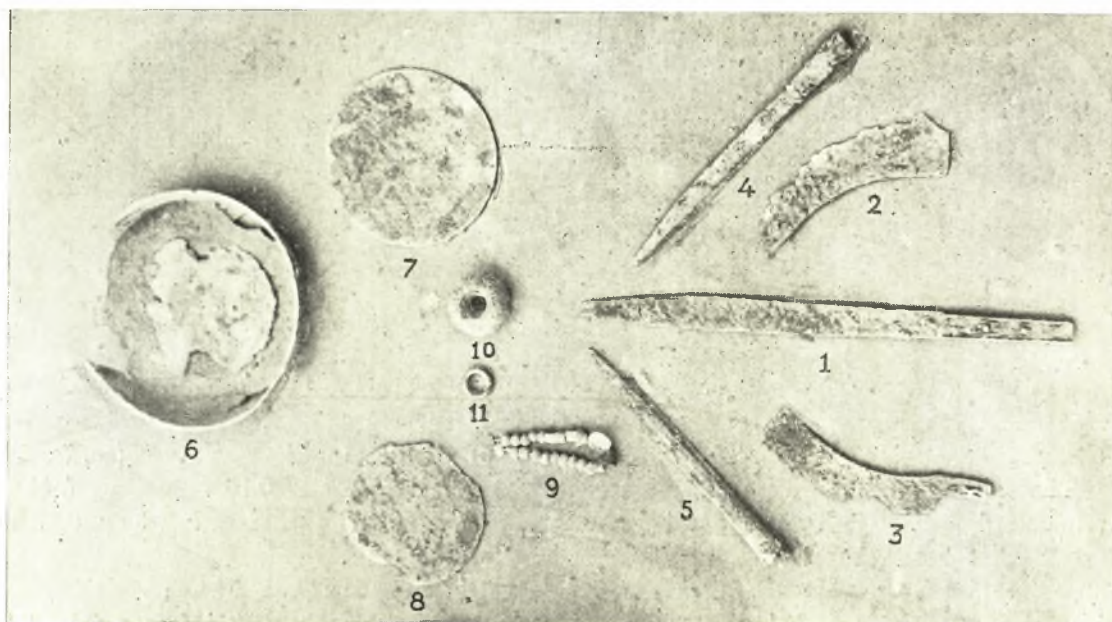
Τὰ εὐρήματα ταῦτα καθιστῶσι προφανῆς ὅτι τὸ σπήλαιον ὑπῆρξε, κατὰ τοὺς ὑστερομινωϊκοὺς τοῦλάχιστον χρόνους, λατρευτικὸς εἰς θεότητά τινα τόπος (βλ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ Ἄρχ. Κρητικὸς Πολιτισμὸς, σελ. 108-110) ἢ γεινίασις δὲ τούτου πρὸς τὰ μόλις χιλιόμετρον βορειοδυτικῶς ἀπέχοντα ἑρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Ἀμφιμάλλων ἐπὶ τοῦ λόφου Κεφάλαια, πλησίον τοῦ χωρίου «Ἀσπροσυκιά», δίδει λαβὴν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ συνοίκισις τῆς ἀρχαίας ταύτης Κρητικῆς πόλεως πιθανὸν νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τῶν ὑστερομινωϊκῶν χρόνων.

οἰκῶν ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 14 καὶ 19. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην ἔδωκε μεγάλη δὴπὲ σχηματισθεῖσα ἐκ τῆς πτώσεως μέρους τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου, συνεπεῖα διελεύσεως ἐκεῖθεν μεγάλης καὶ βαρέως φορτωμένης φορητοῦ ἀμάξης (βλ. Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ. Β', σελ. 528-529). Ὁ τάφος, τὸν ὁποῖον ἀνεσκάψαμεν δι' ὀλίγων ἐργατῶν καὶ ἐκαθαρίσαμεν ἐπὶ ἡμέρας, εἶναι λαξευτὸς ἐντὸς μαλακοῦ βράχου θαλαμοειδῆς τάφος, ἔχων διάμ. 2,80 καὶ ὕψ. 2,50 μετὰ θολωτῆς σχεδὸν ὀροφῆς. Ἡ εἴσοδος τῆς ἐφρᾶσσοιο διὰ ξηρολιθικοῦ τοίχου, ὁ δὲ δρόμος τῆς ἔχει πλάτος 1 μ. καὶ ὕψος 1,80 μ., δὲν ἠρευνήθη ὅμως, ὥστε νὰ γνωσθῆ καὶ τὸ μῆκός του, διότι εἰσχωρεῖ ὑπὸ τὴν δυτικὴν οἰκίαν. Ἐν τῷ θαλάμῳ παρετηρήσαμεν εἰς διαφόρους θέσεις τέφραν, ἄνθρακα καὶ λείψανα ὀστέων σεσηπότων ἐκ τῆς θηρασίας ἢ, ἴσως ἐκ τῆς καύσεως, πλὴν μηρικῶν τινῶν ὀστέων, ἐξ ὧν συμπεραίνεται ὅτι ὁ τάφος περιεῖχε πλείονας τοῦ ἐνὸς νεκροῦς ὄριμου ἡλικίας. Τοῦτο, ἄλλως τε, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν πολεμικῶν ὄπλων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν ποικίλων κτερισμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ καλλίτερον διατηρούμενα εἶναι τὰ ἐξῆς, εὔρε-

Εἰκ. 23α. Διάγραμμα ὑστερομινωικοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

Εἰκ. 23β. Χάλκινα εὐρήματα ἐκ τοῦ ὑστερομινωικοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

θέντα κατὰ τὰς ἐν τῷ σχεδίῳ σεσημειωμένας θέσεις (διάγραμμα) (εἰκ. 23α).

α) Χαλκᾶ (συνολικῆ εἰκ. 23β).

1) Δύο μικρὰ ξίφη ἢ ἐγχειρίδια. Τοῦ μικρο-

τέρου σφίζονται μόνον τρία συνανήκοντα τεμάχια ἰσοπλατοῦς λεπίδος μετὰ λείας θάλασσης. Τὸ μεγαλύτερον (ἀρ. 1), μήκ. 0,44, φέρει δύο ἤλους κατὰ τὴν ὀρθογώνιον οὐρὰν τῆς λαβῆς, ἔχει

ομοίως λείαν την ῥάχιν, ἀλλ' εὐρύνεται, ἡμικυκλικῶς σχεδόν, πρὸς τὴν αἰχμὴν (πρβ. ξίφος τάφου Γ Μουλιανῶν ἐν PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 254). Ἡ εὐρυνσις αὕτη τῆς λεπίδος εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς μεταξὺ τῆς YM 3 καὶ τῆς ὑπομινωϊκῆς ἐποχῆς χρόνων.

2) Δύο μαχαίρια μονόστομα φέροντα ἕκαστον ἀνὰ ἓνα ἥλον κατὰ τὴν συμφυᾶ οὐρὰν τῆς λαβῆς διὰ τὴν στειλέωσιν (ἀρ. 2 καὶ 3). Ἀμφότερα, μήκους 0,18 μ., ἔχουσι κοίλην τὴν ῥάχιν καὶ κυρ-

σαίαν ῥάχιν τῆς YM 2 περιόδου (βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 254). Πιθανῶς, λοιπόν, ὁ τύπος τῶν λογχῶν τῆς YM 3 περιόδου νὰ εἶναι ὁ ἀνωτέρω.

4) Δύο φιάλαι. Ἐκ τούτων ἡ μικροτέρα σφίξει μόνον τὸν πυθμένα μετὰ τινων τεμαχιῶν ἐκ τῆς περιφερεικῆς πλευρᾶς. Ἡ μεγαλύτερα ὁμως (ἀρ. 6) σφίζεται σχεδὸν ἀκεραίως. Ἔχει διάμετρον 0,22 μ. καὶ ὕψ. 0,04 μ., φέρει δὲ ἐν τῷ ἐντύπῳ, ὡς ὀμφαλῶ, πυθμένι παρομοίαν κινητήν

Εἰκ. 24. Πήλινα ἀγγεῖα ἐξ ὑστερομινωϊκοῦ τάφου Χανίων (δόου Κ. Μάνου).

τὴν τὴν ὀξεῖαν κάτω πλευρὰν τῆς λεπίδος, ὁμοιάζοντα, κατὰ τοῦτο, πρὸς τὰ σημερινὰ μαχαίρια τοῦ μαγειρείου (πρβ. τὸ ὑπ' ἀρ. 25 μαχαίριον ἐν *The Prehistoric Tombs of Knossos*, *Archaeologia* LIX ὑπὸ EVANS, ὅστις ἀνάγει τὸ εἶδος τοῦτο εἰς τὴν YM 3β περίοδον).

3) Δύο αἰχμαὶ δόρατος ἢ λόγχης μετὰ κωδωνοειδοῦς αὐλοῦ (ἀρ. 4 καὶ 5). Ἀμφότεραι, μήκους 0,155 καὶ 0,17 μ., ἔχουσι τὴν μεσαίαν ἐκατέρωθεν ῥάχιν πεπλατυσμένην, ἀντιθέτως πρὸς τὰς μέχρι τοῦδε εὐρεθείσας τοιαύτας τῆς YM περιόδου, αἵτινες ἔχουσι ταύτην ὀξεῖαν, καὶ δὴ πρὸς τὴν εὐρεθεῖσαν ἐν τῷ τάφῳ τῶν Ἴσοπάτων λόγχην τῆς YM 3, ἣτις ἔχει τὴν ὀξεῖαν με-

μικρὰν φιάλην ἐξ ἀλαβάστρου, τῆς ὁποίας σφίζεται μόνον ὁ πυθμῆν.

5) Δύο ἀπλοὶ δίσκοι κατόπτρων (ἀρ. 7 καὶ 8). Ὁ μεγαλύτερος ἔχει 0,16 διάμετρον, ὁ δὲ μικρότερος, κολοβὸς κατὰ τι, ἔχει διάμ. 0,13 καὶ φέρει δύο ὀπάς.

β') Ἐκ ποικίλης ὕλης:

1) Ὅμοιος ψηφίδων ἐξ ἠλέκτρου (εἰκ. 23β ἀρ. 9). Ἐκ τούτων 14 εἶναι σφαιρικοί, κεκοσμημένοι διὰ καθέτων ῥαβδώσεων, αἱ δὲ ὑπόλοιποι πέντε κυλινδρικοὶ μετὰ ῥομβοειδοῦς γραμμικοῦ πλέγματος.

2) Μία διάτρητος ἔλλειψοειδῆς καὶ πλακωτὴ ψηφίς ἐξ ὀρειᾶς κρυστάλλου (μῆκ. 0,025 μ.) φέ-

ρουσα ἔγγλυπτον, ἀλλὰ κατεστραμμένην σχεδόν, παράστασιν βοός.

3) Τρία σφονδύλια, ἕξ ὧν τὰ δύο κωνικά ἐκ λίθου στεατίτου καὶ τὸ τρίτον σφαιρικὸν ἐκ μέλανος λίθου (ἀρ. 10).

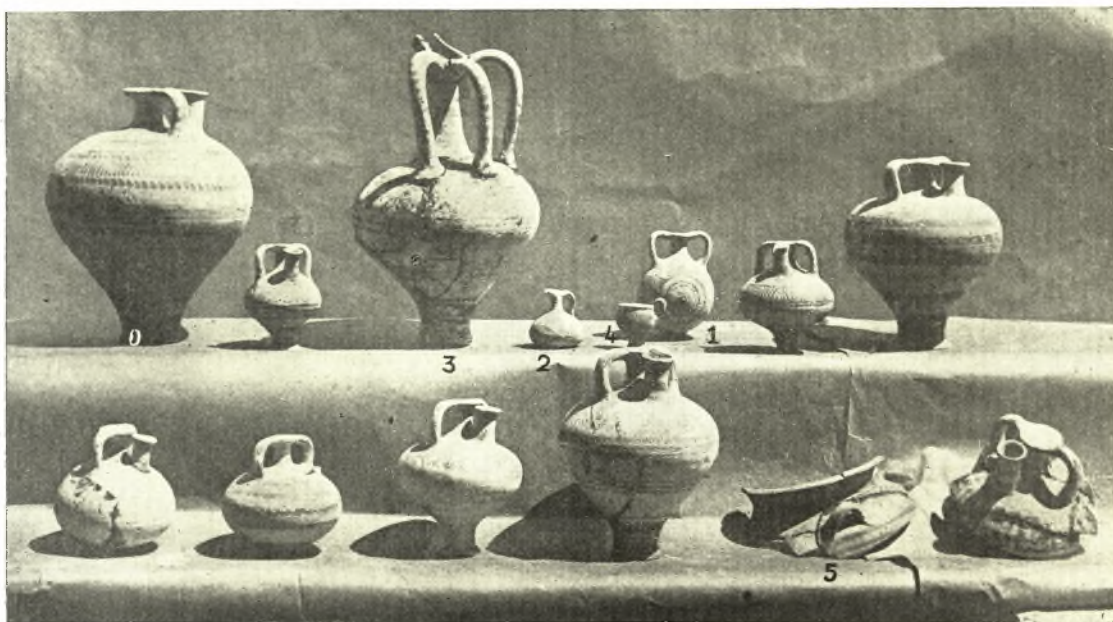
4) Δακτύλιος (διαμέτρου 0,025 μ.) ἐκ συσπειρωμένου χαλκοῦ ἐλάσματος (ἀρ. 11).

γ') Πήλινα ἀγγεῖα:

1) Δώδεκα ψευδόστομοι καὶ σφαιρικοὶ τῆν κοιλίαν ἀμφορεῖς: ἦτοι, ἑννέα πλήρεις—ἀκεραῖοι ἢ συγκεκολλημένοι—καὶ τρεῖς κολοβοί. Ἐκ τῶν ἀκεραίων, δύο μὲν, οἱ μεγαλύτεροι

σιν ἕκαστος ἐπὶ τῶν ὤμων, κάτωθεν τοῦ στεγανοῦ στομίου, ἀνά ἓν ἔκτυπον (πλαστικὸν) κόσμημα ὁμοιάζον πρὸς ὀκτώσημον ἀσπίδα. (Πρβ. ὅμοιον πλαστικὸν κόσμημα, τὸ ὁποῖον φέρουσι μικραὶ φιάλαι μετὰ καθέτων λαβῶν τῆς ΥΜ 3 ἐποχῆς, αἵτινες εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ κρύπτῃ τοῦ Σκευοφυλακίου τῶν Ἐνακτόρων τῆς Κνωσοῦ (Temple Repositories) (βλ. EVANS Palace of Minos IV, σελ. 495 ἔ.).

Δύο ἕτεροι ἀμφορεῖς φέρουσιν ὁμοκέντρους κύκλους ἐπὶ τοῦ στεγανοῦ στομίου, καθέτους γραμμὰς ἐπὶ τῶν ὤμων καί, ἐπὶ τῆς κοιλίας,

Εἰκ. 25. Πήλινα ἀγγεῖα ὑστερομινωικοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

(εἰκ. 24) ἔχουσιν ὕψ. 0,38 μ., οἱ ὑπόλοιποι δὲ μικρότεροι ποικίλλουσιν ἀπὸ 0,23—0,10 μ. (εἰκ. 25). Κατεσκευασμένοι ἄλλοι μὲν ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ καὶ ἄλλοι ἐξ ὑπολεύκου, ἔχουσι πάντες τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἄνευ μὲν ἐπιχρίσματος, κατάγραφον ὅμως διὰ μελανῶν ἢ ἐρυθρῶν διακοσμητικῶν θεμάτων. Οὕτως, ἑπτὰ ἀμφορεῖς κοσμοῦνται διὰ τόξων ἢ τριγῶνων πεπληρωμένων δι' ἡμικυκλικῶν ἢ πλαγίων γραμμῶν ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ κατὰ τὸ ἄνω τμήμα τῆς κοιλίας, διὰ ζωνῶν δὲ παχειῶν ἢ λεπτῶν κατὰ τὸ κατώτερον τμήμα καὶ τὴν βάσιν. Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγονται καὶ οἱ δύο μεγαλύτεροι ἀμφορεῖς (εἰκ. 25), οἱ ὁποῖοι, ἐπιπροσθέτως, φέρου-

ζώνας ἀπλᾶς ἢ πεπληρωμένας διὰ σταγόνων ἢ καθέτων γραμμῶν. Ἄλλος κοσμεῖται, πληρὸς τούτων, καὶ δ' ἀστερίσκου ἢ ἀνθεμίου ἑκατέρωθεν τοῦ ἀνοικτοῦ στομίου καὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου. Δύο ἀκόμη ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ ὤμου ἢ τῆς κοιλίας πλεγματοειδῆ διακόσμησιν. Καί, τέλος, δύο ἕτεροι ἀμφορεῖς, ἕξ ὧν ὁ εἷς σφύζει μόνον τὸ ἄνω μέρος του, φέρουσι γραπτὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ στεγανοῦ στομίου, παράστασιν φυτοῦ ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ ἐπὶ τῆς κοιλίας μετόπας πεπληρωμένας διὰ κυματιστῶν ὀριζοντίων γραμμῶν ἢ ζώνην μετὰ λωτοειδῶν τριγωνιδίων.

2) Ἀμφορίσκος ἐν σχήματι τσότρας (ὕψ. 0,10 μ.) ἕξ ὑπολεύκου πηλοῦ (εἰκ. 25, ἀρ. 1). Ἐπὶ τῶν

δύο παρειῶν τῆς ἔλλειψοειδοῦς κοιλίας του κοσμεῖται δι' ἐρυθρᾶς ζώνης ἐκ συνεχομένων σπειρῶν περὶ τὴν περιφέρειαν ἀπὸ τῶν ὠμων μέχρι τῆς βάσεως καὶ δι' ὁμοκέντρων κύκλων περὶ τὸ μέσον.

3) Δύο πρόχοι. Ἐκ τούτων ἡ μία εἶναι προχοῦδιον κεκοσμημένον δι' ἐρυθρῶν στιγμῶν καὶ μικρῶν κύκλων κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα τῆς κοιλίας καὶ διὰ ζωνῶν κατὰ τὸ κατώτερον (εἰκ. 25, ἀρ. 2), ἡ δ' ἑτέρα εἶναι πρόχους ἕξ ὠχροῦ πηλοῦ, ὕψ. 0,28 μ., συγκεκολλημένη (εἰκ. 25, ἀρ. 3). Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι τρίτον μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ ἀπλακωτῆς ὀρθωτῆς προχύσεως, ἔχει σφαιρικὴν τὴν κοιλίαν καὶ ὑψηλὴν τὴν βᾶσιν, κοσμεῖται δὲ διὰ καστανερύθρων ζωνῶν περὶ τὰ ὠτα καὶ τὸν λαιμόν, διὰ στιγμῶν καὶ καθέτων γραμμῶν περὶ τοὺς ὠμους, διὰ ζώνης ἐκ συνεχομένων τριγώνων περὶ τὸ μέσον τμήμα τῆς κοιλίας καὶ διὰ γραμμικῶν ζωνῶν περὶ τὸ κατώτερον καὶ τὴν βᾶσιν. Δίωτος πρόχους μετ' ὀρθωτῆς ἀπλακωτῆς προχύσεως τῆς MM 3 περιόδου εὐρέθη ἐν Κνωσῶ βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. πίν. XXVIII^{1c}.

4) Μικρὸς ἀναθηματικὸς κύαθος μετὰ λαβῆς ὑπερεχούσης, ἕξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, ὕψ. 0,04 μ. (εἰκ. 25, ἀρ. 4), καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας εὐρυστόμου κρατῆρος φέροντα καστανόχρουν διακόσμησιν ἐκ συνεχομένων σπειρῶν (εἰκ. 25, ἀρ. 5).

Παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα:

1) Τὸ θαλαμοειδὲς καὶ σχεδὸν τετράγωνον σχῆμα τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, ἡ πιθανὴ καῦσις τῶν νεκρῶν¹, τὰ σχήματα τῶν κτερισμάτων καὶ μάλιστα ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῶν ἀγγείων, ἐν ἧ κυριαρχοῦσι τὰ γραμμικὰ θέματα, ἰδίᾳ δὲ ὁ εὐρυστόμος κρατῆρ, ὅστις φαίνεται τὸ πρῶτον κατὰ τὴν YM 3β περίοδον (EVANS Pal. of Minos IV, σελ. 1017), ταῦτα πάντα ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ τάφος οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν μεταβατικὴν ὑπομινωϊκὴν περίοδον, τὴν μεταξὺ τῆς YM 3β καὶ τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, ἧτοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1250-1050 π. X.

¹ Δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῶμεν κατηγορηματικῶς, ἐὰν τὰ λείψανα τῶν ὀστέων προέρχονται ἐξ ὑγρασίας ἢ ἐκ καύσεως, διότι καὶ τέφρα παρουσιάσθη πέριξ αὐτῶν καὶ ἄκαυστα μηριαῖα ὀστᾶ.

2) Ἐν τῇ αὐτῇ ὁδῷ καὶ ὀλίγα μέτρα βορειότερον καὶ νοτιώτερον τῆς θέσεως, ἔνθα ἀπεκαλύφθη ὁ ἀνωτέρω τάφος, εὐρέθησαν, ἐπίσης τυχαίως, κατὰ τὸ 1928 καὶ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Φ. Σταυροπούλλου δύο ὅμοιοι θολωτοὶ τάφοι, τῶν ὁποίων δὲν ἐδημοσιεύθησαν τὰ κτερίσματα, ἅτινα φυλάσσονται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Χανίων. Τοιοῦτοι τάφοι εὐρέθησαν τῷ 1900 ἐπίσης ὀλίγον κατωτέρω καὶ δυτικώτερον, ἀκριβῶς ὀπισθεν τοῦ δικαστικοῦ μεγάρου Χανίων (βλ. BSA VIII, 305. MARIANI Mon. Ant. VI, 203. Ath. Mitt. 1900, σελ. 466).

Οὐχὶ μακρὰν τοῦ δικαστικοῦ μεγάρου, παρὰ τὴν οἰκίαν τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας, ἐν τῇ σημερινῇ ὁδῷ Μακεδονίας, ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως τῷ 1920 καὶ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Στεφ. Ξανθουδίδου ἕτεροι τάφοι τῆς YM 3 περιόδου (ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ ἐν Ἄρχ. Δελτ. τόμ. 6 (1920-21) παράρτ. σελ. 164 καὶ Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ, Ἄρχ. Δελτ. τόμ. 10 (1926) παράρτ. σελ. 44 καὶ ἕξ). Ὅλοι οἱ τάφοι οὗτοι, ὡς εὐρεθέντες ἐν τῇ αὐτῇ τοποθεσίᾳ, ἀποδεικνύουσιν ἀσφαλῶς τὴν ὑπαρξιν ἐνταῦθα ἐκτεταμένου νεκροταφείου τῆς πόλεως Κυδωνίας κατὰ τοὺς ὑστερομινωϊκοὺς ἢ ὑστερομυκηναϊκοὺς χρόνους (ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ Arch. Anzeiger 1934, σελ. 251).

Ἄλλὰ τὸ θέμα τοῦτο θέλομεν πραγματευθῆναι ἐν ἰδιαιτέρᾳ μελέτῃ.

Β) *Μεσομινωϊκὴ νεκρόπολις*. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καμπὴν τοῦ Ἑνετικοῦ φρουρίου Χανίων καὶ ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Ἐ. Βενιζέλου γηπέδῳ τοῦ Δημοσίου, ἀπέναντι δ' ἀκριβῶς τοῦ Σταδίου, εὐρέθησαν, κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας λεωφόρου Νικηφόρου Φωκᾶ τρεῖς ἀκέραιοι πίθοι καὶ τεμάχια τινὰ ἄλλων ὁμοίων.

Πρόκειται περὶ ταφικῶν πίθων. Ἦσαν τοποθετημένοι πλαγίως πῶς ἐντὸς τῆς ἀμμόδου γῆς καὶ μετὰ τὸ στόμιον πρὸς τὰ ἄνω, ἔφερον δὲ ὡς πῶμα τετράγωνον ἢ στρογγύλην λιθίνην λεπτὴν πλάκα. Οὐδὲν σημεῖον καύσεως τῶν νεκρῶν παρατηρήσαμεν· ἀλλ' οἱ σκελετοὶ ἦσαν τελείως κατεστραμμένοι ἐκ τῆς ὑγρασίας, πλὴν τεμαχίων τοῦ κρανίου ἢ τῶν μηρικῶν ὀστέων. Ἐπίσης οὐδὲν κτερίσμα ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς, πλὴν μιᾶς πηλίνης μικρᾶς ἀγνύθος ἐν ἐνὶ πίθῳ.

Ἐκ τῶν πίθων τούτων (εἰκ. 26) ὁ ὑπ' ἀρ. 1 μικρότερος (ὕψ. 0,40 καὶ διάμ. στομίου μετὰ

τῶν χειλέων 0,26 μ.) ἔχει τὸ σχῆμα εὐρυστόμου ἀμφορέως μεθ' ὑψηλοῦ ὀπωσοῦν λαιμοῦ καὶ προτεταμένων χειλέων, φέρει καθέτους τὰς δύο λαβὰς ἐπὶ τῶν ὤμων τῆς σφαιρικῆς κοιλίας, στερεῖται δὲ ἰδιαιτέρας βάσεως κατὰ τὸν πυθμένα. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ὄχρου πηλοῦ καὶ φέρει ἐξωτερικῶς ἐγχαράκτους κύκλους.

Πηλὸς ἐρυθρωπός, ἄνευ διακοσμήσεως (πρβ. ταφικὸν πίθον εἰκ. 16 ἐν Ἀρχαιολ. Δελτ. τόμ. 13, σελ. 152 ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ Πρώτοι μινωικοὶ τάφοι ἐκ Βορροῦ-Μεσσαράς).

Χρονολογία. Ἡ χρῆσις ταφικῶν πίθων ἐν Κρήτῃ τοποθετημένων οὐχὶ ἐν θαλάμοις, ἀλλὰ μεμονωμένων καὶ οἰονεὶ πεφυτευμένων, ὡς οἱ

Εἰκ. 26. Μεσομινωϊκοὶ ταφικοὶ πίθοι Χανίων.

Ὁ ὑπ' ἀρ. 2 μεγαλύτερος (ὑψ. 0,73 καὶ διάμ. στομίου 0,335 μ.), ἔχει καὶ οὗτος τὸ σχῆμα εὐρυστόμου ἀμφορέως, διαφέρει ὁμως τοῦ πρώτου μικροτέρου κατὰ τὸ ὅτι ἔχει τὸν λαιμὸν χαμηλότερον, τὰς δύο λαβὰς ὀριζοντίως τοποθετημένας ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, τὴν κοιλίαν ἥττον σφαιρικὴν, τὴν δὲ βάση εὐδιακρίτως χωριζομένην ἀπὸ τοῦ κορμοῦ δι' ἐγχαράκτου προεξοχῆς ὡς δακτυλίου. Ὀχρὸς πηλός, ἄνευ διακοσμήσεως.

Τέλος, ὁ μέγιστος ὄλων (ἀρ. 3 τῆς εἰκόνας 26) ὑψ. 0,785 καὶ διάμ. στομίου 0,39) ἔχει στενὰ καὶ ὀλίγον προτεταμένα τὰ χεῖλη, φέρει δὲ ἐπὶ τοῦ ἐπιμήκου κορμοῦ τέσσαρας μὲν καθέτους λαβὰς κάτωθεν τῶν χειλέων χωριζομένας ἀπ' ἀλλήλων κατὰ κανονικὰ διαστήματα, δύο δὲ ὀριζοντίας τοιαύτας κατὰ τὸ μέσον τοῦ ῥαδινοῦ κορμοῦ, ὅστις καταλήγει εἰς πυθμένα ἄνευ βάσεως.

Ἄνωτέρω, ἐν τῇ ἄμφο, ἀπαντᾷ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Κρήτῃ κατὰ τὴν ΜΜ 3 περίοδον (PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 283). Τὰ σχήματα ὁμως τῶν πίθων τούτων, ὡς καὶ ἡ διάταξις τῶν λαβῶν αὐτῶν ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν μεσομινωϊκὴν καὶ κατὰ τὴν ὑστερομινωϊκὴν περίοδον, ἀλλ' οὐδεμίαν φέρουσι γραπτὴν ἢ χαρακτηριστικὴν διακόσμησιν πρὸς χρονολογικὴν κατάταξιν αὐτῶν.

Εὐτυχῶς, τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀναπληροῖ, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνωτέρω τάφους τῶν Χανίων, μικρὰ πρόχους, ἥτις εὐρέθῃ παραπλεύρως τοῦ ὑπ' ἀρ. 3 πίθου. Ἡ πρόχους αὕτη (εἰκ. 27), ὑψους 0,24 μ., ἔχει ὀρθωτὴν τὴν προχοὴν ἢ πρόχυσιν, φέρει πλαστικὸν μηνοειδὲς κόσμημα ἐπὶ τῆς λαβῆς, ἔχει δὲ ἐρυθρὰν καὶ ἔκτυπον ἀκανθωτὴν (barbotine) τὴν ἐπιφάνειαν τῆς σφαιρικῆς κοιλίας. Ἡ διακόσμησις αὕτη, ἥτις δίδει τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἀκανθῶν τοῦ ῥόδου,

είναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ΜΜ 3α περιόδου (βλ. PENDLEBURY ἑ.ἀ. καὶ σελ. 134 καὶ πρβ. EVANS Pal. of Minos I, συμπληρωματικὸς πίν. III^α).

Βασιζόμενοι ἐπὶ τοῦ ἀσφαλῶς χρονολογουμένου τούτου ἀγγείου, δὲν διστάζομεν νὰ ἀποφαν-

Εἰκ. 27. Μεσομινωϊκὴ πρόχους Χανίων.

θῶμεν ὅτι ἡ ἀποκαλυφθεῖσα νεκρόπολις ἀνήκει εἰς τὴν Μεσομινωϊκὴν περίοδον, νὰ τονίσωμεν δέ, συνεπῶς, τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀποκαλύψεως διὰ τῆς ὁποίας ἐπιβεβαιούται κατὰ τὸν κατηγορηματικώτερον τρόπον ἡ ὑπαρξὶς μεσομινωϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ¹. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ εὐρέθησαν ὑπὸ (Μαρινάτου ἢ Σταυροπούλλου;) καὶ τάφοι ὑστερωτέρων χρόνων.

¹ Εἰς ἐπιθῶσιν τῆς ὑπάρξεως μεσομινωϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ βλ. α') ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ Mitt. über Höhlen und Kastforschung 1928, εἰκ. 4: Λίθινον ἀγγεῖον ΜΜ 1 ἐξ Ἀγίας Μαρίνης (Γεροσπήλιο).

β') PENDLEBURY ἑ.ἀ. σελ. 291: ὄστρακα ΜΜ 1-ΜΜ 3 εἰς Μοναστηράκι καὶ Νοχιά.

γ') Η. PRINZ ἐν Ath. Mitt. 1910, σελ. 149 κέ.

δ') Ὄστρακα ἐκ πίθων καὶ ἄλλων μικροτέρων ἀγγείων ΜΜ 1 περιόδου εὐρεθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἐν ἰδιωτικῷ ἀγρῷ μεταξὺ τῆς Χαλέπας καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Προφήτου Ἥλιου (Ἀκρωτήρι) Χανίων (ΕΕΚΣ τόμ. Γ' σελ. 484).

Γ) Ἑλληνιστικοὶ τάφοι. Ἐξωθι τῶν Χανίων, ἀνατολικῶς τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τοῦ Ὀσίου Λουκά καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ ὀπισθεν τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτοῦ μανδροτοίχου κειμένων χωραφίῳ ἠρευνήσαμεν κατὰ τὸ 1938 δύο τάφους τυχαίως ἀποκαλυφθέντας ὑπὸ τοῦ καλλιερ-γοῦντος τὸ χωράφιον ἰδιοκτῆτου Νικ. Μπατάγια (βλ. Ἑπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Β', σελ. 529).

Πρόκειται περὶ ταφικοῦ συγκροτήματος ἀποτελουμένου ἐκ δύο πωρίνων σαρκοφάγων χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ μεσοτοίχου ἐξ ὀρθίων πωρίνων πλακῶν καὶ περικλειομένων ἀμφοτέρων ἐντὸς οἰκίσκου, σχήματος τραπεζίου, ἔχοντος ὑψηλὴν ἀπὸ νότου καὶ ἐπικλινῆ πρὸς βορρῶν πωρίνην ὠσαύτως στέγην.

Αἱ σαρκοφάγοι ἔχουσι μῆκος 1,88 μ., πλάτος 0,53 μ., καὶ βάθος 0,60 μ. (βλ. διάγραμμα εἰκ. 28), ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ κεραμείων πλακῶν (τεθραυσμένων ἤδη), αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐντυπον γραμμικὸν πλαίσιον. Ἐκτὸς λειψάνων σκελετῶν, οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη ἐν αὐταῖς. Ἐκ τῆς τεχνοτροπίας ὅμως τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ μνημείου, ἀλλ' ἰδίως ἐκ τῶν κτερισμάτων τάφων, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν ἐν τῷ γειτονικῷ χωραφίῳ καὶ ἀνεσκάφησαν τῷ 1902 ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου (βλ. Εὐρετ. Μουσείου Χανίων, πηλίνα ὑπ' ἀριθ. 653-658) συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, πιθανώτατα εἰς τὸν Β' π.Χ. αἰῶνα.

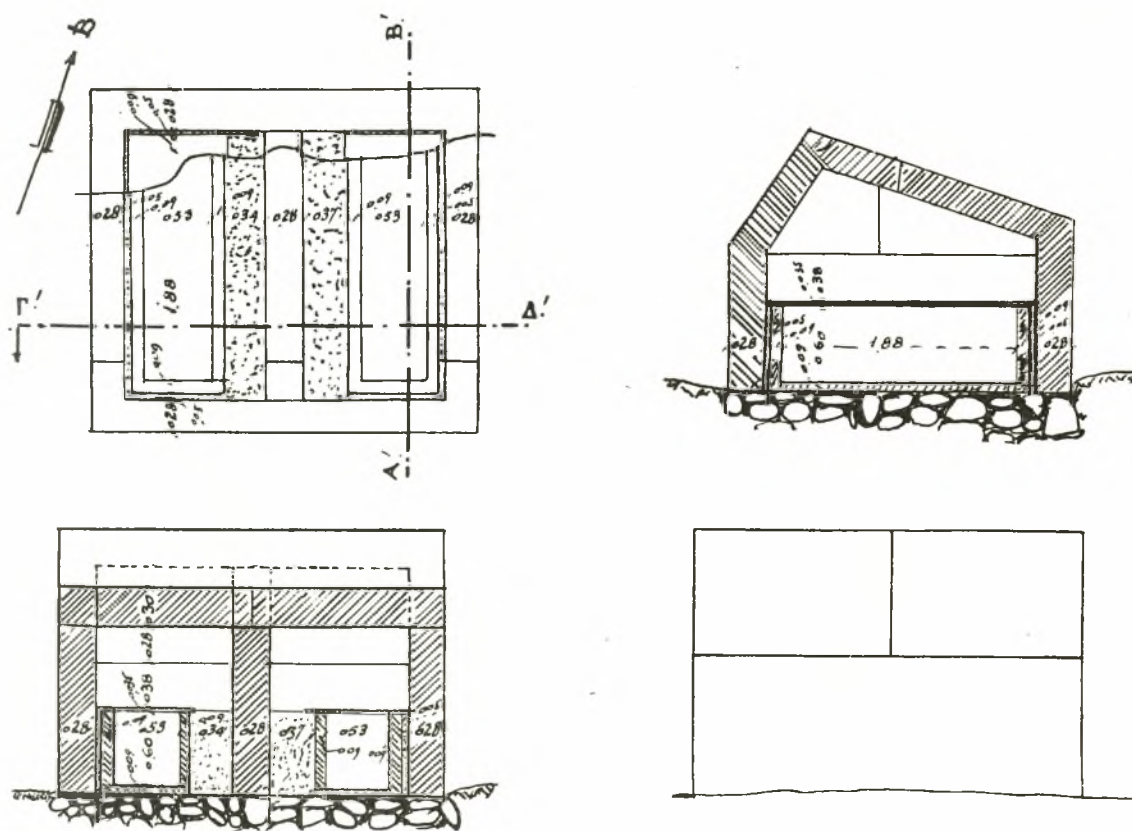
Τυχαῖα εὐρήματα

ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ Χανίων.

1) Τετράγωνος πωρίνη πλάξ (0,25 × 0,25 καὶ πᾶχ. 0,12 μ.). Εὐρέθη ὑπὸ ἐργατῶν ἐπὶ τινος λοφίσκου παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου Κλαδισσοῦ πλησίον καὶ δυτικῶς τῶν Χανίων. Εἶναι ἐπιτύμβιος πλάξ καὶ φέρει τὴν ἐξῆς ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν (εἰκ. 29 καὶ 30):

ΣΑΜΑΜΦΑΙΣΣΙ	Σᾶμα Μελισσί-
ΔΟΣΕΜΙ	δος ἐμὶ

Ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὡς δείκνυται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ ἐκ τοῦ τύπου τοῦ ῥήματος ἐμί. Τὸ θηλυκὸν ὄνομα Μελισσίς ἀναφέρεται καὶ ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ Ἄργου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος (IG IV, 629, στ. 2) βλ. Μ. GUARDUCCI Inscriptiones Creticae II, σελ. 123.

Εἰκ. 28. Διάγραμμα ἀρχαίων τάφων παρὰ τὸ νεκροταφεῖον Ἁγίου Λουκά-Χανίων.
ΚΑΙΜΑΣ 1: 50. Ἄνω: Κάτοψις καὶ τομὴ Α' - Β'.
Κάτω: Πρόσοψις καὶ τομὴ Γ' - Δ'.

2) Ὑποκύανος λίθος ἀποκεκρουμένος πανταχόθεν (μέγ. μῆκ. 0,37, μέγ. πλ. 0,23 καὶ πάχ. 0,10 μ.). Εὐρέθῃ παρὰ τὸ στάδιον Χανίων. Εἶναι ἐπιτύμβιος στήλη καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν (εἰκ. 30):

ΓΟΓΙΑΣ	Γο γίας
ΜΟΛΩ	Μόλω
ΝΟC	νος
ΧΑΙΡΕ	Χαῖρε

Χρονολογία ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 120 (8)). Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου στίχου πιθανὸν νὰ εἶναι Γο(ρ)γίας, γραφὴν Γογίας κατὰ παραδρομὴν τοῦ χαρακτοῦ. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον νὰ εἶναι ἀκριβῶς Γογίας. Τοιαῦτα παράξενα κύρια ὀνόματα δὲν εἶναι σπάνια ἐν Κρήτῃ. Περὶ Μόλωνος πρβ. ἐπιγραφὴν ἐκ Τάρρας: FR. BLASS Die kretischen Inschriften, σελ. 367 ἐν Sammlung der griech. Dialekt-Inschriften III 2. Göttingen 1905

καὶ DOUBLET BCH XIII σ. 71 ἔ. καὶ ἐν M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 309 (12).

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΕΛΙΝΟΥ
Προσωρινὴ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Ροδοβανίου.
Ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελίνου ἀρχαίων πό-

Εἰκ. 29. Ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφὴ Χανίων.

λεων Ἐλύρου, Συίας, Λισοῦ καὶ Ὑρακίνης, ὡς καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων τοποθεσιῶν τῆς ἐπαρ-

χίας ταύτης, περισυνελέγησαν διάφορα ἀρχαῖα καὶ μάλιστα ἐπιγραφαί, αἱ πλείσται τῶν ὁποίων τυγχάνουσι πρὸ πολλοῦ δημοσιευμένα. Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, τὰ ὁποῖα κατετέθησαν προσωρινῶς ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολεῖῳ τῆς Κοινότητος Ῥοδοβανίου, εἶναι τὰ ἐπόμενα :

α' Ἐπιγραφαί :

Εἰκ. 30. Ἐπιγραφαί Χανίων.

1) Ψήφισμα προξενίας. Τεμάχιον λίθου ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν πλην ἔμπροσθεν. Ἐπι τῆς διατηρουμένης πλευρᾶς ἡ ἐπιγραφή :

Ἔδοξε τᾷ πόλει τῶν Ἑλυρίων
 Θεοὶ | προξένωι καὶ θεοροδόκωι χρῆσθαι
 ἐ]ν Δελφοῖς Κλεοφάνει Ταραντί]νωι
 κ]αὶ αὐτῶι καὶ ἐγγόνοις
 Ἔδοξε Ἑλ]υρίων τᾷ πόλει [— —] ιο [— —]
 αρατ
 Νεο . . . . ρονα Νεοκρέοντος Π . . . π]ρόξενον
 κα]ὶ ε]ύεργ]έταν καὶ αὐτὸν καὶ ἐγγ[ονα ὑπ]άρ-
 χειν(;) . . . (δυσανάγνωστον)

Μάρμαρον λευκόν· μῆκ. 0,955, πλ. 0,56, πάχ. 0,30, ὕψ. γραμμ. 0,023. Φέρει ἐκβαθύσματα μεταγενεστέρως χρήσεως. Ἀπεσπᾶσθη ἀπὸ τοίχου τῆς οἰκίας Μιχαὴλ Μιχαλάκη - Ροδοβάνι. (M. GUARDUCCI *Inscriptiones Creticae* II σελ. 176)

2) Ἐπιτύμβιος στήλη ὀλίγον ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ τύμπανον καὶ τὸ ἔμβολον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

Εὐφρων

Ἦνομάρχω

Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. 0,95, πλ. 0,335, πάχ. 0,075 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,023. Ἀπεσπᾶσθη ἐκ τῆς οἰκίας Μιλτ. Παπαρηγοράκη, Ροδοβάνι (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 180).

3) Ἐπιτύμβιος στήλη. Τεμάχιον κάτω ἀποκεκρουμένον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

Σύνφορος καὶ Εὐτυχι
 ανὸς οἱ Θεοδώρου
 τόδε μνημα τεῦξαν
 ἑαυτοῖς καὶ ἐγγόνοις
 ἑαυτῶν

Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. 0,22, πλ. 0,38, πάχ. 0,07, ὕψ. γραμμ. 0,016. Δωρεὰ Ἀντ. Ἐμμ. Κονταδάκη ἐκ Ροδοβανίου (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 181)

4) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης πανταχόθεν ἀποκεκρουμένης πλην ἄνω. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

Ξενιάδα
 Ἄνδροτίμωι
 Μάρμαρον λευκόν· σφζ. ὕψ. 0,019, πλ. 0,22, πάχ. 0,075 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,018. Ἀπεσπᾶσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Ἄννης (Ἀγριλῆς) (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 181)

5) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης. Φέρει τὸ ὄνομα :

Ἀγησίφοτος

Ἄδραστοι — —

Εἶναι πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον πλην ἄνω.

Μάρμαρον λευκόν· σφζ. ὕψ. 0,19, μέγ. πλ. 0,28 πάχ. 0,09 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,022. Δωρεὰ Μιχ. Χ' Μιχελάκη ἐκ Ροδοβανίου (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 178).

6) Δύο τεμάχια μὴ συνανήκοντα ἐπιγραφῆς

ΟΙΗΣΕ | ΣΕΠ

ἀποκεκρουμένα πανταχόθεν.

Ἐποκύανος λίθος· ὕψ. ἀμφοτέρων 0,13 καὶ πάχ. 0,125, πλ. μεγαλύτερου 0,355, μικροτέρου 0,245, ὕψ. γραμμ. 0,051.

Δωρεὰ Θεοχάρους Πετράκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

7) Ἐπιτύμβιος στήλη ἀποκεκρουμένη κάτω. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

Δρομεὺς Φράσ
ωνος

Λευκὸν μάρμαρον· ὕψ. 0,29, πλ. 0,22, πάχ. 0,06, ὕψ. γραμμ. 0,018 ἐκ Λισοῦ (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 214).

8) Ἐπιτύμβιος στήλη μετ' αἰτώματος εἰς δύο συνανήκοντα τεμάχια. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

Ἵνασιχάρμωι Ἵνασίωνος
Ἵνασίων φίλωι

Τοῦ αἰτώματος σφύζεται τὸ ἀριστερὸν ἀκρωτήριον. Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. 0,024, πλ. 0,35, πάχ. 0,09 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,017 ἐκ Λισοῦ (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 214).

9) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον πλὴν ἄνω. Σφύζονται τὰ γράμματα:

ΞΩΣ
ΞΩΤ

Μάρμαρον λευκόν, ὕψ. καὶ πάχ. 0,13, πλ. 0,29 ὕψ. γραμμ. 0,022 ἐκ Λισοῦ (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 214).

Εἰς τὴν ἀνωτέρω συλλογὴν τῶν ἐπιγραφῶν προσθετέα καὶ τὰ ἑξῆς ἐνεπίγραφα μάρμαρα, τὰ ὁποῖα, λόγῳ τοῦ ὑπερβολικοῦ βάρους των καὶ τῆς μακρινῆς ἀποστάσεως διὰ μέσου ὄρειων διαβάσεων, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ μεταφερθῶσιν εἰς Ῥοδοβάνιον, ἀλλ' ἀφέθησαν ἐν οἷς εὐρέθησαν τόποις:

10) Ὁρθογώνιος στήλη ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφὴ:

ΡΕΙΑΝΟC
ΤΑΚΕΩΝΝ
ΟC

Μάρμαρον λευκόν· μῆκος 0,68, πλ. 0,48, πάχ. 0,24, ὕψ. γραμμ. 0,06.

Σούγια. Κατώφλιον θύρας οἰκίας Γεωργίου Παπαδεροῦ (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 300).

11) Βάθρον (ἀγάλματος;) πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΠΟΝΣΑΠΥΧΩΝ

Μάρμαρον ὑποκύανον· μῆκ. 0,64, ὕψ. 0,50, πάχ. 0,26, ὕψ. γραμμ. 0,035.

Σούγια, εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς ἀρχαίας Σνίας, παρὰ τὸν χεῖμαρδον (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 300).

12) Βάθρον (ἀγάλματος;) πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΡΡΑΝΙΟΝΙΟ
Λ ΝΔΟΥΓΙΟΝ
ΙΩΝΗΠΟΛΙ

Μάρμαρον ὑποκύανον· μέγ. πλ. 0,55, μέγ. ὕψος 0,55, μέγ. πάχ. 0,27, ὕψ. γραμμ. 0,05.

Σούγια. Πλησίον θόλων Σνίας, παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀρχαίας πόλεως ταύτης (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 299).

13) Ἀναθηματικὴ (:) στήλη μετ' ἀποκεκρουμένου αἰτώματος. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΕΑΛΕΙΦΟΣ ΤΕΜΕΝΟΣ
ΙΕΡΟΥ ΙΕΡΟΝ

Μάρμαρον ὑπόλευκον· ὕψ. 0,56, πλ. 0,30, πάχ. 0,07, ὕψ. γραμμ. 0,016. Χωρίον Παπαδιανᾶ, οἰκία Μιχαὴλ Δρακάκη.

β' Γ λ υ π τ ᾶ:

1) Ἀνάγλυφον πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον πλὴν δεξιᾶ. Σφύζεται ἐνδεδυμένος ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι ποῦ τῶν ποδῶν. Φορεῖ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀφίνει γυμνὸν τὸ ἄνω μέρος τῆς δεξιᾶς χειρὸς.

Μάρμαρον λευκόν· μέγ. σφζ. ὕψ. 0,35, πλ. 0,23, μέγ. πάχ. 0,12.

Δῶρον Μιχ. Μιχελάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

2) Ἀνάγλυφον πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον πλὴν δεξιᾶ. Παρίσταται ὀλόγυμνος ἀνὴρ. Στηρίζει τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ ἀσπίδος καὶ ἀνυψοῖ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, ὅστις ἐστηρίζετο ἐπὶ βακτηρίας (:) ἴσως. Ἔχει τοὺς πόδας χιαστὶ ἐπαλλήλους.

Μάρμαρον λευκόν· σφζ. ὕψ. 0,32, πλ. 0,16, πάχ. 0,06.

Δῶρον Βαρδῆ Ξανθινάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

3) Ἀνάγλυφον πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον πλὴν ἀριστερά. Παρίσταται γυμνὸς ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ στήθους μέχρι τοῦ τῶν γονάτων. Σφύζεται ἡ δεξιὰ χεὶρ στηριζομένη ἐπὶ τῆς προεξοχῆς τοῦ πλαισίου.

Μάρμαρον λευκόν· μέγ. ὕψ. 0,33, πλ. 0,16, πάχ. 0,06.

Δῶρον Βαρδῆ Ξανθινάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

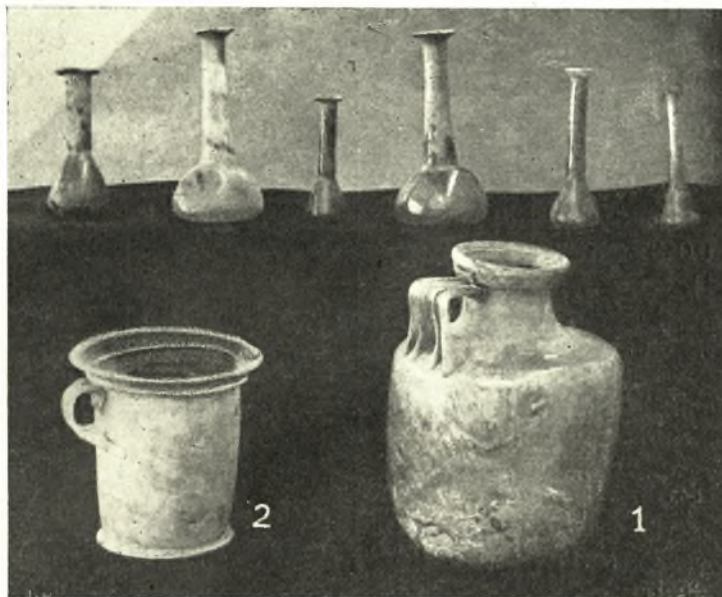
4) Τεμάχιον ἀγαλματίου, οὔτινος σφύζεται ὁ δεξιὸς ἄκρος ποὺς ἐπὶ βάσεως. Φέρει σάνδαλον.

γ) Ἀρχιτεκτονικά.

1) Πλάξ θύρας τάφου. Φέρει ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ἔντυπον σπειροειδῆ διακόσμησην χωρίζουσαν εἰς τέσσαρα τετράγωνα ἐδάφη τὴν χαμηλοτέραν ἐπιφάνειαν. Ἐπὶ τῆς καθέτου ἐκτύπου γραμμῆς τρεῖς στρογγύλοι ἐκτυποὶ κόμβοι.

Ἀποκεκρουμένη πανταχόθεν πλὴν ἀριστερά.

Πῶριος λίθος. Ὑψ. 0,50, μέγ. πλ. 0,50, πάχ. 0,13. Ἀπεσπᾶσθη ἀπὸ παλαιὰν βρύσιν Ῥοδοβανίου. Ἐδημοσιεύθη μετ' εἰκόνας ὑπὸ L. SA-

Εἰκ. 31. Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ τάφου Πρινὲ - Σελίνου.

Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. μετὰ βάσεως 0,12, μῆκ. 0,18. Δῶρον Γεωργίου Ι. Πατεράκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

5) Πηλίνη κεφαλή εἰδωλίου ζφομόρφου, οἶονεὶ κυνός.

Πηλὸς ἐρυθρός· ὕψ. 0,04. Δῶρον Ι. Κονταδάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

6) Πήλινον εἰδῶλιον γυναικός, τῆς ὁποίας ὁ πέπλος πίπτει ἑκατέρωθεν ἐπὶ τῶν ὤμων, ἀφίνων ἀνοικτὸν τὸ στήθος. Ἀποκεκρουμένον ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ κάτω. Κοῖλον.

Πηλὸς ἐρυθρός. Σφζ. ὕψ. 0,10, μέγ. πλ. 0,11. Δῶρον Λάμπρου Πατεράκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

7) Πηλίνη κεφαλή εἰδωλίου λέοντος. Φέρει ἐξίτηλα ἴχνη μελαίνης βαφῆς.

Ὠχρὸς πηλός. Σφζ. ὕψ. 0,06. Δῶρον Λάμπρου Πατεράκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

VIGNONI ἐν Rendiconti Acc. d. Lincei VIII, σελ. 428, εἰκ. 117). Μνεῖα ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν τόμ. Β', σελ. 528

Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ Πρινὲ - Σελίνου.

Ἐν τῷ χωρίῳ Πρινὲ - Σελίνου, ἐν τῇ θέσει «Περίπατα» καὶ ἐν τῷ χωραφίῳ τοῦ Ἰωάνν. Πεντάρη, ἀπεκαλύφθη ὑπὸ καλλιεργητῶν τάφος, ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρέθησαν τὰ κατωτέρω ὑάλινα δοχεῖα, κατασχεθέντα ὑπὸ τοῦ Σταθμάρχου Καμπανοῦ καὶ κατατεθέντα ἤδη ἐν τῷ Ἀρχαιολ. Μουσείῳ Χανίων (εἰκ. 31):

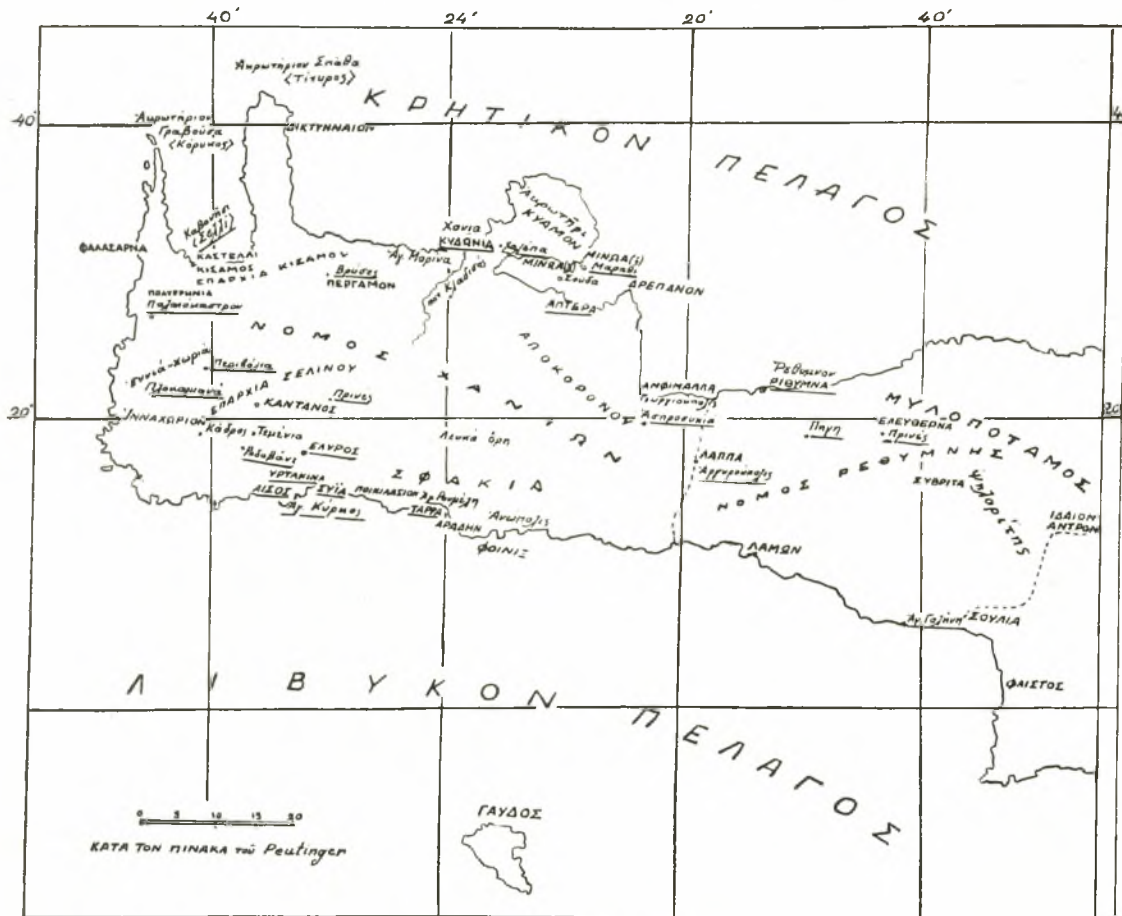
1) Μόνωτον ἀγγεῖον (ἀρ. 1 εἰκόνας) μετὰ στρογγύλου στομίου, προβαλλόντων χειλέων, στενοῦ λαιμοῦ, ὀριζοντίως τοποθετημένης λαβῆς καὶ κυλινδρικήσ κοιλίας ἀνευ ἰδιαίτερας βάσεως. Λευκὴ ὕαλος. Ὑψ. 0,20, διάμ. στομίου 0,08 μ.

2) Εὐρύστομον μόνωτον ἀγγεῖον (ἀρ. 2 εἰκό-

νος). Χεῖλη προβάλλοντα ἀλλὰ καὶ κλίνοντα πρὸς τὰ ἔνδον. Λαβὴ κυρτὴ ἢ κορυμὸς ὑψηλὸς στενούμενος πρὸς τὸν πυθμένα μετὰ προβαλλούσης βάσεως. Ὑποκύανος ὕαλος. Ὅψ. 0,13, διάμ. στομίου 0,14 μ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΙΣΑΜΟΥ
Τάφοι Ἐννεαχωρίων.

Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Ἐννεαχωρίων ἐνηργήσαμεν τῷ 1938 μικρὰς σκαφάς, δοθείσης ἀφορμῆς ἐκ τυχαίας εὐρέσεως τάφων (βλ. Ἐπετ.

Εἰκ. 32. Χάρτης Δυτικῆς Κρήτης.

3) Ἐξ μυροδόχα ἀγγεῖα (ἄνω σειρὰ εἰκόνας 31), ἔξ ὧν τὰ δύο μεγαλύτερα (ὕψ. 0,15 μ.) εἶναι ἐκ λευκῆς ὑάλου, τὰ δὲ ὑπόλοιπα μικρότερα (ὕψ. 0,12 μ.) ἔξ ὑποκύανου τοιαύτης. Οὐδὲν ἕτερον χρονολογήσιμον κτερισμα εὐρέθη ἐν τῷ τάφῳ, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ σταθμάρχου, καί, συνεπῶς, δύσκολος εἶναι ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν ὑαλίνων τούτων κτερισμάτων. Πάντως, ὡς ἀφετηρία δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἑλληνιστικὴ περίοδος (βλ. KISA Das Glas im Alttertum καὶ BLÜMNER Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei den Griechen und Römern).

Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Β', σελ. 528).

Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς:

1) Ἐξωθι τοῦ χωρίου Περιβόλια, καὶ ἐν τῇ θέσει «Πύργος», εὐρέθη ἐν τῷ χωραφίῳ τοῦ Στυλ. Σπερελάκη καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τάφος μετὰ τῶν ἑξῆς κτερισμάτων: χαλκίνου βραχιολίου, χαλκίνης μικρᾶς φιάλης, χαλκίνης πόρπης καὶ τεσσάρων μικρῶν μυροδόχων ἀγγείων ἐξ ὑελώδους μάξης—ἀντικειμένων, τὰ ὅποια οὐδένα φέρουσι κόσμον ἢ ἄλλο τι χαρακτηριστικὸν σημεῖον πρὸς χρονολόγησιν. Ἐκ τοῦ μόνου ἐν τούτοις χαλκίνου νομίσματος τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου (Δρόσου Γερμανικοῦ), τὸ ὅποιον εὐ-

ρέθη μετά τῶν λοιπῶν κτερισμάτων, συμπεραίνεται ὅτι ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τὸν πρῶτον μ.Χ. αἰῶνα.

2) Ἐν τοῖς θεμελίσι τοῦ ἀνεγερθέντος Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ χωρίου Πλοκαμιανῶν ἀπεκαλύφθη συστάς ἐκ τεσσάρων τάφων μετ' ὀλίγων ἀκεραίων ἀγγείων, ἔξ ὧν τὰ σπουδαιότερα εἶναι δύο μελαμβαρφεῖς ἀμορφεῖς φέροντες στρεπτὰς λαβάς, γραπτὰς παραστάσεις γραμμικῶν σχημάτων, ἐκτύπους ἀπεικονίσεις τῆς Εὐρώπης ἀπαγομένης ὑπὸ τοῦ Ταύρου-Διὸς καὶ καθέτους ῥαβδώσεις (πρβ. ὁμοίους ἐκ Περιβολίων κατατεθειμένους ἤδη ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Συλλογῇ Καστελλίου-Κισάμου ὑπ' ἄρ. εὐρετηρίου πηλίνων 11, 12, 56. ΑΕ 1942 - 1944 Ἀρχ. Χρονικά σελ. 131, ἄρ. 6).

Ἡ τεχνοτροπία ἀμφοτέρων τούτων, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὴν τῶν μαγρικῶν σκύφων, ὡς καὶ τὸ ἀνάγλυφον θέμα ἀνάγουσι τὰ ἔργα ταῦτα εἰς τοὺς μεταξὺ τοῦ 4^{ου} καὶ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνας (βλ. L. SAVIGNONI ἔ.ἀ. σελ. 382 καὶ 385 καὶ πρβ. τὰς ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ εἰκ. ὑπ' ἄρ. 69 καὶ 69^α).

Τὰ ἀντικείμενα τῶν Περιβολίων καὶ τῶν Πλοκαμιανῶν κατετέθησαν ὡσαύτως ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Συλλογῇ Καστελλίου-Κισάμου.

Ἡ συστάς αὕτη τῶν τάφων, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ καιροὺς ἀποκαλυφθέντες τάφοι καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς κοιλάδος Ἐννεαχωρίων ἢ Ἰν(ν)αχωρίου, εἶναι λάκκοι ὀρθογωνίου σχήματος καθέτως ἀνωρυγμένοι ἐντὸς τῆς γῆς, ὡς οἱ σημερινοί, ἐπενδεδυμένοι δὲ καὶ ὀριζοντίως κεκαλυμμένοι διὰ πλακῶν ἔξ ὑποκυάνου σχιστολίθου ἢ ἄλλου σκληροῦ ἐγχωρίου λίθου. Εὐρέθησαν ὅμως ἄλλοτε καὶ ἄλλοι τάφοι καὶ δὴ παρὰ τὸ χωρίον Περιβόλια, οἱ ὁποῖοι ἔχουσιν ἀνορυχθῆ πρὸς τὰ ἔνδον τοῦ πρᾶνου ἔδαφικῶν ὑψωμάτων. Ἐντὸς τῶν τοιούτων τάφων αἱ πλάκες τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς ἐπενδύσεως εἶναι τοποθετημέναι κατὰ βάθος, μία δὲ τῶν στενῶν πλευρῶν ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ τριγωνικοῦ μετώπου τοῦ σαμαροειδῶς ἐνταῦθα ἐπικαθημένου καλύμματος, τὴν πρόσοψιν τοῦ τάφου, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπάρχει συνήθως ξηρολιθικὴ δομὴ, πρὸς στερέωσιν ἅμα καὶ ἰσοπέδωσιν τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους.

Τάφοι καὶ τῶν δύο εἰδῶν εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε πάμπολλοι εἰς μῆκος 20 χιλιομέτρων κατὰ τὰ παρόχθια ἐδάφη τοῦ διασχίζοντος τὴν κοιλάδα τοῦ Ἰν(ν)αχωρίου ποταμοῦ «Ξηροποτάμου», ὅστις

ἐκβάλλει εἰς τὸν κόλπον «Στόμιον» ἐπὶ τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους. Ἡ ὑπαρξὶς τάφων ἐπὶ ἐκτάσεως τοσοῦτου μήκους ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι πρόκειται περὶ νεκροταφείου μεγάλης ἀρχαίας πόλεως (πρωτοφανοῦς, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐκτάσεως) ἢ κατὰ συστάδας δὲ διάταξις τούτων σποραδικῶς ἀπαντωμένων καθ' ὅλον τὸ ἀνωτέρω μῆκος τῆς κοιλάδος δίδει τὸ ἐνδόσημον νὰ φρονῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ νεκροταφείων οἰκογενειῶν ἢ φατριῶν μικροσυνουικισμῶν, αἵτινες θὰ ἔζων ἐνταῦθα, κατὰ τοὺς ἀνωτέρω χρόνους, *κωμηδόν*, ὅπως καὶ σήμερον ἀκριβῶς συμβαίνει ἐν τῇ εἰρημένῃ κοιλάδι, ἐνθα ὑπάρχουσι περὶ τοὺς εἴκοσιν ἀγροτικοὶ μικροσυνουικισμοί. Τὸ ὅτι δὲ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ αὕτῃ οὐδέποτε ὑπῆρξε μεγάλη πόλις ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως καὶ ἔχρους ἔστω δημοσίου ἔργου, εἴτε τείχους, εἴτε ἄλλου δημοσίου κτίσματος, ναοῦ ἢ μεγάρου (βλ. PASHLEY Travels in Crete II, σελ. 79 καὶ Mansell ἐν SPRATT II, σελ. 236).

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐπιρῶνυει καὶ ἡ σιωπὴ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες, ἐν ᾧ κάμνουσιν εὐρὺν λόγον περὶ μεγάλων καὶ σημαντικῶν, ἀληθῶς, πόλεων τῆς ἀρχαίας Κρήτης, οὐδὲν ἀναφέρουσι καὶ περὶ μεγάλης τυχὸν πόλεως ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἰν(ν)αχωρίου, οὐδὲ τοῦ Πλινίου τοῦ Πρεσβυτέρου ἐξαιρουμένου, ὅστις παραθέτει κατάλογον 40 ὄλων πόλεων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ὁ μόνος ποιούμενος λόγον περὶ Ἰν(ν)αχωρίου, ἀρκεῖται νὰ ἀναφέρῃ ἀπλῶς τὸ Ἰν(ν)αχώριον ὡς κείμενον μεταξὺ Φαλασάρνης καὶ Κριοῦ-Μετώπου, ἄνευ ἄλλης περιγραφῆς ἢ ἄλλου χαρακτηριστικοῦ ἐπιθέτου. Ἡ ἀπλὴ μνεῖα τῆς ὀνομασίας παρὰ τῷ μοναδικῷ τούτῳ συγγραφεῖ, ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας, καθιστᾷ, πρὸς τούτοις, δύσκολον καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτίσιν τοῦ ἀρχαίου Ἰν(ν)αχωρίου πρὸς τὴν σημερινὴν τοποθεσίαν τῶν Ἐννεαχωρίων. Ἀλλὰ τὸ δόμηχον, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ ταυτόσημον τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς ὀνομασίας τῆς τοποθεσίας, δὲν ἀφίνει, φρονοῦμεν, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς Πτολεμαῖος τὴν τοποθεσίαν αὐτὴν εἶχεν ὑπ' ὄψει ἀναφέρων τὸ Ἰν(ν)αχώριον, χωρὶς ὅμως νὰ προσθέτῃ καὶ περιγραφὴν ἢ χαρακτηριστικὸν ἐπίθετον αὐτῆς, ἀκριβῶς ἔνεκα τοῦ ἀσημάντου τῶν κωμῶν, αἵτινες θὰ ἀπήρτιζον καὶ τότε, ὅπως καὶ πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν, τὸν δῆμον Ἰν(ν)αχωρίου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΪΔΗΣ

ΛΕΙΒΗΘΡΑ, ΠΙΜΠΛΕΙΑ, ΠΙΕΡΙΣ
Ἡ ΠΑΤΡΙΣ ΤΟΥ ΟΡΦΕΩΣ

ὑπο ΝΙΚ. Χ. ΚΟΤΖΙΑ

Ὁ ἀπὸ Θεσσαλίας ὀδεύων πρὸς Μακεδονίαν μετὰ τὸν Πλαταμῶνα συναντᾷ τὴν σιδηροδρομικὴν στάσιν Σκοτίνας καὶ ὀλίγον περαιτέρω τὸν μικρὸν ποταμὸν Ζυλιάναν, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Λεπτοκα-

ἀτραπὸς καὶ ἡ μέχρι τῆς παραλίας κοιλὰς καλοῦνται κοινῶ ὀνόματι «Κανάλια» καὶ ἡ ἐπὶ ἑνὸς τῶν ὀρέων μονὴ «μονὴ τῶν Καναλίων». Οἱ δὲ χεῖμαρροι ἀπὸ τῆς κοινῆς αὐτῶν συμβολῆς μέχρι τῆς ἐκβολῆς φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ζυλιάνας», ὅστις εἶναι ὁ κινδυνωδέστερος καὶ κυριώτερος.

Ὁ δὲ Ζυλιάνας φέρεται καὶ κατὰ θηλυκὸν γέ-

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἀποψὶς τῶν Καναλίων.

ραῖς καὶ ἔτι περαιτέρω βαίνει ἐπὶ ἐκτάσεως, ἣτις ἀπὸ τῆς παραλίας τοῦ Θερμαϊκοῦ μέχρι τῶν πρὸς δυσμὰς ὑψουμένων ὀρέων τοῦ νοτίου Ὀλύμπου φέρει τὸ ὄνομα Κανάλια (ᾄρ. χάρτην εἰκ. 8). Κυρίως ὅμως Κανάλια καλοῦνται οἱ τέσσαρες χεῖμαρροι τοῦ νοτίου Ὀλύμπου, οἵτινες συμβάλλοντες περὶ τὸ αὐτὸ κάτωθεν τοῦ ὄρους σημεῖον σχηματίζουσι κοινὴν ἐντεῦθεν κοίτην (εἰκ. 1), ἣτις διακρίνεται ἀριστερὰ τῆς εἰκόνης ὡς μικρὰ, ἄδενδρος λευκὴ πλατεῖα. Τούτων ὁ μὲν ἀπὸ ΝΔ πρὸς ΒΑ διευθυνόμενος ὀνομάζεται Καραβίδα, ὁ δὲ ἀπὸ Δ πρὸς Α καλεῖται Ζυλιάνας, ὁ δὲ ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ Καβουρόλακκας καὶ ὁ ἀπὸ Β πρὸς Ν Γρίβας. Ἐν τῇ εἰκόνι 2, ὁ μὲν Καβουρόλακκας κεῖται ἀριστερὰ τοῦ ὑψώματος, ὁ δὲ Γρίβας δεξιὰ αὐτοῦ καὶ εἶναι κεκαλυμμένος ὑπὸ δένδρων. Ἐντεῦθεν συνεχδοχικῶς τὰ ἐν τῷ συμπλέγματι τῶν τεσσάρων χεῖμαρρων ὑπερκείμενα ὄρη, ἢ δι' ἑνὸς τούτων διερχομένη

νος «ἡ Ζυλιάνα», κατὰ δὲ τὸν DESDEVISES du DEZERT Geographie ancienne de la Macédoine σελ. 46 «Sanglier» ἔνεκα τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας οὗτος καὶ σήμερον ἔτι ἐπιφέρει.

Τὸ ὄνομα «Κανάλια» εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοπωνυμίαν «Λεῖβηθρα» καὶ περιλαμβάνει τὴν αὐτὴν ἑκτασιν· διότι τό τε «Κανάλια» καὶ τὸ «Λεῖβηθρον» σημαίνουσιν ὄχετον ἢ χεῖμαρρον, κατὰ δὲ τὸν ΗΣΥΧΙΟΝ (ἐν λ.) Λεῖβηθρον = ῥεῖθρον, ὄχετὸς κρουνοῦ καὶ τόπος ἐν Μακεδονίᾳ . . . Ἡ κατὰ πληθυντικὸν δὲ ἐκφορὰ ἀμφοτέρων τῶν τοπωνυμίων εὐνόητος.

Λεῖβηθρα ἐπομένως εἶναι τόπος, δι' οὗ ἐκχέονται πηγαῖα ἢ ὑέτια ὕδατα, τόπος πλήρης χαραδρῶν καὶ πηγῶν.

Τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν ἔχει καὶ τὸ ὄνομα «Πίμπλεια», διότι τοῦτο παραγόμενον ἐκ τοῦ ῥήματος «πίμπλημι» πρέπει νὰ σημαίη τόπος

ἢ ἔκτασιν πιμπλαμένην ὑδάτων προερχομένων ἐξ ὑειῶν ἢ πηγῶν, τόπον βαθὺν καὶ χαραδρῶδη. Τούτου δὲ ἔνεκεν οἱ νεώτεροι ὠνόμασαν τὸν αὐτὸν χώρον «Μπάρα».

Ἐκ δὲ τῆς ἐκεῖ ἐνεπιγράφου ῥωμαϊκῆς σαρκοφάγου, ἣτις δέχεται τὰ ὕδατα τῆς μοναδικῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρεῖας τοῦ Ὀλύμπου πηγῆς, καλεῖται καὶ «Καζάνια» (πρβ. ΗΕΥΖΕΥ Le mont Olympe σελ. 128. ΔΗΜΙΤΣΑΣ Μακεδονία σ. 139). Ἐνεκα δὲ τῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου ἰδρύσεως κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Μαλαθριάς φέρει καὶ τὸ ὄνομα «Παλιὰ Μαλαθριά», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νεωτέραν καὶ παρὰ τὸν Βαφύραν κειμένην σημερινὴν Μαλαθριάν· ἐκ δὲ τῆς ἡρειπωμένης ἐκκλησίας τῆς Παλιᾶς Μαλαθριάς λέγεται καὶ «Ἁγία Παρασκευή». Οὕτως ἡ καταλαμβάνουσα τὴν ἀρχαίαν Πίμπλειαν ἔκτασις φέρει σήμερον τὰ ὀνόματα «Μπάρα, Καζάνια, Παλιὰ Μαλαθριά, Ἁγία Παρασκευή» (ὄρ. χάρτην εἰκ. 8).

Ἡ πολυωνυμία αὕτη τῶν αὐτῶν χώρων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν ἦτο ἡ μόνη αἰτία τῆς ἀμαυρώσεως τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς Πιερίας, ἀλλὰ καὶ λόγοι γενικώτεροι, πολιτικοὶ καὶ ἴσως καὶ θρησκευτικὰ αἰτία, ὡς ἡ πρωϊμωτάτη εἰσβολὴ καὶ ἐγκατάστασις τῶν Θρακῶν ἐν τῇ περὶ τὸν ΝΑ Ὀλυμπον ἔκτασει καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐκεῖ ἴδρυσις τῆς ὄρφικῆς λατρείας, ἡ σύνδεσις ταύτης μετὰ χαραδρῶν ὑδάτων καὶ πηγῶν, ἡ ἀοριστία τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως καὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἡ παράστασις τῶν αὐτῶν νυμφῶν ὡς Μουσῶν καὶ Μαινάδων «λέγονται δὲ καὶ Μοῦσαι τροφοὶ Νύμφαι τινὲς οὔσαι καὶ αὐται (ΤΖΕΤΖΗΣ ἔξηγ. Ὅμηρ. Ὀδ. XVI 913), τὸ ποικιλώνυμον τῶν Μουσῶν, αἵτινες ἐκλήθησαν ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν πολισμάτων «Λειβηθριάδες, Πιμπλειάδες, Πιερίδες»· ἡ δὲ ἐν τοῖς αὐτοῖς τόποις ἀνάπτυξις τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου «Μάκαρ, ὦ Πιερία, σέβεταιί σε Εὔος» (ΕΥΡΙΠ. Βάκχ. 565) καὶ ἡ λαμπρότης, ἣν σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέκτησεν ἡ λατρεία αὕτη, κατέστησαν ἔνδοξον καὶ περιφανῆ ὀλόκληρον τὴν χώραν. Ἀντιθέτως οἱ πρωϊμῶς ἐκεῖ ἐγκατασταθέντες Θραῖκες, ὄντες πρωτόγονοι, βάρβαροι καὶ λαὸς ποιμενικός, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσιν οὕτω σπουδαίας καὶ μονίμους ἐγκαταστάσεις, ὥστε νὰ ἀποτελέσωσι πολισμάτα ἀξιωμακόμενα, τὰ δὲ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἰδρυ-

θέντα, δμώνυμα λατρευτικοῖς χώροις ὄντα, ἐγνώσθησαν ὡς συνδεδεμένα μετ' αὐτῆς τῆς λατρείας. Ἡ ἐκδίωξις τέλος τῶν ξένων Θρακῶν καὶ ἡ ἐν τῇ αὐτῇ ἐκτάσει ἐγκατάστασις τῶν ἰθαγενῶν Μακεδόνων περιήγαγε τὰ ὀνόματα τῶν πολισμάτων εἰς ἀφάνειαν, ἐν ᾧ ἡ Ὀρφικὴ λατρεία διετηρήθη καὶ διεδίδετο πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν. Ἐνεκα τούτων οἱ κυριώτεροι θρακικοὶ συνοικισμοὶ τῆς νοτίας Πιερίας, ἡ Πίμπλεια καὶ ἡ Πιερία ἢ Πιερίς, μόλις πού ἀναφαίνονται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι, διὰ δὲ τὰ Λεῖβηθρα δὲν ἀναφέρεται παρ' αὐτοῖς σαφῶς, ἀν πρόκειται περὶ πόλεως, ὄρους ἢ χώρας.

Οὕτως ὁ Ἀρριανὸς ὄλως ἀορίστως ἀναφέρει: «Ταῦτα διαπραξάμενος (Ἀλέξανδρος) ἐπανήλθεν εἰς Μακεδονίαν καὶ τῷ Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ τὴν θυσίαν τὴν ἀπ' Ἀρχελάου ἔτι καθεστῶσαν ἔθυσε καὶ τὸν ἀγῶνα ἐν Αἰγαῖς διέθηκε τὰ Ὀλύμπια οἱ δὲ καὶ ταῖς Μούσαις λέγουσιν, ὅτι ἀγῶνα ἐποίησεν» (Ἀνάβ. 1,11,2 ἔκδοσις G. Sintenis Leipzig 1849). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δηλοῦται, ὅτι ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐκτὸς τοῦ ἐν Αἰγαῖς ἀγῶνος ἔθυσε καὶ Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ, ἡ θυσία ὅμως αὕτη ἐτελεῖτο ἀπ' Ἀρχελάου καθιερωθεῖσα ἐν Δίῳ καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ ὁμωνύμου θεοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ᾧσαύτως πόλει, τῷ Δίῳ, ἐτελεῖτο καὶ ὁ ἀγὼν τῶν Μουσῶν, ὅσπερ τριήμερος πρότερον ὢν, ἀπέβη ἔννεαήμερος κατὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἔννεα Μουσῶν (Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1931 σελ. 4. ΔΙΟΔ. XVII, 16). Ὄθεν ὁ Ἀλέξανδρος φαίνεται, ὅτι μετὰ τὰς Αἰγὰς ἐπεσκέφθη καὶ τὸ Δίον, ἐνθα ἐτέλεσε θυσίαν Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ καὶ ἀγῶνα ταῖς Μούσαις· διὸ ἐπιφέρει «καὶ ἐν τούτῳ ἀγγέλλεται τὸ Ὀρφέως τοῦ Οἰάγρου τοῦ Θρακῆος ἄγαλμα τὸ ἐν Πιερίδι ἰδρῶσαι συνεχῶς καὶ ἄλλοι ἄλλα ἐπεθεῖαζον τῶν μάντεων, Ἀρίστανδρος δὲ ἀνὴρ Τελμισοῦς, μάντις, θαρρεῖν ἐκέλευσεν Ἀλέξανδρον» (ΑΡΡΙΑΝ. αὐτ.). Ἐνταῦθα δὲν εἶναι σαφές, ἀν τὸ τοῦ Ὀρφέως ἄγαλμα ἔκειτο ἐν Πιερίδι τῇ χώρᾳ ἢ ἐν Πιερίδι τῇ πόλει φαίνεται δέ, ὅτι ὑπῆρχε πόλις Πιερίς καὶ ταύτην ἔννοεῖ ὁ συγγραφεύς, ἄλλως θὰ ἔλεγεν «ἐν Πιερίᾳ» καὶ ὅτι ἡ πόλις Πιερίς εἶχε μαντεῖον Ὀρφέως τοῦ Οἰάγρου, ᾧ ἦτο καθιερωμένον ἄγαλμα· ἡ δὲ Πιερίς αὕτη ἔδει νὰ ἔκειτο ἐγγὺς τοῦ Δίου, διότι, ἐν ᾧ «ἄλλοι ἄλλα ἐπεθεῖαζον τῶν μάντεων, Ἀρίστανδρος ὁ

Τελμισσεὺς θαροεῖν ἐκέλευσεν Ἀλέξανδρον» ὅστις ἔδει νὰ διέμενεν ἐκεῖ που πλησίον. Ὅτι δὲ ἡ Πιερίς εἶναι πόλισμα, διείδε καὶ αὐτὸς ὁ ἐκδότης τοῦ Ἀρριανοῦ, ὅστις σχολιάζων τὸ χωρίον ὑποσημειοῖ, ὅτι τὸ Μακεδονικὸν χωρίον Πιερίδες παρὰ τὸν Ὀλυμπον εἶναι πατρις τοῦ Ὀρφέως. Ταῦτα δὲ ἐνισχύει καὶ ὁ Πλούταρχος λέγων «ἐπεὶ δὲ Ἀλέξανδρος ὠρμησε πρὸς τὴν στρατείαν ἄλλα τε δοκεῖ σημεῖα παρὰ τοῦ δαιμονίου γενέσθαι καὶ τὸ περὶ τὰ Λεϊβηθρα τοῦ Ὀρφέως ξόανον (ἦν δὲ κυπαρίτινον) ἰδρῶτα πολὺν τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἀφῆκεν» (ΠΛΟΥΤ. Ἀλέξ. 14. ΟΤΤΟ KERN Collect. Orphicorum σ. 44, 144). Ἐκ τούτων ὁμως ἀναντίρρητον καθίσταται, ὅτι ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Πλούταρχος ὁμιλοῦσι περὶ δύο μαντείων, κειμένων εἰς δύο διαφόρους καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντας τόπους, τὴν Πιερίδα καὶ τὰ Λεϊβηθρα καὶ ὅτι ἐν τῷ μαντεῖῳ τῶν Λεϊβηθρων καθιερωμένος ἦν Ὀρφεὺς ὁ Οἰάγρου παριστάμενος διὰ «ξοάνου κυπαρίτινου», ἐν δὲ τῷ τῆς Πιερίδος διὰ ἀγάλματος μαρμαρίνου. Ἀλλ' ἡ διάφορος ἐν ἑκατέρῳ μαντεῖῳ ὕλη τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ σημαίνει καὶ διάφορον ἐποχὴν· τὸ μὲν δηλαδὴ ξόανον ἦτο ἀρχαιότερον καὶ βαρβαρώτερον, τὸ δὲ ἀγαλμα νεώτερον καὶ τέχνης προηγμένης, ἔτι δὲ ὅτι τὸ δεύτερον ἔκειτο ἐν μαντεῖῳ σημαντικῶ, ἐν ᾧ πολλοὶ μάντιες, ἐν οἷς καὶ ξένοι, ὧν εἷς καὶ ὁ Ἀρίστανδρος. Μένει ὁμως ἀσαφὲς παρὰ Πλουτάρχῳ, ἂν τὸ ἐν ᾧ τὸ ξόανον μαντεῖον ἔκειτο πλησίον τῆς πόλεως Λεϊβηθρα ἢ ἐπὶ τῶν ὁμωνύμων ὄρεων. Ταῦτα δὲ διευκρινίζει ὁ Στράβων λέγων «Πιερία γὰρ καὶ Ὀλυμπος καὶ Πίμπλα καὶ Λεϊβηθρον τὸ παλαιὸν ἦν Θράκια χωρία καὶ ὄρη, νῦν δὲ Μακεδόνες ἔχουσιν» (10.471). Ἐνταῦθα δὲν ἀναφέρεται, ἂν τὸ Λεϊβηθρον εἶναι πόλις, ἐκ τοῦ πληθυντικοῦ ὁμως «ὄρη» συνάγεται, ὅτι ὁ Στράβων ὄρη μὲν ἐννοεῖ τὸν Ὀλυμπον καὶ τὸ Λεϊβηθρον, πόλεις δὲ τὴν Πιερίαν, τὴν Πίμπλαν καὶ τὸ Λεϊβηθρον. Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Στράβων (9,410) «τεκμαίρουτ' ἂν τις Θράκας εἶναι τοὺς τὸν Ἑλικῶνα ταῖς Μούσαις καθιερώσαντας, οἳ καὶ τὴν Πιερίδα καὶ τὸ Λεϊβηθρον καὶ τὴν Πίμπλειαν ταῖς αὐταῖς θεαῖς ἀνέδειξαν, ἐκαλοῦντο δὲ Πίερες». Ἐντεῦθεν πρόδηλον, ὅτι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις τοῦ Στράβωνος Πιερία καὶ Πιερίς εἶναι ταυτόσημα καὶ δηλοῦσι

πόλιν, διαφέρουσι δὲ τῶν ἐν Ἡροδότῳ «ὁ μὲν δὴ περὶ Πιερίαν διέτριβεν ἡμέρας συχνὰς» (7,131) καὶ «ὡς δ' ἐπέιθοντο (οἱ Ἕλληνες) τὸν Πέρσην ἐόντα ἐν Πιερίᾳ» (αὐτ. 7,173), διότι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις δηλοῦται σαφῶς ἡ χώρα Πιερία, ἐν ἣ ἔκειτο καὶ ἡ πόλις Πιερία ἢ Πιερίς. Ὁ αὐτὸς δὲ συγγραφεὺς διαδηλοῖ καὶ τὴν διαφορὰν τῶν λαῶν «Πίερες καὶ Μακεδόνες καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἑορδοὶ καὶ Βοττιαῖοι φύλα διάφορα ἐν τοῖς Πέρσαις καταλέγονται» (αὐτ. 7,185). Πίερες λοιπὸν καὶ Μακεδόνες εἶναι λαοὶ διάφοροι. Τὰς δὲ πρὸς ἀλλήλους σχέσεις ἀναφέρει ὁ Στράβων ἀνωτέρω «ἐκλιπόντων δὲ ἐκείνων νῦν Μακεδόνες ἔχουσιν». Ἐπικρατησάντων ὁμως τῶν Μακεδόνων τῆς χώρας τὰ ἐν αὐτῇ πολισμάτα ἐκείνων περιπίπτουσι σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἀφάνειαν· ἡ Πίμπλεια παρέμεινε τοπωνύμιον, ἄγνωστον ποῦ κείμενον· ἡ Πιερία - Πιερίς, ἐξαπλωθέντος πιθανὸν προγενεστέρως τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, αἶτε κυριωτέρας ἢ μεγαλυτέρας πόλεως εἰς ὅλην τὴν νοτιῶς τοῦ Ἀλιάκμονος χώραν, περιέρχεται εἰς παντελῆ ἄγνοιαν καὶ ἐξαφανίζεται· τὰ δὲ Λεϊβηθρα μακρότερον ἀντισταίντα περιεσώθησαν ὡς τοπωνύμιον ὄρους. Οὕτως ὁ Ἀποστόλιος γράφει «ἀμουςότερον Λεϊβηθρίων, ἐπὶ ἀπαιδευτῶν - Λεϊβηθρον γὰρ ὄρος τὸ Πιερικόν» (πρβ. LEUTSCH Corp. Paeoniogr. Graec. Göttingen 1851 τόμ. I σ. 119 καὶ II 500). Καὶ παρ' Εὐσταθίῳ (εἰς ΟΜΗΡ. Ἰλιάδ. Φ 259) «καὶ οὕτω γράφουσι τὰ Μακεδονικὰ Λεϊβηθρα, τὸ ὄρος, οὗ τοπικὸν οἱ βάρβαροι Λεϊβηθριοί, οἷς ἐνδιατριφαί ποτε ὁ Ὀρφεὺς λέγεται». Καὶ ἐν ΟΡΦΕΩΣ Ἀργοναυτ. (κατὰ ἐκδοσιν Tauchnitz 1829) «ὡς ποτε Πιερίων Λεϊβηθρων καὶ ἄκρα κάρηνα». Ὡσαύτως ὁ ΤΖΕΤΖΗΣ εἰς Λυκόφρ. 275 «Λεϊβηθρίων σκοπιήν». Ὡς ἀορίστως ἀναφέρει ὁ ΛΙΒΙΟΣ XXXIΠΙ 5 «Quarto inde die... degressi in campos inter Heracleum et Libethrum posuerunt castra» Ἐνταῦθα ὁμως, ὡς τὸ Ἡράκλειον, οὕτω καὶ τὸ Λεϊβηθρον νοεῖται ἀναμφισβητήτως πόλις.

Τὰ ἀνωτέρω πολισμάτα καὶ ὄρη τῆς Πιερίας ἀγνοεῖ τελείως ὁ Πλίνιος (Hist. Natur. X 17) λέγων «et in regione, quae Pieria appellatur a nemore Aiginium, in ora Heraclea, flumen Apilas, oppida Pydna Oloros, amnis Haliaetmon», προσθέτων δὲ (αὐτ. III 9 (16) τὸ

χωρίον «Thessaliae adnexa Magnesia est, cujus fons Libethra» επιφέρει τελείαν σύγχυσιν.

Κατά τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἐν τῇ κάτω Πιερῷ ὑπῆρχον ἀρχαιότατα δύο ὄρη, ὁ Ὀλυμπος καὶ τὰ Λεῖβηθρα καὶ τρεῖς πόλεις ἡ Πιερὶς, ἡ Πίμπλεια καὶ τὰ Λεῖβηθρα ἰδρυθεῖσαι ὑπὸ Θρακῶν καὶ καθιερωθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν τῇ Ὀρφικῇ λατρείᾳ Ὀρφέως, Μουσῶν καὶ Διονύσου.

Ποῦ ἔκειντο τὰ Λεῖβηθρα, ἀναφέρει ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ (9.30) οὕτως: «Ἦκουσα δὲ καὶ ἄλλων

δὲ περὶ τὸν Ὀλυμπον χειμάρρων καὶ ὁ Σὺς ἔστι) τότε οὖν οὗτος ὁ ποταμὸς κατέβαλε μὲν τὰ τεῖχη Λιβηθρίοις, θεῶν δὲ ἱερὰ καὶ οἴκους ἀνέτρεψεν ἀνθρώπων, ἀπέπνιξε δὲ τοὺς τε ἀνθρώπους καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει ζῶα ὁμοίως τὰ πάντα. Ἀπολλυμένων δὲ ἤδη Λιβηθρίων, οὕτως οἱ ἐν Δίῳ Μακεδόνες, κατὰ γε τὸν λόγον τοῦ Λαρισαίου ξένου, εἰς τὴν ἑαυτῶν τὰ δοτᾶ κομίζουσι τοῦ Ὀρφέως». Ὁ Πausanias διὰ τῶν ὀλίγων τούτων στίχων ἱστορεῖ τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν Λειβήθρων καὶ τὰς τύχας τούτων· ὅτι δηλ. ἡ πό-

Εἰκ. 2. Ἀποψὶς τῶν χειμάρρων Καβουρόλακκα καὶ Γρίβα ἐκατέρωθεν τῆς ἀκροπόλεως.

ἐν Λαρίσῃ λόγον, ὡς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ πόλις οἰκοῖτο Λίβηθρα, ἣ ἐπὶ Μακεδονίας τέτραπται τὸ ὄρος καὶ εἶναι οὐ πόρρω τῆς πόλεως τὸ τοῦ Ὀρφέως μνήμα· ἀφικέσθαι δὲ Λιβηθρίοις παρὰ τοῦ Διονύσου μάντευμα ἐκ Θράκης, ἐπειδὴν ἴδῃ τὰ δοτᾶ τοῦ Ὀρφέως ἥλιος, τηνικαῦτα ὑπὸ συδὸς ἀπολεῖσθαι Λιβηθρίοις τὴν πόλιν... Ποιμὴν περὶ μεσοῦσαν μάλιστα τὴν ἡμέραν ἐπικλίνων αὐτὸν περὶ τοῦ Ὀρφέως τὸν τάφον, ὁ μὲν ἐκάθευδεν ὁ ποιμὴν, ἐπήει δὲ οἱ καὶ καθεύδοντι ἔπη τε ἄδειν τοῦ Ὀρφέως καὶ μέγα καὶ ἠδὺ φωνεῖν. Οἱ οὖν ἐγγύτατα νέμοντες... καὶ ὠθοῦντες ἀλλήλους καὶ ἐρίζοντες ὅστις ἐγγύτατα ἔσται τῷ ποιμένι ἀνατρέπουσι τὸν κίονα, καὶ κατεάγη τε ἀπ' αὐτοῦ πεσοῦσα ἡ θήκη καὶ εἶδεν ὁ ἥλιος ὅτι ἦν τῶν δοτῶν τοῦ Ὀρφέως λοιπόν. Αὐτίκα δὲ ἐν τῇ ἐπερχομένῃ νυκτι ὅ τε θεὸς κατέχει πολὺ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ καὶ ὁ ποταμὸς ὁ Σὺς (τῶν

λις Λεῖβηθρα ἔκειτο εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Συδός, ἐπὶ τῶν ὁμωνύμων αὐτῇ Λειβηθρίων ὀρέων, καὶ ἦτο διὰ τειχῶν ὀχυρωμένη· ὅτι ἐξωθεν τῆς πόλεως καὶ εἰς μέρος ὑψηλότερον καὶ καταφανὲς ἔκειτο ὁ τοῦ Ὀρφέως τάφος, οὗ σῆμα ἀπλοῦς τις λίθινος κίων, ἐφ' οὗ θήκη περιέχουσα τὰ δοτᾶ· ὅτι ἡ καταστροφή ἐγένετο κατὰ τὸ μάντευμα τοῦ Διονύσου καὶ ὅτι τὰ δοτᾶ τοῦ Ὀρφέως, ἐπελθούσης τῆς καταστροφῆς ἐτάφησαν ἐν Δίῳ ὑπὸ Μακεδόνων. Κατὰ ταῦτα τὰ Λεῖβηθρα κεῖνται ἐπὶ μιᾷ τῶν ὄχθῶν τοῦ Συδός καὶ ἐν χώρῳ ὀριζομένῳ ὑπὸ τῶν Λειβηθρίων ὀρέων καὶ τῶν νῦν χειμάρρων Γρίβα καὶ Συδός ἢ Ζυλιάνα (εἰκ. 2) ἢ δέον νὰ κεῖνται ἐκεῖ που περὶ τὴν συμβολὴν τῶν τεσσάρων χειμάρρων τῶν Λειβήθρων, οἵτινες καλοῦνται νῦν Κανάλια καὶ εἰς ἔκτασιν ὑψηλὴν καὶ ὀχυρὰν ἢ κατάλληλον πρὸς ὀχύρωσιν (ὄρα χάρτην καὶ εἰκ. 1-2).

Τοιαύτη δὲ θέσις ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ εἰρη-
μένα εἶναι μόνον τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 1 μεμονωμέ-
νον μεταξὺ τῶν ὄρεων καὶ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νό-
τον βαῖνον ὕψωμα. Ἡ πρὸς τὸν ὑποκείμενον
Σὺν νοτία πλευρὰ τούτου φαίνεται καλῶς ἐν τῇ
εἰκ. 2.

Ἐκ τῶν ἰδίων πηγῶν πληροφοροῦμεθα καὶ
τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς Πίμπλειας. Οὕτως ὁ Στρά-
βων (7 330 ἀπόσπ. 18) ἀναφέρει, «ὅτι τὸ Δῖον
οὐκ ἐν τῷ αἰγιαλῷ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου ἐστὶ...
ἔχει δὲ ἡ πόλις τὸ Δῖον κώμην πλησίον Πίμ-
πλειαν, ἔνθα Ὀρφεὺς διέτριβεν». Ἔτι δὲ ἀκρι-
βέστερον ὁ Τζέτζης (Λυκόφρ. 275), ὅστις σχο-
λιάζων τὸν στ. 401 «Λειβηθρίων θ' ὑπερθε
Πίμπλητιδος σκοπιῆν» ἐπιφέρει «τὴν ἐξοχὴν
τοῦ Λειβήθρου, ὄρους τῆς Μακεδονίας». Ἡ
σκοπιῆ δὲ αὕτη εἶναι τὰ «Λειβήθρων ἄκρα κά-
ρηνα» (βλ. σ. 27). Ὅθεν ἡ ὑπερθε Πίμπλητιδος
κορυφὴ καὶ τὰ Λειβήθρων ἄκρα κάρηνα εἶναι
τὸ αὐτὸ μέρος καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν κο-
ρυφὴν τοῦ ὑπερκειμένου τῆς Λεπτοκαρυᾶς ὄρους,
ἧς ὑψόμετρον 1731 μ. (βλ. χάρτην εἰκ. 8). Ἡ αὕτη
κορυφὴ ἔχει μορφήν πραγματικῆς σκοπιᾶς ἢ
κωνοειδοῦς σκηῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τοπο-
θετεῖ τὴν Πίμπλειαν καὶ ἡ παρ' ΟΤΤΟ ΚΕΡΝ
αὐτ. σελ. 8 ἀπόσπ. 23 καὶ ἐν λέξει «Οἶαγρος»
φράσις «σκοπιῆς Πίμπλητιδος ἄγχι». Κεῖται
λοιπὸν ἡ Πίμπλεια ἐγγὺς τοῦ Δίου, παρὰ τὸν
κυρίως Ὀλύμπου καὶ κάτωθεν τῆς κωνικῆς
κορυφῆς ἢ σκοπιᾶς τῶν Λειβηθρίων ὄρεων ἦτοι
νοτιοδυτικῶς τοῦ Δίου καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν
χαραδρῶν ἦτοι εἰς τὴν θέσιν, ἣν καταλαμβάνει
σήμερον ἡ Παλιὰ Μαλαθριά ἢ Μπάρα ἢ Κα-
ζάνια ἢ Ἁγία Παρασκευή.

Εἰς παρεμφερῆ τινα χώρον πρέπει νὰ κεῖται
καὶ ἡ Πιερίς, εἰς θέσιν κατάλληλον διὰ τὴν ἐκ τῆς
Ὀρφικῆς προκύψασαν λατρείαν τοῦ Διονύσου.
Διότι ὁ Διόνυσος συνοδεύεται μὲν ὑπὸ τῶν
αὐτῶν νυμφῶν, μὴ ὦν ὅμως θεὸς ποιμενικός,
δὲν ἔχει ἀνάγκην χαραδρώδους χώρου, ἀλλ' ὁμα-
λωτέρου ἐδάφους, κειμένου πλησίον πηγῶν καὶ
ποταμῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτου τὴν μὲν μέχρι τοῦ
Ζηλιάνα πέραν τοῦ Λιτοχώρου ἔκτασιν κατέ-
χουσι τὰ Λειβήθρα, τὴν δὲ ἐντεῦθεν ἢ ἐν ταῖς
χαράδραις τοῦ Μεγάλου Ὀλύμπου Πίμπλεια,
ὁμαλὸς δὲ χώρος διὰ τὴν Πιερίδα ζητητέος ἀλ-
λαχοῦ καὶ ἔνθα οὗτος εἶναι ταῖς Νύμφαις προσ-
φορώτερος. Ἀλλὰ κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν

ὑπωρειῶν τοῦ Ὀλύμπου πηγαῖα ὕδατα καὶ πο-
ταμοὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὑπάρχουσιν ἐκτὸς τοῦ
χώρου τοῦ «Πίμπλειας ἄγχι» κειμένου· οὗτος
δὲ εἶναι ὁ νοτίως τοῦ Δίου καὶ παρὰ τὸν Βα-
φύραν ποταμόν, τὸν νῦν Ποτόκι καλούμενον.
Ἐνταῦθα μία μὲν πηγὴ ἀφθόνου ὕδατος κεῖται
πρὸ τῶν νοτιῶν πυλῶν καὶ ἔξω τοῦ περιβόλου
τοῦ Δίου. Ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης ὑδρεύοντό ποτε
καὶ οἱ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς τοῦ Διὸς πό-
λεως οἰκοῦντες· καλεῖται δ' αὕτη σήμερον ἐκ μι-
κρᾶς πηγῆς παρακειμένης καὶ περιβληθείσης διὰ
ναῖσκου «ἁγιονέρι» ἢ «ἁγίασμα». Ἐτέρα δὲ
ὁμοία περὶ τὸ χιλιόμετρον νοτίως τῆς προηγου-
μένης, καλουμένη σήμερον «Κλεφτόβρουσι», ἄτε-
λίαν χαμηλή, ἢ «Μάρμαρα», ἐκ τῶν περίξ μαρ-
μάρων ἀρχαίων οἰκοδομῶν, κεῖται περὶ τὰ τρια-
κόσια μέτρα νοτίως τοῦ ἠρειπωμένου θεάτρου
καὶ παρὰ τὸν Βαφύραν, ὡς ἡ πρώτη. Περὶ τὸν
χώρον τοῦτον, τὸν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Δίου,
ἔκειτο ἡ Θρακικὴ πόλις Πιερίς· ἐνταῦθα καὶ ἡ
λατρεία τοῦ Θρακὸς Διονύσου (ΠΑΥΣΑΝ. Βοιωτ.
ΙΧ 307. ΣΤΡΑΒ. 330 c. 11, 18). Εἰς τὸν παρα-
κείμενον ποταμόν Βαφύραν ἐλούοντο αἱ Πιερί-
δες, αἵτινες κατὰ DESDEVISES DU DEZERT
Geographie anc. de la Macédoine «avaient
voulu s'y laver du sang d'Orphée». Ὁ γεω-
γράφος ὅμως οὗτος, καίτοι ὀρθῶς ἀντελήφθη,
ὅτι τὴν ἔκτασιν ταύτην καταλαμβάνει μία τῶν
τριῶν θρακικῶν τῆς Πιερίας πόλεων, ἄσχετος
πρὸς τὸ Δῖον, ἐν τούτοις μὴ λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὰς
εἰρημένους πηγὰς τοποθετεῖ ἐνταῦθα τὴν Πίμ-
πλειαν ἐκεῖ που «ἔρρηξαν Μοῦσαι δάκρυα Πιε-
ρίδες μυρόμεναι ἀοιδῶν» (ΑΝΘΟΔ. ΠΑΔ. VII
ἀπόσπ. 128)· παρὰ τὸν χώρον τοῦτον ἦτο τὸ
νεώτερον μαντεῖον, ἐν ᾧ τὸ Ὀρφέως τοῦ Οἰά-
γρου ἄγαλμα (ΑΡΡΙΑΝ. Ἀνάβ. αὐτ.)· περὶ τὸν
αὐτὸν χώρον κατὰ τὸν λόγον τοῦ Λαρισαίου ξέ-
νου τὰ ὄσῳ τοῦ Ὀρφέως εἰσεκόμισαν οἱ Μακε-
δόνες (ΠΑΥΣ. αὐτ.)· ἔνεκα τῶν λόγων τούτων ἴδρου-
σαν οἱ Μακεδόνες ἐκεῖ πλησίον καὶ τὸ θέατρον.
Κατὰ ταῦτα τῶν τριῶν ἐν τῇ κάτω ἢ νοτία Πιε-
ρία θρακικῶν πόλεων τὰ μὲν Λειβήθρα κατέ-
χουσι τὴν παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν χειμάρρων
Γρίβα καὶ Ζυλιάνα ἔκτασιν, ἐν ἣ τὸ μεταξὺ τῶν
χειμάρρων ὕψωμα ἀπετέλει τὴν ἀκρόπολιν αὐ-
τῶν, ἡ δὲ Πίμπλεια τὸν τῆς Παλιᾶς Μαλαθριάς
ἢ Μπάρας ἢ Ἁγ. Παρασκευῆς ἢ Καζάνια χα-
ραδρώδη τόπον, ἡ δὲ Πιερίς τὸν νοτίως τοῦ πε-

ριβόλου του Δίου, πέραν του θεάτρου και την πηγήν Μάρμαρα χῶρον.

Περὶ τὰς τρεῖς ταύτας θρακικὰς πόλεις περιστρέφονται καὶ τὰ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ὀρφέως ἀναφερόμενα. Οὕτω «πρῶτα νῦν Ὀρφέως μνησόμεθα, ὃν ῥὰ ποτ' αὐτὴ Καλλιόπη Θρηκίαι φατίζεται εὐνηθεῖσα Οἰάγρῳ σκοπιῆς Πιμπληΐδος ἄγχι τεκέσθαι» (Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. 8, ἀπόσπ. 23, ἐν λέξει Οἰάγρος). Κατὰ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ὁ Θραξ Οἰάγρος ὁρμώμενος πιθανῶς ἐκ Πιμπλείας συνήντησε τὴν Καλλιόπην περὶ τὴν ὑπερθεν σκοπιήν· αὕτη ὅμως οὕσα Λειβηθρίων ἄκρα κάρηνα ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Λειβηθρίων. Ἐκεῖ δὲ οὗτος εὐνηθεὶς Καλλιόπῃ ἐγέννησεν Ὀρφέα Πιμπληΐδος ἄγχι, ἔνθα, ὡς ἐλέχθη, κεῖται ἡ Πιερίς, τὸ μετέπειτα Δίον. Καὶ ἄλλως δὲ ἂν ἐρμηνευθῆ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, βεβαιούται, ὅτι τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως δὲν εἶναι τὰ Λειβηθρα οὔτε ἡ Πίμπλεια, ἀλλὰ μία τῶν χαραδρῶν ἢ πηγῶν τῆς περιοχῆς. Ἐκτὸς τούτου τὸ αὐτὸ ἀπόσπασμα τὸν μὲν Οἰάγρον καλεῖ δητῶς Θραῖκα, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν Καλλιόπην, διότι ἡ Καλλιόπη δὲν εἶναι Θραῖσσα· δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ἦ τοιαύτη, διότι εἶναι Μοῦσα, Νύμφη συνδεομένη ἀρρήκτως μὲ τὰς πηγὰς καὶ τὰς χαραδράς τῆς χώρας, ἐπιχώριος, ἰθαγενής, Μακεδνὴ· διὸ «Ὀρφεὺς ὁ Οἰάγρου καὶ Καλλιόπης, μιᾶς τῶν Μουσῶν, ἐβασίλευσε Μακεδόνων» (Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. σελ. 12, ἀπόσπ. 39). Ἐὰν δὲ καὶ ἡ Καλλιόπη ἦτο Θραῖσσα, ὁ Ὀρφεὺς, καθ' ἂ ξένος, ἄτε ἐκ ξένων γονέων γεννηθεὶς, δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ βασιλεύσῃ τῶν Μακεδόνων, ἀλλὰ μόνον τῶν ὁμοφύλων του Πιέρων ἢ Πιέρων Θρακῶν, ἀφ' οὗ Θραῖκες ἦσαν οἱ Πιέρες, φύλον διάφορον τῶν Μακεδόνων (ΗΡΩΔΟΤΟΣ ἔ. ἀ.), ἵνα δὲ τούτων ἄρξῃ, ἔδει νὰ εἶχε δικαίωμά τι καὶ τοιοῦτον εἶχεν ἀποκτήσῃ ἐκ τῆς μητρὸς του Καλλιόπης, ἣτις, ὡς ἐλέχθη, ἦτο Μακεδνὴ Μοῦσα.

Τὸν δὲ χρόνον τῆς γεννήσεως Ὀρφέως τοῦ Οἰάγρου πληροφοροῦμεθα ἐξ ἑτέρου χωρίου ἔχοντος οὕτως: «ἔστι δὲ ἡ τοῦ γένους τάξις... αὕτη· Αἰθούσης Θραῖσσης Λίνος, τοῦ δὲ Πιέρος τοῦ δ' Οἰάγρος, τοῦ δ' Ὀρφεὺς... τοῦ δὲ Μαίϊων, ὅς... γήμας Εὐμητίν τὴν Εὐέπουσ τοῦ Μελησιγένους ἐποίησεν Ὀμηρον» (ἀπόσπ. ΧΑΡΑΚΟΣ παρὰ Σουΐδα ἐν λέξει Ὀμηρος. Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. σελ. 3, ἀπόσπ. 9). Ἔτι δὲ ἀκριβέστερον ὁρίζει

τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως τὸ χωρίον «ὁ δὲ Ἡρακλῆς μιᾶ τῶν Τρωϊκῶν πέφηνε γενεᾷ· τοῦτο δ' ἔστι φανερόν ἀπὸ παιδὸς Τληπτολέμου τοῦ στρατεύσαντος ἐπὶ Ἴλιον. Ὀρφεὺς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Ἡρακλεῖ γέγονεν» (Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. σελ. 5, ἀπόσπ. 15). Τρεῖς ἄρα γενεὰς πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου Πιέρος ὁ Λίνου, Θραξ, μετὰ τοῦ υἱοῦ του Οἰάγρου, ὁρμηθεὶς πιθανὸν ἐκ τῆς ἐναντι Χαλκιδικῆς, ἴδρυσεν ἐν τῇ κάτωθεν τοῦ Ὀλύμπου χώρα τὴν Πιερίδα, ἐκ ταύτης δὲ ὁρμώμενος κατέλαβε τὴν ἐξ αὐτοῦ κληθεῖσαν Πιερίαν, ἐν ἣ ἐγεννήθη μίαν γενεάν πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ὁ Ὀρφεὺς, σύγχρονος τοῦ Ἡρακλέους.

Ὡς δὲ ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως, οὕτω καὶ ὁ τόπος τῆς ταφῆς αὐτοῦ περὶ τὰς αὐτὰς τρεῖς Πιερικὰς πόλεις περιστρέφεται. Οὕτως: «Ὀρφέα Θρηκίησι παρὰ προμολῆσιν Ὀλύμπου τύμβος ἔχει» (ΚΕΡΝ σελ. 38, ἀπόσπ. 126. ΑΝΘ. ΠΑΛ. VII 9). Ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ ὁ τάφος τοῦ Ὀρφέως τοποθετεῖται εἰς τοὺς ὑπὸ Θρακῶν κατεχομένους πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου ὅλως ἀορίστως, πιθανὸν ὅμως παρὰ τὴν Πίμπλειαν, διότι μόνον ἡ πόλις αὕτη κεῖται εἰς τὰς ὑπωρεῖας τοῦ κυρίως Ὀλύμπου. Ἄλλοθεν ὅμως μανθάνομεν ἄλλα: «Ἐφοῖτα μὲν οὖν (Ὀρφεῖ) τακταῖς ἡμέραις ὀπλισμένον πληθος Θρακῶν καὶ Μακεδόνων· αἱ δὲ γυναῖκες ὄπλοις κατειργάσαντο καὶ τὸν Ὀρφέα καὶ τὰ μέλη ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν σοροάδην... μόλις δὲ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Μέλῃτος ποταμοῦ δι' ἀλιέως εὗρον. Λαβόντες οὖν ὑπὸ σήματι μεγάλῳ θάπτουσι τέμενος αὐτῷ περιείρξαντες, ὃ τέως μὲν ἠρόφον ἦν, ὕστερον δὲ ἐξενίκησεν ἱερόν εἶναι. Ἔστι δὲ γυναῖξί παντελῶς ἄβατον» (ΚΕΡΝ ἀπόσπ. 115-118). Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὀρφέως ῥιφθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν εὗρέθη παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μέλῃτος. Τεθέντος δὲ ὅτι ὁ Ὀρφεὺς ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ἐν Πιερίᾳ τῇ περὶ τὸν Ὀλυμπον, ἔπεται, ὅτι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπεβάλλετο νὰ εὗρη ὁ ἀλιεὺς περὶ τὰς ἐκβολὰς ἑνὸς τῶν ποταμῶν τῆς χώρας ταύτης· τοιοῦτοι δὲ ποταμοὶ εἰσι μόνον δύο ὁ Σῦς καὶ οἱ κοινὰς ἔχοντες ἐκβολὰς ποταμοὶ Ἐνιπεὺς ἀπὸ Λιτοχώρου καὶ Βαφύρας (Ποτόκι) ἀπὸ Δίου. Οἱ δύο οὗτοι ποταμοὶ χυνόμενοι εἰς τὴν λίμνην τοῦ Μαυρολόγγου ἐκβάλλουσι κοινῇ κοίτῃ εἰς τὴν

παρὰ τὴν γέφυραν Παππᾶ θάλασσαν (βλ. χάρτ.). Τοῦτον τὸν ποταμὸν καλεῖ Μέλητα καὶ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ φαίνεται ἐννοοῦν τὸ χωρίον. Ἐνταῦθα δὲ εὐρόντες τὴν κεφαλὴν, ἔθαψαν ὑπὸ σήματι μεγάλῳ οὐχὶ βεβαίως εἰς τὴν παραλίαν, οὐδὲ εἰς τὰ τέματα τῆς λίμνης Μαυρολόγγου, ἀλλ' εἰς χώρον κατάλληλον διὰ τέμενος, ὅπερ ἀπέβη ἱερὸν, εἰς μέρος πεδινὸν καὶ πλησίον ὑδάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ περιοχὴ Λιτοχώρου στερεῖται ὑδάτων, ἀναντίρρητον γίνεται, ὅτι ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὀρφῆως ἐτάφη εἰς τοὺς ταπεινότερους πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου καὶ παρὰ τὸν ποταμὸν Βαφύραν ἤτοι παρὰ τὴν ἐτέραν πόλιν, τὴν Πιερίδα τὴν παρὰ τὸ Δίον. Ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, δηλοῖ τὸ χωρίον «ἐρρηξαν Μοῦσαι δάκρυα Πιερίδες μυρόμεναι ἀοιδόν» ἂν ὅμως ἐθάπτετο αὕτη εἰς χώρον ἀνήκοντα τῇ Πίμπλειᾳ ἢ τοῖς Λειβήθροις ἄλλαι Μοῦσαι θὰ ἔκλαιον τὸν ἀοιδόν, αἱ Λειβηθρίδες ἢ αἱ Πίμπληϊδες.

Πρὸς ταῦτα δὲν ἀντιτίθεται καὶ ὁ Πausanias λέγων «ἐν Λιβήθροις εἶναι οὐ πόρρω τῆς πόλεως τὸ τοῦ Ὀρφῆως μνήμα καὶ σῆμα κίων», διότι συμφωνῶν πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα προσθέτει «ἀπολλυμένων ἤδη Λιβηθρίων, οὕτως οἱ ἐν Δίῳ Μακεδόνες (ἤδη καὶ οὐχὶ Πιερες, Θραῖκες) εἰς τὴν ἑαυτῶν τὰ ὄστα κομίζουσι τοῦ Ὀρφῆως». Τὸ χωρίον δὲ τοῦτο νομίζω, ὅτι ἔχει τὴν ἐννοίαν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐκόμισαν τὰ ὄστα εἰς τὴν ἑαυτῶν χώραν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἑαυτῶν πόλιν, τὸ Δίον· ἔθαψαν δηλαδὴ αὐτὰ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως τέμενος περιεῖρξαντες, διότι τὸ Δίον πόλις οὕσα καθαρῶς Μακεδονικὴ ἰδρύθη πρὸς τιμὴν τοῦ Διός, ἦτο ἱερὰ τοῦ Διὸς πόλις, Διόσπολις. Ἀντιθέτως ὁ Οἰάγρου υἱὸς ἦτο Θραῖξ, θεὸς ποιμενικός, μειξοβάρβαρος· ζήσας καὶ λατρευόμενος περὶ τὸν Ὀλυμπον ἐκράτει τῆς κλειδὸς τῶν Ὀλυμπίων δωμάτων, ἅτινα ὅμως ἀνήκον τῷ Δίῳ. Ὅθεν ὁ Ὀρφεὺς ἦτο ἀντίπαλος, ἐχθρὸς τοῦ Διός· διὸ «τὸ ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας ἐπίγραμμα κερανωθῆναι αὐτὸν (τὸν Ὀρφέα) λέγει . . .» (Ο. KERN αὐτ. σελ. 38 ἀπόσπ. 125. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. Παροιμ. 1,4). Κατόπιν τούτων δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον τοῖς Μακεδόσι νὰ εἰσκομίσωσι τὰ ὄστα τοῦ κερανωθέντος καὶ ἐπιγράμματι στιγματισθέντος Ὀρφῆως ἐντὸς τῆς ἱερᾶς πόλεως, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ θέσωσι ταῦτα ἐν ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ τῷ κερανώσαντι τιμῇ καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν

αὐτοῦ. ¹ Ἄλλως τε ὁ περὶ τὸν τάφον χώρος, ὡν τέως μὲν ἠρῶν, ὕστερον δὲ ἱερὸν, ἦτο ταῖς γυναίξιν παντελῶς ἄβατος· τοιοῦτος δὲ τόπος δὲν ἤρμοζεν ἐντὸς τῆς πόλεως. Ὅθεν οἱ Μακεδόνες εἰσεκόμισαν τὰ ὄστα εἰς τὴν ἔξω τοῦ περιβόλου χώραν, ἐνθεν ἐξεώσθησαν πρότερον οἱ Θραῖκες καὶ ἔθαψαν αὐτὰ ἐκεῖ που παρὰ τὰς πηγὰς, ἐνθα ἡ Πιερίς καὶ ὁ Διόνυσος μετὰ τῆς ἀκολουθίας του καὶ τῶν ἱερῶν του. Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, βεβαίῳ ὁ αὐτὸς Pausanias (αὐτ.) «Ἴόντι δὲ ἐκ Δίου τὴν ἐπὶ τὸ ὄρος καὶ στάδια προελθούσης εἴκοσι κίων τέ ἐστιν ἐν δεξιᾷ καὶ ἐπίθημα ἐπὶ τῷ κίονι ὑδρία λίθου· ἔχει δὲ τὰ ὄστα τοῦ Ὀρφῆως ἡ ὑδρία, καθὰ οἱ ἐπιχώριοι λέγουσιν». Οὐδὲν τούτων σαφέστερον, ὅτι τὸ περιέχον τὰ ὄστα τέμενος, ὅπερ τέως μὲν ἦτο ἠρῶν, ὕστερον δὲ ἱερὸν, ἔκειτο περὶ τὰ 3 - 4 χιλόμετρα ἔξω τῆς πόλεως νοτιοδυτικῶς ταύτης καὶ πρὸς τὸ ὄρος, ἦτοι μετὰ τὴν Πίμπλειαν καὶ Πιερίδος ἢ ἄλλως μετὰ τὴν Παλιᾶς Μαλαθριάς ἢ Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ Δίου, ὑπερθεν δὲ τοῦ Θεάτρου. Ὁ χώρος οὗτος σημειοῦται ἐν τῷ χάρτι εἰκ. 8 διὰ τοῦ στοιχείου T.

Παρατιθέμενος τῶν λοιπῶν πηγῶν ἔρχομαι εἰς τοὺς νεωτέρους ἐρευνητάς. Οὗτοι ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς αὐτὰς πηγὰς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνεύρωσι τὴν Πίμπλειαν καὶ τὰ Λείβηθρα, κηρύττουσι δὲ εἰς ἄγνοιαν τὴν Πιερίδα. Οὕτως ὁ Maas μὴ δυνήθεις νὰ προσδιορίσῃ τὰ Πιερικὰ Λείβηθρα δημιουργεῖ ἐτέραν ὁμώνυμον πόλιν, ἣν ἀναζητεῖ ἐν Παγγαίῳ (ΟΡΦ. 68). Τὸν Maas ἀντικρούει ὁ Perdrizet, ὅστις βεβαίῳ μὲν, ὅτι τὰ Λείβηθρα κεῖνται ὑπὸ τὸ ὄρος Ὀλυμπον, ἐνθα καὶ ὁ τάφος τοῦ Ὀρφῆως, οὐδὲν ὅμως ἀναφέρει περὶ τῆς θέσεως, ἐν ἣ ταῦτα κεῖνται (Cultes et Mythes du Pangée, Paris - Nimes 1910, σ. 30). Ὁ δὲ Desdevises du Dezert ἔχων ὑπ' ὄψει τὸν Leake καὶ τὸν Heuzey ἐπαναλαμβάνει τὰ ὑπ' ἐκείνων λεγόμενα ἄνευ οὐδεμιᾶς νεωτέρας πληροφορίας (Geogr. ancienne de la Macédoine σελ. 21,46,87,287 κ. ἐ., 292 κ. ἐ.)· νομίζω δὲ ἔτι, ὅτι οὗτος δὲν ἐπεσκέφθη

¹ Ὁ X. Μακαρόνας στηριζόμενος εἰς τὸν Λίβιον μόνον τοποθετεῖ τὸν ναὸν τοῦ Διὸς ἔξω τοῦ περιβόλου καὶ παρὰ τὸ Θεάτρον. Κατόπιν ὅμως τοῦ ἀνωτέρω νομίζω, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν εὐσταθεῖ, ΑΕ 1937 Β' σελ. 527 - 533.

προσωπικῶς τὴν χώραν ταύτην. Ὁ δὲ Δήμι-
τσας τὰ τε ἐν τῇ γεωγραφίᾳ αὐτοῦ (σελ. 156)
καὶ τὰ ἐν Μακεδονίᾳ (σελ. 133-139 καὶ 152)
ἐπιθέμενα παραλαμβάνει ἐν μεταφράσει παρὰ
τοῦ Heuzey, ὁ δὲ Kierpert ἐν μὲν τῷ χάρτι
Graecia et Macedonia καὶ ἐν τῷ πίν. XV
τὰ μὲν Λεῖβηθρα τοποθετεῖ εἰς τὸν παρὰ τὸ Λι-
τόχωρον χεῖμαρρον, τὴν δὲ Πίμπλειαν βορείως
τοῦ Ἐνιπέως καὶ νοτίως τοῦ Δίου—ἀλλ' ἐν τῷ
πίν. XVI τοποθετεῖ τὰ Λεῖβηθρα ἄνευ σχολίου
ἐκεῖ που, ἔνθα ὁ Πανσανίας ὀρίζει (KIERPERT
Formae orbis antiqvi).

Ὁ δὲ J. Kromayer θέτει τὰ Λεῖβηθρα ἐν
μὲν τῷ ὑπ' ἀριθ. 7 χάρτι, ὡς καὶ ὁ Heuzey,
ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου τῇ Μονῇ τῶν Καναλίων ὄ-
ρους ἢ κάλλιον μεταξὺ Μονῆς καὶ Καρυῶν ἐν
δὲ τῷ ὑπ' ἀριθ. 8β' χάρτι παραλλήλως πρὸς
τὸν Ζυλιάναν ἀορίστως καὶ κάτωθεν τῆς Μονῆς
Καναλίων (J. KROMAYER Antike Schlacht-
felder σελ. 275 κ.έ.). Ἐκ τῆς ἀοριστίας ὅμως
ταύτης διαφαίνεται, ὅτι ὁ Kromayer δὲν γνω-
ρίζει καλῶς τὰ ὅρια τῶν Καναλίων, οὐδὲ τὰ
ὄνόματα τῶν χεῖμαρρων, ἄλλως δὲν θὰ ἐσημείου
ἐν τοῖς χάρτις αὐτοῦ τὴν πορείαν τοῦ ῥωμαϊ-
κοῦ στρατοῦ ὡς γενομένην δι' ὁδοῦ μακρᾶς καὶ
κινδυνώδους μέσῳ Μονῆς Καναλίων, ἵνα κατα-
λάβῃ τὴν κοιλάδα τῆς Σκοτίνης. Μὴ συμφωνῶν
πρὸς ταῦτα νομίζω, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ὑπερβάντες
τὴν Καλλιπεύκην ἠκολούθησαν τὴν συντομωτέ-
ραν καὶ ἀσφαλεστέραν ὁδόν, ἣτις βαίνουσα
παρὰ τὴν δεξιάν ὄχθην τοῦ χεῖμαρρου Καραβί-
δας, ὀδηγεῖ εἰς τὴν συμβολὴν τῶν Καναλίων
χεῖμαρρων. Ὁ δὲ χεῖμαρρος τῆς Καραβίδας
ἀποτελεῖ τὸ ἀπὸ τῆς Καλλιπεύκης μέχρι τῆς
συμβολῆς ὄριον τῶν Καναλίων, ἅτινα κεῖνται
ἀριστερὰ τῷ κατερχομένῳ. Καταλαβόντες δὲ οἱ
Ῥωμαῖοι διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης τὰ περὶ τὴν συμ-
βολὴν τῶν χεῖμαρρων ὑψώματα εἰσῆλθον εἰς
τὴν κοιλάδα τῆς σημερινῆς Σκοτίνης, ἣτις εἶναι
«Modica planities undique saeptus locus
et cava vallis» (LIV. 44,5,8).

Ὁ Leake τὰ μὲν Λεῖβηθρα τοποθετεῖ παρὰ
τὸ Λιτόχωρον, τὴν δὲ Πίμπλειαν παρὰ τὸ Δίον
μὴ ποιούμενος μνειάν τῆς Πιερίδος (LEAKE
III σ. 422).

Ὁ Heuzey τέλος, καίτοι παραθέτει πολλὰς
τῶν εἰρημένων πηγῶν, ἀδυνατεῖ νὰ ὀρίσῃ ἀκρι-
βέστερόν πως τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχον τὰ Λεῖ-

βηθρα καὶ ἡ Πίμπλεια· μὴ εὐρῶν δὲ οὐδαμοῦ,
ὡς ἰσχυρίζεται, οὐδὲν ἔχνος τῶν πόλεων τούτων
καὶ πιστεύων, ὅτι ἀμφοτέραι κατεποντίσθησαν
ἢ ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ κατακλυσμοῦ ἀναγράφει
«Mais ni les temoignages des anciens, ni
l'état des lieux ne permettent de deter-
miner ses emplacements (HEUZEY αὐτ.
σελ. 98—ΔΗΜΙΤΣΑ Μακεδ. σελ. 152).

Τὰ τῶν νεωτέρων συνοψίζει καὶ ὁ GEYER.
RE² IV, σελ. 649 ἐν λ. Macedonia.

Οὕτως ἔχουσιν ἐκ τῶν συγγραφέων τὰ κατὰ
Πιερίαν, ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1937 ἀγγελέντος εἰς
τὸ ἐπὶ τῆς Ἐθν. Παιδείας Ὑπουργεῖον, ὅτι ἐπὶ
τοῦ Λεῖβηθρίου ὄρους ἀνεκαλύφθη ὁ τάφος τοῦ
Ἵορφέως, διαταχθεὶς μετέβην ἐπὶ τόπου, κειμέ-
νου ἡμίσειαν ὥραν νοτιοδυτικῶς τῆς Λεπτοκα-
ρυᾶς, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ χεῖμαρρου Γρίβα.
Ἐνταῦθα οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἐπέδειξάν μοι
κοινὸν τάφον καλῶς διακριτόμενον, ὅστις ὅμως
ἀπετέλει μέρος νεκροταφείου, ὅπερ σημειῶ ἐν τῷ
χάρτι διὰ τοῦ στοιχ. Ν. Ἐντὸς δὲ ἐλαχίστου
χώρου προσδιωρίσθησαν ὑπερδεκαπέντε ὅμοιοι
καλυπτόμενοι ὑπὸ πυκνοτάτου θαμνώδους δά-
σους, ἔχοντες κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ
καὶ κατεσκευασμένοι πάντες ὁμοίως διὰ στενῶν
ἀκατεργάστων πλακῶν πᾶχ. 0.10, 0.12 μ.: ὅμοιοι
πλάκες ἐχρησίμευον ὡς καλύμματα ἐκάστου·
κατὰ τοὺς ἀνωμάλους ἀρμούς εἶχε χρησιμο-
ποιηθῆ ὡς συνδετικὴ ὕλη ἀπλοῦς πηλός. Τινὲς
τούτων εἶχον ἀνοιχθῆ παλαιότερον· ἄλλοι τινὲς
εἶχον παρασυρθῆ ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Ἐκ τῶν
ὑπολοίπων ἠρεύνθησα δύο τοὺς μᾶλλον ἐπιδο-
φόρους. Ὁ εἰς περιεῖχε δύο ἐκτάδην καὶ ἀντι-
θέτως κειμένους νεκρούς, ἔχοντας τὴν κεφαλὴν
κεκλιμένην δεξιὰ κατὰ τὴν ἀντίστοιχον γωνίαν,
ὁ δὲ ἕτερος περιεῖχεν ἓνα μόνον νεκρόν, τὴν
κεφαλὴν ἔχοντα πρὸς ΒΑ καὶ ἐν στάσει ὁμοίᾳ
τῇ τοῦ προηγουμένου. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τά-
φοις οἱ νεκροὶ εἶχον καλυφθῆ δι' ἀργιλλώδους ἐρυ-
θροῦ πηλοῦ. Ἐντὸς δὲ τῶν τάφων οὐδὲν ἕτερον
εὑρέθη οὐδὲ διὰ τὸν κατὰ προσέγγισιν προσδιο-
ρισμὸν τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν ἀνήκον οὗτοι. Ἐπειδὴ
δὲ ἢ τε κατασκευὴ τῶν τάφων καὶ ὁ τρόπος
τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἦσαν καθ' ὅλα ὅμοιοι
τοῖς τάφοις τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος (Πάτελι)
τῆς Ἑορδαίας καὶ τοῖς μεταξὺ Καλυβίων
Ἵολύμπου καὶ Κουντουριωτίσσης ἀργότερον
ἐρευνηθεῖσιν, εἶναι λίαν ἐνδεχόμενον νὰ ἀνά-

γωνται εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἐποχὴν ἦτοι τὴν γεωμετρικὴν. Οἱ τάφοι οὗτοι προήρχοντο, κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ συνοικισμοῦ ἀρχαιοτάτου, καταστραφέντος ὑπὸ χολέρας. Πρὸς πιθανὴν δὲ ἀνακάλυψιν τῶν ἐρειπίων τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἀναζητήσας τὰς σπανιζούσας περὶ τὸν ἀνα-

Εἰκ. 3. Τμήμα τείχους ἐκ τῆς δυτ. πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Λειβηθρῶν.

τολικὸν Ὀλυμπον πηγὰς ὠδηγήθη ὑπὸ τῶν συνοδῶν πλησίον τοῦ Ζυλιάνου καὶ κάτωθεν μεμονωμένου ὑψώματος, ἔχοντος διεύθυνσιν ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον, μήκους 120 μ., πλάτους 40 μ. περίπου καὶ περιβαλλομένου κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπὸ βαθέων χειμάρρων, ἐχόντων ὄχθας καθέτους. Τὸ ὕψωμα τοῦτο διακρίνεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνης 1. Ἀνερχόμενος ἐπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς, τῆς μόνης βατῆς, παρατήρησα ἐπὶ τοῦ χείλους ταύτης τείχος ἀρκετοῦ ὕψους, διευθυνόμενον πρὸς δυσμὰς καὶ καλυπτόμενον ὑπὸ θάμνων. Ὁμοίου τείχους τμήματα ἠρειπωμένα εἶδον καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς σφζόμενα εἰς ἀρκετὸν μῆκος 12 - 15 μ.

ὕψους ποικίλλον ἀπὸ 0.50 μέχρι 2.30 καὶ πᾶχ. 1.50 περίπου μέτρον. Τμήμα τούτου ἀκάλυπτον παρέχει ἡ εἰκ. 3. Κατὰ τὰς λοιπὰς πλευρὰς ἦτοι ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς βορείας πρὸς ἀνατολὰς, ὀλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς νοτίας τείχῃ δὲν ὑπῆρχον, διότι οἱ ἐκατέρωθεν χεῖμαρροι ὑποσκάψαντες τὰς βάσεις τῶν πλευρῶν τούτων παρέσυραν ταύτας τε καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ χείλους αὐτῶν τείχη· διὸ παρατηρήθησαν ὅμοιοι λίθοι ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὰ ἄκρα τῶν χειμάρρων Γρίβα καὶ Καβουρόλακκα. Τὰ δὲ διασωθέντα ἐρείπια τοῦ τείχους μετὰ τῶν καταρρευσάντων καταλαμβάνοντα τὴν ὄφρυν τοῦ ὑψώματος ἐσημάτιζον ἀκρόπολιν, περιβαλλομένην ἀπὸ νότου ὑπὸ τοῦ Ζυλιάνου, ἀπὸ ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Γρίβα, ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Καβουρόλακκα (εἰκ. 1 καὶ 2).

Ἡ ἀκρόπολις δὲ αὕτη κειμένη κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ζυλιάνου παρέχει πάντα τὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τὰ ὑπὸ Πausanίου καὶ ἄλλων παρεχόμενα, οὐδεμία δὲ γεννᾶται ἀμφιβολία, ὅτι τὰ ἐρείπια ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Συὸς παρασυρθεῖσαν πόλιν, τὰ Λειβηθρα, τὸ Ὀρφέως καὶ Λειβηθριδῶν ἔνδοξον ἐνδιαίτημα. Ὁ Pausanίας καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀκριβῆς ἢ πόλις πᾶσα κατεστράφη, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἀκρόπολις αὐτῆς. Ἡ μόνη ἀνακρίβεια, προελθοῦσα ἐκ τοῦ διηγηθέντος τὸ γεγονός Λαρισσαίου ξένου ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον τῆς καταστροφῆς. Ἡ πόλις δηλ. δὲν κατεστράφη, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Συὸς ἅπασα, διότι, ὁ ἰσχυρὸς Λειβηθριὸς πρόβουνος σχηματίζων φράγμα, ἰσχυρότατον φυσικὸν προπύργιον προστατεύει τὴν ἀκρόπολιν τῶν Λειβηθριῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνακρίβεια αὕτη αἴρεται ἐν μέρει, διότι ὁ μὲν Σὺς κατέστρεψε τὴν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἐκτετατομένην πόλιν, ἡ δὲ τῆς ἀκροπόλεως καταστροφή προῆλθε κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐκ τοῦ Γρίβα (εἰκ. 2 δεξιὰ), κατὰ δὲ τὸ πλεῖστον τῆς δυτικῆς ἐκ τοῦ Καβουρόλακκα, ἡ δὲ νοτιὰ ἐξ ἀμφοτέρων ἐκεῖ συμβαλλόντων, διότι οἱ δύο οὗτοι χεῖμαρροι κατὰ τὰς μεγάλας καὶ διαρκεῖς βροχὰς δεχόμενοι τὰ ὕδατα τῶν νοτιῶν κλιτύων τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου καὶ τῶν Λειβηθριῶν ὀρέων ἀποβαίνουσι τρομεροί. Κατὰ τοιαύτας δὲ πλημμύρας διαβρώσαντες οὗτοι κύκλω τὰς κλιτύς τῆς ἀκροπόλεως ἐπέφερον τὴν κατάρρευσιν τῶν κατὰ τὰ ἐλλείποντα τμήματα ὑπερκειμένων τειχῶν. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχη τὸ

πράγμα, τὰ Λειβήθρα διασφύζονται καὶ σημειοῦνται ἐν τῷ χάρτι διὰ μεγάλου κύκλου.

Τούτου βεβαιωθέντος, ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου Ἐθν. Παιδείας καὶ προθύμῳ παροχῇ ἐργατικῶν χειρῶν ὑπὸ τῆς Κοινότητος Λεπτοκαρυᾶς, ἀποψιλώσας ἀργότερον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἠψώματος ἐπεχείρησα ἀνασκαφικὴν ἔρευναν κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἔνθα ἢ μὲν ἐπίχωσις ἦτο μικρά, τὸ δὲ τεῖχος ἐδείκνυε μορφὴν πύλης. Ἐκ τῆς ἔρευνῆς κατεδείχθη, ὅτι ὁ χώρος ἦτο σχεδὸν ἀδιατάρακτος ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς καταστροφῆς. Ἄτυχῶς ἄμα τῇ παρουσίᾳ τῶν πρώτων σοβαρῶν αποτελεσμάτων ὑετὸς πολὺς καὶ μακρὸς ἐπελθὼν ἐπέβαλε τὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ἀναχώρησίν μου. Κατὰ τὴν γενομένην μικρὰν ἐργασίαν προέκυψαν ὀλίγα χαλκᾶ νομίσματα εἰς βάθος 0.30 μ. καὶ ὄστρακα ἀγγείων Ἑλληνιστικῶν χρόνων· συγχρόνως δὲ ἤρξατο ἀποκαλυπτόμενον οἰκοδόμημα διευθυνομένον ἀπὸ νοτιανατολικῶν πρὸς βορειοδυτικά, ἔνθα τὸ τεῖχος, καὶ εἰς βάθος 0.50-0.60 μ. Ἡ τοιχοδομία τούτου μήκους ἕξ περίπου μέτρων εἶχε πᾶχος 0.60 μ. Πέραν τούτων οὐδὲν δύναμαι νὰ προσθέσω.

Ὅλιγον μετὰ ταῦτα ἀνετέθη μοι ἡ ἐποπτεία ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἐξετελοῦντο ἀδείᾳ τοῦ Ὑπουργείου ὑπὸ ἰδιωτῶν. Αἱ ἔρευναι ἐξετελέσθησαν κατὰ Σεπτέμβριον καὶ εὐτυχῶς περὶ τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρείας τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου, ὑπερθεῖν τῆς σημερινῆς Μαλαθριάς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τούτων ἔχων ὑπ' ὄψει τὰ περὶ Λειβήθρων καὶ τοὺς βεβαιωθέντας περὶ αὐτῶν συλλογισμούς μου ἐπεδόθη εἰς τοπογραφικὴν τῆς περιοχῆς ἐξέτασιν διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χώρου, ἔνθα ἔκειτο ἢ ἐτέρα τῶν πόλεων τοῦ Ὀρφέως, ἢ Πίμπλεια. Παρατηρήσεις, τοπογραφικὰ στοιχεῖα, τὰ τῶν συγγραφέων· «Λειβηθρίων ἄκρα κάρηνα-Λειβηθρίων σκοπιή Πίμπλειας ὑπερθεν», ἢ χαραδρῶδης φύσις τοῦ τόπου, ἢ μοναδικὴ πηγὴ καὶ ἢ ἀπὸ Δίου ἀπόστασις συνέπιπτον πρὸς τὴν θέσιν «Παλιὰ Μαλαθριά ἢ Ἄγ. Παρασκευὴ ἢ Μπάρρα ἢ Καζάνια», ἢ ἤκει μόνον νὰ βεβαιωθῶσιν. Ὅθεν μετὰ δίωρον μῆ τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς Μαλαθριάς πορείαν ἀφικόμενος εἰς τὴν πλουσίαν ὑδάτων πηγὴν Καζάνια (σαρκοφάγον) καὶ πρὸ τῶν ἀγρίων καὶ δασωδῶν χαραδρῶν ἔστην ἀπορῶν τίνα τούτων νὰ ἐρευνήσω. Ἐκ τῆς ἀπορίας ἐξήγαγέ με

ὁ ἐκ Λιτοχώρου ἐκεῖθεν διερχομένος ποιμὴν Δημ. Ι. Κλειστινῖκος, ὅστις προθύμῳ ὠδήγησέ με εἰς τὸν ἀναζητούμενον τόπον. Κεῖται δὲ οὗτος ἀμέσως κάτωθεν καὶ πρὸς νότον τῆς κρήνης· εἶναι μικρὸν ἠψωμα, ἐλαφρῶς ἐπικλινές, σχετικῶς ὁμαλόν, περιβαλλόμενον κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπὸ χεიმάρων ἐχόντων ὑψηλὰς ἀποτόμους ὄχθας κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τὸ ἠψωμα ἐνοῦται μετὰ τοῦ μεγάλου ὄγκου τοῦ Ὀλύμπου ἢ ἔκτασις τούτου, τριπλασία περίπου τῆς τῶν Λειβήθρων, εἶναι ὡσαύτως κεκαλυμμένη ὑπὸ πυκνοτάτων θάμνων. Βροχῇ, θάμνοι καὶ ἔλλειψις ἐργαλείων καθίστων τὴν ἔρευναν δυσχερεστάτην· παρὰ τὰς δυσχερείας ἐπετεύχθη ἡ ἀποκάλυψις τμήματος τείχους ὑψους ὑπὲρ τὸ μέτρον, ἐκτισμένου διὰ μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων, ὡς ἐν Λειβήθροις, στερουμένων συνδετικῆς ὕλης (εἰκ. 4). Εἰς μικρὰν δ' ἐντεῦθεν ἀπόστασιν, περὶ τὰ ἑκατὸν μέτρα ἀνατολικώτερον ἀπεκαλύφθη ἕτερον τμήμα τείχους σαφέστερον, ὁμοίως κατασκευῆς, μικρότερου μήκους, μεγαλυτέρου ὕψους. Ἐτερά τινα τμήματα, ἔδῳ καὶ ἐκεῖ κείμενα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον διατηρούμενα, ὁμοίως ὕλης καὶ κατασκευῆς ἐκαλύπτοντο ὑπὸ θάμνων. Ἀλλὰ πρὸ ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν εὐρεθείς διέκοψα τὴν ἐργασίαν. Τὰ τεῖχη ὅμως ἐνταῦθα ὑπέστησαν πολλὰς καταστροφὰς καὶ ἀλλοιώσεις, διότι τὸ ὕλικόν τούτων ἐχρησιμοποιήθη πολυτρόπως διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς μεσαιωνικῆς Μαλαθριάς. Τὴν παροῦσαν τοῦ χώρου καὶ τῶν τειχῶν κατάστασιν ἀντιλαμβάνεται τις ἐκ τῆς εἰκόνας 4. Πάντως ἐβεβαιώθη, ὅτι πρόκειται περὶ ἐρειπίων περιβόλου ἀρχαίας πόλεως κειμένων κατὰ χώραν πρὸ τῶν χαραδρῶν τοῦ Ὀλύμπου, παρὰ τὴν πηγὴν καὶ οὐχὶ μακρὰν τοῦ Δίου. Νομίζω δέ, ὅτι τὰ ἐρείπια ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀναζητηθεῖσαν Πίμπλειαν.

Αἱ ἀνασκαφικαὶ περὶ τὴν Μαλαθριὰν ἔρευναι ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τοῦτο ἐπὶ μακρὸν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν ἑκατὸν μέτρα περίπου ὀπισθεν καὶ νοτίως τοῦ ἠρειπωμένου ἀρχαίου θεάτρου ἀγρὸν Ν. Κρεμέτη, διότι ὁ ἰδιοκτῆτης ἀνεῦρεν ἐν αὐτῷ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ μαρμάρια ἀντικείμενα, ὧν τινα παρέδωκεν εἰς τὴν ἐν Δίῳ ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν, ἄλλα δὲ κατασχεθέντα εἰς χεῖρας αὐτοῦ μετηνέχθησαν εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Τὰ εὐρήματα ταῦτα προεκάλεσαν

τὸ ἐνδιαφέρον ἰδιωτῶν διὰ τὴν κατοπινὴν ὑπὸ τῶν ἰδίων γενομένην τῆ ἐποπτεία μου ἔρευναν, ἀλλ' ὁ Ν. Κρεμέτης ἀπὸ πολλοῦ λάθρα καὶ ἡσυχῶς ἔρευνήσας τὸν ἀγρὸν εἶχεν ἀποκομίσει, ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπῆρχε, τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ἀνευρεθέντα ἦσαν ἀνάξια λόγου. Οὕτως εἰς βάθος 0.80 - 1.00 μ. ἀπεκαλύφθη σαθρὰ ἐπὶ ἄμμου θεμελίωσις νεωτέρου κτίσματος, βαίνοντος ἐκ βορ-

τῷ αὐτῷ κτίσματι εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ἐπίσης ὑλικὸν τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου εὑρεθέντα ποικίλα εἰς εἶδος καὶ μέγεθος θραύσματα ἐπιγραφῶν, ἀγαλματίων ἐνδεδυμένων γυναικῶν τύπου Ἡρακλεώτιδος, κεφαλαὶ ἀγαλματίων, ἀγαλμάτια ἀνευ χειρῶν καὶ κεφαλῶν, πλίνθοι ἀγαλματίων, χεῖρες, πόδες, βωμίσκοι, ἀκέφαλος καὶ ἄχειρ Ἑρμαφρόδιτος, Κυβέλη, Διό-

Εἰκ. 4. Τμῆμα ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Πίμπλειας.

ρᾶ πρὸς νότον, ὅπως προχείρου κατασκευῆς. Οἱ τοῖχοι τούτου, ἀφαιρεθέντων τῶν λίθων ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου, εὑρέθησαν κατὰ διαστήματα διακεκομμένοι· τὸ ὕψος τούτων ἐκυμαίνεται ἀπὸ 0.40 μέχρι 0.60 μ., τὸ δὲ πάχος 0.45 - 0.50 μ., τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἀποτελεῖτο ἐκ θραυσμάτων σπονδύλων καὶ κιονοκράνων δωρικῶν ἑλάχιστα θραύσματα ἀνῆκον εἰς ἰωνικοὺς κίονας· ἅπαντα δὲ ἐκ πάρου διετήρουν ἐν μέρει τὸ ἐκ μαρμαροκονίας ἐπίχρισμα αὐτῶν πάχους 0.0015 - 0.002 μ. Τινὰ τῶν θραυσμάτων τῶν κιονοκράνων ἔδιδον ὕψος 0.20, 0.14, 0.24, 0.18 μ. κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον βέβαιον· αἱ λοιπαὶ διαστάσεις ἀβέβαιοι. Πάντως τὰ κιονόκρανα ἦσαν μικρά. Ταῦτα φέρουσιν ἀριθ. καταλόγου τῆς συλλογῆς Δίου 253/19, 258/24, 262/28, 267/34, καὶ 273/39¹. Ἐν

¹ Ὁ δεύτερος ἀριθμὸς, ὡσάκις σημειοῦται, δηλοῖ τὸν ἀριθμὸν τῶν εὑρημάτων τῶν ἰδιωτῶν.

νυσοσ, ἡλιακὸν ὥρολόγιον, ἐπιτύμβιοι λίθοι, πάντα ἀποκεκρομένα. Ἡ συνδετικὴ τούτων ὕλη ἦτο ἀπλοῦς πηλὸς μετ' ἐλάχιστης ἀσβέστου. Ὅτι ταῦτα προήρχοντο ἄλλοθεν καὶ δὴ ἐκ διαφορῶν μικρῶν οἰκοδομημάτων ἢ μικρῶν ἱερῶν, βεβαιοῦται ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν εἰρημένων κιονοκράνων καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς ἐρεύνης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν ἀγρὸς Κρεμέτη κεῖται περὶ τὰ 250 μέτρα ΒΔ τῆς πηγῆς «Μάρμαρα» καὶ περὶ τὰ 300 μ. Δ τοῦ ποταμοῦ Βαφύρα, τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐν τῷ ἀγρῷ ἀποκαλυφθέντων εἶναι ἀναθήματα Διονύσου καὶ Μουσῶν (διότι αἱ Ἡρακλεώτιδες, Μοῦσαι τινες καὶ αὐταὶ εἰσι), φρονῶ, ὅτι ταῦτα ἀσφαλῶς προέρχονται ἐκ τῶν ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντων ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου ἐπισήμων κτισμάτων ἢ ἱερῶν, ὧν τὸ μὲν κεῖται νοτιανατολικῶς τοῦ θεάτρου, τὸ δὲ ὀλίγον περαιτέρω καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ.

τούτων τὸ μὲν παρὰ τὸ θέατρον νομίζω, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Διόνυσον, τὸ δὲ παρὰ τὸν ποταμὸν καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν πηγὴν εἰς τὰς Μούσας. Ἀπέχουσι δὲ ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ διακόσια περίπου μέτρα (Πρβ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ Πρ. Ἀκ. Ἀθ. 1937 σελ. 4, Ἑλληνικά τόμ. Δ 1931,

Εἰκ. 5. Πλίνθος μετ' ἐρείσματος ἀγαματίου Σατύρου.

σ. 305, ΠΑΕ 1928 σ. 64 κέ.). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἑξακρίβωσις τούτων εἶναι ἔργον εἰδικῆς ἐρεύνης περιορίζομαι ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν νεωτέρων ἐν τῷ ἀγρῷ εὑρημάτων, ἅτινα εἶναι:

1. Μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς ἐλαφρῶς δεξιὰ ἀποκλίνουσα· κόμμωσις εἰς τὸ μέσον κεχωρισμένη καὶ ἐγχαράκτω ταινία ἀναδεδεμένη καὶ ἀποκεκρουμένη παρὰ τὴν βᾶσιν τοῦ λαιμοῦ· ὄρις, χεῖλη καὶ πώγων ἀποτετριμμένα· ἐργασία μετρία· ὕψ. 0.09 μ. Παρ' αὐτὴν εὑρέθησαν καρποὶ δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς χειρὸς ἐκ δύο διαφόρου μεγέθους γυναικείων ἀγαματίων (ἀριθ. κατ. 235/1, 240/6, 241/7).

2. Πλίνθος ἑλλειψοειδῆς, ἐφ' ἧς δύο πόδες μέχρι τῶν σφυρῶν· τὰ ἀπὸ τούτων ἄνω λείπου-

σιν· ὁ ἀριστερὸς πούς προβεβλημένος· παρ' αὐτὸν κορμὸς δένδρου, ἐφ' οὗ δέρμα πάνθηρος μετὰ τῶν δύο προσθίων ποδῶν, προφανῶς ἔρεισμα ἀγαματίου Σατύρου· εἰς τοῦτον πιθανῶς ἀνήκει ἢ τὰ ὄπισθεν ἀποκεκρουμένη καὶ κακότεχνος κεφαλὴ Σατύρου, ἣτις ἐνταῦθα κατασχεθεῖσα εἰς χεῖρας Δ. Μπατζικιώστα ἀπόκειται ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ μουσεῖῳ Θεσσαλονίκης· ὕψος 0.48 μ., πλίνθου διάμ. 0.26×0.24 μ., ὕψ. 0.03 μ. (εἰκ. 5). Ἀριθ. κατ. 78.

3. Διονύσου ἀγαματίον μαρμαρίνον, ἀποκεκρουμένον τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ· τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀπὸ τοῦ προωμίου μέχρι τῶν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὀσφύος ἐρειδομένων δακτύλων αὐτῆς· τοὺς δακτύλους τῆς ἐπὶ τοῦ κορμοῦ δένδρου ἰσχυρῶς ἐρειδομένης ἀριστερᾶς καὶ τοὺς δακτύλους τῶν ποδῶν· ἐκατέρωθεν τοῦ λαιμοῦ, πρὸ τῶν ὤμων καὶ ἐπὶ τοῦ τραχήλου ἄκρα πλουσίας εἰς βοστρύχους κομμώσεως· γλαμὺς περιβάλλουσα τοὺς πόδας καὶ τὸ ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὀσφύος πρὸς τὸν ἀριστερὸν ὤμον μέρος τῆς ῥάχεως καταπίπτει εἰς ἀπόπτωμα ἀρχαῖζον μέχρι τῶν ποδῶν καλύπτουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῶν ὀσφύων πρόσθια. Ἡ δεξιὰ πλευρὰ καὶ ἡ ἑλλειπούσα χεὶρ γυμναί· ἴσταται κατ' ἐνώπιον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ, ἔχων τὸν ἀριστερὸν χιαστὴν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἐν ἀνέσει· ὕψ. 0.26 μ. Ἀριθ. κατ. 77. Εὐρέτης Ν. Κρεμέτης.

4. Πλίνθου τριγωνικὸν ἀπότμημα· κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἑλλειψοειδῆς ἐντομὴ διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγαματίου· ἕτερον συναντήκον ἀπότμημα, παραδοθὲν ὑπὸ Ν. Κρεμέτη, παρέχει ὄλικὸν μῆκος 0.108 μ., πλάτος 0.08 μ., ὕψος 0.037 μ.· μάρμαρον ἐπιχώριον· ἐπὶ τῆς σφζομένης προσθίας μακρᾶς πλευρᾶς ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ: (εἰκ. 6). Ἀριθ. κατ. 244/10. 279.

Εἰκ. 6. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ Πριμίονος Φουλβίας.

ΔΙΟΝΥΣΩΚΛΙΘΙΑΣΩΠΡΙ ἢ Διονύσω καὶ θιάσῳ Πρι-
ΜΙΟΝΦΟΥΛΒΙΑΣΑΓΟΡΑΝΟ μίων Φουλβίας ἀγορανο-
[Μ]ΗΣΑΣΕΚΤ[ΩΝΙΔΙΩΝ] μήσας ἐκ τῶν ἰδίων]

5) Ὅμοια· πλήρης ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων· ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἑλλειψοειδῆς ἐντομῆ, παρ' αὐτὴν τετράγωνος ὀπὴ· πῶρος· μήκος 0.45 μ., πλάτος 0.24 μ., ὕψος 0.10 μ. ἐπὶ τῆς προσθίας πλευρᾶς ἡ Λατινικὴ ἐπιγραφή :

LIBEROPATRIETTHIASO Libero patri et thiaso
L·IVLIVS·HYLA·ET·L·ANINIYS·PYDENS·AED.
L. Julius Hula et. L. Aninius Pudens aedicaverunt.
Εἰκ. 7. Ἀριθ. καὶ 73. Εὐρέτης Ν. Κρεμέτης.

νῆκεν εἰς τὴν Παλατίνην φυλὴν. Ὄνομάσθη δὲ συγχρόνως provincia senatoria ἤτοι ἐπαρχία διοικουμένη ὑπὸ συγκλητικῶν ἐκάστοτε ἀποστελλομένου. Τὸ πλήρες δὲ τῆς ἀποικίας ὄνομα Colonia Julia Augusta Diensis ἀναγράφεται ἐπὶ νομισμάτων τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πρβ. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ αὐτ. σελ. 90, RE IV 549 ἀριθ. 242). Ἔνεκα τούτου ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ πόλει διέμενον ἐκτὸς τῶν ῥωμαίων ἐγκα-

Εἰκ. 7. Λατινικὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή.

6) Βωμίσκος· ἐν ἐκάστη πλευρᾷ τοῦ ἐπιγράνου ἀνάγλυφον ἀετωμάτων· περὶ τὸ πεδῖον, γυράλινδα ἐκ καρπῶν καὶ φύλλων ταινίαις δεδεμένων καὶ βούκρανα· ἄρτιος· μάρμαρον ἐπιχώριον· ὕψ. 0.35 μ., ἄνω 0.23×0.185 μ. βάσις πλαισιωτῆ 0.24×0.205 μ. τέχνη μετρία· ἐπὶ τοῦ γείσου ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή :

... VSPOSTVMVSOBEVERVS ... us Postumus
Obeverus (?)
[PA]TRIAEDILILIBEROETTHIASO [pa]tri Aedili Libero et thiaso
D. S. F. D d[e] S[uis] F[aciendum] D[edit]
Ἀριθ. κατ. 74. Εὐρέτης Ν. Κρεμέτης.

7) Ἡλιακὸν ὥρολόγιον ἐπὶ ἑδροειδοῦς βάσεως· ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων· μάρμαρον· ὕψ. 0.31 μ., πλ. 0.31 μ., πᾶχ. 0.155 μ. Ἐπὶ τῶν ἄνω πλαισίων τῆς βάσεως ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή :

T. GRANIVSFETI[VS] T. Granius Feti[us]
AED. LIB. PATRIET Aed[ilis] Lib[ero] patri et
THIASO D. S. F. C. thiaso d[e] s[uis] f[aciendum] c[uravit].

Ἀριθ. κατ. 55. Παρεδόθη ὑπὸ Γ. Τσακανάκη.

Ἡ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας (βλ. καὶ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας Ἀθῆναι 1915 καὶ Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑ ΑΕ 1937 σελ. 529 κ.ε.) χρῆσις τῆς λατινικῆς γλώσσης δὲν εἶναι παράδοξος· διότι τὸ Δίον, ὡς γνωστόν, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἐκηρύχθη Colonia romana, ἥτις ἀ-

ταστάτων αἱ διοικητικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἀποικίας, οὗτοι δὲ ἐχρησιμοποιοῦν, ὡς ἦτο φυσικόν, τὴν λατινικὴν. Καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ εἰς ὄν τὰ ἀναθήματα θεὸς Διόνυσος ἔλαβε τὸ ῥωμαϊκὸν ὄνομα LIBER. Ἡ μεταβολὴ ὁμοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ σκόπιμος καὶ ἐπιβεβλημένη ὑπὸ αὐτῆς τῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας. Διότι κατὰ ταύτην πᾶσα ξένη πόλις ἐθεωρεῖτο ὑποτεταγμένη εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ ἡ κοινότης αὐτῆς ἀπέκτα τὸ δικαίωμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν πολιτικὸν δίκαιον, εἰς καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς ἐξαργώμενα ἐκ τῶν ἐν Ῥώμῃ ἀπέβαινον, ὡς ἐν τῇ μητροπόλει, ἱερὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ. Ἡ ἐξάρτησις δὲ τῶν ἱερῶν τῆς ὑποταγείσης ἐκ τῶν τῆς μητροπόλεως ἦτο πλασματικὴ καὶ ἐπετυγχάνετο διὰ συσχετίσεως τῶν θεῶν ταύτης πρὸς τοὺς ἐν Ῥώμῃ ἀντιστοιχοῦς. Οὕτως ὁ Διόνυσος ὢν θεότης ἀγροτικὴ ἐσχετίσθη πρὸς τὸν ἀντίστοιχον ἐν τῇ μητροπόλει Liberum, τὸν συνήθως ἐπικαλούμενον patrem, ὅστις μετὰ τῆς Proserpinae, τῆς κατόπιν Liberae, ἀποτελεῖ τὴν τριάδα τῶν ῥωμαϊκῶν θεῶν, συννάων ἐν τῷ ναῷ τῆς Cereis. Τοιοῦτοτρόπως ἡ μὲν ἕδρα τῆς θρησκείας ἔμενον ἐν τῇ μητροπόλει, ἡ δὲ σχέσις ἐξαργώσεως ἐδηλοῦτο διὰ τῆς ἰδρύσεως μιᾶς sodalitates ἢ ἱερατικῆς ἐνώσεως, εἰς ἣν κατελέγετο τὸ τε ὑπάρχον ἱερατεῖον τοῦ ναοῦ καὶ ἀνάλογος ἀριθμὸς Ῥωμαίων sodales ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ κράτους. Τοιαύτη δὲ sodalitas ὑπάρχει ἤδη ἐν

Δίω. Ἡ ἴδρυσίς ὁμως ταύτης δηλοῖ, ὅτι συγχρόνως καὶ ὁ Ῥωμαϊκὸς Liber ἀντικατέστησεν ἐν τῇ λατρείᾳ τὸν Διόνυσον τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἔκφρασιν τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς λατρείας εἰς τὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ (πρβ. MARQUARDT u. MOMMSEN Römische Staatsverwaltung III σ. 21,34,361,365 καὶ σημ. 1. SCHUR RE XIII 67 κέ. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ αὐτ.).

Ὁ αὐτὸς Liber λαμβάνει εἰς τὰς δύο τελευταίας ἐνταῦθα ἐπιγραφὰς τὴν προσωνυμίαν aedilis. Καὶ ἐν μὲν τῇ ὑπ' ἀριθ. 7 ἡ προσωνυμία αὕτη δύναται νὰ ἀποδοθῇ τῷ Γρανίῳ οὕτως T. Granus Fetius aedilis Libero patri..., ἢ Ἑλληνιστὶ T. Γράνιος Φήτιος ἀγορανόμος ἢ ἀγορανομήσας τῷ πατρὶ Διονύσῳ, ὁπότε τὸ aedilis σημαίνει σαφῶς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἣν ἤσκει ὁ Φήτιος, καθ' ὃν χρόνον ἐποίησεν ἐξ ἰδίων τὸ ἀνάθημα. Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 6 ὁμως ἐπιγραφῇ «... patri aedili Libero et thiaso» εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι ἡ προσωνυμία aedilis ἀναφέρεται εἰς τὸν Liberum, ὅστις, καθ' ἃ θεότης, δὲν δύναται νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀγορανόμου ἢ τὴν τοῦ φροντιστοῦ τῶν ἱερῶν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ σημασία τοῦ aedilis εἶναι διάφορος. Ἄλλως τε ὁ τίτλος οὗτος εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινοτικὴν ζωὴν τῶν Ῥωμαίων δὲν ἀφῆρα μόνον τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀγορανόμου, διότι συναντᾶται εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἰδίαις ὀργανώσεις τῶν ποικιλοτύπων θιάσων ὡς διάφορος ἀρχή, οἷον ἀγωνοθέτης aedilis iuvenum, aedilis et curator sodalium iuvenum, aedilis collegii iuvenum, aedilis sacri Vulcani κ.τ.λ. (βλ. KUBITSCHER RE I 463-464). Εἰς ἀμφοτέρω ὁμως τὰς περιπτώσεις ἡ ἐξουσία τῶν aediles ἀπετέλει συναρχίαν καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ aedilis sacris Vulcani καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου aedilis Etruriae, καίτοι μεμονωμένοι, ὁμοίως νοοῦνται ὡς συναρχοντες. Ἡ περιορισμένη ὁμως αὕτη ἔννοια δύναται μὲν εὐκόλως, τηρουμένων τυπικῶν τιμῶν ὄρων, νὰ ἀποδοθῇ εἰς θνητοὺς οὐχὶ ὁμως καὶ εἰς θεότητα. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει νομίζω, ὅτι τὸ aedilis ἐνταῦθα ἔχει εὐρυτέραν καὶ γενικωτέραν σημασίαν καὶ ἔνεκα τούτου προϋτάχθη ἴσως τοῦ aedilis τὸ συνήθως ἐπιτασσόμενον τοῦ Liberi κοσμητικὸν pater «patri aedili Libero», ἵνα οὕτως ἐκφρασθῇ ἡ διάφορος ἔννοια, ἣτις ἰσοδυναμεῖ ἴσως τῷ

«πατρὶ προστάτῃ καὶ πνευματικῷ ἀρχηγῷ Διονύσῳ», ὁπότε ἡ σημασία αὕτη δὲν διαφέρει τῆς ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἱεραρχίᾳ τῶν μυστῶν τοῦ Μίθρα ἀπαντώσεως ἔννοιας τοῦ τίτλου pater. Ἐνδέχεται ἀκόμη τὸ aedilis ἀναφερόμενον εἰς τὸν Liberum νὰ ὑπονοῇ τοῦτον ὡς προστάτην τῶν ἀγῶνων Liberalia, οἵτινες ὄντες ἀγῶνες σκηνικοὶ ἔπρεπε νὰ τελῶνται ἐν τῷ παρακειμένῳ θεάτρῳ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ. Παραλειπομένων τῶν λοιπῶν τοῦ Κρεμέτη εὐρημάτων, ὡς ἀσχέτων, παρατηρεῖται, ὅτι τὰ ἀνωτέρω μετὰ τῶν παρεμφεροῦς περιεχομένου κατασχθέντων παρέχουσιν ἀπόδειξιν, ὅτι πάντα προέρχονται ἐκ τῶν ἱερῶν Διονύσου καὶ Μουσῶν καὶ ἂν δὲ τὰ ἱερά αὐτῶν δὲν κείνται εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας θέσεις, πάντως κείνται ἐκεῖ που πλησίον μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Βαφύρα, τῆς πηγῆς «Μάρμαρα» καὶ τοῦ θεάτρου. Περὶ τὸν χώρον τοῦτον τοποθετῶ καὶ τὴν πόλιν Πιερίδα. Ὅτι δὲ ἐνταῦθα δὲν εὐρέθησαν ἐρείπια τειχῶν τῆς Πιερίδος εἶναι εὐνόητον, διότι τὰ θρακικὰ πολίσματα, ὄντα ἀρχαιότατα καὶ πρόχειροι ποιμενικοὶ συνοικισμοί, δὲν εἶχον περιβληθῆ ὑπὸ τειχῶν· τὰ δὲ ἀποκαλυφθέντα ἐν Λειβήθροις καὶ Πιμπλείᾳ τείχη δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἀρχαιότερους θρακικοὺς συνοικισμοὺς, ἀλλ' ἰδρυθέντα μετέπειτα ὑπὸ τῶν νικητῶν Μακεδόνων εἶναι σύγχρονα πρὸς τὰ τείχη τοῦ Δίου κτισθέντα ἐπὶ Ἀρχελάου λήγοντος τοῦ Ε' αἰῶνος ἢ καὶ νεώτερα. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τῆς θρακικῆς πόλεως Πιερίς δὲν φαίνεται νὰ ἐξηφανίσθη ἀμέσως· εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐνταῦθα ἐπεκράτει ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα διωνυμία Πιερίς - Δίων· καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀσύνηθες· οὕτω παρὰ τὰ ἀρχαιότερα καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀμαυρούμενα κείνται τὰ ἐκνικῶντα νεώτερα· Βούνομος - Πέλλα, Αἰγαί - Ἐδεσσα, Ἀλαί - Θεσσαλονίκη, Ποτίδαια - Κασσάνδρεια (πόλις) Παλλήνη - Κασσάνδρεια (χώρα). Ἡ ἀμαύρωσις ὁμως τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Πιερίδος - Πιερίας, φαίνεται, ὅτι ἐπῆλθε ταχύτερον καὶ ἐνωρίτερον, διότι τὸ παρ' αὐτὴν ἰδρυθὲν Δίον ταχέως ἔλαβεν ἐξέχουσαν θέσιν· ἀπὸ τοῦ 4ου ἤδη αἰῶνος εἶχεν ἀποβῆ τὸ σπουδαιότερον Μακεδονικὸν κέντρον, ἦτο ἡ ἱερά πόλις τῶν Μακεδόνων. Ἀντιθέτως τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα Πιερία - Πιερίς δηλωτικὸν κατ' ἀρχὰς τοῦ τε ὀνόματος τῆς πόλεως καὶ τοῦ τῆς χώρας, ἐφ' ὅ-

σον προήγετο εἰς ἀκμὴν τὸ Δῖον, ἐπὶ τοσοῦτον ὑπεχώρει καὶ περιορίζετο εἰς δήλωσιν τῆς χώρας μόνον ἀπὸ τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος (ΗΡΟΔ. VII 131,153).

Ὅτι πλησίον τῶν εἰρημένων ἱερῶν ἔκειτο καὶ ὁ τάφος τοῦ Ὀρφέως γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Πανσανίου (αὐτ.) λέγοντος «Ἴοντι δὲ ἐκ Δίου τὴν ἐπὶ τὸ ὄρος καὶ στάδια προεληλυθότι εἴκοσι κίων ἐστὶ δεξιὰ καὶ ἐπίθημα ἐπὶ τῷ κίονι ὑδρία λίθου· ἔχει δὲ ἡ ὑδρία τὰ ὄστα τοῦ Ὀρφέως». Ταῦτα ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνεζήτησα τὸ λίθινον σῆμα κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ὀλυμπον, ΝΑ τῆς πηγῆς «Μάρμαρα» καὶ εἰς ἀπόστασιν 1000—1500 μ. ἀπὸ ταύτης περιοχῆν. Ἐνταῦθα τῶν χωρικῶν ἄλλοι ἄλλα ἐπεδείκνυον μεταξὺ τῶν ὁπίων καὶ θεμελίωσιν μεγάλης οἰκοδομῆς λίαν κατεστραμμένης, ἧς οἱ χωρικοὶ εἶχον προσφάτως ἀποκαλύψει μικρὸν τμήμα. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ἐπαλλήλων πλίνθων, ὧν ἐκάστη μῆκους 1.80 μ., πλάτους 1.10 μ. καὶ ὕψ. 0.95 μ. Ἡ ἐπικειμένη τούτων μόλις ἐξεῖχε τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους· ἀμφότεραι δὲ εἶχον ἀποκαλυφθῆ πανταχόθεν καὶ ἐδείκνυον, ὅτι ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ στερεοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Τὸ τμήμα τοῦτο ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ μεμονωμένη βάσις κίονος, ὡς ὁ τοῦ τάφου. Ἄλλ' ἡ ἀποκάλυψις τούτου δὲν εἶναι βεβαία ἀπόδειξις, ἀλλ' ἀπλῆ ἔνδειξις τῆς εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑπάρξεως ἐπισήμου τινὸς οἰκοδομῆς· ἡ μόνη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἐνταῦθα πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸ τέμενος, ἂν μὴ αὐτὸ τὸ μέγα σῆμα, ὕφ' ὃ τὰ ὄστα, ὅπερ «τέως μὲν ἠρώφον ἦν, ὕστερον δὲ ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι» προέρχεται ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν λίθων ἀπὸ τῆς παρὰ τὸ Ἁγιονέρι πύλης τοῦ περιβόλου τοῦ Δίου, ἣτις μετρηθεῖσα εὐρέθη ἀκριβῶς συμπίπτουσα τῇ ὑπὸ τοῦ Πανσανίου ὀριζομένη ἀποστάσει τῶν εἴκοσι σταδίων ἢ 3500 μέτρων εἰς εὐθεῖαν γραμμῆν, ἀκολουθοῦσαν ἴσως τὴν ἀρχαίαν ἀπὸ τοῦ Δίου ἐπὶ τὸ ὄρος ὁδόν, μοναδικὴν ἄλλως τε, διότι ἀριστερὰ μὲν ταύτης ῥέει παραλλήλως ὁ Βαφύρας εἰς μεγάλην ἀπόστασιν, πλεόν τῶν 1500 μ., δεξιὰ δὲ τὸ στάδιον, τὸ ἀμέσως νοτιώτερον παρακείμενον θέατρον καὶ τὰ ἐκεῖ ἱερὰ ἐμποδίζουσι πᾶσαν ἑτέραν δίοδον (ὄρα ἄνωτ. σ. 29 καὶ χάρτην). Ἡ ἀπόδειξις ὁμῶς αὕτη εἶναι σημαντικωτάτη, διότι ὁ χώρος ἐνταῦθα ἐκπληροῖ πάντας τοὺς ὑπὸ τῶν πηγῶν ἀναφερομένους ὄρους ἦτοι κεῖται πλησίον τῶν πηγῶν καὶ

Πιμπληίδος ἄγχι, ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τῆς ἐπὶ τὸ ὄρος Ὀλυμπον, μέχρι τοῦ ὁποίου ἠδύνατο νὰ ἐκτείνηται τὸ τέμενος, ἄβατον ταῖς γυναιξὶ λόγῳ τῆς θέσεως, οὐχὶ μακρὰν τοῦ θεάτρου καὶ τῶν ἱερῶν Διονύσου καὶ Μουσῶν καὶ

Εἰκ. 8. Τοπογραφικὸς χάρτης τοῦ ΝΑ Ὀλύμπου.

μακρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ πολιούχου Διός, ἐπὶ ὑψηλοτέρου, καταφανεστέρου καὶ ὀρεινότερου ἐδάφους, πετρώδους, αὐχμηροῦ καὶ ἀκαταλλήλου πρὸς καλλιέργειαν. Ἄν δὲ οἱ ἀποκαλυφθέντες λίθοι ἀποτελῶσι τὴν βᾶσιν τοῦ, ἐφ' οὗ ἡ περιέχουσα τὰ ὄστα ὑδρία, ἐδραζομένου κίονος καὶ ἂν ἀποτελῶσι τμήμα τοῦ περιβόλου τοῦ τεμένους ἢ θεμελίωσιν αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ πρέπει νὰ βεβαιωθῶσι δι' εὐρυτέρας ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι, ὅτι ὡς εἰς τὰ λοιπὰ ἱερὰ καὶ ἐπίσημα οἰκοδομήματα τοῦ Δίου, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπελθούσα καταστροφή εἶναι μεγάλη καὶ δὲν φαίνεται, ὅτι εἶναι ἄσχετος πρὸς

τὴν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Αἰτωλῶν Σκόπα γενομένην τῷ 220 π.Χ. ἀγρίαν ἐπιδρομήν, ὅστις κατὰ Πολύβιον (IV 62) ἠρήμωσε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Πιερίαν πᾶσαν καὶ δεινὰς καταστροφὰς εἰς αὐτὸ τὸ Δῖον ἐπήνεγκε μὴ φεισθεὶς οὐδὲ τῶν ἱερῶν οὐδενός.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συνάγεται, ὅτι τῶν τριῶν θρακικῶν τῆς Πιερίας πόλεων τὰ μὲν Λείβηθρα ἢ Λείβηθρον κεῖνται ἐκατέρωθεν τῶν ὄχθων τοῦ Ζυλιάνου καὶ παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν τεσσάρων χεϊμάρων, ἢ δὲ ἀκρόπολις τούτων ἐπὶ ὑψώματος ἔχοντος δεξιὰ τὸν χεϊμάρρον Γρί-

βαν καὶ ἀριστερὰ τὸν Καβουρόλακκον, ἢ δὲ Πίμπλεια ἢ Πίμπλα ἐν τῇ Παλιᾷ Μαλαθριᾷ ἢ Ἀγ. Παρασκευῇ, ἢ δὲ Πιερία ἢ Πιερίς ἔξωθεν τοῦ Δίου πρὸς νότον αὐτοῦ καὶ παρὰ τὸν Βαφύραν ποταμὸν ὑπερθεὶν δὲ ταύτης τὸ τέμενος, ἐν ᾧ ὁ τάφος τοῦ Ὁρφέως. Περὶ τὰς τρεῖς ταύτας πόλεις περιστρέφονται τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, διαμονὴν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὁρφέως. Λείβηθρα, ἄρα Πίμπλεια καὶ Πιερίς εἶναι ἡ πατρὶς τοῦ Ὁρφέως.

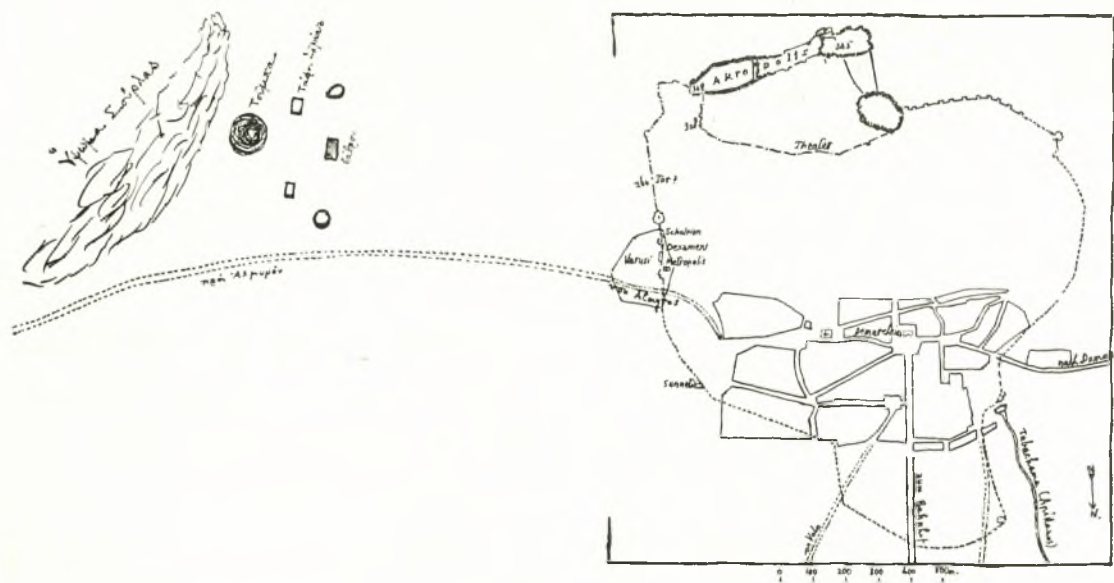
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Χ. ΚΟΤΖΙΑΣ

ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΕΙΣ ΦΑΡΣΑΛΑ

ΥΠΟ Ν. Μ. ΒΕΡΔΕΛΗ

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος χωρικοί, καλλιεργοῦντες διὰ βενζιναρότρου τὸ κτῆμα τοῦ κ. Ἀλ.

τὰ 3 χμ., ἀπεκάλυψαν ἀπλοῦν λακκωτὸν τάφον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἑξαίρετος χαλκῆ τεφροδόχος ὑδρία τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. μετὰ πολυτίμου περιεχομένου. Τὸ σημαντικὸν τοῦτο εὑρημα, μετακομισθὲν ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, θέλομεν δημοσιεύσει ἰδαι-

Πρόχειρον σχεδιογράφημα τῆς ἀνασκαφείσης παρὰ τὰ Φάρσαλα θέσεως (τὸ δεξιὸν ἡμῖς ἐκ: F. STÄHLIN *Das hellenische Thessalien*, σ. 138, εἰκ. 93).

Φασούλα (ἰδιοκτησίᾳ ἀδελφῶν Φεγγίτη), κείμενον περὶ τὰ 300 μ. δυτικῶς τοῦ ὑψώματος τῆς Σούρας, ὅπερ ἀνεγείρεται ἀνατολικῶς τῆς κωμοπόλεως τῶν Φαρσάλων, ἀπέχον αὐτῆς περὶ

τέρας εἰς ἓνα τῶν προσεχῶν τόμων τῆς Ἀρχ. Ἐφημερίδος.

Ἀφορμὴν λαβόντες ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀποκαλύψεως, ἐπεχειρήσαμεν διὰ κρατικῆς ἐπιχορηγί-

σεως μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν κατὰ τὴν θέσιν ταύτην. Ἡ ἔρευνα αὕτη οὐδὲν τὸ ἐντυπωσιακὸν ἀπέδωσε, διεφώτισεν ὅμως ἰκανῶς τὸν χώρον, καταστήσασα φανερόν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν νεκροπόλιν τῆς ἀρχαίας Φαρσάλου. Ἀπὸ μίαν συστηματικωτέραν ἔρευναν εἰς τὴν

τοῦ πατρὸς των πρὸ 50 καὶ πλέον ἐτῶν. Ἰχνὴ ἐν τούτοις διερευνησεὺς τῆς δὲν παρατηροῦνται, καὶ πρέπει ἴσως νὰ δεχθῶμεν τὴν πληροφορίαν μετὰ τινος δισταγμοῦ.

Ὀλίγον δυτικώτερον καὶ ἐγγύτατα πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἀνεύρομεν ἕτερον τάφον, περι-

Εἰκ. 1. Περιφερὴς τάφος τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαρσάλου.

Εἰκ. 2. Τρόπος οἰκοδομῆς τοῦ ἐν εἰκ. 1 τάφου.

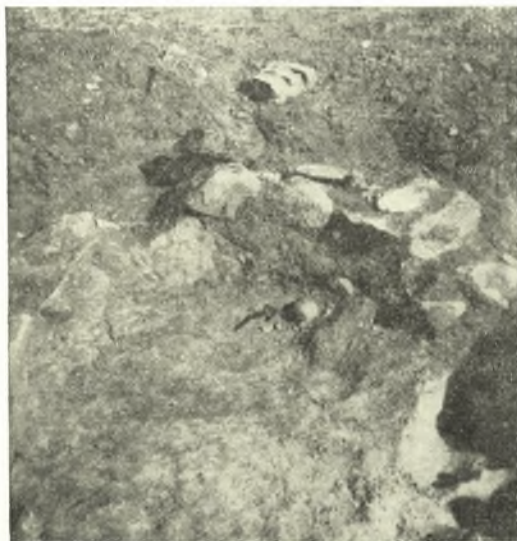
προκειμένην περιοχὴν θὰ εἶναι ἴσως δυνατὸν πλείονα νὰ ἔλθωσιν εἰς φῶς, ἢ δὲ Ἀρχαιολογικῆ Ἑταιρεία ἀσφαλῶς, ὡς ἐλπίζω, δὲν θὰ ἀρνηθῆ τὴν ἀρωγὴν τῆς πρὸς τοῦτο διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Κατωτέρω παρέχω σύντομον ἔκθεσιν τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὴν ἐφετινὴν πρόχειρον ἀνασκαφήν.

Εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ τάφου τῆς ὑδρίας ἀπόστασιν, βορείως δὲ τούτου καὶ ἐγγὺς τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἐκ Φαρσάλων εἰς Ἀλμυρόν, ἀνευρέθη ὀρθογώνιος τάφος, μήκ. 1.20 μ., πλάτ. 0.75 μ., τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπενδεδυμένα δι' ὀρθίων πλακῶν, ἴσου ὕψους πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τάφου, καὶ τὸ δάπεδον ὡσαύτως πλακόστρωτον ἢ καλύπτουσα αὐτὸν πλάξ ἔλειπε. Ἦτο πεπληρωμένος χωμάτων, οὐδὲν δὲ ἶχνος δοσιῶν ἢ οστράκων εὐρέθη ἐντὸς αὐτῶν.

Ὑπερθεν τοῦ πρώτου τάφου, πρὸς τὸ ὕψωμα τῆς Σούρας, ἀνεγείρεται χθαμαλὴ « τοῦμπα », τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐρευνήσωμεν. Κατὰ πληροφορίας τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ ἀγροῦ ἀδελφῶν Φεγγίτη, ἔχει ἤδη διανοιχθῆ αὕτη ὑπὸ

φερῆ, διαστάσεων 2.40 × 2.10 μ. (εἰκ. 1), ἐκτισμένον δι' ὀγκωδῶν ἀκατεργάστων σιδηρολίθων (εἰκ. 2), ἀποκοπέντων προφανῶς ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου ὕψωματος, τῶν ὁποίων μόνον ἢ κατωτάτη σειρὰ διετηρήθη, εἰς τινα σημεῖα καὶ ἡ δευτέρα ὑπερκειμένη. Μερικοὶ εὐρέθησαν ἐρριμμένοι ἐντὸς τοῦ τάφου, κεκαλυμμένοι ὑπὸ τῶν χωμάτων, τὸ πλεῖστον δὲ τοῦ ὕλικου, τὸ πλέον εὐμετακόμιστον, θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς μεταφερθῆ εἰς τὴν πόλιν μετὰ τὴν διάνοξιν τοῦ τάφου διὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων. Τὸ δάπεδον τούτου, ἄνευ ἐπιστρώσεως, εὐρέθη εἰς βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ δεικνύουν ὅτι θὰ ἀνυψοῦτο πολὺ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος καὶ θὰ ἐκαλύπτετο βεβαίως ἔξωθεν διὰ προσχώσεως κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς τοῦμπας. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ ἀγροῦ διὰ τὴν εὐκολωτέραν καλλιέργειάν του καὶ ὁ πειρασμὸς τῆς ἀνευρέσεως κεκρυμμένων θησαυρῶν ὠδήγησαν εἰς τὴν διάνοξιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων ὑπὸ τῶν πρώτων κυρίων τῆς περιοχῆς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκεῖθεν τῶν

Τούρκων. Έντός του τάφου εύρέθησαν άναμειγμένα μετά των χωμάτων λείψανά τινά οστών και τεμάχια οστροάκων έξ άπλών, άβαφών ώς επί το πολύ άγγείων, εις σιδηροϋς ήλος και χαλκοϋς δακτύλιος εις το άνατολικόν άκρον του τάφου επί του πυθμένος εύρέθη επίσης μικρά οίνοχόη, έλλιπής κατά το άνω μέρος άπό του λαιμοϋ, διατηροϋσα την λαβήν ιδιαιτέρως (εικ. 3, ένθα το τόξον), λησμονηθεισα ίσως ή παραλειφθεισα ένεκα της μικράς αυτης αξίας (μελαμ-

Εικ. 3. Το άνατολικόν μέρος του έν εικ. 1 τάφου.

βαφής δια βερνικίου κακής ποιότητας) υπό των συλησάντων αυτών.

Περί τά 100 μ. άνατολικώς του προηγουμένου άνευρέθη και τρίτος τάφος, φοειδοϋς σχήματος, διαστάσεων 1.60 × 2.00 μ. (εικ. 4). Η κατασκευή του όμοία της του άνωτέρω. Και τούτου δέν διετηρήθησαν ειμή ή κατωτάτη σειρά των λίθων. Έντός του πληροϋντος χώματος άνευρέθησαν και ένταϋθα πενιχρά τινά οστρακα.

Μεταξύ των δύο άνωτέρω τάφων και επί του αυτου άξονος άπεκαλύφθη θεμέλιον εκ τριών μεγάλων κατειργασμένων κυβολίθων, ύποβαστάζον μεγάλην μαρμαρίνην βάση μήκ. 1.50 μ., πλ. 0.50 μ. και ύψ. 0.58 μ. Πέριξ άνευρέθησαν έντός των χωμάτων άκατέργαστοι όγκόλιθοι, όμοιοι προς τους των προηγουμένων τάφων, και διάφορα οστρακα, μαρτυροϋντα την ύπαρξιν και ένταϋθα όμοίου, διανοιγέντος ήδη, τάφου.

Η θεμελίωσις του μαρμαρίνου βάθρου δέν δεικνύει σημεία συνεχίσεως, και το ίδιον το βάθρον, ένϋ είναι καλώς έξειργασμένον πανταχόθεν, παρουσιάζει άδροτέραν έξεργασίαν κατά την άνω επιφάνειαν. Έκ τούτου εικάζω ότι θα ήτο τουτο είδος ύποβάθρου, ύποβαστάζοντος την βάση επιτυμβίου μνημείου δια τον παρακειμενον τάφον.

Κατά την σταυροειδή διαχάραξιν πέριξ του τάφου της ύδρίας άνευρέθησαν πλησίον αυτου

Εικ. 4. Ώσειδής τάφος της νεκροπόλεως της Φαρσαλου.

και εις βάθος όλίγων εκατοστομέτρων οστρακά τινά, μία οίνοχόη, κατά πāsαν πιθανότητα, με λεπτότατα τοιχώματα, διαλυθεισα κατά την άπόσπασίν της εκ της γής αν και έγένητο αυτη μετά πολλής προσοχής, και μικρόν άπλοϋν ληκύθιον ύψ. 0.10, έλλιπές κατά το στόμιον.

Το παρατιθέμενον πρόχειρον σχεδιογράφημα δεικνύει ακριβέστερον την θέσιν, καθ' ήν άνευρέθησαν οι άνωτέρω άποκαλυφθέντες τάφοι. Έκ της διατάξεως αυτων και εκ της μαρτυρίας των κατοίκων ότι κατά την διάνοιξιν της παρακειμένης άμαξιτης οδοϋ άνευρέθη πληθος άλλων τάφων κατά την θέσιν αυτην, οιτινες κατεστράφησαν υπό των εργατων όμοϋ μετά του περιεχομένου των εκ πηλίνων άγγείων, πιστοϋται— νομίζω— ή ύπόθεσις ότι έχομεν ένταϋθα το νεκροταφείον της αρχαίας πόλεως, τουλάχιστον του 4ου π.Χ. αι., ως δεικνύουν το εϋρημα της χαλκής ύδρίας και τα όλίγα πήλινα τεμάχια.

N. M. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΝ ΜΥΚΗΝΑΙΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Α. — Τάφος τῆς Κλυταιμνήστρας.

Κατὰ μῆνα Μάϊον 1950 ἤρξαντο ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Μυκῆναις δαπάναις τῆς ἑπηρεσίας ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Φωτίου Πέτσα.

Ἐγένοντο δὲ ἐργασίαι κυρίως πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δρόμου τοῦ λεγομένου Τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας, ὅστις εἶχε κλίνει ἐπικινδύνως, ἀφοῦ εἶχον ἀποσαθρωθῆ τὰ πρὸ πολλῶν ἐτῶν τοποθετηθέντα ἐκεῖ ξύλινα ἀντερείσματα. Πρὸς ἀνακούφισιν τῶν τοίχων ἀνεσκάφη ἐν μέρει ὁ χώρος ὁ ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ δρόμου περὶ τὸ ἑλληνιστικῶν χρόνων θέατρον, τοῦ ὁποίου ἡ μόνη ὑπάρχουσα κάτω σειρὰ καθισμάτων κατεστράφη περὶ τὸ κέντρον κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς κυρίας Schliemann πρώτην ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου. Ἀπεκαλύφθη δὲ διὰ τῶν ἡμετέρων ἀνασκαφῶν δλόκληρος σχεδὸν ἡ κάτω σειρὰ τῶν καθισμάτων, ἐκ πάρου λίθου, καθὼς καὶ τμήματα τῶν τοίχων τῆς σκηνῆς. Ἀνακουφισθέντος οὕτω τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δρόμου ἐκ τῆς πίεσεως τῶν ἐπ' αὐτοῦ χωμάτων ἀφηρέθησαν κατὰ σειρὰν οἱ λίθοι ἐκάστου δόμου ἀριθμηθέντες καὶ τοποθετηθέντες ἐντὸς τοῦ δρόμου. Ἀφηρέθησαν δὲ οἱ λίθοι οὐχὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ τοίχου ἀλλὰ ἀπὸ τῆς βορείας ἄκρας μέχρι τοῦ κέντρου περίπου, ἔνθα ὑπῆρχε καὶ ἡ μεγαλύτερα πρὸς τὰ ἔσω ὠθήσεις, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι μήκους 3,50 μ. πρὸς νότον. Οὕτω κατὰ μὲν τὴν βορειοτέραν ἄκραν ἀφηρέθη ὁ μόνος ὑπάρχων λίθος τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς, κατὰ τὸ κέντρον ὅμως κατεβιβάσθησαν βαθμηδὸν οἱ λίθοι μέχρι καὶ τοῦ οὐδίου ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω δόμου τοῦ τοίχου.

Εἰς ἀπόστασιν 1,45 μ. Α τῆς προσόψεως τοῦ τοίχου εὐρέθη εἰς τὸ ὕψος τοῦ 17ου ἐκ τῶν κάτω δόμου ἕτερος ἀναλημματικὸς τοίχος ἐκ μικρῶν ἀκανόνιστων λίθων, ὅστις ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων, ἐκτισμένος, ὅπως φαίνεται, κατὰ μῆκος τοῦ πρὸς κατασκευὴν τοῦ δρόμου λαξεύματος τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ὁ μεταξὺ δὲ αὐτοῦ καὶ τοῦ κυρίως τοίχου τοῦ δρόμου χώρος ἐπληροῦτο διὰ μικρῶν λίθων καὶ χώματος ἀδιαβρόχου ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ἐν Μυκῆναις εἰς θέσιν Πλέσσα καὶ

ἀλλαχοῦ, χρησιμοποιουμένου δὲ συχνάκις πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα, ὅπως π.χ. εἰς τὸν λεγόμενον τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος. Οὕτως ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος ἐκ μικρῶν λίθων ἐχρησίμευε πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ κυρίως τοίχου τοῦ δρόμου ὑφισταμένου ὀλιγωτέρας τὰς ὠθήσεις ἐκ τῶν ὀπισθεν αὐτοῦ προσχώσεων. Ἐντὸς τῶν προσχώσεων τούτων εὐρέθησαν ἀτάκτως ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐρριμμένα τεμάχια ἐκ χρυσῶν ἐλασμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ χρυσοὶ ρόδακες μετ' ἐκτύπων διακοσμήσεων. Τὴν προέλευσιν τούτων λόγῳ τοῦ τρόπου τῆς εὐρέσεως δὲν δύναμαι νὰ ἀποδώσω εἰς σκοποὺς λατρευτικούς. Εἶναι πιθανόν, ὅτι προέρχονται ἐκ γεωμετρικῶν τάφων διαλυθέντων κατὰ παλαιότερας ἐσκαφὰς τοῦ χώρου. Ἡ ὑπαρξίς δὲ ἐκεῖ πον γεωμετρικῶν τάφων διεπιστώθη καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγητοῦ Δ. Εὐαγγελίδου (ΑΕ 1912 σελ. 127 κέ.) καὶ τοῦ πλήθους τῶν εὐρεθέντων παρ' ἡμῶν γεωμετρικῶν ὀστράκων.

Ἡ δὲ ἀναστήλωσις ἐγένετο πληρωθέντος τοῦ μεταξὺ τοῦ τοίχου τοῦ δρόμου καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ διὰ τσιμεντοκονιάματος ἀναμιγνυομένου μετὰ μικρῶν λιθαρίων καὶ τοποθετουμένων εἰς στρώματα ἀνὰ ἕκαστον δεύτερον δόμον. Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἐκάστου στρώματος ἐτοποθετοῦντο ὄξεις λίθοι ἐξέχοντες τῆς ἐπιφανείας ἐν εἴδει ὀδόντων διὰ τὴν σύνδεσιν τῶν ἐπαλλήλων στρώσεων. Συνεδέθησαν ἐξ ἄλλου αἱ στρώσεις μετὰ τοῦ ὀπισθεν ἀναλημματικοῦ τοίχου ἀνοιχθεισῶν ὀπῶν ἐντὸς αὐτοῦ.

Κατὰ δὲ τὴν εἴσοδον πρὸς τὴν θύλον ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν των οἱ δύο λίθοι τοῦ κατωφλίου, οἵτινες εἶχον ἐξωθηθῆ πρὸς τὰ ἄνω. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ διενήργησε μικρὰν ἀνασκαφὴν ὁ καθηγητὴς κ. Wace.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ καὶ τοῦτο, ὅπερ ἐγένετο ἀντιληπτὸν κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐκεῖ ἐργασιῶν. Ὅτι ὁ ἕτερος τοίχος τοῦ δρόμου, ὁ δυτικὸς, εἶχεν ὑποστῆ, ὡς φαίνεται, ζημίας εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς ἤδη χρόνους καὶ ἀναστηλωθῆ ἀμελέστερον· διότι μεταξὺ τῶν ὀρθογωνίων λίθων, οἵτινες ἀποτελοῦν τοὺς δόμους παρετηρήθησαν καὶ λίθοι ἐπικλινεῖς, μετὰ λοξῆς δηλαδὴ τῆς ἄνω ἐπιφανείας (Schrägsteine), οἵτινες ἀρχικῶς ἦσαν τοποθετημένοι εἰς τὴν τελευταίαν ἄνω ἐπικλινῆ σειρᾶν. Ἐξ οὗ συμπεραίνω, ὅτι καταρ-

ρεύσαντός ποτε τοῦ δυτικοῦ τούτου τοίχου δὲν ἐγένετο κατὰ τὴν ἀναστήλωσίν του ἐπιλογή τῶν λίθων καὶ τοποθέτησις εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ δόμοι δὲν εἶναι κανονικοὶ σχηματιζομένων εἰς πολλὰ σημεῖα κενῶν πληρουμένων διὰ μικροτέρων λίθων.

ἐμπειροτάτου ἐπιστάτου Κωνστ. Ντάση κατὰ πρόχειρον ἄνευ σκαφῆς ἔφρυναν εἰς τὰ χώματα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν ἀρκετὰ λίθινα τεμάχια ἐκ τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου τῆς προσόψεως τοῦ τάφου.

Δυστυχῶς ἡ ἀναστήλωσις δὲν κατέστη δυνατὸν

Εἰκ. 1. Ἡ πύλη τῶν Λεόντων πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Schliemann κατὰ ζωγραφικὸν πίνακα τοῦ G. W. von Heideck ἐκ τῆς πινακοθήκης τοῦ Μονάχου, ἐκ CARL SCHUCHHARDT Die Burg, 1931 πίν. V.

Κατὰ τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὴν ἀναστήλωσιν ἀνασκαφὴν εὐρέθησαν τεμάχιά τινα ἐκ πηλίνου ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου τῆς στέγης οἰκοδομημάτων πιθανῶς τοῦ θεάτρου καὶ πολλὰ ὄστρακα μυκηναϊκῆς καὶ γεωμετρικῆς περιόδου. Ἡ μελέτη τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας μνημείων καὶ κινητῶν εὐρημάτων ἀφέθη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Ἀρχαιολογικὴν Σχολήν, ἣτις καὶ παλαιότερον ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐκεῖ ἀνασκαφὴν.

Εὐρέθησαν ἐπίσης ὑπὸ τοῦ ἰκανωτάτου καὶ

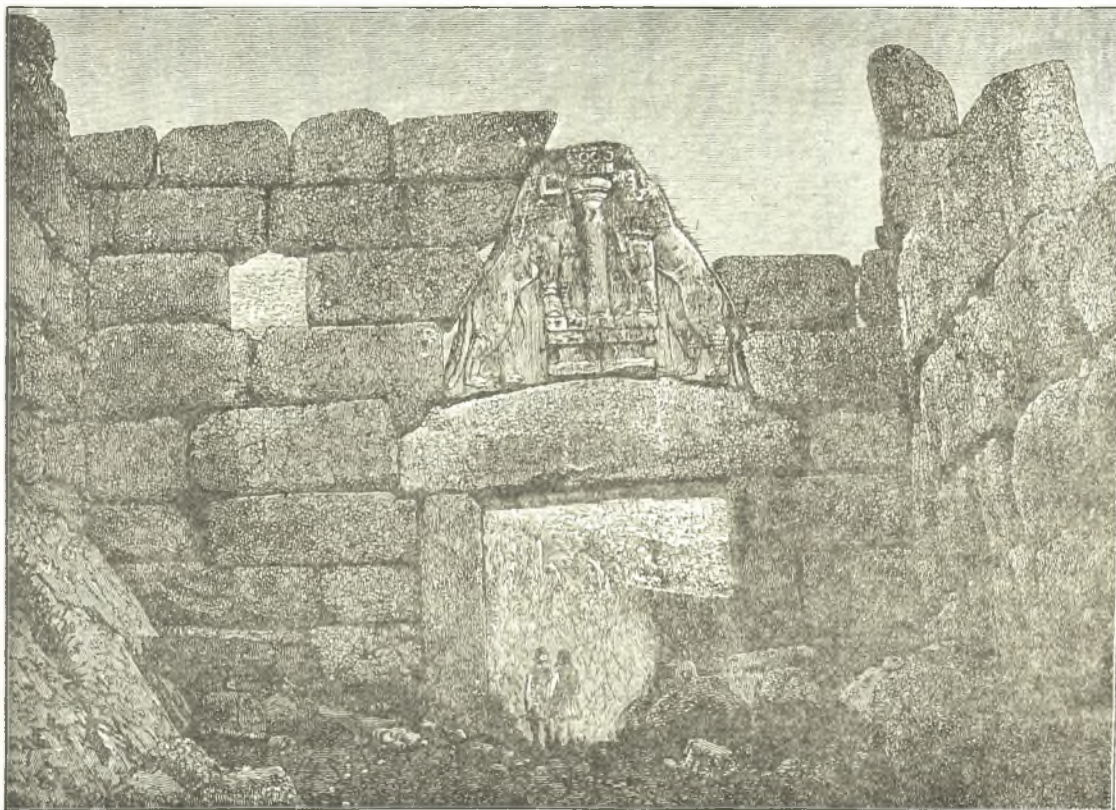
νὰ ὀλοκληρωθῆ ἑλλείψει πιστώσεων, αἵτινες ἐδόθησαν ἐκ τῶν γλίσχρων πόρων τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως ἄνευ τῆς ἀναμενομένης χρηματικῆς ἀρωγῆς τοῦ σχεδίου ἀνασυγκροτήσεως.

Καὶ ὅμως τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο οἰκοδόμημα ἀποτελοῦν μετὰ τοῦ ὀνομαζομένου Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως ἢ τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ἓν τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν καὶ ἐπιβλητικῶν μνημείων τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος, κινδυνεύει νὰ κατα-

στραφῆ ἔξ ὀλοκλήρου λόγῳ τῆς συνεχοῦς διαβρώσεως τῶν τοίχων τῆς θόλου, ἀνοικτῆς ἄνω ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς συλήσεως τοῦ τάφου ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ τῆς Πελοποννήσου. Εὐχταία διὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἡ ὀλοκληρωτικὴ αὐτοῦ ἀναστήλωσις. Σημειωτέον

μιᾶς τῶν πλευρῶν καὶ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως τούτων. Διότι μετακινήσις τούτων μακρόθεν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων λόγῳ τοῦ μεγάλου αὐτῶν ὄγκου καὶ τοῦ βάρους εἶναι δυσκόλως νοητῆ. Ἦτο λοιπὸν εὐκόλον νὰ υποθέσῃ τις, ὅτι κατέρρευσαν ἐκ πλησίον κειμένου μνημείου καὶ δὴ τῆς Πύ-

Εἰκ. 2. Ἡ πύλη κατὰ SCHLIEMANN Mycènes 1889 πίν. III.

δέ, ὅτι συναρμογῇ τῶν διαβρωθέντων λίθων τῆς θόλου ἐγένετο καὶ παλαιότερον κατὰ τὸ 1916. Ἡ πλήρης ἀναστήλωσις εἶναι δυνατὴ καὶ οὐχὶ καὶ τόσον δαπανηρὰ λόγῳ τῆς διασώσεως ὅλων σχεδὸν τῶν λίθων τῶν ἄνω δόμων τῆς θόλου.

Β. — Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων νοτιῶς τῆς εἰσόδου παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ πύργου ἔκλειντο ἀπὸ παλαιωτάτων ἤδη χρόνων (εἰκ. 1-3) δύο ὀρθογώνιοι ἔξ ἀμυγδαλίτου ὀγκόλιθοι, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῆ ἔκ τῆς λοξῆς τομῆς τῆς

τῶν Λεόντων καὶ οὐχὶ τοῦ Πύργου τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, διότι ἡ λοξὴ ἐπιφάνεια τῆς στενῆς αὐτῶν πλευρᾶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πλαγίαν γραμμὴν τοῦ τριγώνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ ἀνάγλυφον τῶν Λεόντων. Οἱ λίθοι δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς διαστάσεις: ὁ εἰς τούτων εἶναι ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν λοξὴν πλευρὰν ἐπιφάνειαν ἔχων μῆκος ἄνω 2,20 μ. κάτω 1,80 μ., πάχος 0,98 μ. καὶ ὕψος 0,83-0,78 μ. Ὁ ἕτερος σφίζεται ἀκέραιος καὶ εἶναι βραχύτερος ἄνω 1,86 μ., κάτω 1,40 μ., ἀλλὰ παχύτερος καὶ ὑψηλότερος ἔχων πάχος μὲν 1,05 μ. καὶ ὕψος 0,97 μ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκριβεστέρα αὐτῶν θέσις καὶ ὁ καθορισμὸς

τοῦ δόμου, εἰς ὃν ἑκάτερος τῶν λίθων ἔδει νὰ ἀνήκη, δὲν ὑπῆρξε δυσχερής· διότι ὁ μὲν πρῶτος τούτων εἶχε τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἐπιμελέστερον ἐπεξεργασμένην καὶ λείαν, ἄνευ ἀνωμαλιῶν, ὥστε νὰ δύναται νὰ δεχθῇ ἐπ' αὐτῆς ἕτερον λίθον καὶ ἡ προσαρμογὴ νὰ εἶναι ἀσφαλεστέρα·

ὁ δεύτερος καλύπτει τμήμα μόνον τοῦ Λέοντος ἔξερχόμενος ἄνω τοῦ ἀναγλύφου καὶ κλείων τρόπον τινὰ τὸ τρίγωνον. Ὑπ' αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις ἡ ἀναληφθεῖσα ἀναστήλωσις ὑπῆρξεν εὐχερής. Ἄλλ' ἡ ἐκτέλεσις ὑπῆρξε δυσκολωτάτη λόγῳ τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν λίθων (τὸ εἰδικὸν

Εἰκ. 3. Ἡ πύλη ἐκ φωτογραφίας δημοσιευθείσης ὑπὸ Α. WACE Mycenae 1949 εἰκ. 72 α.

ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀνήκη εἰς τὸν κατώτερον δόμον. Τοῦ ἑτέρου λίθου ἔξ ἄλλου ἢ ἄνω ἐπιφάνεια ἦτο ἀμελέστερον ἐπεξεργασμένη καὶ ἐν μέρει ἀνώμαλος, ὥστε νὰ γίνεται φανερόν, ὅτι ἄνωθεν αὐτῆς δὲν ὑπῆρχον ἕτεροι δόμοι. Ἄλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως ἑκάστου ὑπῆρξεν ἀσφαλής. Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ λοξὴ ἐπιφάνεια τοῦ πρώτου ἐκτείνεται εἰς ὅλον τὸ ὕψος τοῦ λίθου, εἰς τὸν δεύτερον ἢ λοξὴ ἐπιφάνεια δὲν ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἄνω ὀριζοντίας ἀκμῆς, ἀλλ' ὀλίγον κατωτέρω ταύτης σχηματίζουσα οὕτως εἶδος ὀδόντος. Καὶ τοῦτο διότι, ἐνῶ ὁ πρῶτος λίθος ἐφαρμόζει ἀκριβῶς κατὰ τὴν λοξὴν γραμμὴν τῆς ῥάχως τοῦ δεξιῦ Λέοντος,

βάρους τοῦ ἀμυγδαλίτου εἶναι ἱκανῶς μεγαλύτερον τοῦ μαρμάρου) καὶ ἐγένετο κατορθωτὴ διὰ τὴν θαυμαστὴν ἐμπειρίαν τοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀναστηλώσεως καὶ τῶν τεχνιτῶν Ἄ. Πρινέα καὶ Δημ. Παμφίλου.

Κλεισθείσης οὕτω τῆς πρὸς τὰ δυτικὰ ἀνοικτῆς πλευρᾶς τὸ μνημεῖον προσέλαβε ἐντελῶς νέαν ὄψιν (εἰκ. 4-5) ἔξαρθείσης τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ αὐστηρᾶς παραστάσεως τῶν λεόντων οἰονεὶ συμβόλων τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.

Περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν κατέρρευσαν οἱ λίθοι οὗτοι τῆς Πύλης, δὲν ἔχομεν παλαιότεραν

Εικ. 4. Τὸ ἄνω μέρος τῆς πύλης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν δύο λίθων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Εικ. 5. Ἡ πύλη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

μνείαν. Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι ἡ μερικὴ καταστροφή τῆς Πύλης ἐγένετο κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀργείων κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρχαϊκῆς πόλεως τῶν Μυκηναίων τῷ 468 π. Χ., ὅτε ὑποτίθεται ὅτι καὶ κατηδαφίσθη ἐν μέρει τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως¹. Ὁ πρῶτος καθαρισμὸς τῆς Πύλης ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Schliemann, ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ καὶ πλήρης ἀνα-

σκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Wace ἐν ἔτει 1922, ὅστις καὶ μετέφερε βορειότερον τοὺς κειμένους ἐκεῖ λίθους προερχομένους ἐκ τοῦ τείχους ἀφήσας μόνον ἐκεῖ τοὺς νῦν ἀναστηλωθέντας λίθους ὡς προερχομένους ἐκ τῆς Πύλης. Μερικὴν δὲ στερέωσιν τοῦ μνημείου ἐξετέλεσεν ἀργότερον ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία.

¹ WACE Mycenae σελ. 24.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1837 - 1951)

	Δραχμαὶ
1. <i>Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς</i> 1837-1944 (ΑΕ 1-88: πβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδω>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).	
1-7 (1837-1843): τεύχη α' - ιβ', ιγ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιϛ' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ις' - καθ' 8-16 (1852-1860): τεύχη λ'-νε' πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ' ἕκαστον τεύχος	7.000
Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).	
17 (1862): τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τεύχος	7.000
18-21 (1869): τεύχος ιγ' 19 (1870): τεύχος ιδ' 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873) 21 (1874): τεύχος ις' ἕκαστον τεύχος	7.000
Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).	
22-62 (1883-1923): εἷς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος) ἕκαστος τόμος	150.000
Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).	
63-75 (1924-1936): 1924, 1925-1926 (εἷς ἕνα τόμον), 1927-1928 (εἷς ἕνα τόμον), 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/35 (εἷς ἕνα τόμον), 1936: εἷς τόμος κατ' ἔτος ἕκαστος τόμος	150.000
76 (1937) πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς τρία μέρη ἑκάτον εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων. Ἐκαστον μέρος	300.000
77-88 (1938-1949): 1938, 1939-1941 (εἷς ἕνα τόμον), 1942-1944 (εἷς ἕνα τόμον), 1945-1947 (εἷς ἕνα τόμον), 1948-1949 (εἷς ἕνα τόμον). Σχῆμα 4ον ἕκαστος τόμος	150.000
2. <i>Ἐυρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου</i> ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δαμπρούσου· τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550. 1902	12.000
3. <i>Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας</i> 1837-1949 (ΠΑΕ 1-105: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).	
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 (δὲν πωλεῖται)	—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως.	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 2α>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται).	—
12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 (δὲν πωλεῖται)	—
13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 (δὲν πωλεῖται)	—
(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):	
14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α'+43. 1859 (Δὲν πωλεῖται)	—

15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, 1859/60, Δραγμαὶ 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεῦχος	7.500
(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).	
26-74 (1870, 71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος	50.000
75-105 (1920-1949): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922-1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941-1944 (εἰς ἓνα τόμον), 1945-1948 (εἰς ἓνα τόμον), 1949. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος .	50.000
3Α. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται)	—
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἐκάτερον	7.500
5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθεῖου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται)	—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860.	7.500
6Α. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδομένα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται)	—
7. Εὐθύμιος Καστόρχεις· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 130. 1879 . .	7.000
7Α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται)	—
8. H. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικὰ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	27.000
9. Π. Καββαδίας· Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐυδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται)	—
10. Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.	7.000
10Α. <Βαλέριος Στάης>· Τὰ εἰρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθέρων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	11.000
11. Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	13.500
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906	60.000
13. P. Canvadias + G. Kawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890— Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7. 150.000	150.000
14. Χρῆστος Τσουντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκρόπολεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιF' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908	150.000
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Ἐθβοῖα ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Ἐθβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910	45.000
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	15.000
16Α. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
16Β. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915.	22.500

	Δραχμαὶ
18. Γεώργιος Κ. Γαρδίκας· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	2 250
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917	7.500
20. Βαλέριος Στάης· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	7.500
21. Georgius P. Oeconomus· De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	9.000
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁ ἀποτυμπανισμὸς, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὦν 7 παρένθετοι. 1923	15.000
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος· Γραπταὶ στήλαι Δημητριάδος—Παρασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἔγχρωμοι 10. 1928	225.000
24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	37.500
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος· Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κF'+257, πίνακες 5. 1930.	37.500
26. Ἰωσήφ Χατζιδάκης· Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	9.000
26A. Γεώργιος Σωτηρίου· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270 πίνακες 5. 1931	150.000
27. <Γεώργιος Π. Οἰκονόμος>· Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937, ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938 . .	15.000
28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικὸς τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14.	5.000
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες δ'+102, εἰκ. 1. 1949	25.000
30. Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλος· Ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες F'+84, εἰκόνες 31, παρένθ. πίν. 1. 1950	25.000
31. Ἀνδρέας Συγγόπουλος· Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η'+47, πίνακες 27. 1950 ὑπὸ ἐκτύπωσιν	—

Νέα σειρὰ ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον:

Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεία τῆς Ἑλλάδος.

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935 . . . . . 37.500
2. Κ. Κουρουγιώτης· Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936 . . . . . 37.500
3. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950. 30.000

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα:

1. Βασίλειος Λεονάρδος· Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 . . . . . 37.500

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 22)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (87^{ος}-88^{ος}) τόμος τῇ 25^ῃ Μαρτίου 1951.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

---

1. *C. Anti*: Teatri greci arcaici: Padova 1947.
2. *George Karo*: Greek Personality in Archaic Sculpture. Cambridge Mass. 1948 (Martin Classical Lectures XI. Oberlin College).
3. *Ἀρχαῖον Πόντου* T. 14: Ἐν Ἀθήναις 1949 (Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν).
4. *Θεοδ. Δ. Ἀξενίδου*: Ἡ Πελασγίς Λάρισα καὶ ἡ ἀρχαία Θεσσαλία. Β': Ἀθήναι 1949. Τυπογρ. Ἀ. Σιδέρη.
5. *Π. Δικαίου*: The Excavations at Vounous-Bellapais in Cyprus, 1931-2. Oxford 1940 (Society of Antiquaries of London).
6. *Bedřich Hrozný*: Les inscriptions Crétoises. Traduction française par Madeleine David. Praha 1949 (Monografie Archivu Orientálního, Vol. 12).
7. *N. M. Κοντολέοντος*: Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Ἀθήναι 1950. (Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία-Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος, 3).
8. *Φ. Κουκουλέ*: Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς T. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1949. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 43).
9. *Γ. Α. Μέγα*: Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία: Ἀθήναι 1949 (Σειρὰ ἐκδόσεων τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ἀριθ. 37).
10. *C. A. Romaios*: Cultes populaires de la Thrace. Traduit du Grec par J. Tissaméno. Athènes 1949 (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 18).
11. *Κυπριακαὶ Σπουδαί*: T. 12, 1948—13, 1949. Ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου 1949-50.
12. *Φ. Δ. Σταυροπούλου*: Ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηναῖς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Ἐν Ἀθήναις 1950. (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀριθ. 30).
13. *Α. Συγγοπούλου*: Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1946 (Ἐταιρεία τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας).
14. *Α. Συγγοπούλου*: Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Ἐν Ἀθήναις 1951. (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀριθ. 31).